الحمد للہ
کہ شرح فصاحت بیان و بلاغت نشان مسمیٰ
شرح تحفۃ الاحرار جامی
تصنیف مولنا
محمد رضا صاحب ملتانی
حسب فرمایش
حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور - بازار کشمیری
سنہ ۱۹۱۲ء
باہتمام حافظ محمد مظفر الدین مینجر مطبع اسلامی
در مطبع اسلامی واقع شہر لاہور زیور طبع یافت

مختصر فہرست کتب دکان حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور بازار کشمیری

نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت	نام کتاب	
شرح کتب فارسی عربی		شرح پنج رقعہ	۵/	ایضا جلد ششم ۵ پارہ	۸
گلدستہ جنان شرح گلستان اردو	عہ/	شرح سہ نثر ظہوری نام محسن صہبائی	۹/	قسطلانی شرح صحیح البخاری کامل	[illegible]
ریاض التحقیق نادر اردو و		؍ ؍ ؍ خورد	۳/	صحیح البخاری کامل مصری	[illegible]
شرح سکندر نامہ نثری	عہ/	شرح قصاید عرفی	۴/	مشکوۃ شریف دہلی	[illegible]
شرح گلستان محمد اکرم ملتانی فارسی	۸/	شرح نصاب الصبیان	۴/	موطا امام مالک	[illegible]
بہار باران شرح گلستان	۱۱/	شرح مینا بازار	۳/	موطا امام محمد محشی عبدالحی لکھنو	[illegible]
ریاض رضوان شرح گلستان	۷/	شرح شبنم شاداب	۶/	موضوعات امام شوکانی	۷/
خیابان شرح گلستان ؍	۴/	علق نفیس شرح سبعہ معلقہ		موضوعات علی قاری	۷/
شرح بوستان محمد گلهوی	۱۴/	شرح جوہر ترکیب	۱۰/	بدور السافرہ احوال آخرت	۱۲/
شرح بوستان ٹیک چند	۱۴/	شرح ابوالفضل مولانا غیاث الدین	۱۲/	بلوغ المرام سعرا دہلی	۸/
شرح سکندر نامہ بہی محمد گلهوی	۱۲/			بستان المحدثین لاہوری	۵/
شرح سکندر نامہ فضلای کلکتہ	۱۲/	**کتب حدیث عربی فارسی**		مسند امام اعظم مع ... جدید	عا/
شرح سکندر نامہ نصیرالدین	۶/			مسند امام اعظم متن	۱۴/
شرح دیوان متنبی مجتبائی	[illegible]	صحیح ترمذی کامل مطبوعہ مجتبائی دہلی	[illegible]	تقریب التہذیب لکھنو	عا/
شرح دیوان حماسہ ؍	[illegible]	؍ نولکشوری	عا/	شمایل ترمذی لاہوری	۵/
شرح زلیخا محمد شاہ	۸/	تیسیر الوصول الی جامع الاصول		موضوعات کبیر ملا علی قاری	۵/
شرح زلیخا جامی محمد گلهوی	۵/	کامل نول کشوری	عہ/	صحیح نسائی مجتبائی دہلی	۸/
شرح زلیخا جامی بزبان اردو	۸/	سنن ابو داؤد کامل نولکشوری	عہ/	اکمال فی اسماء الرجال لاہوری	۵/
شرح تحفۃ احرار جامی	۵/	سنن ابو داؤد محشی اصح المطابع	للعہ/	سفر السعادت فارسی ؍	۸/
شرح نام حق محمد گلهوی	۰/	صحیح مسلم عربی کامل نولکشوری	للعہ/	شرح سفر السعادت شیخ	
شرح تحفہ نصائح محمد گلهوی	۷/	ابن ماجہ	[illegible]	عبدالحق دہلوی	عا/
شرح کریما محمد اکرم ملتانی	۰/	تیسیر القاری شرح صحیح البخاری		مدارج النبوت کامل	عہ/
دربیکتا شرح کریما	۱۰/	جلد سیوم ۵ پارہ	عا/	دقایق الاخبار مترجم فارسی	۴/

ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

الحمد للہ

کہ شرح فصاحت بیان و بلاغت نشان مسمیٰ بہ

شرح تحفۃ الاحرار جامی

تصنیف مولانا

محمد رضا صاحب ملتانی

حسب فرمایش

حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور بازار کشمیری

سنہ ۱۹۱۲ء

باہتمام حافظ محمد مظفر الدین مہتمم مطبع اسلامی کے چھپا

علے مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور

CHECKED 1996-97
CHECKED 2002
۱۰۶۴۴

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ علی آلائه والصلوٰة علی محمد وآله بدانکه چون علت غائی ایجاد عالم
وجود انسان است بغرض او وبمقتضای وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفون
معرفت ذات وصفات الٰہی ست واصل تمامی او وحلشانه معرفت ولیست پس حمد باریتعالی با جمل
ذکر کرده فرموده قوله حامداً لمن جعل جنان کل عارف مخزن اسرار کماله حامداً
حال از فاعل ابتداء که محذوف است وعامل حال است وقرینه اوست لفظ حامداً که حال است جنان بالفتح
دل مفعول اول جعل است مخزن مفعول ثانی اسرار کماله عبارت از عرفان ست چنانچه از عارف پیدا
است یعنی حمد خداوندے راست که از فضل وکرم خویش خاک تاریک را از درجهٔ اسفل برداشته بدرجهٔ
اعلی رسانیده عارف خود ساخته است وفانوس قلب او را مخزن نور معرفت گردانیده
قوله ولسان کل واصف مطلع انوار جماله عطف بر جنان انوار جمال عبارت از اوصاف
جمالی ست چنانچه از وصف می آید ای زبان هر واصف را مظهر صفات جمال خود ساخته چه اوصاف
جلالی از انجا که هوش ربائی عارف است وخبر و زوال وصف خامهٔ زبان کلک بیان را چه یارا که
قدم در تحریر وتقریر گستاخانه زند نظیر قلم اینجا رسید و سر بشکست قوله گنجینهٔ اسرار کمالش مائیم
آئینهٔ انوار جمالش مائیم ترجمه ماقبل است اسرار کمال عبارت از معرفت مائیم یعنی عارفان
آئینه مظهر انوار جمال کنایت از اوصاف جمالی ست مائیم یعنی واصفان وچون انسان مظهر
اسم الله که مستجمع جمیع صفات جلالی وجمالی است فرموده دوره افگن استاره بالش مائیم
دستان زن اوتار نوالش مائیم + استار بالفتح پرده با جمع ستر بالکسر اوتار تارهائے ساز جمع وتر بفتحتین
نوال بالفتح عطا دوره افگن استارهائے ظاهر کننده استاره دستان زن دست بطریق شاذ چون جمع غیر
ذوی العقول بالف نون می کنند بلکه بسیار کنند چنانچه دستها وپایها دستان زن ای نوازنده قوله

ومصلیاً علی من نظم جواهر بره ولوا له وفشر صحائف منّته وافضاله محمد وعترته وآله
عطف است بر حامداً نظم بهم پیوستن وکشیدن جواهر برشته بِرّ بالکسر بخشش ونیکی نشر
گستردن وپراگنده کردن منّ بالفتح وتشدید نعمت دادن فضال بالفتح بخششها عترت بالکسر
خویشان ونزدیکان وفرزندان محمد بدل است از من وعترت معطوف است بر محمد وآل معطوف
است بر عترت وعبارت از اصحاب وتابعین است یعنی ذات بابرکات آنحضرت صلعم آن فاتی
است که جواهر جمیع نعمتها وعطاها ودرجات علیا از جناب الٰهی اجمالاً اکید وثابت است تا ظم آن جواهر
نعمت وجسب افاده آنها بکونات تفصیلاً که بذات شریف قائم است ناشر صحائف نعمت قول
عالیقدران عالم عشق ووفا صدر آرایان صفهٔ صدق وصفا صفت عترت وآل ست عالم
عشق ووفا همین عشق ووفا صفهٔ صدق وصفا همین صدق وصفا صُفّه بالضم وتشدید فا ایوانخانه
که بالایش پوشیده باشد صفا بالفتح پاک وبینش شدن یعنی درعشق ووفا ذات الٰهی وجناب
مصطفوی از همه عاشقان عالیقدر اند وبلند درجه ودر ایوان صدق وصفا بجناب باری تعالی
وذات سروری ودر طهارت ذاتی که کریمه قوله تعالی لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَیْتِ وَ
یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیْرًا مصداق آنست مسند آرا اند وبلند نشین رضی الله عنهم اجمعین قوله هر کس
کف زنانه دریا اسفی وایشان زده کف که حسبنا الله وکفی هر کس غیر عترت وآل بکف زنانه اسے
ز دست ظلم زمانه یا اسفی هر کس یعنی افسوس ست وایشان اشارت به عترت وآل ست کف زدن مراد ست
دست خوردن یعنی خوشحالی کردن کاف که حسبنا الله بیان لفظ گفتند که محذوف ست یعنی هر کس در
دست ظلم زمانه گرفتار وکلمهٔ افسوس گفتار وایشان رضی الله تعالی عنهم از دست اندازی روزگار
قلموی وبربه قرار فراغ یافته از می عشق آلهی مست خوشحال اند وگفتند که بس ست ما را الله تعالی وکفی
الکید قوله اما بعد این صدف پاره چند از جهت جوئی کارگاه سرانجامی گرد کرده شده این اشارت
بکتاب ست جستجوی تلاش کارگاه دل مولوی یا بے سرانجامی مفید حاصل مصدر ست ای بے سامانی
عبارت از کمیابی باشد مضمون است از سبب گفتن شعر متقدمین بے سرانجامی صفت
کارگاه است گرد کردن جمع نمودن یعنی صدف پاره چند از تلاش دکان بے سامانی دل جمع
کرده شده وصدف پاره گفتن اشارت بسوی سخنان ست نسبت بسخنان حضرت نظامی وامیر
خسرو علیهما الرضوان چه مولوی مجیب سخنان ایشانست قوله وخزف ریزه چند از رفت وروب
دکانگاه شکسته حالی فراهم آورده خذف ریزه همان سنگ ریزه رفت وروب تلاش بزمگاه همان دل مولوی

شکستہ جامی بیائی مصدری یعنی جام شکستن و وجہ تعبیر رعایت فقرہ است و جام شکستن عبارت
از اندوہ ہست از سبب فقدان حریفان بادہ سخنوری و فکر پروری فراہم آوردن جمع نمودن یعنی
خذف ریزہ چند از نمائیش بزمگاہ اندوہ کہ دل شراب ۱۲ مولوی باشد جمع نمودہ شد **قولہ** چہ قدر آں دارد کہ در
سلک جواہر شہوار مخزن اسرار حکیم گرامی شیخ نظامی انتظامش دہند کلمہ چہ برائے استفہام
انکاری ست و فاعل دارد درین فقرہ صدف پارہ است چہ صدف بجواہر مناسبتے دارد کاف بیان
آن ست سلک مضاف بجواہر شاہوار صفت جواہر ست جملہ سلک جواہر شاہوار صفت مقدم
مخزن اسرار است و مخزن اسرار مضاف بحکیم گرامی نظامی ست و حکیم گرامی صفت مقدم شیخ نظامی است
و حکیم ازاں فرمود کہ ان من الشعر لحکمۃ واقع است و اگر سلک جواہر شاہوار کنایہ از کتاب مخزن اسرار
باشد و مخزن اسرار صفت مقدم شیخ نظامی باشد وجہی دارد۔ **قولہ** یا در جنب جام زرنگار مطلع الانوار مورد
بدائع لفظی و معنوی امیر خسرو دہلوی نامش برند و رجنب ای مقابل جام زرنگار صفت مقدم مطلع الانوار
ست مورد بدائع الخ صفت مؤخر مطلع انوار ست بدائع لفظی محسنات لفظی کہ در فن بدائع ثابت است و
بدائع معنوی محسنات معنوی کہ در فن معانی واقع است و فاعل دارد درین فقرہ خذف ریزہ است
چہ خذف بجام نسبتے دارد و اگر جام زرنگار کنایت از کتاب مطلع باشد و مطلع انوار صفت مقدم امیر
خسرو باشد احتمال دارد و حاصل آنکہ کتاب من از بی رونگاہی و نارسائی یارای آن ندارد کہ مقابل
مخزن الاسرار و مطلع الانوار کہ بمرتبۂ اعلی و بدرجہ اسنی اشتہار گردد۔ **قولہ** چہ آن در جودت الفاظ و سلاست
عبارات بمنزلہ ایست کہ فصیح زبانان عجم در بیان اوصاف آن اعجمی اند کلمہ چہ برائے علت ست آں
اشارت بمخزن اسرار ست جودت بضم نیکو گفتن ہست و اینجا روانگی مراد ست سلاست آسان ای عبارت
آسان چنانکہ گفتہ اند ؎ لفظ جہاں گشتہ و معنی غریب الخ منزلہ پایگاہ اعجمی منسوب بعجم و عجم آن کہ سخن
فصیح نگوید اگرچہ از عرب باشد و آنکہ بر سخن قادر نباشد و عجم اگرچہ فی الحقیقت ملک ایران را گویند لیکن اینجا
ماسوای عرب مراد ست ای جمیع عالم سوائے عرب و اگر فقط ہماں ملک ایران مراد باشد میتواند چہ حضرت شیخ رح
مسکن در ولایت عجم داشت یعنی در صفت مخزن اسرار منسوب بعجم اند ای کنگ زبان اند و اگر چنیں فرمودی کہ آں
در کثرت آب و استعال براقت بمنزلہ ایست کہ جوہر شناسان عجم در بیان اوصاف آن اعجمی اند کنایت جواہر سب
ترا فتلے **قولہ** و ایں در دقت معانی و لطافت اشارات بمثابہ ایست کہ نادر گویان عالم در معرض
جواب آن معترف بانکمی ایں اشارت بمطلع است دقت بکسر دال و تشدید کاف باریکی و باریک
شدن لطافت نازک و نازک بودن مثابہ بالفتح لے پایگاہ و بکم گنگ عالم ہندوستان

خوان کریم عبارت از قرآن مجید و فرقان حمید ست که پر از اسرار الٰہی و مستفیض اہل ایمان و ایقان ست
صدائے الخ اے صدائے که قلم در نوشتن بین از سبب زیر و بالا شدن مے بر آرد و صدائے آواز
کوہی است که معنی ندارد چه ہر چه شخص پیش او گوید ہماں باز عاید گردد و صلا آواز داعی است مدعو
را برائے دعوت خوان کرم که پر از معانی در معانی و راز در راز ست ❊ قوله ہست صلائے سر خوان کریم
بسم الله الرحمن الرحیم ❊ مصرعهٔ اول خبر مقدم است ۔ مصرعهٔ ثانی را که مبتدا است خوان کریم عبارت
از قرآن مجید است و بسمله را صلائے گفتن از قبیله تسمیه ظرف باسم مظروف قوله فیض کرم خوان سخن
ساز کرد ❊ پرده ز دستان کہن باز کرد ❊ بیان صلا است فیض کرم اے فیض کرم الٰہی خوان سخن عبارت
از کلام الله است پرده ز دستان الخ معطوف بر خوان سخن الخ ست پرده باز کردن کنایت از
ظاہر کردن است کہن بمعنی سابق یعنی فیض کرم الٰہی نزول قرآن مجید فرموده و درو ے وقائع امم
سابق اظہار نموده که از مطالعهٔ آں عبرتے پیش گیری و از افعال ذمیمه ایشاں که موجب تعذیب آنہا
بوده پرہیز کنی تا مطلع انوار ایمان و مشرق نیر ایقان گردی و اگر از دستان اوامر و نواہی کنایت باشد
کہن بمعنی قدیم باشد ❊ قوله بانگ صریر از قلم سحر کار ❊ خاست که بسم الله دستی بیار ❊ تصریح معنے
سابق است صریر آواز قلم سحر کار بمعنی نادره کار صفت قلم ست و فاعل خاست بانگ ست که بسم الله
دستی بیار بیان بانگ است اے بانگ صریری که در نوشتن بسم الله از قلم می آید معنی آں بانگ
ہمیں ست که بسم الله بگو و دست ادراک برین بر آر ❊ قوله مائدهٔ تازه برون آمده است ❊ چاشنی گیر که چون آمده است
مائده تازه عبارت از قرآن مجید است برون آمده اے از مکمن غیب بمنصه ظہور آمده ۔ چاشنی گیر اے
کشف معانی کن یا چاشنی برائے عظمت است اے چاشنی عظیم ازیں مائده بگیر که چه لذائذ اسرار و معانی
درین مستور است و مضمر است که خلق طعام بخشیدن نه بدندان مضغ ❊ قوله در بخشی نکہت آں لب ترا ❊ بوئے
خوش شد طعمهٔ جاں لب ترا ❊ نکہت عبارت از قرأت ظاہر عبارت است بوئے خوش ہماں قرأت فصیح
اوست اضافت طعمهٔ جاں لامیه است یعنے اگر طاقت کشف معانی خفیه آں نمیتوانی قرأت ظاہر
عبارت او موجب صفائی جان تو بس است چنانچه مضمون احادیث شریف بدین ناطق است که قرأت
قرآن مجید مکالمه بذات حمید است جل شانه چوں مقرر شد که بوئے خوش ایں مائده طعمهٔ جان است خورده
قوله خاک باینجا ہمه جانہائے پاک ❊ بو که فتد ریزه ازیں خوان بخاک ❊ خاک یعنی افتاده و ملازم
پاک صفت کاشفه جان ہست بو بمعنے احتمال است و کاف بیان او ریزه کنایت از ریزه ہاے مائده
از فوائد او و بخاک اے بر جان یعنے میباید که جانہائے مومناں بہر وجه یا بوجه ادراک یا بوجه قرأت ملازم

این خوان پر الوان سرایر و ضمایر باشند تا از سر رازهای او بر ایشان منکشف گردد و فایده از خوان
او حاصل و چون محل شرح بسم الله بود و از تقریب آن به شناگستری قرآن مشغول شد عنان بیان
بعنوانی معطوف به شناپردازی بسمله فرمود قوله هر که بود بر سر این خوان رهش ٭ به بود آغاز به بسم اللهش ٭
شین رهش راجع بهر که است و شین بسم اللهش راجع بخوان و مضاف الیه آغاز یعنی آغاز این خوان
از بسم الله باید نمود ٭ قوله دیو که غارتگر این مرحله است ٭ بسملش از خنجر این بسمله است ٭
علت آغاز نمودن این خوان از بسم الله است . غارتگر غارت کننده اعمال صالح و اقوال مطایبه است
کشتن آن از خنجر این بسمله است زیرا که مقرر است که شیطان در هر افعال و اقوال به مومن همراه میشود و غارت
یمن و برکات آنها مینماید پس وقتیکه مومن بسم الله خواند شیطان از همرهی آن باز ماند پس باید
که آغاز این مایده به بسم الله نماید تا همراه نه شود و برکات آن غارت نکند ٭ قوله بی که درپی
سین بودش زین خطاب ٭ چون سر پستانست ز ام الکتاب ٭ آغاز بیان اسرار خفیه بسم الله است
بی مبتدا است چون سر پستان الخ خبر که درپی سین الخ جمله صفت باوست . زین خطاب متعلق
بادست و سی با که ثابت است از ین خطاب شین بودش مضاف الیه بی است یعنی بی که پس وی
سین است از ین خطاب ای از کلام بسم الله ام الکتاب قرآن فاتحه چون سر پستان مشابهت در
سربلندی باوست و ایهام بدانکه با و سین سر لفظ پستانست قوله تا تو ز پستانش شوی طفل وش ٭
بهر غذای دل و جان شیر کش ٭ تفریع بیت سابق است شین پستانش راجع با ام الکتاب است یعنی ای دل و
جان ای صفای ایشان شیر کش ای کشیده شیر یعنی مانند طفل برای صفای جان و دل از پستان ام الکتاب
شیر کش شوی و پیداست که از ذکر اسم الله صفائی دل و جان حاصل میشود . قوله بسم شده سر وجه ز ترکیب با
بیم گفت بسم حرز تو از تیغ بیم ٭ بهر دو ای یا و سین فاعل گفت صورت بسم است حرز پناه تیغ بیم مطلق
است از هر آفت و مضرت است لهذا ذکر بسم الله امان دنیوی و اخروی است ٭ قوله شکل چمن بین که
بر جمالی درست ٭ که چمن خلد نشان آور است ٭ شکل چمن ای صورت لفظ چمن که پیدا چمن در است
صفت شکل چمن است که چمن خلد الخ صفت ثانی چمن است قوله مژده دهد خط عنبر سرشت ٭
بسمله باشد چمنی از بهشت ٭ فاعل مژده بد چمن است کاف که خط عنبر سرشت بیان مژده است از خط عنبر
بیان بسمله است ای بسمله که خط عنبر سرشت است و عنبر سرشت صفت خط است و یای چمنی برای تعظیم است یعنی خط
به سیاهی نوشته شده است یعنی شکل چمن از رسم الرحمن هویدا است مژده دهد که بسمله چمن بزرگی از بهشت است پس که ذکر
این اسم است در چمن بهشت چنان باشد ٭ قوله با که دو آمد دری آمد دو لخت ٭ مدخل آن باغ سعادت درخت

چه اورا از شش دانگ عالم چهارم حصه دانگ قرار داده اند معرض جائی عرض معترفا قرار کننده
و انجمی منسوب بانجم شخصی گنگ تو اگر این عبارت را چنین اوا نمود ے که درین صهبائے علو کیفیت
بمثابه ایست که باده پیمایان عالم در معرض صفات آں معترف بانجمی باستعارات جامی بلا تم ترا فتاد
قوله اما امید داری چنانست که چوں ایں میوهٔ نیم خام از باغستان پستی و تهیی رسیده امید داری
مرکب است از امید و دار که مفید معنی لیاقت است و یائی مصدری بمعنی لائق امید بودن کاف که بیان
چنان است چوں حرف شرط است و جملهٔ مدخوله آں مشروط است و جزائے وے جملهٔ خوانے خوان
الخ است میوهٔ نیم خام مبتدا رسیده خبر وے است میوهٔ نیم خام عبارت از کتاب ست باغستان ل
مولوی تهیستی و پستی عبارت از همان بے سامانی و نارسائی **قوله** و ایں غنچهٔ ناتمام از خارستان فروتنی
و زیر دستی دمیده - ایں غنچهٔ ناتمام کنایت از کتاب مبتدا است و خبر وے دمیده خارستان فروتنی
و زیر دستی قول مولوی که جائے فروتنی و زیر دستی ست و خارستان فروتنی و زیر دستی اضافت تشبیهی ست
و فروتنی و زیر دستی همان نارسائی واگر بقرینهٔ غنچه و باغستان معنی خارستان گلستان باید نمود
و فروتنی و زیر دستی صفت او ساخته آید غالباً احتمال دارد **قوله** بحکم من تواضع لله رفعه الله
بحکم متعلق امید داری بود است بے غرض چوں ایں کتاب از تهیستی و پستی موجود گشته و از فروتنی و
زیر دستی لباس جلوه گری در بر گرفته گویا متواضع است و چوں متواضع گردید رفعت بشان او
ثابت شد چوں برفعت الٰهی سرافراز گردید نتیجهٔ آں که قبولیت است بوجود آمد لهذا فرموده خوانے
خوان کرم اخوان الصفا افتد خوانے بفتح خائی معجمه و واو معدوله و لائے مهمله قوت لا یموت خوان کرم
باضافت لامیه مضاف با خوان الصفا و خوان کرم مرادف خوان نعما ست که از دستگیری را منع نباشد
پس خوان کرم اخوان الصفا عبارت از تعلیم ایشاں ایست که هر یکے را بهره تمام حاصل میشود
حاصل آنکه ایں کتابے انیز از جملهٔ کتب تعلیم سازند **قوله** نافه کشائی قبول مشام خلان الوفا
گردد نافه کشائے قبول مشام لے کشاینده نافه قبول مشام اضافت نافه بقبول تشبیهی و اضافت
مشام بخلان الوفا لامیه است و مشام عبارت از طبع است و وجه استعاره مناسب نافه است
حاصل آنکه ایں کتاب قبول طبع خلان الوفا گردد **قوله** زدی جامی بر چنگ شکسته - بمضراب
فنا تارش گسسته ه احوائے مضمون شعر است بنظم با استعارت دیگر و التفات از غیبت بخطاب نفس خود
چنگ شکسته ذات مولوی و مصرعهٔ ثانی صفت چنگ ست مضراب زخمه و مضراب فنا اضافت تشبیهی
فنا عبارت از ضعف و پیری است تار عبارت از حواس و قوی است **قوله** نوائی از مقام بیقائی

بلند آوازه و ربی ننگ و نامی ٭ بنوائی مفعول زدی است نوا بر چنگ زدن یعنی نواختن و سرود کردن ست
از مقام بیمقامی صفت نواست مقام بیمقامی ای اسلوب سرود و خارج از آهنگ آن چه مقام
نوعی از اسالیب سرود را گویند و اصول اسالیب سرود دوازده است چنانکه در علم موسیقی مصحح است بلند آوازه
یعنی مشهور منظوف بے ننگ و نامی است و پیدا است که نواز مقام بیمقامی زدن بیحیائی و بی شرمی است
پس این مصرعه صفت نواست ٭ قوله درین وحشت سرائے پر علائق ٭ سماع این نوا را نیست لائق ٭
مصرعه اول صفت مصرعه ثانی است وحشت سرای دنیا علائق جمع علوق یعنی بستگی و بلا سماع بالفتح شنیدن
در آ این نوا را یعنی برائے است یعنی در دنیا برائے شنیدن این نوائے تو هیچکس لائق نیست
قوله جز آن کس کز نوائے بینوائی ٭ کند فهمی رموز آشنائی ٭ همان بیمقامی یدانکه اهل الله
در فهم کردن رموز آشنائی الهی احتیاج با اسالیب سرود نیست بلکه در هر آواز خارج آهنگ مثل
آواز پائے ستور وغیره که بر آید رموز آشنائی می فهمند و بر آن وجد میکنند قوله بسمع مکرمت مسموع
باد ٭ بجیب مغفرت مشفوع باد ٭ این بیت دعائیه است سمع شنیدن و شنوائی و گوش مفرد و جمع آمده
مکرمت اعراض کردن از عیب مغفرت بخشش عیب نقصان مشفوع مشتق از شفع بالفتح جفت و
جفت کردن و الف باد او دعائیه است یعنی از حسن مقام و اسالیب وے است بجیب مغفرت جفت باد
قوله ومن الله تکون العصمة والعون ٭ تکوین هست کردن تکون هست بودن عصمت بالکسر
باز داشتن و نگاه داشتن از گناه و خوف و عون یار و پشتیبان جمع و مفرد آمده یاری کردن و غیره دعا
خواسته ام در حق این کتاب و خوفے دارم که مبادا قبول گردد یا رد شود پس باز داشتن از این خوف و
یاری کردن باجابت این دعا از خداست جلشانه و عزبرهانه میتواند که عصمت از رد کتاب و
عون در قبولیت کتاب از خداست مراد باید داشت فافهم و قرینه بیا یراد این معنی این است
که خطبه الحاقیه نه ابتدائیه و اکثر عصمت و عون متعلق به تصنیف کتاب میباشد ٭ چون از بارگاه
مصطفوی و دربار نبوی خطاب مستطاب کل امر ذی بال لم یبدأ ببسم الله فهو ابتر
عز ورود یافته است لهٰذا امتثال امر شریف بوجهی نمود که مخبر باشد از سرائر خفیه و حرفاً حرفاً مشعر
بفضائل تسمیه تصریحاً و تلمیحاً تعظیماً لامر رسول الله صلی الله علیه وسلم و ترغیباً برائے خلق الله پس فرموده
قوله فتح باب سخن به بسمله کز دندانه پایش ٭ کلید در گنج حکیم است و صلائے سینش سر خوان کریم ٭ فتح
گشادن به بسمله متعلق فتح که دندانه پایش الخ صفت بسمله است دندانه برائے مشابهت است
بدندان چه اهل فرس ها در آخر اسمیکه مشابه باشد به چیزے دیگر آرند چون زبان و زبانه گنج حکیم ٭

با مبتدا که دو آمد یعنی شعر بعد دو دست صفت باست در آمد و لخت خبر و لخت صفت و مدخل
آن باغ معطوف ست خبر و لخت بتقدیر حرف عطف باغ عبارت از چمن بسمله ست و تعبیر باغ
بجهت عظمت اوست سعادت دو لخت بقلب اضافت لختهای سعادت صفت باغ ست یعنی
حرف با با شعار عدد اثنین دو لخت است و مدخل آن باغ است که دو لخت سعادت است
چه باغ را مدخل لازم ست و چون با ابتدای بسم الله ست گویا مدخل آنست قوله سین وی از باد پری
جبرئیل بسلسله یعنی برنج سهیل بسلسله موج سلسبیل چشمه آبست از بهشت یعنی سین بسم الله
موج ست که از باد پری جبرئیل بر روی سلسبیل افتاده موج لازم سلسبیل ست پس ذکر لازم اراده یا از
دم است و سلسبیل در بهشت موجود ست قوله چشم کشا چشمه هر میم بین جاری ازان چشمه تسنیم بین
تسنیم چشمه آبی است در بهشت که بر سر غرفها جاری است یعنی از هر چشمه میم او چشمه تسنیم جاری ست
بدانکه مولوی علیه الرحمة باشارت سلسبیل اراده کرده و یا بمیم تسنیم خواسته چه سین اول سلسبیل ست
میم آخر تسنیم شد آنکه حقیقت چهار جوی چنانچه مقررست که از چهار چشمه یک از میم چهار جوی در بهشت
جاریست بیان میفرماید بلکه تجدید عنوان و صنعت شعری در میان آورده مراد از سلسبیل و تسنیم کثرت
برکات و وفور فیوضات است چنانچه سیاق بر آن شاهد ست قوله هر الف از وی شجری
میوه ناک میوه آن معرفت ذات پاک هر الف مبتدا شجری میوه ناک خبر میوه ناک صفت
شجر ست وجه تشبیه الف بشجر استادگی اوست میوه آن الخ بیان میوه است ذات پاک ذات
واحد باری تعالی که پاک است یعنی هر الف مثل اشجار است از ان بهشت و چون الف در عدد واحد بود
مشعر گردید بوحدت ذات پاک پس میوه آن معرفت ذات الهی است جلشانه قوله طره حورست در و لامها
بهر دل دیده وران دامها ها که دو حلقه است پی صید دل گشته ازان طره بهم متصل چه ها زلف
لامهاست یعنی لامهای اسم الله و وجه تعبیر بطره زلف درازی آنست دیده وران اے اهل بصیرت
دامها مستعد بر شکار دل کملے ها اسم الله که دو حلقه است یعنی دو چشمه است در اصل نوشتن همیرا اینجا
در اسم الله و این جمله صفت است صید دل ای دل دیده وران ازان طره لفظ از ترجمه من ابتدائیه
ست ای ابتدا بر آمدن طره برای شکار بهم متصل شدن و احد و متفق شدن حاصل آنکه ها اسم الله که
در اصل دو چشمی ست لے دو حلقه ست که ابتدای صیدگیری طره و لام برائے شکار کردن دل دیده وران
بهم گشته و هر دو حلقه یکی شده و بعید است که در نوشتن ها یک حلقه شده و یک شدن عبارت از کمال
مستعد او برائے شکار ر دا گر از ترجمه من تبعیضیه باید گفت معنی چنین باشد که ها که دو حلقه از اسم

طره است با صید دل گشته بهم متصل چه طره را حلقه لازم ست و تار نیز از اسم الله منفک نشده
و کالجزء گردیده. قوله راکه بود غایت سرور سرور - تا رسد دست بدامان حوره. را مبتدا
و مصرعهٔ ثانی خبر که بود الخ صفت و بیت سرود سر جملهٔ کمال فرحت و ایهام بدانکه آخر لفظ
سرور حرف را است و دست بدامان رسیدن کنایت از حصول مطلوبیت و تا رسدت مضاف
الیه دست است یعنی دست تو حاصل آنکه چون نیز درین ذکر ست و ایهام بدانکه را آخر حور است
قوله حاکه بهشت است بشارت نما. بهر بهشت است بشارت بما. حا مبتدا که بهشت است
صفت حا است و مصرعهٔ ثانی خبر اوست یعنی عدد حا که بحساب جمله هشت است بشارت
میدهد ما را که حصول هشت بهشت در ذکر کلام ست. قوله نون کالعش یافته هم فرق
ماهی کوثر که در آب است غرق. نون مبتدا و کالعش الخ صفت نون است شین راجع بنون
مصرعهٔ ثانی خبر مبتدا است یعنی الرحمن که مابعد الف الرحیم و ماقبل میم الرحمن چون میم
را ترکیب کنی ما میشود و ما در عربی آب را گویند و نون بمعنی ماهی است گویا ماهی در آب کوثر
غرق است و پیدا است که کوثر لازم بهشت است چه کوثر جوئی است در بهشت و حوض کوثر بیرون
بهشت است در موقف که منبع آن کوثر است. قوله بانگ دهد باد نبایست نداء - میزندت
بانگ کای بی سروپا. یا مبتدا که دهد یا الخ صفت یا است میزندت بانگ خبر که این
یا بمعنی بانگ است مشار الیه این جو بسم الله است. قوله بتامل قدم اهتمام - حوش بکذر بحرمین
تنبیه است بر اطلاع اسرار دیگر بسمله قدم اهتمام مفعول است و اضافت قدم اهتمام تشبیهی است
گوشش خوش بگذر بلطف بشادی نه باکراه چه باکراه ادراک اسرار نمیشود و حرمین این کلام با اضافت
تشبیهی کنایت از بسم الله است حاصل آنکه سعی درین کلام بتامل کن و ادراک اسرار بهتر. قوله کاین
آمد ز سوره مختصر درج در و بیت لبیبی از سوره ملک بیت سابق است. قوله صورت یاسین که بود
سین در رقمش از همه بالانشین. بیان درج بودن اسرار بسیار سوره از جهت یا و اشارت
یعنی خبر مقدم یا و سین است که در بسم الله من حیث الترتیب است در رقمش الخ صفت یا و سین
است شین رقمش راجع به بسم الله از همه بالانشین مقدم یعنی یاسین که در نوشتن
بسم الله از همه حروف مقدم ست صورت یاسین میتوان که ضمیر شین راجع به یاسین باشد من حیث
یعنی در نوشتن خود از همه حروف مقدم ست و اراده مسمی بذکر تسمیه آن صورت ست و
هذا القیاس اشارة الاخفی. قوله لعت مختصیر گنج بشر بیان. میم هدایت از سورت رحمن بتال

لغت نخستین اسی اسم صفاتی اسم اللہ کہ از اسم صفاتی دیگر مقدم ست و آں اسم رحمٰن ست بجو شتر
بیان یعنی با یضاح نہ با بہام فاعل میدہ نعت ست و نشان مفعول او آز رحمٰن صلہ نشان **قولہ**
کردہ معلم کہ تعلیم او فہم حوامیم ز حامیم او معلم استاد و تخصیص کا و تعلیم جہت غایت غور بیت
حوامیم جمع حم ست ز حامیم او فرائے از حا و میم رحمٰن کرو قعت در بسم اللہ عا اشارت حامیم
بجمع حوامیم بطریق ضنیت و مشاکلت ست **قولہ** بہ سر راہ بین قبع الف لام را داوہ نشان از
دو الف لام یا نہ آز را جنس امراد ست تا شامل باشد را آلرحمٰن و آلرحیم مراد الف لام
مد آ علامت مفعولیت الف لام ست فاعل داده نشان ہیئت مجموعی الف لام ست کہ اوّل
الرحمٰن الرحیم است اوہ و الف لام را ہی از دو صورت الر **قولہ** از پے نوبش الف اندر رقم ٭ پردہ
کشا گشتہ ز نون والقلم ٭ شین نوبش راجع بہ بسملہ ست اندر رقم لے در نوشتن فاعل پردہ کشا گشتہ
ہیئت مجموعی نون و الف ست و الف مشابہ بقلم ست و از مسمی اسم ارادہ کردہ ز نون والقلم
لے سورت ن والقلم کہ در قرآن ست **قولہ** سطر حروفش ز بیاض و سواد ٭ دادہ ات از نور و دخان ست
یاد سطر بالفتح خط کشیدن و نوشتن و سطور کتاب خبر آں شین حروفش راجع بہ بسملہ است ز بیاض
و سواد بیان سطر ست ات ضمیر مخاطب مفعول دادہ است و ہمزہ بیان دادہ ات خطاب برائے
التقات ساکنین ست چنانچہ قاعدہ فارسیان مقرر ست از نور و دخان لے از سورت نور و
سورت دخان و از بیاض آں سورت نور خواستہ و از سواد آں از سورت دخان ارادہ کردہ
چہ نور و بیاض بیک معنی اند و نیز اند بود کہ نور و دخان مفعول ثانی دادہ باشد و ز از بیاض و سواد
صلہ یاد ست لے نور و دخان ترا یاد میدہ اند از بیاض و سواد ٭ **قولہ** فتحہ آں فاتح گنج ازل ٭ کسرہ آں
کاسر کاس امل ٭ فتح کشادن و کشایش و حرکت زبر فاتح کشایندہ گنج ازل معرفت ذات
الٰہی کسرہ بالفتح شکستن و حرکت زیر دادن کاسر شکستہ کاس بالفتح شراب و جام شراب
بمعنی مطلق جام کاس امل ہوائے نفسانی فتحہ مبتدا گنج ازل خبر کسرہ آں مبتدا کاسر کاس امل
خبر حاصل آنکہ فتح آں کشایندہ معرفت ذات الٰہی ست و کسرہ آں شکنندہ آرزوہائے نفسانی است
و چوں آرزوہائے شکستہ شد معرفت الٰہی حاصل گردید چنانچہ صائب گفتہ **نظم** گذشتم از سر مطلب
تمام شد مطلب ٭ حجاب چہرۂ مقصود بود مطلبہا ٭ **قولہ** صورت جزمش کہ بود حلقہ دار ٭
گوش خرد دایم ازو حلقہ دار ٭ صورت جزمش مبتدا کہ بود حلقہ دار صفت او گوش خرد الخ
خبر ست حلقہ دار مزین یعنی عقل زیب خوبی از جزم آں بسم اللہ یافتہ است اسے از

تائید اسم الله بزرگ اسرار گردید چنانچه مصنف علیه الرحمة فرمود۔ نظیر خرده بارانه و نموده دمیدم روئی۔ هزاران
نکتهٔ باریک چون موئے۔ قوله۔ شانه تشدید که بر لام وراست۔ تاج سر هدهد را و پا است۔ شانهٔ
تشدید باضافت تشبیهی یعنی تشدید که مثل شانه دندانه دار است شانه تشدید مبتدا که برلام وراء
است صفت او تاج سر الخ خبر است آلا یعنی لام اسم الله یعنی راء الرحمٰن و الرحیم تاج سری موجب
شرف و زیب هدهد کنایت از رهنما مطلق راه هدای هدایت سوئے ذات پاک باری تعالی حاصل
آنکه هریک از اسم الٰهی که در راهِ هدایت ذاکر آن راهادی و رهنمائی سوئی ذات پاک باری تعالی
ست مانند هدهد است و تشدید مثل تاج و هدهد مرغ ست که بر سر او تاج ست شاخه شده و میتواند که
از هدهد یا راهه مظهر بدکر ظاهر ذات اولیاء الله مراد باشد چه مقرر است اولیاء الله مقتدیان
راهِ حق اند و راه نمایان مطلوب مطلق و شرف دنیا و عزت و عقبیٰ از تصرف اسماء الٰهی یافته و تعبیر
هدهد بهادی بنا بر قصهٔ مشهور است که هدهد اوصاف سیمرغ و بزرگی آن در پیش مرغان بیان کرده
به شوق دیدار سیمرغ همه را مشتاق ساخت تا آنکه جماعت کثیر از مرغان همراه هدهد عازم دیدار سیمرغ
شدند بعضی از انها در راه مردند و بعضے نیم جان ماندند تا آنکه مثل سیمرغ بوده باقی ماندند چون بنظارهٔ
سیمرغ در آمدند هریک مرغ از انجا سیمرغ شد و جسیم و بزرگ گشت قوله۔ نقطهٔ بالش که برارباب راز۔ تخم
امید است بخاکِ نیاز۔ ارباب راز اهل معنی تخم امید باضافت لامیه یعنی باعث برائے حصول مقصود
بخاکِ نیاز یعنی نیاز باشد و بخاک اشارت به پستی نقطهٔ باست نیاز آرزو و حاجت و احتیاج
قوله۔ نقطهٔ نونش پئے دفع گزند۔ بر سر نار ست نهاده سپند۔ پئے دفع گزند یعنی برائے دفع چشم زخم
انسانی و شیطانی سپند بے ست بر سر نار و مقرر ست که برائے دفع چشم زخم سپند بر سر نار میسوزند و ایهام
بدانکه نقطه بر سر لفظ نار ست۔ قوله۔ وآن دوئی دیگر شده چون مردمک۔ نور دهِ دیدهٔ ملک تا ملک
وآن دوئی دیگر یعنی دو نقطه حرف با چون مردمک وجه مماثلت دو بودن آنها قریب یکدیگر نور دهِ
دیده اضافت فاعل مفعول ست نور ده الخ بینائی بخش عالم علوی و سفلی و بیشتر بیشتر جا گفته باشد که این
اشارات کنایت از تمام آیت کریمه نه همان حروف و نقطه مراد ست پس اینجا نیز بتمام بسم الله مراد است
و چون معنی الرحمٰن روزی دهندهٔ صالح و طالح ست در دنیا و معنی الرحیم بخشندهٔ مومنان است در
دار عقبیٰ پس نور دهِ کونین ثابت شد و آن دوئی دیگر مبتدا شد چون مردمک خبر و مصرعهٔ ثانی تفسیر
چون مردمک ست۔ قوله۔ نوزده حرف ست بوقتِ شمار۔ فیض رسانند به هژده هزار۔ فیض بسیار شدن
سیری و لبالب شدن رود بسیار شدن آب چنانچه از اطراف بریزد و مراد اینجا بخشش است به هژده هزار

تمام عالم مراد ست باعتبار کثرت اجناس مخلوقات و فیض رسانیدن باعتبار آنکہ عالم مظہر صفات اوست وصفات مظہر ذات یا دامی کہ صفات اللہ عکس انداز آئینہ اند وجود عالم موجود ست و الا ہیچ اثرے ازوی نماند معدوم گردد۔ **قولہ** وصف رحیمست بود ختم آں۔ صورت ختم آمدہ در دو عیاں این دو دلیل ست کہ از کردگار رفیض رحمست بود ختم کار۔ وصف اسم صفاتی رحیمست ختم آن ای ختم تسمیہ صورت ختم آمدہ الخ عطف ست بر جملہ اوّل این دو دلیل آلخ تفریعست بر بیت اوّل کلمہ این دو مبتدا و لفظ دلیلست خبر یعنی این دو امر دلیلست براین کہ از کردگار فیض رحیم است بود ختم کار کردگار مرکبست از کرد و گار و لفظ گار مفید معنی فاعلیہ است اے خداوند کردہ بعضے مفرد گفتہ اند بکسر حاصل آنکہ نعت اسم اللہ کہ الرحیم است آخر بسم اللہ است و دیگر آنکہ صورت لفظ ختم بملاحظہ تجنیس لفظ رحیم و ختم در وی وصف ظاہرست پس این دو دلیلست برآن کہ بذکر بسم اللہ فیض رحیمی کہ مغفرت باشد ختم کار ایں آخر عمر ترا شامل حال گردد و خاتمہ بالخیر خواہد شد چنانچہ در حدیث آمدہ است کہ مَنْ قرأ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم دخل الجنۃ وقال ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما بسم اللہ الرحمٰن الرحیم تسعۃ عشر حرفا و زبانیۃ النار تسعۃ عشر فمن قالھا امن منھم واللہ اعلم بالصواب

در ارداف تسمیہ تحمید کہ فاتحہ کتاب مجید و فاتحہ ابواب مزید ست ارداف از پس کسے در آمدن و در پس کسے سوار شدن تحمید نیک ستودن و حمد گفتن فاتحہ اوّل فتح کنندہ و کشایندہ یعنی این کلام در بیان آوردن حمدست پس تسمیہ لے بعد بیان تسمیہ بیان حمدست کہ آغاز قرآن مجید و فرقان حمیدست و کشایندہ ابواب مزید نعمت قولہ تعالیٰ لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ الخ

قولہ آنچہ نگارندہ این رقم۔ بر سر ہر نامہ دبیر قلم۔ حمد خدائیست کہ از کلک کن۔ بر ورق باد نویسد سخن۔ این رقم رقم تسمیہ دبیر بفتح دال مہملہ وکسرہ بائے موحدہ وسکون تحتانی نویسندہ و منشی دبیر قلم اے قلم یا خدائی موصولہ کاف صلہ یا صفت لے اوّل کلک۔ کن کن کہ امرست مر عیان ثابت را بوجود خارجی ورق باد و باد عبارت از دم کہ مظہر سخن ست یعنے ہرچہ بعد از تسمیہ قلم در آغاز ہر نامہ مینویسید حمد آں خداوندست کہ از کن بردم انسان سخن موجود کردہ است و در فرہنگ رشیدی ورق باد بمعنی زبان ست و معنی بیت ظاہرست۔ **قولہ** چوں رقم او بود این تازہ حرف۔ لیک ثنائش نتواں کرد صرف۔ این تازہ حرف سخن کہ موجود ست بر باد ضمیر بود و مصرع راجع چہ است یعنے چوں سخن بر زبان موجود کردہ اوست میبائد کہ آں را در ثنائے باری تعالیٰ عزّ اسمہ صرف تواں کرد۔ **قولہ** لیک ثنائش نہ بیاں برتر است۔ ہرچہ زباں گوید ازاں برترست۔ زیرا کہ ثنائے کمال محمود علت موصوف

بر انحصار محامد اوست چون محامد او از احاطۂ بیان واصف بیرون است ثنائے بکمال کے متصور گردد
چنانچه مقصود هر کن و عالم علم من لدن صلی الله علیه وسلم فرموده است که لا احصی ثناء علیک انت
کما اثنیت علی نفسک شین ثنایش راجع بحق تعالی و مشار الیه از ان لفظ هر صبا ست. قول
نطق ثنایش چه تمنا ست این جعل تمناش چه سود است این. شین ثنائیش راجع بخدا تعالے و
شین تمناش راجع به ثنا یعنے نطق باوجود استطاعت بیان که تمنائے ثنائے حق تعالے کند و عقل
که بقدرت ادراک سودا ثنا برد و نماید چه تمنا خام و خیال باطل ست ملے هر دو درین عهده بے انتها
در گرداب حیرت و عجز افتاده اند قول نیست سخن جز گره چند سست هر طبع سخن در زده بر باد حیرت
بیان عاجزی نطق از ثنا بدانکه باد چون خالی از سخن معانی باشد زیر و بالا نه شود و چون سخن بباد
در آمیزد باد بامیزش وے زیر و بالا شود گویا گره چند بباد می افتد پس گرہے که بر باد باشد خالی از
سستی نه باشد و چون این گره چند ناشی از طبع متکلم ست فرمود که طبع سخنور آن را و حیرت زدن باعتبار
آنکه حل و عقد امور متکلم بآن منوط و مربوط ست. قول هیچ گشادے نبود زان گره. گر نشود
کار بآن بند به. مصرعۂ اول معطوف بتقدیر حرف عطف بر جملۂ سابق و مصرعۂ ثانی تفریع است
یعنے سخن گره سست ست و از ان هیچ حصول نیست پس چون هیچ حصول نباشد بند بهتر ست قول
صد گره از رشته پر تاب پیچ. گر بگشاید در دو نیست هیچ. تمثیل بیت سابق. قول عقل درین رشته
ز خود گشته گم. کرده درین فکر سر رشته گم. بیان عجز عقل از ادراک ثنائی باری تعالی. درین رشته
رشته ثنا ز خود گشته گم اے سعی از حد خود زیاده نموده و درین مردم بسیار حیران گردیده است و درین فکر
اے فکر حمد و ثنا. سر رشته چاره و تدبیر مطلب سر رشته گم کردن چاره کار از دست دادن یعنی عقل و صاف
در میدان فکر ثنا اسپ سعی بسیار رانده اند آخر الامر چاره کار از دست داده و حیرت زده اند. قول
رشته فکرش که بود پر گهر. پر بود اینجا ز گره سر بسر. رشته فکر شین راجع به عقل که بود پر گهر صفت فکر ست
گهر عبارت از مضامین جلیه و معانی دقیقه اینجا ای در فکر حمد و ثنا یعنے رشته فکر عقل که فی الحقیقت پر از گهر
دقائق و حقائق ست در ثنا جلشانه پر گره گردید و بیکار ماند چه مقرر ست که رشته وقتے که صاف باشد بکار
می آید و چون پر گره گردید بیکار و معطل مطلق گشت. قول سبحه هاین رشته سبحه نشان. صد گره افتاد
در و مهره سان. این رشته رشته فکر عقل که پر گهر است سبحه بالضم مهره که عدد تسبیح بآن گیرند سان بمعنی
مانند قول عقل گرفته بکفش سبحه وار. عاجزی خویش کند زو شمار. شین کفش راجع بر رشته پر گهر فکر
زو راجع بسبحه وار بمعنی مانند. قول آنکه دم میزند از عجز چیست. غایت این کار بجز عجز چیست

آنکہ نہ دم الخ استفہام ست و دم زدن از عجز اعتراف بعجز ست این کار ثنائے باری تعالیٰ یعنی چہ جائے
نطق و عقل ست بلکہ ہر کس کہ ہست معترف بعجز ست آرے غایت ثنا کردن ہمیں عاجزی ست
قولہ عجز بہ از ہر لے دانا کہ ہست ۔ بر در آن حی کہ توانا تر ست ۔ کہ ہست بمعنی موجود در مصرعۂ اول صفت
دانائی ست و در ثانی صفت حی توانا یعنی بہبودگی ہر عاقل و آگاہ دل در ین ست کہ بدرگاہ لا یزال
ذو الجلال و در ادائے ثنائے وے انتہائے او عاجزی پیش کند ما للتراب و رب الارباب چون حدیث کل
امر ذی بال لم یبدا بالحمد اللہ فھو اقطع مقتضی ایراد حمد بود تیمناً و تبرکاً بعد اختتام از آن پرداخت و فرمود
قولہ مرسلہ بند گہر کان وجود ۔ سلسلہ پیوند نظامی وجود ۔ جود مطلق تبارک تعالیٰ را کان تصور فرمودہ
جود ثبات آنرا مرسلہ گہر خیال آوردہ و بستن عبارت از انعام کردن ست بر مخلوقات و تقدیر کلام آن ست کہ تبارک
تعالیٰ مرسلہ گہر کان جود خویش در گلوئے مخلوقات در خور استعداد ہر یک لبندا خیہ ست پس طرف بہ لفظ بند محذوف
ست نظام وجود کہ عبارت از ائتلاف و التیام بایکدیگر ست سلسلہ تصور فرمودہ است سلسلہ پیوند سلسلہ سا
ای سازندہ سلسلہ نظام موجود ست او جل شانہ و میتواند بود کہ کان جود کنایت از تجلی ذات باشد
بہ جلوہ اول یا اجمال و گوہر عبارت از شیون ذات و صور علمیہ باشد ۔ و مرسلہ مراد از تفاصیل آن شیونات
باشد یعنی آن شیونات اجمالی را بہ جلوہ تفاصیل آوردہ ۔ قولہ غرہ فروز سحر خاکیان ۔
مشعلہ سوز شب افلاکیان ۔ غرہ سحر کنایت از آفتاب ست اضافت سحر خاکیان لامیہ ست
خاکیان آدمیان و غرہ فروز سحر اے فروزندہ غرہ سحر یعنی روشن کنندہ آفتاب مشعلہ سوز فروزندہ
مشعلہ مشعلہ شب عبارت از ذات ستارگان من حیث التنویر افلاکیان ستارگان من حیث
التعلق بالافلاک یعنی روشن کنندہ ذات ستارگان ست ۔ قولہ خوان کرامت نہ آئندگان ۔
گنج سلامت دہ پایندگان ۔ کرامت نوازش خوان کرامت خوان کرامت نہ اے نوازش
کنندہ آیندگان ضد پایندگان و قدیم یعنی حادث کہ عبارت از جمیع ممکنات است یعنی نوازش
کنندۂ ممکنات ست بہ تعمیم سلامت بیگزندی از فنا گنج سلامت سلامت گنج ۔ سلامت دہ
اے سلامتی دہندہ پایندگان ست از فنا پایندگان عبارت ست از عرش و کرسی و لوح و قلم
و بہشت و دوزخ و جملہ ارواح و فرشتگان ۔ قولہ چشمہ کن قلہ قاف قدم ۔ نادرہ پرداز
شگاف قلم ۔ اے چشمہ کن برآرندہ قلہ بالضم و تشدید لام بالا ہر چیزے و کوہان شتر و سر کوہ
قاف حرف معروف و کوہ گرد اگرد زمین و گفتہ اند کہ آن از زمرد ست و ہیچ کوہے نیست کہ
در در گن نسبت قدم بالکسر ذات حق تعالیٰ اضافت قاف قدم تشبیہی ست و جہ تشبیہ معیت حق ست

بہمہ اشیاء یعنی برآرندہ چشمہ است از قاف قدم چشمہ عبارت از تنزل ذات ست در تعینات چہ مبداء
تعینات ہماں تنزل ست حاصل آنکہ ظاہر کنندہ تعینات ست از ذات مطلق نائزہ بنون والف و
کسر تحتانی و فتح زاء فارسی فی میانہ تہی چنانچہ جولاہگاں دارند پرداز بفتح با و فاء فارسی امر پرداختن و
پروازند یعنی خالی شدہ و خالی گشتہ و آراستہ کن و آراستہ کنندہ نگار و قلم قلم نائزہ مضاف ست بقلم
یعنے آراستہ کنندہ نائزہ قلم است لے ذات قلم را مثل نی ساختہ و چشمہ را نائزہ و نگارست پس ہرگاہ
چشمہ ایجاد جلاے شد پیش او نائزہ قلم نہاد تا بواسطۂ او جمیع مکونات در عرصۂ ظہور وجود جلوہ گر گردیدہ اند
فافہم۔ **قولہ** روز برآرندہ شبہائے تار + کار گذارندۂ مردان کار + تار بفوقانی والف ضد نور و تاریک
کار بکاف والف بمعنی فعل گذار بمعنی ادا و ادا کنندہ حاصل آنکہ پیدا کنندہ روز ست از شب تاریک
تاریک و ادا کنندۂ فعلست از صاحبان کار یعنی مردان بتوفیق او کار بانجام میرسانند۔ **قولہ**
واہب ہر مایہ کہ سود ویش ہست + قبلۂ ہر سر کہ سجود ویش ہست + واہب بخشندہ مایہ بمیم والف و فتح
تحتانی مقدار و مادہ ہر چیز سود بضم سین و سکون واو بفتح و حسن و منیربانی و شادی + قبلہ بالکسر
با توجہ بہ سجود بالضم سر بر زمین نہادن کش سجود ویش باج بہ سر کہ سود ویش ہست صفت مایہ
یعنے بخشندہ ہر مقدار یست کہ نافع ست یعنی از ہر چیز و ہر نعمت آن مقدار دادہ است کہ
مخلوقات را در وے نفع ست نہ ضرر چہ ہر چہ از کریم ست ہمہ نافع ست چنانچہ گفتہ اند کہ طعام الکریم
دوا و کہ سجود ویش ہست صفت ہر سرست یعنی ہر سر کہ او را بر زمین نہادن ست و تضرع نمودن ست
متوجہ او حق تعالی ست کافراً کان او مسلماً چنانچہ ارباب تصوف کہ قایل بوحدت ذات اند فرمودند
نظم لے غیر ترا بوئے تو اثرے نہ + خالی از تو مسجدے و دیرے نہ + دیدم ہمہ طالبان مطلوب را
آنچہ تو ئی و درمیاں غیرے نہ + **قولہ** دائرہ ساز سپر آفتاب + تیز گر باد و زرہ باف آب + اضافت
سپر آفتاب تیز باد و زرہ آب تشبیہی ست یعنی آفتاب را مثل سپر مدور ساختہ است و باد را از سبب
سرعت مثل تیر پیدا کردہ و آب را بجہت حلقہ موج مثل زرہ پرداختہ ایجاد سپر و تیر و زرہ از مخترعات
شعرست۔ **قولہ** عیب نہاں دار ہنر پروراں + عذر پذیرندۂ عذر آوراں + عیب نہاں دار
یعنی لازمی مقبول و مروج کنندہ ہنر پرور مطلق مراد ست چہ اہل باطن و چہ غیر آن عذر پوش
لے بہانہ بمعنی توبہ یعنی توبہ قبول کنندۂ تائباں ہست۔ قولہ تعالی اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ
قولہ آب زن آتش سودائے عقل۔ تاب دہ دست تمنائے عقل۔ آب بر آتش زدن کنایت از
فرو نشاندن فتنہ است آتش سودائی بمعنی دیوانگی و غصہ یعنی فتنہ نشانندہ دیوانگی عقل ست

اے عقل را از دیوانگی محفوظ داشتہ تاب بفتح فوقانی والف پرتو و پیچ و توانائی و حرارت و گرمی و محنت
و مشقت و دریں جا بمعنی پیچ خواستہ یعنی پیچیدہ دست آرزوئے عقلست و آنچہ خواستہ عقل برہم میزند
قولہ صیرفی گنج پذیران خاک صیقلی صاف ضمیران پاک * صیرفی صراف و صراف بالفتح
و تشدید راسرہ کنندہ صیقلی بالفتح زدائیندہ زنگ از آئینہ و جز آن و تیز کنندہ شمشیر صیاقل و صیاقلہ
جمع و صاحب کنز اللغات گوید کہ صیقل بمعنی آلت زدودن نیز آمدہ است و تحقیق آن ست کہ صیقلہ
صفت ست بمعنی زدائیدن زنگ توان گفت چنانچہ کارد را قاطع گویند و ازیں جہت صیقل کنندہ
را صیقلی نیز گویند و صیاقلہ نیز میباید کہ جمع صیقلے باشد نہ صیقل کذا فی منتخب اللغات صیرفی
اینجا بمعنے لازمی مراد ست یعنے صاحب گنج اے گنج پذیران اہل زمین را صاحب گنج ساختہ و گنج ادو
یافتہ اند و میتواند بود کہ گنج مضاف الیہ خاک باشد یعنی پذیرندگان گنج خاک و گنج خاک کنایت از خاکسار
ست و صیرفی بمعنی خواہد باید داشت حاصل آنکہ سرہ کنندہ و مقبول سازندہ خاکساران ست یعنے اہل اللہ
را خاکساری پسند ایشان ست مختار و مقبول از ہمہ خلق نمودہ است صاف ضمیران بمعنی روشن دلان
پاک و صفت صاف ضمیران ست یعنی صیقل کنندہ و زنگ زدائیدہ آئینہ روشندلان پاک ست۔
قولہ سرشکن خامۂ تدبیر را * خامہ کش نامۂ تدبیر ہا * سرشکن اے شکنندہ سر خامۂ تدبیر ہا و اضافت
تشبیہی ست خامہ کشیدن مرادف قلم در کشیدن بمعنی محو کردن خامہ کش محو کن یعنے شکنندہ سر خامۂ
تدبیر ہا چنانچہ عرفت ربی بفسخ العزائم مصداق اوست و محو کنندہ نامہ تقصیر ہاست اے عفو کنندہ
گناہاں است لقولہ تعالیٰ إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا **قولہ** ایمنی وقت ہراسندگاں۔ روشنی
حال شناسندگاں * ایمن بکسر میم اے ترس و یاء ایمنی مصدری و اینجا ئی مصدر بمعنی فاعلست اے امن
و ضافت ایمنی وقت اضافت بمعنی فی ست و مضاف الیہ وقت محذوفست بقرینہ ہراسندگان ای وقت
ہراس و ہراسندگان مفعول ست ایمنی را روشنی مصدر ست بمعنی فاعل اے روشن ساز یعنے ظاہر کنندہ
حال نزد ارباب تصوف واردی ست کہ بر دل سالک محض موہبت الٰہی بیدخل عمل پیدا آید شناسندگان
اہل معرفت یعنے در وقت ہراس ہراسندگان را امن دہندہ است و ظاہر کنندہ ارادت ست
بر دل اہل معرفت پس دریں تقدیر حال مضاف شناسندگان خواہد بود و اگر حال شناسندگان
بمعنی کیاست شناسان باشد معنی اینچنیں خواہد بود کہ روشنی دہ قیافہ شناسان ست۔
پس حال در یں وقت موقوف باید خواند و مضاف الیہ شناسندگان ست * **قولہ** تازہ کن جان نسیم حیات
کارگر کارگہ کائنات * تازہ کن سیراب و تازہ کن جان اضافت اسم فاعل بمفعول ست نسیم باد

نرم عامل باد کرد و زیدن گردد اضافت نسیم حیات تشبیہی است کارگر مرکب ست کار دگر کہ مفید معنی فاعلی
ست کارگہ کائنات کائنات یعنی گلبن جان را بہ نسیم حیات زندگی سرسبز گردانیدہ است و
کارکن کارگہ کائنات ست ای فاعل حقیقی کائنات اوست جلشانہ وعز برہانہ وچون کارگر کارگہ
کائنات بیان کرد و فاعل حقیقی باری تعالیٰ را ثابت کرد بہ بیان کارگری او پرداخت فرمود **قولہ**
ساخت چو صنعش قلم از کاف و نون ❊ شد بہزاران رقمش رہنمون ـ چو شرط مصرعہ ثانی جزائے
اوست و لفظ ساخت مربوط با آخر مصرع ست لے چون صنعش قلم از کاف و نون ساخت و شین صنعش
راجع بحق تعالیٰ قلم قلم ازلی کہ نوشت بآن بر لوح محفوظ وطول ما بین السماء والارض و آن از
نور ست از کاف و نون یعنی از امر کن شین رقمش راجع بہ قلم ست چون صنع باری تعالیٰ از امر کن وجود
قلم موجود ساخت بارقام ہزاران رقم کائنات او را رہنمون کرد و قلم بر لوح محفوظ نوشتن گرفت و
ہمہ مخلوقات بر لوح محفوظ ثبت نمود **قولہ** سطر نخست از ورق این سواد ـ قدس نژادان تجرد نہاد ❊
بیان تسوید قلم میکند سواد آنچہ اول تصنیف سودہ کنند کذا فی الجاسب ورق این سواد لوح محفوظ نژاد
بفتح نون و زائے فارسی و الف اصل و خداوند نسبت و اصل پشت نہاد بکسر نون وہاء و الف
سرشت و خلقت قدس بالضم و بضمتین پاکی و پاک شدن قدس نژادان فرشتگان سطر نخست
مبتدا و مصرعہ ثانی خبر اوست یعنی سطر اول از آن تسوید قلم فرشتگان اند کہ سرشت ایشان مجرد از
ہیولی و صورت ست چنانچہ در بیت لاحق پیدا است **قولہ** مایۂ ایشان ز ہیولی بری ـ پایۂ
ایشان ز صور برتری ❊ مایہ اصل و حقیقت ایشان ملائک پایہ مبتدا ز صور برتری خبر اوست
لے پایۂ ایشان برتر بودن ست از صورت لے صورت اصلی ندارند وقتیکہ در دنیا آیند برائے وحی
رسانیدن وغیرہ در عالم مثال متصور بصورت میشوند چنانچہ حضرت جبرائیل بصورت دحیہ کلبی متصور
می شد **قولہ** جیب بقاشان ز فنا سودہ نے ـ دامن شان ز آب و گل آلودہ نے ❊ جیب بفتح جیم
و دال و گریبان و پیراہن بقا ماندن و باقی شدن فنا بالکسر سپری شدن و نیست شدن و
اثبات جیب بقا تخییل ست یعنی گریبان بقاشان از فنا سودہ نیست لے ملائک را فنا
نیست و دامن پیراہن ایشان از آب و گل آلودہ نیست چنانچہ موالید سگانہ لے خلقت ایشان از
آب و گل نیست بلکہ از نور ست ـ **قولہ** جنبش ایشان بہ ہنرہائے خاص ـ از کشش چنگ طبیعت خلاص ❊
جنبش تحرک ہنرہائے خاص ای کارہائے خاص یعنی تحرک ایشان بکارہائے مخصوص ست چنانچہ حضرت
جبرئیل بکار احیا وحی مشغول ست و عزرائیل بکار موت و میکائیل خازن ارزاق خلق ست

واسرافیل موکل باد وعلی ہذا القیاس از کشش آلخ لے حرکت طبعی ندارند بلکہ بحکم خدائے تعالیٰ جنبش دارند
قولہ ناشدہ اقلیم دوام وثبات۔ تنگ بر ایشان ز حد و جہات۔ یعنی ولایت ہمیشگی باشد اضافت
بیانیہ است یعنی آں ہمیشہ و قدیم بودن وجہات ابدی کہ ایشا نرا از جناب او سبحانہ وتعالیٰ حاصل
ومتیسر ست تنگ بر ایشان ای تمام وزوال بر ایشان باعتبار مرگ و موت نہ شدہ ز حد و جہات
لے گردش حد و جہات وجہان وآسمان با اقلیم دوام وثبات عبارت از جوانی یعنی جوانی ایشان
دو احد حال ایشان تنگ نہ شدہ لے مبدل ومتغیر نہ شدہ بہ پیری وضعیفی از گردش روزگار
تنگ نہ شدہ لے زائل نہ شدہ وحلول نہ گردیدہ از گردش حد و جہات دنیا و آسمان یعنی بر آں
حال کہ خدائے تعالیٰ ایشان را موجود کردہ بر ہماں حال در عبادت خدائے تعالیٰ مشغول اند
قولہ سطر دوم نہ فلک لاجوردہ۔ گردیکے نقطہ ہمہ تیز گرد ٭ نہ فلک لاجورد آسمان چنانچہ نیلی دوائر دہ نہ
حصار مینا و نیلگوں خیام نہ فلک را گویند نقطہ مرکز زمین یعنی سطر دوم از اں صدق مرقومہ قلم
نہ فلک است کہ گرد مرکز زمین دائرہ اند۔ قولہ کوشش ایشاں بہ پیام و سروش۔ گردش
ایشان ز سر عقل و ہوش ٭ کوشش سعی در گردش پیام بالفتح بار پارسی وتحتانی الف پیغام سروش
بضم سین مہملہ و رائے مہملہ و واو مجہول فرشتہ ہوش بالضم ہائے و واو مجہول خرد و زیرکی ترجمہ عقل یعنی
گردش افلاک بعقل و ہوش ست کہ پیغام و وحی خدائے تعالیٰ را کہ بایشاں رسیدہ است
انقیاد ونمودہ یا امتثال امر آں ساعی گردیدہ اند پس در گردش مجبور نیستند چنانچہ در بیت لاحق مبین است۔
قولہ۔ ہر چہ بچوگان ارادت ہمہ۔ گوی ز میدان سعادت ہمہ ٭ چوگان ارادت گوئی بردن سبقت
نمودن میدان سعادت یعنے بارادت خویش امر الٰہی را منقاد گردیدہ مثال آں میکوشند
و در حضور سعادت کہ نتیجہ انقیاد وامتثال ست سبقت بردہ پس مفعول بردہ گوے ست وفاعل او
ہمہ لے افلاک ٭ قولہ بلکہ برقص آمدہ صوفی وشند۔ دائم ازیں رقص چو صوفی خوش اند ٭ ترقی ست
از ماقبل یعنے در امتثال مجبور نیستند ومکروہ نہ بلکہ مثل صوفی در رقص اندا سے در گردش ہست و
خوشحال اند چو صوفی در وجد سماع مستی وخوشحالی میکند۔ قولہ دادہ بہر دور ز داد ارشان۔ نور دگر واہب
انوار شان ٭ فاعل دادہ واہب انوار ست نور دگر مفعول ولیست بہر دور ظرف دور گردش اداد رجع
شان مفعول ثانی دادہ۔ نور عبارت از تاثیرات ست کہ حق تعالیٰ در سیر دور ایشان را عطا
فرمودہ ادوار د انوار بہر دو موقوف باید کہ خوانند ٭ قولہ سطر سوم نیست بجز چار حرف ٭ درج
بہر چار رموز سے شگرف ٭ سطر سوم از اں سواد قلم چار حرف عناصر اربعہ رموز

اسرار شگرف بکسر شین معجمہ و فتح کاف فارسی و سکون راء مہملہ بزرگ و نیکو و محتشم و سبط و زیبا و باشکوہ کذا فی نور الدین مصرعہ ثانی صفت چار حرف ست ❊ **قولہ** ہرچہ بود در خم طاق سپہر جملہ ازیں چار نمودہ است چہر ❊ بیان رموز شگرف ہرچہ مبتدا و در خم طاق سپہر ظرف بودہ است مصرعہ ثانی خبر اوست ازیں چار لے عناصر اربعہ چہرہ نمودن ظاہر شدن **قولہ** قدرت شان را بہم آمیختہ ❊ ہر دو از ان نقش نو انگیختہ ❊ تفسیر بیت سابق ست قدرت حق فاعل آمیخت شان مفعول آمیختہ راجع بہ عناصر بہم آمیختہ لے امتزاج دادہ ازان لے از آمیختن ایشان ملتقیات نقش لے موالید یگانہ کہ ہر دم موجود میشوند ❊ **قولہ** نقش نخستین چہ بود زان جماد ❊ کز حرکت بیکجائی او ایستاد ❊ آغاز تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق زان از بہم آمیختگی عناصر جماد یعنی کہ در وباران نبارد و سالیکہ بے باران باشد و چیزیکہ او را نشو نما نباشد کذا فی الرشیدی کہ حرکت الخ صفت جماد ست او راجع بحق تعالیٰ یعنی جماد کہ متحرک نیست و بیکجائے استادہ توجہ بر در خالق خود دارد ❊ **قولہ** کوہ نشستہ بمقام وقار ❊ یافتہ در قعدہ طاعت قرار ❊ تفسیر جماد ست وقار آہستگی و آہستگی کردن اضافت مقام و وقار لامیہ است کوہ مبتدا نشستہ بمقام وقار صفت او و مصرعہ ثانی خبر مبتدا است یعنی کوہ کہ باہستگی نشستہ است و در قعدہ طاعت قرار یافتہ است و بطاعت او مشغول ست لقولہ تعالیٰ وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ ❊ و اضافت قعدہ طاعت لامیہ است لے نشستن کہ برائے طاعت باشد ❊ **قولہ** کان کہ بود خازن گنجینہ اش ❊ ساختہ پر لعل و گہر سینہ اش ❊ ضمیر گنجینہ اش و سینہ اش راجع بہ کوہ است و فاعل ساختہ کان ست یعنی کان کہ خازن گنجینہ کوہ است سینہ او پر لعل و گوہر نمودہ پس این تمثیل ست در بودن کان میان کوہ ❊ **قولہ** ہر گہر دیدہ رواج دگر ❊ گشتہ فروزندہ تاج دگر ❊ گوہر بفتح کاف فارسی و سکون واو و بفتح ہا در لغت اول و ضم کاف فارسی و فتح ہا در لغت ثانی اصل و نژاد و جوہر و عرض و بدل کذا فی نور الدین رواج ارزش ❊ **قولہ** نوبت ازیں پس بہ نبات آمدہ ❊ چابک و شیریں حرکات آمدہ ❊ اے نوبت نوبت ایجاد ازیں پس لے پس از جماد نبات بالفتح اشجار و روئیدن مصرعہ ثانی صفت نبات ست تا بیت دیگر آیندہ ❊ **قولہ** برزدہ از روزنہ خاک سر ❊ بردہ بیک چند بر افلاک سر ❊ روزنہ خاک عبارت از سوراخ ست کہ ہنگام برآمدن نبات بر خاک می افتد ❊ سر برزدن ظاہر شدن و پیدا کردن بیک چند لے باندک مدت سر بر افلاک بردن سر بلند شدن ❊ **قولہ** چتر برافراختہ از برگ و شاخ ❊ ساختہ بر ساختہ بجائے فراخ ❊ از برگ و شاخ بیان چتر ست جائے اے

[illegible] ۱۲

جائے نشستن فاعل ساخته و برافراخته نبات ست ﴿ قوله گاه فشانده ز شگوفه درم - گاه زمیوه شده
خوان کرم ﴿ ز شگوفه بیان درم ست و وجه تشبیه سفیدی آن ست چه درم از نقره باشد ز میوه بیان
خوان ست و اضافت کرم لامیه است ﴿ قوله جنبش حیوان شده بعد از نبات - گشته روان در گلش
آب حیات ﴿ جنبش ای جنبش ایجادی بعد از نبات اے بعد از جنبش ها نبات گلش و شین گلشن
راجع بحیوان آب حیات روح و زندگانی ﴿ قوله از ره حس برده بمقصود گوے - پویه کنان
برده به مقصود روے ﴿ حس بالکسر دانستن و آگاه شدن و دریافتن پویه بضم باء پارسی و واو
مجهول و فتح تحتانی رفتار میانه گوے مفعول برده و ضمیر که در روے مسکن ست راجع به حیوان
که فاعل وے ست ﴿ پویه کنان حال و مصرعهٔ ثانی تفسیر برده مقصود پوئی ست و روے مفعول
برده ثانی ﴿ قوله - بادل خواهنده ز جا خاسته ﴿ رفته بهر جا که دلش خاسته ﴿ خواهنده
صفت دل ست و شین راجع به حیوان که دلش خواسته صفت به هر جائے ست اے باراده
دل از یکجائی برخاسته و در جائے دیگر که دل آرزو کرده رفته است ﴿ قوله - خاتمه این همه
هست آدمی ﴿ یافته زو کار جهان محکمی ﴿ خاتمهٔ این همهای خاتمهٔ ایجاد همه موجودات آدمی و
مصرعهٔ ثانی صفت آدمی ست محکمی انتظام ﴿ قوله اوّل فکر آخر کار آمده ﴿ فکر کن و کارگذار آمده
اوّل فکر اے اوّل ایجاد آخر کار اے آخر کار ایجاد اے آدمی علت غائی ایجاد موجودات ست فاعل فکر
کن و کارگذار آمده آدمی ست اے بر نهجیکه ایجاد یافته بهمان طریق امور خود را بانجام میرساند - قوله بر کفش از
عقل نهاده چراغ - داده ز شمع و چراغش فراغ ﴿ ضمیر کفش راجع بآدمی ست بر کف نهادن عبارت از
حصول ست و موجود عقل بالفتح خرد و دانش و تمیز میان نیکی و بدی و خیر و شر گفته اند قوتے ست
نفس را که بدان تمیز اشیا کند و اغراض و مصالح بداند و آغاز آن وقت ختنه کردن طفل است تا وقت
بلوغ قوت گیرد کذافی الرشیدی از عقل بیان چراغست فاعل داده و نهاده صانع مطلق ست شین
چراغش راجع بآدمی مفعول اوّل داده است و فراغ مفعول ثانی داده است ﴿ قوله کارکنان داده
به عقل از حواس ﴿ گشته بهر مقصد زان ره شناس ﴿ کارکن خادم کارکنان جمع او حواس جمع حس او حسها
عشره ظاهری و باطنی فاعل داده حقتعالیٰ ست و فاعل گشته عقلست زان اشارت بحواس ست ﴿
قوله باصره را داد ز بینش نوید ﴿ راه نموده به سیاه و سفید ﴿ بیان حواس پنجگانه ظاهری ست - باصره
قوتیست که موجود ست در تقاطع صلیبی که میان دو عصب واقع شده است و از مقدم دماغ بعینین
می آید - باصره مفعول اوّل داده است و را علامت مفعولیت نوید مفعول ثانئے داده است

وضمیر مستکن که در داده است راجع بحق تعالی فاعل اوست نوید به بینش آوادن بینائی دادن راه نمودن امتیاز دادن یعنی قوت باصره را بینائی بخشنده وامتیاز سفید وسیاه عطا فرموده . قوله سامعه را داده به بیرون ودرون تا زچپ وراست نیوشد خبر . سامعه قوتیست در عصبی که در صماخ مفروش شده موجود است تا بواسطه وصول هوا ادراک تصوّرات کند به بیرون لے در ظاهر ودرون دو گوش مصرعهٔ ثانی علت دو در دادن است . قوله ذائقه را داده بر روئے زبان . کام ز شیرینی وشور جهان ذائقه قوتیست که بواسطهٔ عصبی که بر زبان مفروش است بمعونت لعاب ادراک طعام مے کند بر روئے زبان لے بالائے زبان صفت ذائقه است و ذائقه مفعول اوّل داده است ورا علامت مفعولیت کام شیرینی الخ مفعول ثانی داده است . قوله لامسه را نقد نهاده به مشت گنج شناسائی نرم ودرشت . لامسه قوتیست که موجودست در لیقات وشظایا عصاب که در جمیع بدن منتشر است لامسه مضاف الیه مشت است ورا لامسه را علامت اضافت اے بمشت لامسه نقد بمشت نهادن نقد دادن گنج بدل از نقد است گنج شناسای یعنے قوت لامسه گنج شناسائی نرم ودرشت داده است . قوله شامه را از گل وریحان باغ . ساخته چوں غنچه معطر دماغ . شامه قوتے است که بواسطه روح جاری میگردد بحکمتی الٰہی ست که مقدم دماغ رسته ادراک رائحه مشمومات میکند ریحان گیاہے ست خوشبودار که آنرا اسپرغم گویند وہر گیاہے خوشبوے را نیز گویند کذا فی الرشیدی . شامه را مضاف الیه دماغ ست ورا علامت اضافت اے دماغ را از گل وریحان لے از رائحهٔ گل وریحان فاعل ساخته باریتعالی ست دماغ شامه مفعول اوست یعنے دماغ شامه را از رائحهٔ گل وریحان باغ معطر ساخته پس شامه را مخصوص قرار داده دماغ که لازم ذات ست برائے او اثبات نموده . قوله بتنش این پنج حس ظاهر انده پنج دگر کارگر اندرسر انده شین تنش راجع بآدمی این پنج حس ای پنج حس مذکور ظاهر صفت حس ست وبیان حس باطنی چنین نموده کہ اوّل حس مشترک وآں قوتے ست که ہرچه بحواس ظاهر مدرک میشود مودی بدو می گردد وازیں جہت او را حس مشترک گویند ومحل او مقدم بطن اول دماغ است دوم خیال وآں را خزانه حس مشترک گویند زیرا که ہرچه یابد بدو سپارد ومحل او در خر این بطن ست سوم متخیله وآں را متصرفه گویند باعتبار آنکه تصرف کند در تصور محسوسه که در خیال موجود واین تصور ترکیب بود ہمچوں انسان دو سر و بتفصیل بود ہمچوں صورتے که نصف او انسان ونصف او فرس باشد وانسان بے سر وآں را متفکره گویند چوں مطیع عقل باشد ومتخیله است چوں تابع وہم باشد چہارم متوہمه وآں قوتیست که ادراک

معانی جزئیہ کند کہ بمحسوسات متعلقست چوں صداقت و عداوت و محل ہر دو بطن اوسط ست پنجم حافظ و آں قوتیست کہ معانی متوہمہ یا متفکرہ آں را ادراک کردہ باشد نگہدارد و آنرا متذکرہ نیز گویند باعتبار آنکہ چیزہائے فراموش بیاد آرد و حفظ دارد و محل او بطن ثالث ست **ابیات**

سہ تجویف دارد دماغ بشر۔ کہ زحواس باطن دہندت خبر۔ مقدم ز تجویف اول بداں۔ بود حاسۂ مشترک رہبر۔ مؤخر ازو شد محل خیال۔ کہ نایبہ برو از تصور اثر۔ پس اندر نخستین اوسط بود۔ تخییل ز حیوان و فکر از بشر۔ آخر وسط جائے حفظ ست و وہم۔ نہا شد ز تجویف آخر بدر۔ کذا فی رشحات الفنون۔ **قوله** کارکنان خرد اند این ہمہ۔ بہر خرد نام زدند این ہمہ۔ این ہمہ حواس عشرہ نامزد خواص۔ **قوله** تا بمدد کاریشان خرد۔ پے بشناسائی مبدع برد۔ علت کارکنان بودنست ایشان حواس شناسائی معرفت مبدع صانع مطلق فاعل برد خرد ست و لفظ پے مربوطست بلفظ برد و پے بردن بمعنی راہ بردن بشناسائی صانع مطلق برد یعنی حواس عشرہ خادمان عقل اند برائے آنکہ بامداد ایشان از مصنوعات دریافت صانع مطلق میکند و از اثر بسوئے مؤثر پے بردہ عارف اجلشانہ گردد۔ **قوله** چیست بہ بند دکمر بندگی۔ بندگی اش مایۂ صد زندگی۔ تتمہ علت است مصرعۂ ثانی صفت بندگی ست کمر بستن آمادہ و مہیا بکارے شدن صد زندگی کمال بقا یعنی عارف حقتعالی گردید متعبد بندگی شود چناں اصل زندگی ست۔ **قوله** زندگی بدرت آں لایزال۔ در کنف عارضت ذوالجلال۔ صفت زندگی کہ حصول آں در بندگی ست تتمت آں الخ۔ ایے تتمہ زندگی لایزال ست یعنی جاودانی ست کہ ہرگز فنا را بر و دست نباشد کنف بفتحتین پناہ عاطفت مہر و خوشی و محبت عواطف جمع در کنف ظرف زندگی ست چوں فایدہ مرتبہ بر بندگی حقتعالی معلوم کرد تنبیہا للنفس فرمودہ۔ **قوله** جامی اگر زندہ دلی بندہ باش۔ بندۂ آں زندۂ پایندہ باش۔ بندہ باش لے طاعت کنندہ باش بندہ لے بندگی کنندہ آں زندہ آنجناب باریتعالی۔ **قوله** بندگیش زندگی آمد تمام۔ زندگی این باشد بس والسلام۔ علت سابق ست شین راجع بہ زندہ پایندہ زندگی آمد۔ اے موجب زندگی آمد تمام صفت زندگی زندگی این باشد زندگی جاودانی کہ فناپذیر نہ شود این ست کہ در بندگی حق تعالی حاصل آید بس والسلام کلمہ ایست کہ برای خاتمہ کلام گویند۔

مناجات اول متضمن اشارت بشواہد جود و دلایل وجود حقتعالی ما اعلی شانہ و ما اجل برہانہ۔ ما اعلی و ما اجل کلمۂ تعجب ست۔ **قوله**۔ اے صفت خاص تو واجب بذات۔ بستہ بتو سلسلۂ ممکنات۔ خاصۃ الشئ ما یوجد فیہ ولا یوجد فی غیرہ ای حرف ندا و منادی حق تعالی است

محذوف است صفت خاص الخ صفت منادی ست مصرعۂ ثانی مقصود بالغہ راست یعنی ای باری
تعالی سلسلۂ ممکنات بتو بستہ شدہ است ای بفیض مستمر تو موجود ست و بذاتہ ہیچ وجودے ندارد
چنانچہ میفرماید۔ قولہ گر نرسد قافلہ بر قافلہ۔ فیض تو بر ہم رود این سلسلہ۔ گر نرسد الخ شرط بر ہم رود
این سلسلہ خبر ست فاعل نرسد فیض تو قافلہ بر قافلہ یعنی بسیار یا استمرار صفت مقدم فیض ست یعنے اگر
فیض تو مستمر بر ممکنات نباشد بر ہم رود و معدوم گردد سلسلہ موجودات پس وجود کائنات شاہد وجود
تو و مثبت ذات تست چنانچہ میفرماید۔ قولہ کون و مکان شاہد جودے تو اند۔ حجت اثبات وجودے
تو اند۔ کون و مکان عبارت از ممکنات اضافت حجت اثبات لامیہ است جود فیض وجود
ذات۔ قولہ دائرۂ چرخ مدار از تو یافت۔ مرحلۂ خاک قرار از تو یافت۔ بیان شاہد بودن
کون و مکان است دائرہ چرخ چرخ مدار جائے دور گردش کہ دو قطب جنوبی و شمالی ست و
آسمان درمیان ایشان گردش می نمایند اگر مدار مصدر میمی باشد یعنی گردش مقابلہ قرار افصح میشود
مرحلۂ خاک قرار آرام یعنے آسمان گردش و زمین آرام از تو یافتہ است۔ قولہ کیسہ پر
لعل و زر کان کہ ہست۔ قدرت تو بر کمر کوہ بست۔ کیسۂ کان پر لعل و گہر صفت کیسہ
کان ست تقدیر کلام چنین ست کہ کیسۂ کان کہ پر لعل و زر است قدرت تو بر کمر کوہ بستہ پس
تشبیہ کوہ بہ شخصے استعارت بالکنایت ست و اثبات کمر بہ کوہ مشبہ کہ لازم مشبہ بہ ست تخییل
است و اثبات کیسہ کہ ملائم مشبہ بہ است ترشیح ست حاصل آنکہ کان لعل و زر متعلق کوہ قدرت تو
نمودہ پس این ہم شاہد جود تو حجت اثبات وجود تو ست قولہ دُرِّ سخن را کہ گران کردہ۔ در صدف
سینہ تو پروردہ۔ ذکر دُرّ سخن بتقریب لعل و زر ست دُرِّ سخن سخن و یا علامت اضافت ست
گران قیمتی گران کردہ جملہ صفت دُر سخن ست صدف سینہ سینۂ شاعر۔ قولہ عرصۂ گیتی کہ
بود باغ ساں۔ تربیت لطف تو اش باغباں۔ عرصہ بالفتح کشادگی میان خانہ گیتی بکسر کاف
فارسی و سکون تحتانی و کسر تا دنیا کہ بود باغ ساں صفت عرصہ است۔ ترتیب پرورش شین
تو اش مضاف الیہ باغبان ست راجع بہ عرصہ و تشبیہ عرصہ بباغ و ترتیب باغبان استعارہ
مصرحہ است و ذکر گل و شگوفہ و نرگس وغیرہ در ابیات آئندہ کہ از لوازم باغست تخییلست یعنے
عالم بہ جمیع اجناس و انواع باغیست کہ باغبان او پرورش لطف تست پس عالم تماہی شاہد جود و
حجت اثبات وجود تو آمد قولہ چشمۂ مہر است گل اصفرش۔ گوئی فلک غنچۂ نیلوفرش۔ بیان باغ بودن
عرصۂ گیتی ست چشمۂ مہر کہ مبتدا ست گل اصفر خبر او ضمیر شین ہر دو راجع بہ باغ گیتی و وجہ

تشبیه به چشمه تدویر و آبداری و درخشانی و فیض دهی اوست و تشبیه به گل اصفر زردی او کوئی فلک
مبتدا، غنچه نیلوفر خبر او و وجه تشبیه بکوئی تدویر اوست و به غنچه نیلوفر سبزی او **قوله** طاسچهٔ نرگس از
دور باه. جلوه گه نشترنش صبح گاه ۰:۰ طاسچه نرگس خبر مقدم و دوریاه مبتدا، جلوه گه نشترنش یعنی چمن نشترن
خبر مقدم صبحگاه مبتدا، **قوله** شاخ شگوفه ست ثریا در و سرخ شفق لالهٔ حمرا در و ۰:۰ شاخ شگوفه خبر
مقدم ثریا مبتدا، سرخ شفق مبتدا، لالهٔ حمرا خبر در و هر دو راجع به عرصهٔ گیتی ست **قوله** سوسن
آزادہ وی آزادگاں. سبزہ بزیر قدم افتادگاں ۰:۰ آزادگاں مردمان آزاد چه مقدم آزادگان ست
و سبزه خبر مقدم بزیر قدم افتادگان ست. **قوله** سرورے آن سایه در سر بلند. کامده از دست تهی بهرهٔ
سایه و رهن ینفع الناس بلند بمعنی عالی قدر صفت او و مصرعهٔ ثانی صفت ثانی سر خبر مقدم
سایه در سر بلند ست. **قوله** آلنست بنفشه که ز چرخ درشت. جامه کبود آمده و گوزه پشت ۰ آں
یعنی آنکس مبتدا، بنفشه خبر که ز چرخ درشت الخ بیان آلنست بنفشه جامه کبود و ماتم زده و گوزه پشت
از تحمل بار غم و اندوه. **قوله** شاخ گلش قامت شوخان شنگ. غنچهٔ آں خون شده دلهائی تنگ
شوخان یعنی معشوقاں شنگ بفتح شین معجمه و اخفاء نون یعنی شوخ صفت شوخان ست شاخ گلش خبر
مقدم قامت شوخان شنگ ست شین گلش راجع به عرصه خون شده صفت مقدم دلهاست
تنگ یعنی ملال آگین و غمگین صفت ثانی دلهاست غنچه خبر مقدم دلها تنگ ست **قوله** بلبل آں
طبع سخن پروراں. در چمن نطق زباں آوراں بلبل مبتدا طبع خبر آں راجع به عرصهٔ گیتی مصرعهٔ
ثانی صفت سخن پروراں وجود مصنوعات و آثار دال بر وجود صانع و مؤثر مے فرماید. **قوله**
ایں همه آثار که نادر نماست. بر صفت هستی قادر گواه ست. ایں همه آثار اے جمیع کائنات
نادر نماست بمعنے خوشنماست صفت آثار ست ایں مبتدا، است و مصرعهٔ ثانی خبر صفت
اے بر صفت صانع و خالق بودن و موجود بودن آں جل شانه هستی قادر رلے وجود قادر چوں
از دلالت اثر بر مؤثر معرفت استدلالی پے برد عنان بیان به خطاب تافته فرمود که
قوله رو بتو آریم که قادر توئی. نظم کن سلک نوادر توئی ۰ اے متوجه بتو شده ایم صانع و خالق
بالصدق و الیقین ترا دانیم که قادر مطلق صنعت مصنوعات و خلقت مخلوقات الحق توئی.
و غیرے را درین امر دخل نیست مصرعهٔ ثانی تفسیر قادر توئی ست. **قوله** باغ نشاں گرنه به
زیب باغ. باغ شود بر دل نظاره داغ ۰ تمثیل ماسبق باغ نشان باغبان نظاره اهل نظاره
اے تماشائے داغ اے موجب رنج و الم پس آرایش باغ مثبت به وجود باغبان ست

چہ باغ خزان وجود و آرایش ندارد چنانچہ فرماید **قولہ** وردہدش جلوہ بہ ہر زیورے ۔ ہر ورقے باشد
زاں دفترے ۔ ثبت در وقاعدۂ ہستیش ۔ در ہنر خویش سبک دستیش ۔ وردہدش الخ شعر
ہر ورقے الخ جزا بیت ثانی صفت دفترے ست ضمیر شین وازاں راجع بباغ ست و شین ہستیش
و سبکدستیش راجع بباغبان ہر زیورے لے ہر نوع آرایش ہر ورقے ہمہ برگ یعنے اگر باغبان
بہر نوع آرایش باغ را بیارایہ ہر برگ ازاں یک دفترست لے کتاب عظیم بفصول و ابواب
است کہ قانون موجود بودن وجود باغبان وقاعدہ کامل بودن وی در صفت خود دروے مرقوم
ست و ثابت **قولہ** رنگرز باغ توئی باغ ما ۔ کارگر صنعت صباغ ما ۔ رنگرز باغ مرکب بمعنی باغبان
و در آخر باغ ما لفظ محذوف ستلے باغ ما را کارگر صنعت صباغ مرکب بمعنے رنگریز چہ صنعت
صباغ رنگریزی ست و کارگر رنگریزی البتہ رنگریز خواہد بود ۔ حاصل آنکہ باغبان ما توئی و
ما جملہ آرایش وجود و رنگ نمود از تو یافتہ ایم و بیان آن ترتیب و رنگریزی تو میکنم چنانچہ میگوید
قولہ ہیچ کلیم از تو شدہ سرخرو ۔ رنگریز بہار ترا شرح گو ۔ مقررست کہ وجود الوان والوان احوال
آن مبین وجود صانع مطلق است ۔ **قولہ** تیغ زبان آختہ چوں سوسنیم ۔ دم بہ ثناسائیے تو میزنیم
تیغ زبان زبان آختہ برکشیدہ دریں بیت ادار مضمون سابق است بعنوان دیگر چوں دلیل مثبت
و معرفت مدلول ست نہ موجد و مبدع او میفرماید ۔ **قولہ** بودی وایں باغ دل افروز نے
باشی و میدان شب و روز نے ۔ یعنی بودن تو موقوف بر مخلوقات و مصنوعات نیست
چہ خداوندی تو از امور اضافی نیست و ظاہرست کہ وجود آثار مثبت وجود مؤثرست ۔ و انتفاء
آن انتفاے وجود مؤثر نیست ۔ **قولہ** بحر بقاے تو و عالم بر آب ۔ منک المبدء
والیک المآب ۔ یعنی وجود تو محض بقاے ست ازلاً و ابداً اولاً و آخراً و باقی کہ مظاہر باشند
نمود بے بود اند و ہیچ وجود حقیقت ندارند زیرا کہ مبدا مظاہر از وجود ظاہرست و بازگشت ایشان
بسوئے تو مانند امواج بحر کہ چوں بحر زخار در جذر و مد در آید وجود میگیرند و چوں از حرکت ساکن
گردد منتفی شوند پس مصرعۂ ثانی علت مصرعۂ اول ست ۔ مناجات دوم متضمن اشارت
بآنکہ حقیقت ذات وجود صرف ست و ہستی مطلق جل ذکرہ و عم عزتہ بدانکہ
ذات عبارت ست از وجود مطلق بہ سقوط جمیع اعتبارات و اضافات و نسبت و وجوہات
چنانچہ ایں نسب و اضافات وغیرہ از ذات خارج اند بلکہ جمیع نسب و اضافات من جملہ وجود
مطلق اند و در وجود مطلق مستہلک اند و محو ذات بدرجہ لاتعین ست پس بایں حیثیت

وجود مطلق و وجود مطلق و ذات بحت و هستی صرف و غیبت هویت و احدیت ذاتیه گویند
و درین وقت وے ازاں بلند ترست که مدرک علم و کشف شهود تواند شد نه بدست علم و
دانش دامن ادراک او تواں گرفت و نه بدیده کشف و شهود پرتو جمال او تواں یافت
اما آں ذات را مراتب تنزلات ست که باعتبار آں مطلق ادراک کشف و شهود میگردد مرتبه
اول تنزل ذات ست علما و آں این ست که ذات حق از درجه نبوت که بشرط لاشئ و
لاتعین متصف تنزل فرمود بشان کلی جامع مرجمیع شیون ازلیه و کونیه ازلیه و ابدیه بآں طریق که
خود را بایں شان کلی جامع دانست - و صور علمیه در ذات بطریق اجمال یعنی بے امتیاز شیون و
صور از یکدیگر حاصل شدند و آں ذات سارج را بایں اعتبار که تقید و تلبس بایں شان کلی پیدا
شد تعین اول حقیقت محمدی گویند پس اگر آں ذات صرف را بانتفائے اعتبارات ملاحظه کنند
احدیت و اگر باثبات اعتبارات ملاحظه کنند واحدیت گویند آفرین بر شارح رح که چه سمند عقل بر عرصه
رموز معانی بر حقایق محبوب سبحانی دوانید و باعتبار صلاحیت اعتبارین را یعنی انتفاء
و اثبات پس وحدت و برزخیت اولی گویند (یعنی محمد رسول الله ۱۲) امتیاز میان ایں اعتبارات در مرتبه علم ست و اگر
نه ظاهر وجود که ذات ست در مرتبه عین همچناں بر صرافت و اطلاق ست و هیچ تعینے و تعددے
بوے راه نیافته است مرتبه ثانی تنزل ذات ست به تفاصیل ایں شان کلی و ایں را تعین
ثانی گویند و ایں مرتبه ایست که صور علمیه را که در مرتبه اول بطریق اجمال بودند به تفصیل بدند پس
حقائق ممکنات صور معلومیه ذات ست بجائیکه متلبس باشد به شیون و صفات بنا بر آنکه
علم حق سبحانه و تعالی بذات خودش اگر مقید بیک شان ست ازاں صورت علمیه حاصل شود و
پس آں صورت حقیقت ممکنی ست از ممکنات و چوں علم بذات خودش بشیون کشیده بود صور
علمیه حاصل خواهند شد و حقایق ممکنات ثابت پس علم حق تعالی بحقایق ممکنات عین علم خودش
باشد بذاتش مع شیون و الصفات و ایں معنی آں که میگویند علم حق تعالی بعالم عین علم ولیست
بذات خود و بدانکه ایں حقایق که مسمی نسبت و اعتبارات مندرج اند در ذات اندراج اللوازم
فی ملزوماتها نه اندراج اجزا در کل و نه اندراج مظروف در ظرف و مراد از اندراج آنها در ذات
مثل اندراج با و تا و جیم و غیرهم در ذات الف بحیثیتے که هنوز از قوة بالفعل نیامده اند چوں ایں
نسب و اعتبارات مندرجه از قوة بالفعل آیند آنرا احکام و آثار خارجیه گویند مثل تعین و
تشخص با و تا و جیم الخ که بعینه هماں اعتبارات مندرجه الف اند که بظاهر ظهور یافته اند

پس وجود خارجی ممکنات عبارت از ظهور وجود حق ست در حقایق ایشان که صور علمیه اند وجود
خارج با و تا و جیم به ظهور وجود الف در تعینات ایشان پس مظهر هر شئے صورت اوست وصورت
شئے عبارت از امرے ست که آں شئے بوے معقول یا محسوس شود وظهور شئے تمیز وتعین ویست
چنانچه ظهور جنس مثلاً در مرتبه انواع تمیز وتعین ویست بمتنوعات وظهور نوع در مرتبه اشخاص
تعین وتمیز ویست بمشخصات ازیں جائے معلوم میشود که معیت حق تعالیٰ با شیاء چوں معیت
جوهرست بجوهر یا عرض بعرض یا جوهر بعرض یا عرض بجوهر بلکه معیت وجودست بماهیت
من حیث هی که آں معیت ماهیت موجود میگردد ودوام وجود وبقائے وے بدوام آں معیت
ست بلے من حیث هی او من حیث الوجود پس علت بقائے ماهیت نیز معیت حق ست
سبحانه باوی من حیث هی وورائے ایں معیت دیگر نیست بحسب ذات باشیاء وشک نیست که
ماهیات را من غیر اتصافها بالوجود تقذر وتلوث از احکام خارجیه ایشاں باشد بلا لبث وی لقا
فهو قذرات لازم نیاید بنا بر آنکه قذرات امریست پس هرچه مستقذرست لغلب به بعضی طبایع مستقذرست
نه نسبت بهمه چنانچه فضله حیوانات مثلاً نسبت بطبیعت ایشاں مستقذرست نه نسبت به طبیعت
جعل والیضاً تلطخ بقاذورات وتلوث بآں از خواص اجسام کثیف ست نمی بینی که انوار والوان را از نلا بست
اجسام مستقذره هیچ تلطخ وتلوثے لاحق نمیشود ❊ قوله اے علم هستی ما با تو پست نیست بخود
هست بتو هرچه هست ❊ عبارت از جمیع ممکنات ست با تو پست اے هستی جمیع ممکنات پیش
هستی تو هیچ ست نیست بخود هست علت مصرعه اوّل ست یعنی جمیع موجودات پیش هستی تو
هیچ نیست زیرا که هرچه موجودست در هستی محتاج به تست وبذاته موجود نیست چه ممکنات
مظهر ذات اند ومظهر در تحقیق وجود در ظهور خود تابع ظاهر وبذاته وجودے ندارند قوله ذات تو
هم هستی وهم هست کن هست کن عالم نو وکهن ❊ هستی وجود صرف وذات سافج هست کن لے
هست کن جمیع ممکنات باعتبار تنزل ذات بحت در تعینات وشیون مصرعه ثانی تفسیر کن ست
واز نو وکهن تقسیم خواسته چه ذکر ضدین مفید معنی تعمیم ست عالم نو وکهن یعنی تمام ممکنات ❊ قوله
هست توئی هستی مطلق توئی ❊ هست که مطلق بود الحق توئی ❊ هستی مطلق تفسیر هست توئی ست
هستی مطلق عبارت از ذات بحت ست بسقوط نسبت واضافات مصرعه ثانی حصر ست یعنی
هست که بصفت اطلاق ست تحقیق توئی غیر را دریں گنجایش نیست چه جائے گنجائی بلکه موجود
هم نیست نه بصفت اطلاق ونه بصفت تقدیم ❊ قوله هرچه نه هستی به سرائی مجاز ❊ باشدش البته به هستی نیاز

اثبات عدم وجود غیریت و تحقیق ذات موجود مطلق ہرچہ نہ ہستی لے ہرچہ نہ ہستی مطلق است۔ بلکہ
ہست مضافی است یعنے ممکن سرائے مجاز کنایت از عالم ست چہ عالم را وجود مجاز آست و حقیقت موجود
واحد مطلق ست شین راجع بسوئے ہرچہ بیناز احتیاج ہستی نیاز لے ممکن را بہ ہستی مطلق کہ ذات واجب الوجود
است احتیاج است چہ ممکن معلول است بعلت و آں علت خالی نیست ممکن است یا واجب
اگر واجب است تم الکلام و اگر ممکن است باز آں ممکن را احتیاج باشد بعلت پس اگر آں علت واجب
است فہو المراد و الا اگر ہماں ممکن است دور لازم است و اگر ممکن دیگر است تسلسل لازم آید و کلاہما
قولہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش + بر ہمہ کس زانست زبردستیش + آنچہ لے ہر موجودی و شین ہستیش و
زبردستیش راجع بآنچہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش مبتدا و خبر محذوف است یعنی آں موجودیکہ ہستی او بکس
محتاج نیست ذات واجب الوجود ست پس بر ہمہ ممکنات غالب ست چہ واجب الوجود وجودے ست کہ
ذات اقتضای ہستی خود کند و محتاج بہ ہستی دیگر نیست پس مصرعۂ ثانی تفریح خواہد بود + **قولہ** نام و نشان
نہ دو دامن کشاں۔ میگذری بر ہمہ نام و نشاں + از نام و نشان شیون و صفات خواستہ و دامن
کشاں خراماں و احاطہ کناں نام و نشانت نہ اشارت بمرتبہ احدیت و لا تعین ست و میگذری
بر ہمہ نام و نشان اشارت بمرتبہ واحدیت و تعین است پس ازیں بیت مرتبہ وحدت خواستہ کہ جامع
است ہر دو اعتبار را + **قولہ** پست و بلند از کرمت بہرہ مند۔ با تو یکے نسبت پست و بلند + پست
بلند تمام عالم کہ مظہر ذات است از کرمت بہرہ مند لے تجلی وجود بحث علماً و عیاناً تمام عالم وجود
گرفتہ چہ مظاہر را وجود بظہور ظاہر ست نہ بجود با تو یکے نسبت پست و بلند یعنے در سریان و معیت
بہمہ مظاہر یکساں ہستی پوشیدہ نماند کہ دریں سریان و معیت ہمہ ماہیات چہ شریفہ و چہ خبیثہ
برابر اند و میان ایشان ہیچ تفاوت نیست و تفاوت دریں ست کہ بعضی ماہیات در تحقق
وجود خارجی باین مسبوق اند بہ تحقیق بعضی ماہیات دیگر یا آں معیت و بعضی ماہیات از ان قبیل اند کہ
دریں تحقیق بر ہمہ ماہیات سابق اند چوں قلم اعلیٰ کہ ویرا نسبتی است خاص با وجود حق تعالیٰ کہ مقتضائے
معیت و نسبت بالوحدۃ الحق تعالیٰ بے اشتراط بادی دیگر بخلاف ماہیت لوح مثلاً کہ وے دریں معیت مشروط
بمعیت ماہیت قلم اعلیٰ بالموجود الحق سبحانہ و ہمچنیں بعضی ماہیات دیگر مشروط است بمعیت قلم و لوح
معاً بالموجود الحق سبحانہ و ہکذا الی ماشاء اللہ تعالیٰ + **قولہ** با ہمہ چوں جان بتن ساز ناک + پاک نہ
ز آلایش ناپاک و پاک۔ با ہمہ الخ با ہمہ اعیان ثابتہ مثلاً جان بتن سازی ہستی باعتبار درجہ تقیید و تعین
پاک اے از ہمہ منزہ ہستی بحسب درجہ طلاق و لا تعین پس اطلاق و سریان بذات حق تعالےٰ لے

فی آن واحد ثابت ست نہ در دو قتین مثل روح کہ آمیختگی او بتن و اطلاق و یک آن موجود است بدانکہ من حیثیت جوہر و تجردہ وکونہ من عالم الارواح مغایر بدن ست و متعلق ست بوے بتعلق تدبیر و تصرف و قائم است بذاتہ و غیر محتاج ست بوے و قوام خود و ازیں حیثیت کہ بدن مظہر کمالات اوست در عالم شہادت محتاج اوست چہ ظاہر در ظہور محتاج ست بمظہر و غیر منفک است از وجود و دوم سریان دارد در بدن نہ سریان حلول و اتحاد بلکہ مثل سریان وجود مطلق در جمیع تخیلات و ظاہر است کہ در مظہر و ظاہر مغایرت بہ ہیچ وجہ متصور نیست چہ مظہر وجود از ظہور ظاہر یافتہ و عین اوست و فی الحقیقت وجود نہ دارد و حلول و اتحاد در ذوات صورت بندد و در ہمہ وجود بہ حقیقت جز یک ذات مشہود نیست و شاہد و مشہود یک است **شعر** فالعین واحدۃ والحکم مختلف ٭ وذالک سر لاہل العلم ینکشف ٭ حلول و اتحاد اینجا محال است کہ در وحدت دوئی عین ضلال ست ٭ پس از ہمہ کثرت مجازی ۔ بر جز وحدت حقیقی ٭ بیاموز لیس فی الوجود الا ہو ٭ سایۂ شخص مے نماید درو ٭ **قولہ** چشم مشبہ ز جمال تو کور ٭ عقل منزہ ز کمال تو دور ٭ بدانکہ مشبہ طائفہ اند کہ قائل اند بدانکہ حق تعالی مانند جسمی و بجہت فوق است و مماس عرش و میگویند کہ حقتعالے در ذات یا صفات و یا ہر دو مانند اجسام است و ذات و صفات اشیاء غیر ذات و صفات حق ہست پس مطلق در ذات و صفات و تشبیہ و تنزیہ توحید حق ندیدہ است لہذا مشبہ را کور گفتہ و منزہ است از صفات ممکنات مطلقا فاما از حیثیت ظہور آں در مظاہر ندیدہ و ندانستہ و مشبہ تنہا و منزہ تنہا بحقیقت از معرفت اللہ قاصر است و آنکہ از میان تشبیہ و تنزیہ جمع میکنند میگویند کہ حق تعالی از جمیع تعینات بحقیقت واحدہ کہ ذات معرا است از صفات منزہ است چہ در آں مرتبہ غیریت و اثنینیت ملاحظہ نیست و حق متشبہ بتعینات است از اں رو کہ اوست کہ ظاہر بصورت ہر شیٔ گردید تجلی بنقش ہر متعین کردہ است **شعر** فان قلت بالتنزیہ کنت مقیدا ۔ وان قلت بالتشبیہ کنت محددا ۔ وان کنت بالامرین کنت مسددا ۔ وکنت ماما فی المعارف سیدا ٭ **قولہ** ناقۂ تنزیہ چو تنہا فتاد ٭ پائے ز معمورہ بہ صحرا نہاد ٭ ناقۂ تنزیہ لے عقل اہل تنزیہ چنانچہ در بیت سابق است و اہل تنزیہ منزہ کہ قائل بتقدیس و تنزیہ ذات حقتعالی ست بفقط چو تنہا فتاد از ذات باری تعالی کہ بذاتہ منزہ است و در مظاہر ظہور یافتہ بکنارہ ماندہ در دشت ضلالت آوارہ گردیدہ معمورہ عبارت از سریان و معیت ذات حق بمظاہر صحرا عبارت از تنزیہ ذات حق تعالی مصرعۂ ثانی جز

چوں یعنی چوں منزہ از دریافت حقیقت ذات حق واماندہ آوارہ کوئی جہالت گردید قایل بہ تنزیہ فقط شد۔ **قولہ** حاوی تشبیہ چو محمل براند۔ رفت بمعمورہ و در گل بماند۔ حاوی تشبیہ لے عقل اہل تشبیہ و اہل تشبیہ کہ قائل است بسریان و معیت ذات بمظاہر فقط چو محمل براند لے عازم دریافت حق تعالیٰ گردید رفت بمعمورہ الخ قایل بسریان و معیت فقط گردید و ہماں جا پابند گشت و قایل بتقدیس ذات حق تعالیٰ نہ شد۔ **قولہ** لے ز تو معمورہ و صحرا ہمہ۔ بود تو ہم بے ہمہ و باہمہ۔ ز تو لے تجلی ذاتی تو معمورہ و صحرا بالواقع لے تمام عالم بود تو لے ہستی تو بے ہمہ باعتبار تقدیس باہمہ باعتبار معیت و سریان و منادی دریں بیت محذوف است کہ باری تعالیٰ ست ز تو معمورہ الخ صفت اوست و مصرعۂ ثانی مقصود بالسند است۔ **قولہ** در تو نہ بینند ایں دو صفت جز بہم۔ چوں بنمائید تجاوز ز ہم۔ علت منادی مصرعۂ ثانی بیت سابق ست ایں دو صفت اطلاق و تقیید چوں لے چگونہ بنمائید۔ تجاوز ز ہم لے انقطاع از یکدیگر نماید یعنے نیست کہ گاہے اطلاق باشد و گاہے سریان بلکہ در یک آن متحد اند مثل عکس در آئینہ کہ ساری ست در آئینہ از روئے ظہور و معیت و مطلق ست باعتبار ذات فی آن واحد۔ **قولہ** ہست ز تنزیہ تو تشبیہ تو۔ نسبت جز ایں غایت تنزیہ تو۔ انتقال است بسوئے حقیقت ذات و ہستی مطلق و وجود صرف یعنی صرافت و سذاجت ذاتی بدرجہ ایست کہ موصوف بہ صفت تنزیہ ہم نمودہ آید و آں نیز تعین و تقیید پیدا میشود چنانچہ ارباب کشف و مشاہدہ ثبت نمودہ۔ **قولہ** نور بسیطی و غباریت نے۔ بحر محیطی و کناریت نے۔ نور بسیطی لے ہستی مطلق و وجود سافج غباریت لے اے تعین و تقیید ہیچ تعینی از تعینات نیست بحر محیطی الخ وجود صرف لا مقید بلا تعین و تعین نباشد چہ دریں مراد از صرافت و سذاجت تنزہ است و بحر محیط ویا لیست کہ کنارہ ندارد۔ **قولہ** نیست کناریت و لے صد ہزار۔ گوہرت از موج فتد بر کنار۔ نیست کناریت باعتبار اطلاق ذاتی خویش کنار عبارت از مجالی مظاہر ست کہ بحسب ظاہر مغایرت اعتبار یہ دارند۔ **قولہ** موج تو بود آنکہ شدی جلوہ گر۔ در خود و بر خود بہزاراں صور۔ تفسیر بیت سابق در خود باعتبار تنزل ذات بمرتبۂ وحدت کہ در وے علم بخود وش بود و شیون و صفات و ظہور صور علمیہ کہ حقائق ممکنات اند و اندراج آنہا در ذات و عدم ظہور ایشاں از قوت بفعل بر خود باعتبار ظہور صور علمیہ مندرجہ از قوت بفعل کہ آنرا آثار خارجیت گویند۔ **قولہ** در تتق ذات تو براہ سرگہ بود۔ روئے در آئینہ عظمت نمودہ صورت شاں عکس نما شد ز ذات۔ ذات ز تکرار صور شد ز ذات۔ تفسیر جلوہ گر شدن الخ بہزاراں صور در خود و بر خود بہ سر عبادت از نسب و اضافات است کہ در پردۂ ذات مجتمعت

مستہلک ومحو لفضلہ روئی در آئینہ علمت نمود یعنی نسب واضافات لصور علمیہ کہ حقایق ممکنات اند در علم
ظہور یافتند صورت شان ای صورت نسب و اضافت عکس نما شد زذات لے از ذات صور علمیہ
عکس انداز شدہ گردیدہ واز قوۃ بفعل آمدند وظاہر بآثار خارجیہ شدند ذات لے ذات واحد
مطلق زتکرار صور الخ یعنی ذات بحت کہ بدرجہ احدیت ولا تعین بود بہ ظہور صور علمیہ اعیان
ثابتہ کثرت اعتبار یہ پیدا کردہ کثرت شیون حجت ذات واحد گردیدند بدانکہ مولانائے عارف
جامی رحمۃ اللہ علیہ میگویند کہ الف بلفوظ نزد اصحاب علم الحروف صومطلق ممتاز را گویند بے تقید بصدور
از مخرج خاص وبعدم صدو مازاں والف نکتوبہ امتداد خطی غیر مقید بشکل خصوص از اشکال مختلف
حرفیہ وبعدم آں پس الف لفظی حقیقت حروف لفظ است والف خطی حقیقت حروف رقمیہ است
متشکل شدہ است باشکال مختلفہ بہر تقدیر مماثل وجود مطلق است کہ اصل مقیدات موجود است
ووروے ہیچ قیدے نیست اما مطلق ظہور نیست مگر در ضمن وجود مقیدہ وحقیقت مقید ہماں
مطلق است بانضمام قیدے ومقیدات باعتبار خصوصیات قیود مغایر یکدیگر و باعتبار حقیقت
مطلق عین یکدیگر پس حقیقت جمیع اجزای وجود وجودی است واحد کہ ظاہر شدہ است بسبب احتجاب بصورت
تعینات موجودات ومحتجب گشتہ است بواسطہ ظہور در تلابیش تنوعات ایشاں ہمچوں ظہور الف بحروف
واحتجاب بکیفیات واشکال ایشاں وایں تمثیل بر مشرب آنہا است کہ حق تعالیٰ را متعین بہ تعین ہو عین الف
گویند الف عبارت از خط ممتد راست ست وہماں خط بانحناء واعوجاج باوتاد نامیشود وچوں
آں خط منحنی را باز درست کنی ہماں الف راست ودرست مے شود دریں تقدیر نیز چہ آں الف
خبرے در حروف دیگر نیست لیکن تبدیل شکل اصلی نامی دیگر گرفتہ است کہ سبب حجاب
عوام است از تسمیہ وے ورسیلغ بالف ﴿ **قولہ انجمن جمع ہمہ عالم ست۔ رونق آں انجمن از**
آدم ست ﴿ انجمن الخ اے جائے شدن تمام صور علمیہ عالم است چہ ہر یک از اشیار کونیہ مظہر
آں ہر یک صور علمیہ است کہ حقایق آنہا اند پس عالم من حیث المجموع انجمن جمیع اعیان ثابت است
ومن حیث الافراد تفصیل آں رونق آں الخ لے رونق آں عالم من حیث الظاہر والباطن از آدم است
چہ آدم مظہر اسم اللہ است کہ جامع است بہ جمیع شیون ذات وصفات پس آدم عارف باسم
بجمیع وعالم من حیث الافراد عارف آں اسم است کہ مظہر آن ست چنانکہ ملائکہ مظہر اسم سبوح وقدوس
اند لہٰذا میگویند وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ وشیطان مظہر اسم جبار و لہٰذا آبیٰ
وَاسْتَكْبَرَ گفت ونیز نوشتہ اند کہ میان دو چیز مناسبتے نباشد بینہا معرفت متصور نیست

پس میان عارف ومعروف مناسبتے البتہ میباید کہ باشد وچون معروف کہ حق ست واحد الذات و
کثیر الصفات ست مقتضائے حکمت الٰہی آن بود کہ بموجب خلق اللہ تعالیٰ آدم علےٰ صورتہ انسان
نیز کہ عارف حقیقی ست واحد بہ تشخص وکثیر الصفات وافعال وقواے باشد تا بحکم جامعیت معرفت
کاملہ کہ علت غائی ایجاد ممکنات ست ورشان بحصول موصول گردد وآنکہ در عبارت عرفا آمده
است کہ الکثرۃ بین الواحدتین اشارت بوحدت حقیقی حق ووحدت شخص انسان فنظیر
وجہ آدم آئینہ ہماکند عکس خود درصورتش پیدا کند. نقش آدم را رقم لوحے زنند وکہ دو عالم را
درو خفا کند. قولہ با تو خود آدم کہ دو عالم کدام. نیست زغیر تو نشان جز بنام. چون مقرر
شد کہ اشیاء کونیہ ہمہ شیونات ذات اند کہ مظہر ذات گردیده ووجود اعتباری گرفته اند
پس معلوم شد کہ موجود حقیقة جز واحد حقیقی نیست وغیر او را بجز وجود اعتباری ہیچ نیست
فنظیر ہو الظاہر ہو الباطن یقین ست وہو الاول ہو الآخر مبین ست. قولہ گرچہ نماید بسے غیر تو
نیست درین عرصہ کسے غیر تو. یعنی نمود غیریت کثیرات ناشے از وہم وخیال ست. ورنہ
فی الحقیقت یک نقطہ وحدت ست کہ از سرعت انقلابات جسمی حرکت متصور شده واز کثرت
تعینات بموافقت زبان ودر وہم آن ع اکثرات موہومہ غیر متناہیہ نمود گرفته فی الواقع
چون نظر کنی غیر از نقطہ نیست فنظیر این نقطہ ز سرعت تحرک. صد دائره ہر زمان نماید.
ونقطہ آتشین بگردان. تا دائره روان نماید + این دائره غیر نقطہ نیست لیکن بنظر
چنان نماید + قولہ کیست بپیدائی تو در جہان. ماند زپیدائی خود در نہان مصرع ثانی
صفت توست پنہان شدن بدو قسم ست یکے بعدم ظہور وآن ظاہر ست دوم بکثرت ظہور
چنانچہ وجود خورشید در نصف النہار بکثرت شعاع متصور نیست. قولہ تو بہ ہمہ جا حاضر ومن بہ ہمہ جا
منہزم اندر طلبت دست وپا. یعنی تو از کثرت ظہور پنہان وہر جا حاضر ہستی ومن از عدم نظر
شہودی کثرت را مغایر دانستہ در طلب تو دست وپا منہزم وسعی بلیغ مے نمایم چون کثرت دور
افتادگان ست فرمود کہ قولہ چون فتم از پاے مرا دستگیر. انت نصیری والیک المصیر
چون کثرت موہومہ را موجود دانستن واحد حقیقی دیدن از راه مستقیم مشاہده ذات واحد
وجود کثرت دور افتادن ست فرمود کہ چون فتم از پاے مرا دستگیر. انت نصیری والیک المصیر
چون فتم از پاے الخ اے وقتیکہ از مشاہده ذات واحد دور شوم وکثرت ببینم در آن آوان دستگیر
فرما وبمشاہده ذات خود مشرف گردان. زیرا کہ انت نصیری اے یاری کننده ور ہنما

توئی والیک المصیر ودر اسند عائد حوائج ظاہری وباطنی بازگشت ہمہ مخلوقات بہ تست جل جلالک
تم ذالک مناجات سوم اشارت بآنکہ موجب غفلت آدمی از نور شہود اوست و دوام فیض و استمرار جود او و اگر فرضاً یک لحظہ آن فیض منقطع شدی ہمہ کس بران مطلع شدے۔

قولہ اے ز وجودے تو نمودے ہمہ۔ جود تو سرمایہ بودے ہمہ + ز وجود تو اے از ظہور وجود تو نمودہ ہمہ اے نمودار ہمہ تعینات کہ ممکنات است جود تو اے فیض تو سرمایہ بودے ہمہ اے سامان ہستی ہمہ ممکنات و مقرر ست کہ وجود مظاہر موقوف بر ظہور ظاہر ست +

قولہ مبدع نو و کہن ما توئی + ہست کن نیست کن ما توئی + تفسیر بیت سابق ست از نو و کہن تعمیم ارادہ کردہ وازما جمیع مظاہر مراد ات ہست کن باعتبار تجلی ذات و ظہور آں بیک تعین و نیست کن باعتبار تجلی در تعین دیگر چہ دریں مادہ انتفاء تعین اول خواہد بود +

قولہ کارگرانند دریں کارگاہ + ز آتش لا سوختہ در لا آلہ + کارگران آنکہ باطلہ دریں کارگاہ عالم آتش لا اے نفی کہ ناشی از کلمہ لا ست در لا آلہ صفت لا اے کلمہ لا کہ در لا الہ الا اللہ ست +

قولہ نیست و لا مخلص الا تراء حکم تبارک و تعالی ترا + ای تبارک اللہ عن النفی وتعالی عنہ فھو ثابت بصفات الکمال ونعوت الجلال والجمال من الازل الی الابد + وازای وجود تو نمودے ہمہ تا اینجا صفت منادی ست و کلام لاحق مقصود بالنداء

قولہ فیض نوالت چو پیاپے رسد۔ کس بشناسائی آں کے رسد۔ اے موجب عدم شناسائی فیض حق تعالی پیاپے رسیدن اوست آناً فاناً پس اگر استمرار نباشد آنگاہ معروف گردد زیرا کہ

قولہ در خم ایں دائرہ ہزل وجد + ضد متبین نشود جز بضد + ہزل بیہودگی وجد بالکسر کوشش در کار درشتی ایں دائرہ ہزل وجد آسمان ضد متبین الخ اے معرفت یک ضد تبین او موقوف ست بر ضد دیگر چنانچہ روز و شب و حر و برد چنانچہ گفتہ اند انما تتبین الاشیاء باضدادھا

قولہ از عدم انوار قدم باز گیر + واز رقم لوح قلم باز گیر + اضافت رقم لوح اضافت مصدر بمفعول است بدانکہ ہر گاہ بود اثر مناسب مؤثر پس اول اثر کہ از مؤثر حقیقی صادر گشتہ موجودیست کہ پید آکردہ است او را بصورت خود صاحب اسماء و صفات و گردانیدن او را بواسطہ درمیان وجود عدم و رابطہ تعلق حدوث بقدم پس آں موجود را روح اعظم و خلیفۃ اللہ الاکبر دانند و آں جوہرست نورانی جوہریت او مظہرے ست برائے ذات متجلیہ در عالم ظہور و نورانیت او مظہریست مر علم ازلی آنحضرت پس آں روح اعظم را قلم گویند زیرا کہ او واسطہ ست کہ بوی برآوردہ میشود کلمات الٰہیہ را

ازذات ازلیه بسوی محل تفصیل آں رالوح خوانند وذات متجلیه در هرنفسے متجلی ست به تجلی دیگر ودر محل
متجلی اصلاً او تکرار نیست یعنی در دو آں بیک تعین ویک شان متجلی نمیشود بلکه در هرنفسے به تعینے
دیگر ظاهر میشود ودر هرآنے بشان دیگر تجلی میکند. **نظم** هستی که عیان نیست در آں در شانے
در شان جلوه کند هر آنے ۞ این نکته بجو ز کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَأْنٍ. اگر بایدت از کلام حق برهانے ۞
سر درین آن ست که حضرت حق تعالی را اسماء متقابله هست بعضے لطیفه وبعضے قهریه وهمه ایشاں برکار اند
تعطیل هیچ یک جائز نیست پس چوں حقیقی از حقایق امکانیه بواسطه حصول شرائط وارتفاع موانع
مستعد وجود گردد رحمت رحمانیه او را بدو بیرونی افاضه یعنی وجود کند وظاهر وجود بواسطه تلبیس آثار و
احکام آں حقیقت متعین خاص متجلی شود وبحسب آں تعین بعد از اں بسبب قهر احدیت حقیقی که مقتضی اضمحلال
تعینات وآثار کثرت صوریست از اں منسلخ گردد ودر همان آں انسلاخ بر مقتضی رحمت رحمانیه تعین دیگر
خاص که مماثل تعین باشد متعین گردد ودر آن ثانی بقهر احدیت مضمحل وتعینی دیگر برحمت رحمانیه حاصل شود
هکذا الی ماشاء الله پس در هیچ دو آں بیک تعین تجلی واقع نه شود پس هرآنے عالمی بعدم میرود ودیگر مثل
آں بوجود می آید اما محجوب بواسطه تعاقب امثال وتناسب احوال می پندارد که وجود عالم بیک حال ست
در از متوالیه بیک منوال ۞ **نظم** سبحان الله زهے خداوند ودود ۞ مستمع فضل وکرم راحت وجود
در هرنفسے بروجهانے وبعدم ۞ داده وگیرے چو آدم همان دم در وجود هکذا قال المولوی علیه الرحمة
فی اللوائح وچوں ثابت گردید که ذات متجلیه متعینات لانهایه بحسب علم تعطیل صفات متقابله در هرآنے
بتعین خاص متجلی گردد وپس قلم که واسطه خروج کلمات آلهیه به محل تفصیل که مسمی به لوح ست معطل نیست
ونمیشود در هرآنے بمقتضائے کریمه یَمْحُوا اللّٰهُ مَا یَشَاءُ وَیُثْبِتُ مثبت کلمه وماحی آں میگردد وباز مثبت
کلمه دیگر وماحی آں الی لانهایة فلهذا فرمود از عدم انوار قدم بازگیرد یعنی تجلیات ذات که انوار قدم اند
از تعینات که ممکن ومعدوم اند باز گیرد قلم را که مخرج آں انوار ست بلوح ورا قم آنها در آں باز دارد وجفت
قلم که از خبر خیر البشر صلی الله علیه وسلم مے آید نه جفت ست که مطلق از نوشتن خشک شده است بلکه
جفت او از کلمه ماحیه است نه از کلمه مثبته چه تکرار در تجلیات نیست ومقرر ست که قلم کلمه مینویسد بانه
بروی برجوع نکند فافهم پس این بیت اجمال ست وابیات لاحقه تفصیل آں **قوله** سبحه بکش از کف
روحانیاں ۞ رخنه فگن در صف نورانیاں ۞ سبحه بالضم ذکر حق ومهره ئی که عدد تسبیح بآں میگیرند
پس مصرعه اول موافق یعنی اول چنانست که ذکر خود باز گیرد وبموافق معنی ثانی از ایراد لازم ملزوم اراده
کرده آید اے قوت سبحه از کف فرشتگان محو کن ومقرر ست که زندگی ملائکه بذکر ست وقتیکه ذکر نماند

معدوم خواهند شد و از نورانیان بیقین شعریه ملائکه مراداند چه خلقت ملائکه از نور ست و رخنه افگندن
عبارت از شکستن ست پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل و میتواند که از نورانیان مراد ستارگان باشد
قوله از سر کرسی بفگن عرش را - خوان پی کرسی بنه فرش را ٭ تا فرش را علامت مفعول ست
همچنین فرش را شین بنهش راجع بعرش یعنی از بالاے کرسی بینداز و بجاے کرسی نهادن و فرش
را بجوان لے زین کرسی عرش شود لے عرش بر زمین افتد ٭ قوله پایهٔ کرسی بزمین کن فرو - گرد ذلت
بنشین گو برو ٭ یعنی کرسی را تیر بزمین انداز باید که گرد ذلت برو نشیند و معدوم گردد ٭ قوله زلزله
گنبد اخضر فگن - یک دو سه قاروره بهم در شکن ٭ گنبد اخضر آسمان و در اینجا جنس آسمان مراد ست تا
شامل گردد جمیع افلاک را چنانچه از مصرعهٔ ثانی می آید - یک دو سه قاروره که عبارت از هفت افلاک
ست و اطلاق یک دو سه بر عددے که کم از ده باشد میکنند پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل ست و وجه
تسمیه بقاروره صفائی ایشان ست ٭ قوله منطقه بگشا ز میان فلک - تیر بیفگن ز کمان فلک ٭
منطقه بکسر کمربند و اینجا لازم معنے مراد ست ای نظام و استحکام میان فلک فلک و از فلک مراد ست
چنانچه از بیت سابق می آید ای نظام و استحکام از افلاک دور کن تا معدوم شوند تیر عطارد و کمان فلک
فلک و از ذکر عطارد جمیع ستاره مراد ست چنانچه از ذکر بعضے بروج اراده کل بروج ست و میتوانند که از تیر
تاثیرات فلکی اراده کرده باشد و میتواند که تیر بملازمه کمان بمعنی خدنگ باشد و کنایت از جمیع ستارگان باشد
پس ستارگان مثل پیکان تیر مینمایند و ایراد منطقه و میان و تیر و کمان از محسنات ست ٭ قوله بازکش عقد
ثریا ز هم - ساز جدا پیکر جوزا ز هم ٭ جوزا برجے بصورت دو شخص ست که هر یک بکتف دیگر ست لهذا
او را ذو جسدین نامند و عقد کشادن و جدا ساختن کنایت از بی انتظامی ساختن و معدوم گردانیدن
آنهاست ٭ قوله گاو چرا خوارهٔ این مرغزار - شیر جهان خوار فنا را سپار ٭ گاو برج ثور و چرا بالفتح چریدن و
چرنده خورده بالضم خاء معجمه و سکون راء مهمله و فتح دال مهمله خس و خاشاک مرغزار بالغین موقوف جائیکه
بسیار رسته باشد و این کلمه مرکب ست از مرغ بالفتح میم بمعنی سبزه رستنی و زار بمعنی بسیار و انبوه است و این مرغزار
آسمان چرا خورده این مرغزار صفت گاو و جهان خوار بمعنی خورنده جهان صفت شیر فناست و درمیان
درمیان مضاف و مضاف الیه فصل واقع شده است و اضافت شیر فنا تشبیهی ست حاصل آنکه گاو که
چرندگاه مرغزار آسمان ست ای سیر در آسمان دارد بشیر فنا که جهان خوار ست بسپار ای فانی و معدوم ساز ٭ قوله
قطع کن از دامن اجل خوشه اش ٭ ساز تهی راه فنا توشه اش ٭ دامن اجل اجل خوشه برج سنبله و شین در هر دو
مصرعه راجع به فلک و سنبله است ٭ قوله باغ عناصر که زمینش خوش ست ٭ آب گوارنده هوا دلکش ست

باغ عناصر عبارت از آسمان اوّل تا زمین است تا سطقات و موالید سگانه در آن داخل باشد که زمینش الخ صفت باغ و متضمن بیان عناصر ثلثه و ذکر عنصر رابعه در بیت لاحق ست ،، **قوله** هست گلے رسته درو آتشین غنچهٔ آن گلبن چرخ برین ،، گلے آتشین کرهٔ ناری غنچهٔ آں اے مکان آں گل محاطہ غنچہ است چنانچه کرهٔ ناری محاط فلک ست گلبن چرخ ذات چرخ ،، **قوله** بار برین باغ ز انجم تگرگ ،، در ہم برہم شکنش شاخ و برگ۔ تگرگ بفتحتین با دوم پارسی ژاله ز انجم بنان تگرگ ست شین شکنش راجع و مضاف الیه شاخ و برگ و شاخ کنایت از سطقات ست و برگ عبارت از موالید **قوله** خاصه ترین میوهٔ او کادمیست۔ لذتش از چاشنی محرمی ست ،، کادمی ست بیان میوهٔ مصرعهٔ ثانی صفت میوه لذتش اے شرف و عزت او یعنے آدمی که خاصه میوهٔ آں باغ ست و عزت و شرف او از محرمی و معرفت حق ست ،، **قوله** پخته و خامش همه بر خاک ریز ،، بر سرش از باد اجل خاک بیز ،، از پخته و خام تعمیم خواسته خاک بر سر ریختن خوار و ذلیل کردن و معدوم ساختن مصرعهٔ ثانی تفسیر خاک بر سر ریختن ست ،، **قوله** تا همه دانند که صانع توئی مبدع این جمله بدایع توئی همه اے ممکنات که غیر عارف وجود تو که صانع ست و فیض تو که مظهر ایشان ست دانند اے عالم و شاہد آن فیض مستمر توجه وجود تو گردند حالانکه غفلت ایشاں از ان مشاہدہ استمرار فیض وجود توست پس آں استمرار چوں منقطع شد غفلت از حال ایشان دور گشت و هر که عارف ست و اهل مشاہدہ در حین استمرار بے انقطاع آں شاہدان فیض ست ،، **قوله** هستی و پایندگی از تست و بس ،، مردگی و زندگی از تست و بس ،، این معطوف ست بر جمله مبدع این الخ که معطوف ست بر جمله که صانع توئی یعنی بدانند که صانع و مبدع این مصنوعات توئی و بدانند که هستی و پایندگی ایشاں و مردگی و زندگی آنها از تست و بگویند ،، **قوله** جز تو کسے نیست سزا کی قدم کز لمن الملک فراز دعلم ،، اے دعوی ملک کند چوں از ما سبق معلوم شد که مشاہدهٔ ذات و صفات فیضان الٰہی موقوف بر فناست و آں فنا عین فقر ست چنانچه گفته اند که الفقر اذا تم هو الله فلهذا فرموده که **قوله** جامی اگر نیست ز بخت نژند۔ چوں علم خسرویش سر بلند۔ از علم فقر بلند ش بخش۔ زیر علم سایه پسندش بخش نژند بفتح نون و زاء پارسی و خفائی نون اند و ہگین و افسرده و پست و نشیب و خشمگین شین خسرویش مضاف الیه سر است و راجع بجامی شین هر دو بیت ثانی راجع بجامی علم ثانی بیت ثانی بقرینه علم اوّل به حذف مضاف الیه ست اے علم فقر سایه پسندے اے آرام و ثبات حاصل آں که اگر سر جامی در علم شاہی از بخت اند وہگین و افسرده مثل علم خسروی نیست پس

اورا از علم فقر بلندی ده وز عیب علم فقر آرام و ثبات عنایت فرما تا بدولت مشاہدہ مشرف گردد

مناجات چہارم در التجا و اعتصام بذی الجلال والاکرام و طلب توفیق

در تحقیق این مقصد و مرام۔ التجا پناه آوردن اعتصام چنگ زدن بذی الجلال ۔ بدرگاه ذی الجلال این مقصد و مرام اشارت به تصنیف کتاب و تحقیق سخن در آن ٭ قوله اے کرم چاره گری کارہا۔ مرہم راحت بہ آزارہا٭ اے حرف ندا منادی که ذو الجلال والاکرام ست محذوف ست و از ینجا تا این بیت که قوله روے عبادت بتو آریم و بس ٭ صفت منادی است و از ین بیت که قوله درکف ما مشعل توفیق ده۔ راه بنهان خانهٔ توفیق ده الخ مقصود بالذات است۔ مرہم راحت الخ اے دافع امراض ظاہری و باطنی۔ قوله۔ روشنی دیدهٔ بینندگان۔ پیردگی پرده نشینندگان ٭ روشنی اے روشنی بخش و از بینندگان اہل البصیرت مراد باشد یا مطلق بینندگان۔ پیردگی مقصود پرده نشینندگان گوشه نشینان خالصاً لوجہ اللہ تعالیٰ قوله عقده کشائندهٔ ہر مشکلے۔ قبله نمایندهٔ ہر قبیلے ٭ عقد بالضم گره عقده کشاینده الخ اے کشائندهٔ گره ہر مشکل از قبله قبله واقعی مراد است یا ہدایت که لازم اوست مقبل روی آرنده قبله نماینده اے نماینده متوجه ہر متوجه ہستی یا نماینده ہدایت ہر سالک قوله توشه ده گوشه نشینان پاک خوشه ده دانه فشانان خاک ٭ توشه ده اے سامان گوشه نشینی گوشه نشینان پاک اے مخلص خوشه مرادی دانه فشانان کارندگان ٭ قوله بازوے تائید ہنر پیشگان۔ قبلهٔ توحید یک اندیشگان ٭ اضافت بازوے تائید و قبلهٔ توحید اضافت لامیه است یک اندیشگان موحدان ہنر پیشگان مطلق ظاہری باشد یا باطنی تائید در اصطلاح صوفیه عبارت ست از مدد فرستادن از غیب در باطن به تیزی بصیرت در ظاہر بقوت بطش و حرکت چنانچه در قرآن مجید میفرماید ﴿وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ و عصمت نزدیک ست نقل و شفحات فنون بدین توحید چہار مرتبه دارد اوّل توحید ایمان و آن آنست که بنده به تفرد حقیقت الوہیت و یگانگی و استحقاق معبودیت حق تعالیٰ بر مقتضائے اشارات آیات و اخبار تصدیق کند و اقرار کند آں بر زبان۔ دوم توحید علمی و آن آنست که بنده در بدایت طریق تصوف از سر یقین بداند که موجود حقیقی و مؤثر مطلق نیست الا ہست خداوند عالم جل جلاله و جمله ذات و صفات و افعال را در ذات و صفات و افعال او محو ناچیز داند سوم توحید حالی و آن آنست که حال توحید وصف لازم ذات موحد گردد و جمله ظلمات رسوم وجود او در جمله اشراق نور توحید مضمحل شود۔ چہارم توحید الٰہی و آن آنست که حق تعالیٰ در

ازل ازان بنفس خود به توحید و بیگر همیشه بوصف واحدانیت ونعت و فردانیت موصوف بود
کان الله ولم یکن معه شیٔ واکنون همچنانست الآن کما کان کذا فی نفحات الفنون
قوله شانه زن زلف عروس بهار ۰ مرسله بند گلوئے شاخسار ۰ شانه زدن آراستن عروس
بهار نباتات و زلف کنایت از شاخ مرسله بند مرادف مرسله پیوند یعنی زیب و زینت دهنده
اضافه گلوئی شاخسار تشبیهی ست یعنی آرایش و زینت دهنده نباتات ست ۰ قوله از نم
لطفت که هوا ریخته ۰ عقد در از گوش گل آویخته ۰ از نم بیان عقد درست نم لطف نم لطیف گوش
گل که بصورت گوش است یعنی از نم لطیف عقد در بگوش گل انداخته زیب و زینت بخشیده
قوله در دل محرم ز جمالت چراغ ۰ سینه محروم ز تو داغ داغ ۰ ز جمالت بیان چراغ ست چراغ
یعنی لازم روشنی و نور داغ داغ سوخته ۔ قوله طاعت تو نغز ترین پیشه ۔ فکرت تو مغز هر اندیشه ۔
نغز ترین صفت مقدم پیشه است فکرت تو لے فکر صفات تو چنانچه تفکروا فی الآء الله و لا تفکروا فی ذاته
مصداق اوست نغز خاصه قوله پائے طلب را که رسا از تو یافت ۰ دست توان قوت کار از تو یافت
پائے طلب لے پائے اهل طلب راه گذر رسا موقوف و کاف پارسی بمعنی راه اسے راه هدایت
دست توان لے دست اهل توان کار مراد از مطلق کار ست قوله بلکه توئی کارگر آستین
دست همه دست ترا آستین ۰ ترقی ست از بیت سابق قوله تا نه کنی تو نتوانیم ما ۔ گر نه دهی
وچه ستانیم ما ۰ تفسیر بیت سابق تا نکنی تو اگر تو کار نکنی نتوانیم لے نتوانیم کردن کار گر نه دهی
و اگر قوت گرفتن نه دهی چه ستانیم اسے چه گیریم پس اول گرفتن و کردن از تست آنگاه از ما صدور
شود تا تو سابق نباشی از ما هیچکار بوقوع نمی آید چنانچه آستین اول متحرک میشود و بعده حرکت دست
این اصلا نخواهد شد ۰ قوله نیست درین کارگه گیر و دار ۔ جز تو کسی کاید از و هیچکار ۰ علت بیت سابق
گیر و دار فرمانده کارگه الخ دنیا چون در عالم هیچکار کن جز تو نیست پس تو رو بتو آریم که قادر توئی چشم
عنایت ز تو داریم و بس چشم عنایت لے امید عنایت چون چنین ست پس قوله در کف ما مشعل
توفیق نه ۔ ره به نهان خانه تحقیق نه ۰ توفیق جعل الاسباب موافق للمطلوب مشعل توفیق توفیق
لے تحقیق حقایق قوله اهل دل از نظم چو محفل نهند ۰ باده راز از قدح دل دهند ۰
نهند لے محفل افاده سازند باده راز لے اسرار و حقایق قدح دل دل و خم او عالم معنوی ست
صاحب دل چون از نظم در معانی محفل آرایند رازهائے که از عالم معنی در دل ایشان در داد انمایند
بظهور آورده مفید طالبان معانی میشوند پس قوله رشحه زان باده به جامی رسان ۰

رونق نطقش به نظامی رسان، رشحه آبی که از جامی تراوش کند و چکد جرعه از آن باده راز و معانی به نظامی
است نظم نظامی چه این در جواب نظم نظامی ست که مخزن اسرار باشد چنانچه در دیباچه فرموده۔

قوله نیست چو خاک ست بر یزد از لوش، جرعه از بزمگه خسرو نوش۔ نیست عاجز و ناتوان سبب عدم
ساسان گذارش نظم بزمگه خسرو است نظم خسرو جرعه از بزمگاه خسرو راه ریختن جامی را ساسان نظم
خسرو دادن چه این نظم در جواب نظم امیر خسرو ورود یافته چنانچه در دیباچه مستفاد میشود۔

قوله قافیه آنجا که نظامی نواست۔ برگذه قافیه جامی سزاست، ترقی ست از مقصد اول بدانکه
هرچه آخر مصرعه اول بغیر استقلال تکرار یابد قافیه گویند و مقابل او در آخر مصرعه ثانی گذر قافیه
گویند نوا بالفتح بمعنی نواختن و اینجا مصدر بمعنی فاعل ست ای نوازنده نظامی یعنی هرجا که قافیه
نظامی ست و در فرهنگ نور الدین حکیم نوا بمعنی بزرگ و بهتر آمده پس بدین معنی صفت نظامی ست ای
هرجا که قافیه نظامی بزرگ ست حاصل آنکه وقتیکه از خم خانه صبوحی پرستان عالم معانی جرعه بجامی رسید
به شیخ نظامی علیه الرحمه سرآمد ترین آن محفل فیض منزلت هم از نو خواهد گردید و ایهام آنکه اگر نظامی
جامی قافیه باشند نزد ارباب قوافی هم اداء و احسن افتند۔

قوله بر سر خسرو که بلند افسرست۔ از کف
در دلش گلی در خور ست، جمله که بلند افسر ست صفت خسرو ست و بلند افسر بسبب بزرگی سخن و دلش
جامی در خور یا و او معدوله بمعنے لایق و زیبا و زیبنده باشند بر ظرف متعلق در خور ست و گل
عبارت از نظم جامی حاصل آنکه بر سر خسرو از کف در دلش گل می زیبد و مقرر ست که گل بر افسر در بر سر
آمدن مناسبتے دارند۔

قوله این نفس از همت دون من ست۔ و این هوس از طمع زبون من ست،
ترقی ست از مطلب ثانی این نفس و این هوس استدعائے همسری حضرت شیخ نظامی و امیر خسرو رحمهما الله
تعالی۔

قوله ورنه از آنجا که کرم هائے تست۔ کے بودم رشته امید سست، کاف کم کرم هائے بیان
از انجاست و میم بودم مضاف الیه امید ست۔ رشته امید امید ملک۔

قوله صد چو نظامی و چو
خسرو هزار، شایدم از جام تو جرعه خوار۔ صد چو نظامی ای صد کس مثل نظامی صاحب کمال چو خسرو هزار
ای هزار کس اهل بلاغت مثل خسرو و در صد و هزار گفتن اشارت ست بکمی خسرو و نسبت بشیخ نظامی
و میم شایدم مضاف الیه جام سخن ست ای جام سخن من۔

قوله بر همه در شعر بلندیم بخش، مرتبه شعر
پسندیم بخش، بر همه ای بر همه شعراء سابق و حال و میم بلندیم و پسندیم مفعول بخش ست و یاء بلندی
مصدری ست و یاء پسندی یاء نسبت ست و پسند بمعنی خوب و زیبا صفت شعر ست ای مرتبه که نسبت
بشعر بهتر و خوب ست همان عنایت کن مرا۔

قوله پایه نظم ز همه بگذران۔ خاصه به نعت سر پیغمبران۔ پایه نظم

[illegible] ۱۲۰۴

مفعول بگذران میم نظم مضاف الیہ است لے نظم من سر پیغمبران سید المرسلین خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم

نعت اول یعنی از تقدم حقیقت وی بر ہمہ حقایق امکانی بحسب مرتبہ وجود روحانی صلی اللہ علیہ وسلم ۔ بدانکہ حکم سلطنت ازلیہ وصفات علیہ خواست کہ بگسترکند ممالک الوہیت را ومنتشر سازد لوائے ربوبیت را باظہار خلایق وتسخیر آں وبامضائے امور وتدبیر آں وبحفظ مراتب وجود وبرہم مناسبت بود وبرائے عدم مناسبت در مناسبت درمیان عزت و ذلت حدوث وجود ایں امر از ذات قدیم بغیر واسطہ العبد بود فلہذا حکیم مطلق پیدا کرد نائبے کہ نیابت کند وی در تصرف وولایت وحفظ ورعایت و آں حقیقت محمدی ست صلی اللہ علیہ وسلم کہ مقدم ست بر جمیع حقایق ومستفید ست از حق ومفید بخلق پس گردید نائب وخلیفہ از خود وتصرف وپوشانید اورا تشریف جمیع اسما وصفات حق ومتمکن گردانید اورا بر مسند خلافت وحوالہ کرد باو مفاتیح قلاع امور مملکت وحکم جمہور خلقت وجاری کرد تصرف او در خزائن ملک وملکوت ومسخر گردانید خلق در عالم ناسوت برائے جنسیت وانس درمیان خلق واو را بخطاب مستطاب انسان سرافراز فرمود پس دانید او را بحکم اسم ہو الظاہر صورت ظاہر ست وبحکم ہو الباطن حقیقت باطنہ تا بتصرف آں ہر دو اسم مستقر الخلافت باشد در ولایت ملک و در ممالکت ملکوت از حقیقت باطنہ او روح اعظم ست کہ بوی مستحق گردید عقل اول وزیر اوست ونفس کلیہ خازن او وطبیعت کلیہ عامل او وصورت ظاہر او عالم ست از عرش تا فرش وآنچہ درمیان آنہا ست از بسائط ومرکبات پس وی انسان کبیر ست چنانچہ محققین فرمودہ انہ العالم انسان کبیر ۔ فاما قول ایشان الانسان (آدم ۱۲) عالم صغیر مراد ایشاں ازیں نوع بشر ست کہ خلیفۃ اللہ ست در زمین وانسان کبیر خلیفۃ اللہ ست در آسمان وزمین فلہذا حق تعالیٰ در حق نوع بشر کہ آدم ست اِنِّی جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَۃً فرمود وانسان صغیر نسخہ ایست منتخبہ از کتاب انسان کبیر بمنزلہ ولد از والد چنانچہ صاحب مقام محمود از زبان ترجمان الرحمان بیان فرمودہ کہ ظاہرا آدم بصورت پدر من پسرم ۔ آنم کہ بدیدہ حقیقت نگرم صدگونہ گواہ آید زو در نظرم ۔ او بہ حقیقت پسر من پدرم ۔ ونیز ہموارہ با عالمیان لسان او بدیں ترانہ در تبیان ؎ نظم احکام شریعت ہمہ اقوال من ست ۔ اسرار طریقت ہمہ احوال من ست بیروں از من حقیقتی دیگری نیست ۔ عالم تفصیل آدم اجمال من ست صلی اللہ علیہ وسلم وآلہ المقتبسین انوار جمالہ من مشکوۃ کمالہ پس انسان صغیر را نیز حقیقت باطنہ است وصورت ظاہرہ اما حقیقۃ باطن او روح جزئی است کہ منفوخ ست در وے از روح اعظم وعقل جزئی ونفس جزئی وطبیعت جزئی

دمیدہ شدہ ۱۲

وصورت ظاہرہ او نسخہ ایست منتخبہ از صورت عالم کہ صورت انسان کبیرست کذا استفاد من شرح قصیدۃ التائیۃ للشیخ عزالدین محمود الکاشی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ **قولہ**
اختر برج شرف کائنات ۔ گوہر درج صدف ممکنات ۔۔ بدانکہ شرف کائنات از ارواح طیبہ و ملائکہ تا بعرش ست پس عرش برج آن شرف ست و نور این برج بذات آنحضرت ۔ مصرعۂ ثانی ترقیست کہ صدف ممکنات عرش ست کہ محیط ست بجمیع ممکنات مثل صدف و ہمہ موجودات در وی محاط مثل گوہرست و درج این صدف امکان ست و گوہر لامکان و آرایش آن ذات آن سرورست صلی اللہ علیہ وسلم حاصل بیت آنکہ ذات گرامی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نور عرش ست بل آرایش لامکان است بسبب سیر معراج **قولہ** جنبش اوّل ز محیط قدم سلسلہ جنبان وجود از عدم ۔۔ جنبش اوّل تجلی اوّل کہ مرتبہ وحدت است محیط قدم ذات ساذج و مطلق از تعینات کہ احدیت سلسلہ جنبان وجود باعث وجود ای موجودات ای باعث ایجاد موجودات ہست از عدم چہ پیش از وحدت کہ حقیقت محمدی ست صلی اللہ علیہ وسلم ہمہ تعینات در دایرہ احدیت مضمحل و محو بودند و بعد ازین ظہور بطریق اجمال و تفصیل نمودند **قولہ** کلک عنایت چو رقم ساز کرد ۔ از ہمہ پیش این رقم آغاز کرد ۔۔ کلک عنایت از فیض رحمانی چو رقم ساز کرد ای چون نوشتن شروع نمود یعنی آغاز ایجاد کرد و ہمہ نسبت و اضافات از پردۂ احدیت در عرصہ واحدیت ظاہر ساز و از ہمہ ای از ہمہ حقایق امکانیہ این رقم ای حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ است در میان قدم و حدوث و خلیفۃ اللہ است مستفید از قدم و مفید بحدوث **قولہ** مطلع دیباچۂ این ابجدست ۔ پیشترین حرف کہ در احمدست ۔۔ مطلع جای بر آمدن و موجب وجود کہ تجلی اولی حدوث باشد دیباچہ عبارت از تجلی ثانی و واحدیت کہ محل ظہور حقایق ممکنات بطریق اجمال این ابجد عبارت از حقایق ممکنات متلبس بآثار خارجیہ پیشترین حرف الخ بدانکہ مراد از احمد ذات مبارک ست صلی اللہ علیہ وسلم نہ لفظ چنانچہ از بیت پیداست پس پیشترین حرف عبارت از نور محمدی چنانچہ اوّل ما خلق اللہ نوری مصداق اوست و از حرف ثانی مراد روح وی صلی اللہ علیہ وسلم و دور نیست کہ حرف حا کہ دوم احمدست و آخر حرف روح ست اشارت فرمودہ باشد و از حرف ثالث مراد از خلقت مثالی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست و حرف میم کہ در احمدست اول لفظ مثالست اشارتی تواند بود و از حرف رابع خلقت اجسادی مرادست و حرف دال کہ آخر دال احمدست و انتہاست لفظ جسد ایمائی تواند بود از بدیع لفظی ست کہ حروف نخستین لفظ احمد کہ الف ست ابتداء ابجدست و پیداست کہ منبع اشخاص حروف ابجد و تعینات ایشان الف ست چنانچہ در علم الحروف ثابت نمودہ اند فافہم حاصل آنکہ حقیقت

محمدی صلی الله علیه وسلم مقدم بر جمیع حقایق امکانیه است پیشتر حرف مبتدا و جمله که در احمد نسبت صفت او و مصرعهٔ اوّل خبر مقدم ٭ **قوله** نقطهٔ وحدت چو در افراخته ـ از پے احمد الفے ساخته ٭ کرد چو قطران الفے مستقیم ـ دایرہ ہائے ہویت دو نیم ـ نیم از اں قوس جہلئے قدم ـ قوس دگر ممکن رو در عدم ٭ بدانکه اوّل که ہنوز حکم ظهور و بطون و واحدیت در احدیت مندرج بود و نہر دو در سطوبیت احدیت مندمج تام غیبیت و غیریت و اسم و رسم و نعت و صفت و جودی ظهور و بطون و کثرت و وحدت و وجوب و امکان منتفی بود و نشان ظاہریت و باطنیت و اولیت و آخریت مختفی بود شاہد خلوتخانهٔ غیب خواست که خود را برخود جلوه دهد اوّل جلوه کرد بصفت وحدت بود پس اوّل تعینی که از غیب ہویت ظاہر گشت وحدتے بود که اصل جمیع قابلیات ست و او را ظهور و بطون متساوی بود باعتبار آنکه قابل ظهور و بطون نیز بود احدیت و واحدیت را مظهر آمده چه احدیت و واحدیت که منتفیین اند ظاہر نمیشوند الّا بنسبتی که رابطه باشد و بینهما و آن نسبت واحدت است پس احدیت از واحدیت منتفی شدند چنانچه محبیت و محبوبیت از محبت و عاشقیت و معشوقیت از عشق و باعتبار وسطیت او ہر دو طرف اسم را برزخیت بروی اطلاق کرده میشود و این برزخیت عین احدیت و واحدیت ست چنانچه علمیت و معلومیت و عین ست در مرتبهٔ ذات زیرا که در آن مرتبه عالم خود است و علم خود ا اما چون نظر بر عالمیت و معلومیت و علم کنیم میگوئیم که علم نسبتے ست بین العالم و المعلوم احدیت و واحدیت را نیز بر آن قیاس کنیم زیرا که وحدت را نیز دو اعتبار ذاتی ست یکی من حیث انتفاء الثنی و دوم نسبته که ذات را باین اعتبار واحد گویند و لهذا فرمود **قوله** دایرہ ہائے ہویت دو نیم معنی ذات را بدو صفت گردانید پس وحدت حکم وسطیت دارد بین الاعتبارین با وجود آنکه عین طرفین خود ست و از برائی تحقیق و تفهیم این رتبه و استقرار آن در ذہن دایرہ انشا کرده میشود چنانچه می بینی صورت دایرهٔ احدیت ٭ و این دایره بواسطهٔ خطی که تا نهایت در وسط او مقوس کرده می شود به دو قوس که قوسی از آن مسمی ست باحدیت و قوسی دیگر بواحدیت و آن خط وسطانیکه که برزخ ست بینهما بوحدت و قاب قوسین قوس واحدیت و باعتبار آنکه حاصل تجلی اوست مسمی بحقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم و لهذا از پے احمد الف بساخته قوس احدیت منقسم کرده شد بچهار قسم و اعتبار است از آنجه که وجود و علم و نور و شهود ست در قوس احدیت ثبت کرده شد زیرا که حق تعالی بآن تعین اول که وحدت است خود را ظاهر ساخته و برخود تجلی کرد و خود را یافت با خودی خودش حضور

بودی توہم تقدم و استقسار و تعداد و غیبت و ایں یافت و پیدائی پیدا کنندگی و شہود کہ کثرت
اعتبارِ حق اند و رقوس واحدیت ثبت کردن انسب است از قوس احدیت از بہر آنکہ ایں اعتبارات
در آں حضرت احدیت از یکدیگر ممتاز نیستند بلکہ عین یکدیگر اند فافہم پس نقطۂ وحدیت عبارت از
وحدت ذات ست و وجہ تشبیہ بنا بر آن ست کہ چنانچہ نقطہ تعین ہمہ حروف تہجی محو و مضمحل است
ہمچناں در وحدت ہمہ کثرت نسب و اضافات محو اند و رافراختہ اے متجلی شد بہ تجلی تعین اوّل
از پے احمد الفے ساختہ الف عبارت از حقیقت محمدی ست کہ حاصل تجلی اوست و وجہ تشبیہ بالف
اشتمال اوست مجملاً بر حقایق و تعینات و نسب و اضافات چنانچہ الف مشتملست بر حقایق و
تعینات حروف تہجی پے حقیقت محمدی او واسطہ گردانیدن و کمان ظہور و بطون کرد چو قطر آں الفے
مستقیم الخ قطر بالضم کرانۂ چیزے و قطر دائرہ خط میانۂ دائرہ کہ کرانۂ قوسین اوست ہا ہویت
ہویت و ہویت عبارت ست از مرتبۂ اطلاق باعتبار لاتعین و دونیم لے موصوف بدو صفت
یکے صفت لاتعین کہ احدیت باشد و دیگر صفت تعین واحدیت یعنے الف وحدیت کہ حقیقت محمدی
باشد صلی اللہ علیہ وسلم درمیان دائرہ ہویت احدیت و واحدیت منتفی شدند چنانچہ عاشقیت و معشوقیت
از عشق **قولہ** یمی ازاں قوس جہاں قدم ، کہ قوس احدیت باشد چہ درین تعینات کہ سائر ذات از محو
مستہلک اند **قولہ** قوس دگر ممکن رو در عدم ، کہ قوس وحدیت باشد چہ دریں مرتبہ جمیع تعینات
و نسب و اضافات ظہور یافتہ اند مجملاً و تفصیلاً ممکن رو در عدم اعلم ان الممکن ہو الوجود المعین فامکانہ
من حیث تعینہ و وجودہ من حیث حقیقتہ وذلک ان التعین نسبۃ عقلیۃ فہی بالنسبۃ الی
المرجح واجبۃ المتعین او التعین ہو الحدوث ظہور الوجود من وجہ معین بعینہ القابل المعین
الوجود بخصوصیتہ الذاتی فیمکن بالنظر الی اصل تعین حادث الوجود ان ینسلخ الوجود عنہ و لتعین تعینا
اٰخر و بعدم تعین الاوّل اذ نفس التعین ہو الواجب الوجود الحق الساری فی الحقایق لا تعین المتعین
و لیس کل تعین معین اوجبالہ التعین لوجباتہ فیمکن ان ینعدم و یتعین الوجود تعینا اٰخر فالوجود
المتعین لا ینقلب عدما بل یتبدل تعینات اٰخر غیر تعینات قبلہا محقق من ہذہ الحقیقۃ
الامکانی التعین المعین وہو یستبعد منہ فی الوجود وہو بین عدم و وجود ہما حج الحق اما منتہ
سنود الوجود علی فلک الوجہ العین یبقی موجوداً او کشف لقیقضی بالتبدل مع الانات وان عرض من التجلی
الوجود و العدم و حادا الی حملہ ہذا اصل المکان قال المولوی فی المقدمۃ لنقد الصلوۃ **قولہ** بر ہدف
انداختہ از دست پاک ، زیر دو کماں تیر ز شصت پاک ، تیر عبارت ست از استفادہ و افادہ و دو کمان عبارت

است از قوسِ قوم دقوس یعنی استفادهٔ فیض از قدم بوجه کمال کردن و افادهٔ آن بر حادث بوجه اتم نموده
میتوانند که تیر کمانِ قدم عبارت از خدّام الٰہی باشد و تیر کمانِ ممکن عبارت از مدعاء جہانیان باشد
دست پاک مراد از ذات بے عرض آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی حکم الٰہی کہ بذات گرامی نفاذ
یافتہ باحسن وجه ابلاغ نمود و او آں رسانیدہ و ہر مدعا کہ جہانیاں بوساطت آں سرور علیہ السلام بغرض الٰہی
رسانیدند بہ نیکوترین وجہ از خدائے تعالےٰ سرانجام دہانیدہ و مطالب آنہا بر آوردہ پس ہدف عبارت
از قبول ست **قوله** صدرنشین اوست دریں بارگاہ ⁂ کُنْتُ نَبِیًّا بود او گواہ ⁂ صدرنشین اوست
تقدم وجود دریں بارگاہ بارگاہ حقائق ممکنات کُنْتُ نَبِیًّا وَّ اٰدَمُ بَیْنَ الْمَاءِ وَالطِّیْنِ وَفِیْ رِوَایَۃٍ
بَیْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ لَا رُوْحًا وَّلَا جَسَدًا بود او را ای تقدم او را **قوله** بود نرخ شمع نبوۃ فرخت
آب نخوابگل آدم ہنوز ⁂ ایں بیت تفسیر مصرعہ ثانی بیت اول ست بدانکہ نبوت یعنے انبیاست یعنی خبر
دہندہ ویبی ست کہ از ذات و صفات الٰہی خبر میدہد و اخبار حقیقی بیش تحقیق اوّلاً بالذات از اں عقل کل
کہ مبعوث ست بجہت انبیا و بے واسطہ بجانب نفس کل و بواسطہ بسوئے نفوس جزویہ و ہر نبی از زمان آدم
تا زمان نبی خاتم مظہریست از مظاہر نبوت روح اعظم کہ عقل اوست پس نبوۃ عقل کل دائمی ذاتی باشد و نبوۃ
مظاہر زائل عرض و حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم عقل اول ست و روح اعظم کہ اوّل ما خلق اللہ العقل
و اوّل ما خلق اللہ نوری مصداق اوست و صورت محمد صلی اللہ علیہ وسلم صورتیست کہ روح اعظم بتمامتر
اسماء و صفات در وظاہر شدہ و ہمچنانکہ نبوت ذاتی کہ اخبار از ذات و صفات حضرت الٰہی ست اولاً
بالذات ثابت بروح اعظم ست کہ حقیقت آنحضرت ست در آخر نیز ختم نبوۃ عرضی بر صورت بر معنی
آں حضرت گشت پس اوّل بہ حقیقت و آخر بصورت دریں کار نبوت اخبار و اعلام ست آں حضرت بود
علیہ السلام و باقی انبیا علیہم السلام ہر یکی مظاہر بعضی از کمالات حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ
فرمودہ **قوله** منصب احیا بمسیحا رسید ⁂ و نیز فرمودہ **قوله** برق وی از وادی موسیٰ بجست ⁂ لمعۂ نور
آمد و آتش بدست ⁂ و چوں حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم باصطلاح ایں طائفہ عبارت از ذات احدیت
است باعتبار تعین اوّل و مظہر اسم جامع ست و اللہ اسم ذات ہست باعتبار جمیع اسماء و صفات و مجموع اسماء و صفات
در تحت اسم اللہ مندرج ست چہ ہر اسمی از اسماء عبارت از ذات مسمی ہست باعتبار صفتی کالعلیم باعتبار علم
والقدیر بالقدرۃ و علیٰ ہذا القیاس بخلاف اسم اللہ کہ ذات مسمی ہست باعتبار جمیع صفات و ہم عظمت ست
واللہ اکبر بدیں معنی ناطق ست پس چنانچہ اللہ بحقیقت و مرتبہ مقدم ست بر جمیع اسماء و ظہور و تجلی بہ جمیع اسماء
نمودہ حقیقت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مظہر اسم جامع اللہ ہست بایدکہ بذات و مرتبہ بر جمیع مظاہر

مقدم باشد بنا بر اتحاد مظہر و ظاہر پس جمیع مراتب موجودات کہ مظاہر اسماء اللہ از مظہر حقیقت محمدی
باشد و حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم مشتمل باشد بر جمیع اشیاء اشتمال الکل علی الاجزاء چنانچہ صاحب
گلشن راز فرمودہ **نظیر** ز احمد تا احد یک میم فرق ست * جہانے کاندراں یک میم غرق ست * حرف
میم در عدد چہل ست و مراتب موجودات اگرچہ از روئے جزویت لا یحصی اند از روئے کلیہ چہل اند
مجموع ایں چہل مراتب مجلا و مظہر حقیقت محمدی اند صلی اللہ علیہ وسلم و آنحضرت من حیث الحقیقۃ ظاہر و متجلی بر ہمہ
است و میم احمد ازیں جہت فرمودہ کہ جمیع مراتب کونیہ اجزائے حقیقت محمدی اند صلی اللہ علیہ وسلم و در
ہمہ صورت معینے آں حقیقت ست کہ ظہور یافتہ و چہل مرتبہ کلیہ انیست عقل کہ روح اعظم و تعین اول و ام الکتاب
میخوانند نفس کل کہ لوح محفوظ و کتاب مبین میگویند۔ ہیولی کہ کتاب مسطور و رق منشوری نامند
طبیعت کلیہ کہ مبدء آثار اسماء و افعال است فلک اطلس کہ عرش ست۔ کرسی کہ فلک ثوابت ست
فلک ہفتم فلک ششم فلک پنجم فلک چہارم۔ فلک سوم فلک دوم فلک اول زحل کہ کیوان
نیز گویند مشتری کہ برجیس میگویند مریخ کہ بہرام است آفتاب کہ نیر اعظم ناہید کہ زہرہ است تیر کہ
عطارد قمر کہ نیر اصغر ست حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبلہ میزان عقرب قوس جدی دلو حوت
کرہ نار کرہ ہوا کرہ خاک جماد نباتات حیوان انسان پس درین دائرہ موجودات کہ مذکور گشت اول کہ عقل کل
ست ہمین آخر کہ انسان ست شد یعنی حقیقت عقل بصورت انسان کامل تمام ظاہر گشت و مظہر ظاہر یکے آمد
و نقطہ آخر باول متصل شد و کمال تمام در نشاء انسان کامل و اصل بظہور آمد بنا برآں کہ مولوی رح عام در
ابیات او حقہ ہمیں مضمون را بیان فرمودہ * **قولہ** رفعت زد منبر افلاک را۔ رونق زد خطبۂ لولاک را۔
از دلے از ظہور او چہ افلاک نیز مظہر آں حقیقت اند منبر افلاک باضافت تشبیہی افلاک در وجہ تشبیہ پایہ
بودن آنہاست خطبۂ لولاک منطوق ملازم الوثوق لولاک لما خلقت الافلاک **قولہ**
جز بیئے آں شاہ رسالت مآب۔ چرخ نزد خیمۂ زرین طناب یعنی بیت سابق بہ تخییل شعری خیمۂ
زرین طناب فی ذات فلک و زرین طناب باعتبار خطوط شعاعی آفتاب * **قولہ** جز بیئے آں شاہ ہدایت
پناہ * ماہ نشد قبۂ ایں بارگاہ * ضمیر آں درین بیت و سابق ضمیر شاں مثل قل ہو اللہ احد شمع ہدایت پناہ
آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایں بارگاہ فلک و مقرر ست کہ بر بارگاہ شاہان قبہ زرین مثل عماری وغیرہ
وصل میکنند یعنے بہ تقدم حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم ماہ بوجود نیامدے **قولہ** تا نفروغ از رخش
افروختند * مشعلۂ مہر نیفروختند * تا حرف شرط و مصرعہ ثانی جزا * **قولہ** تا نہ نظر بر قدش انداختند *
ایں ذات او را موجود نہ کردند۔ قایمہ عرش را ایراد او لازم ارادہ ملزوم ست پس عرش مظہر قد او ست

قوله خندہ او جان بجہان در دمید منصب احیا بمسیحا رسید * شگفتن لب پیدا شدن جان بجہان در دمیدن جہان را زندگی بخشید چہ جہان مظہر ذات اوست و مظہر پے ظہور ظاہر وجود میگیرد و از ذات او صلعم مرتبہ زندہ گردانیدن بہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام حاصل شد چہ انبیاء مظاہر نبوت حقیقی او یند چنانچہ در بیت لاحق نیز میفرماید * **قوله** برق وی از وادی موسیٰ بجست * لمعہ نور آمد و ز آتش بدست * برق هی ای نور وی و وادی موسیٰ ذات موسیٰ علیہ السلام لمعہ نور ید بیضا قال اللہ تعالیٰ وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ **قوله** قامت طوبیٰ ز قدش سایۂ * سدرہ ز شاخ کرمش پایۂ * قامت طوبیٰ طوبیٰ و طوبیٰ نام درخت ست در بہشت سایہ لے یک سایہ و وحدت ناشی از ہمزہ است لے طوبیٰ مظہر قدم مبارک او ست صلی اللہ علیہ وسلم سدرۃ المنتہیٰ درختیست کہ عظمت او کسے نمیداند مگر آفریدگار جل جلالہ پیغمبر گفت علیہ السلام کہ آں درخت را دیدم کہ ہر برگے از آں چنداں درازہ بود کہ دنیا را بپوشد و در ہر قصرے از بہشت شاخیست از سدرہ شاخ شرف شرف آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پایہ یک پایہ * **قوله** رشحہ ز جام کرمش سلسبیل * مرغ ہوائے حرمش جبرئیل * جام کرم لے فیض او ہوائے حرم لے عرصہ حرم یعنے سلسبیل از فیض او یک قطرہ است و جبرئیل مرغ ہوائے حرم اوست * **قوله** نور مبین ناصیہ پاک او * حبل متین حلقہ فتراک او * نور اسم من اسماء اللہ تعالیٰ وهو تجلیہ باسمہ الظاهر فی صورۃ الامکان کون ناصیہ پاک عبارت از صورت مبارک است صلی اللہ علیہ وسلم یعنے صورت ظاہرہ او تجلی ذات ست باسم الظاہر و پیداست کہ حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم تجلی ذات ست باسم الباطن و صورت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم تجلی ذات ست باسم الظاہر پس درین وقت مبین صفت کاشفہ نور ست و نور مبین ہر دو اسم اند از تو وہ نام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حبل متین رسن محکم فتراک دوال زین کہ رستا و چیا باشد پس کونہ زین آویختہ باشد یعنی حلقہ فتراک آں حضرت در بزرگی و عظمت و استحکام حبل متین ہر کسے کہ بداں اعتصام نمودہ بلغزش نخواہد افتاد و میتواند کہ حبل متین مراد از قرآن مجید باشد کہ مبلغ معجزہ عظیم الاقتدار ست و یک معجزہ از معجزات اوست * **قوله** تا زدہ دست در خم فتراک دست * عرش برین بر سر کرسی نشست * انتقال ست از آں کہ در بیت سابق ست فتراک او در آں نموست کہ عرش بلند برائے چنگ زدن بر کرسی نشستہ و مقرر است کہ وقتیکہ دست بچیز بلند بر مسند بکرسی استادہ دست بداں فتراک اندازند * **قوله** او چو خور صبح وی ست آفتاب * صبح ز خورشید بود نور یاب * باز آمد در بیان تقدم حقیقت وے صلی اللہ علیہ وسلم یعنے ذات او مثل خورشیدست خورشید فلک چہارم

صبح اوست یعنے اقتباس انوار نمودہ و مقرر ست کہ صبح از خورشید نور یافت ** قوله گر بفروغی نه زرخش تافتی ** صبح وے ایں نور کجا یافتی ** اے صبح خورشید فلک چارم ** قوله هست دریں دائرہ رسم درست ** تابش مہر از پس صبح از نخست ** صبح اے تابش بدانکہ ذات مبارک آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم علت غائی عالم ست و علت غائی آں ست کہ ما تقدم فی الذهن و تاخر فی الوجود پس حقیقت آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخم نہال عالم ست و صورت ظاہری ثمرہ آں نہال ست و ظاہر ست کہ وجود ثمر متوخر از وجود نہال ست چنانچہ خود مصنف مے فرماید ** قوله نور فشان اوست چه پیش و چه پس ** منبع انوار ہمہ اوست و بس ** پیش باعتبار حقیقت و پس باعتبار صورت قوله جامی از آں نور خود دور باش ** ذرہ صفت غرقه آں نور باش ** اے آں نور نور آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چوں بیان نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با تمام رسانید از راہ کمال اشتیاق خود را تاصح گردیدہ مے فرماید کہ اے جامی از اخلاق ذمیمہ بشریت خود دور شو و درجہ فنا فی الرسول حاصل کن **

نعت دوم در معراج

کہ از آسمان رسالت او پایہ ایست بس بلند و از آفتاب جلالت وے یک سایہ ایست بس ارجمند

آسمان رسالت رسالت آفتاب جلالت جلالت سایہ اے نور چہ سایۂ آفتاب تابش ست یعنے معراج آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم با وجود ایں بزرگی از رسالت آں یک پایہ است و از جلال بسیار وے یک تابش ست اے رسالت وے و جلال او بصفت معراج منحصر نیست بلکہ یک نشان رسالت و جلالت اوست و ظاہر ست کہ معراج یک معجزہ ایست از معجزات وے صلی اللہ علیہ وسلم ** قوله یک شبی از صبح دل افروز تر ** از شب و روزی ہمہ فیروز تر ** دل افروز اے پسندیدہ و خوش آئندہ تر از سبب نزول رحمت و سعادت و از شب و روز ہمہ یعنے از ہمہ شب و روز فیروز تر بود ** قوله طرہ او نافہ دولت کشا ** غرہ او نور سعادت فزا ** طرہ سیاہی نافہ دولت دولت و دولت مطلق دولت نافہ کشا یعنے ظاہر کنندہ آں غرہ سفیدی نور سعادت سعادت افزائے فزائندہ نور چہ فارسیان مفعول امر را چوں مقدم کنند بامر معنے اسم فاعل میشود پس نافہ کشائے و نور فزائے بمعنی کشائندہ نور ست و دولت و سعادت درمیان ایشاں فصل واقع شدہ و ایں جائز نیست چنانچہ حضرت شیخ سعدی علیہ الرحمة فرمودہ ** نظیر ** حکیمے سخن بر زباں آفریں ** معنی بیت آنکہ سیاہی آں شب ظاہر کنندہ دولت بجنت بود و سفیدی آں شب سعادت افزا بود ** قوله بارقہ لطف درخشاں درو ** ابر عنایت گہرافشاں درو ** بارقہ لطف لطف الٰہی ابر عنایت عنایت ایزدی گہرافشان

لے متقاطر چہ گوہر ابر قطرہ ایست لے عنایت ایزدی متقاطر وریزاں بود قوله خواجہ کہ آمد دو جہاں
بندہ اش ۔ کرد مدد دولت پایندہ اش ۔ دولت پایندہ عشق الٰہی فاعل کرد مدد دولت پایندہ وشین
راجع بہ خواجہ است مفعول او آمدہ دراں شب شرح وارجمند دولت پایندہ مدد کرد آں خواجہ را کہ
ہر دو جہاں بندۂ او آمدہ است و تابع او صلی اللہ علیہ وسلم اند ۔ قوله عشق رگ جانش کشیدن گرفت
اے عشق الٰہی رگ جان ذات جان چہ رگ بمعنے اصل وذات آمد رگ جان کشیدن جاذب
جان شدن ای عشق الٰہی جاذب جان او گردیدہ بجانان حق تعالیٰ وشین مضاف الیہ دل ست
تپیدن بفتح فوقانی وکسر بائے فارسی وسکون تحتانی وفتح دال مہملہ اضطراب کردن وبے آرام شدن
بطائے مہملہ غلط ست چہ طائے مہملہ از حروف ششگانہ است کہ در فارسی نمی آید ای دل او برائے محبوب
حقیقی اضطرابی وبے آرامی گرفت ۔ قوله ہر مژہ از اشک رہ خواب زد ۔ راہ طلب را ز سرشک آب زد ۔
فاعل زد و زد ہر دو مصرعہ آں حضرت ست صلی اللہ علیہ وسلم ومصرعہ ثانی تخییل ست ۔ قوله چوں نم
آں ابر کرامت نثار ۔ باز نشاندند از رہ مقصد غبار ۔ نم اشک آں ابر کرامت نثار آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فاعل نشاندند نم ست راہ مقصد شوق الٰہی غبار خیال ۔ قوله قاصدے از کشور نورانیاں
پاک از آلایش ظلمانیاں ۔ ایں بیت جزائے چون ست کہ در بیت سابق ست قاصد جبرائیل
کشور نورانیاں عالم ملکوت ظلمانیاں ای اہل جسم مصرعہ ثانی صفت قاصد ست ۔ قوله آمد و آورد
براق چو برق ۔ پیکری از نور قدم تا بفرق ۔ فاعل آمد قاصدے کہ در بیت سابق ست براق
بالضم مرکبے کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شب معراج برآں سوار شدند وآں
کلاں تر از خر وخرد تر از استر بود ومصرعہ ثانی تفسیر چو برق ست ۔ قوله اوج سپہر پیچ شہاب اشہبے
چرخ مہ ہیچ قمر مرکبے ۔ سپہر مشتق از سپردن بکسر سین مہملہ وضم بائے فارسی وسکون رائے مہملہ و
فتح دال مہملہ طی کردن ونوردیدن اوج سپہر طی کنندۂ اوج شہاب ستارہ کہ بہ شب دود
واشہب بالفتح چیزے کہ سیاہ وسفیدی غالب باشد وازینجا گویند عنبر اشہب وفرس اشہب یعنی ہر
رنگ مہر بفتحتین وتشدید راء رہگذر وجائے گذشتن یعنی اشہبے بود کہ ہمچوں شہاب اوج نوردہ
بود ومرکبے بود کہ ہمچوں قمر چرخ جائے گذشتن او بود ایں روندہ بر ہوا و بر چرخ ۔ قوله جستن او
جستن تیر از کماں ۔ جستن او جست طے مکان ۔ طے مکان مرتبہ ایست کہ روح انسانی بمتابعت
آنحضرت علیہ السلام مدام در مجاہدات ریاضت قوت گیرد وتواند کہ قالب کثیف را بمکان
جسمانیان لطیف کند ونشانش آن ست کہ بیک ساعت دو سہ ماہ راہ رود آں کہ شنیدہ

که زمین را از مهر فلان پی در پی نوردیدند یا آنکه بایزید رحمة الله علیه از بسطام تا شب بمکه رفت درین مرتبه باشد و اگر قوتش بیش شود تواند که قالب را بمکان جسمانیان الطف کشد و نشانش آن باشد که برآب رود و قدمش تر نشود حاصل آنکه رفتن آن براق مثل جستن تیر از کمان بود و جستن او دلیل مرتبه طے مکان بود لے بدان اثبات مرتبطی مکان میتوان کرد یعنی در اندک زمان راه سالهائی نوردید **قوله** پیش نرفته نظر از گام او ـ بود بهم جنبش و آرام او ـ پیش نرفته الخ اے هرجا که نظر میفگند از سرعت گام شود بدانجا میرسید و بهم جنبش الخ چون در رفتن او مضائے زمانه نبود همچنین جنبش و آرام او در یک زمان میبود **قوله** گفت اے ساقی ابرار خیز ـ جرعه برین گنبد دوار ریز ـ فاعل گفت قاصد یکه در ما سبق ذکر یافته که اے سابق ابرار بیان گفت ست ساقی ابرار رسول کریم صلی الله علیه وسلم که مفیض ابرار است جرعه ریختن بر آسمان عبارت از تشریف بردن ست بر آسمان ـ **قوله** ساخته عرش برین فرش را ـ فرش قدم کن چو زمین عرش را ـ اضافت ساخته برائے خطاب ست چنانچه یا برائے خطاب میباشد فرش برین و زمین عرش برین ساختن بسبب نزول مبارک زمین ـ **قوله** راه روی راست روی ما غوی ـ رهبر روشن نظر ما طغی ـ راه رو بمعنی رونده راه مضاف ست ما غوی راست رو صفت اوست همچنین رهبر مضاف ست بما طغی روشن نظر صفت راهبر راهرو و رهبر مراد از حضرت صلی الله علیه وسلم است ما غوی و ما طغی بمعنی عدم التفات بما سوی الله حاصل آنکه رونده راه ما غوی ست راست رو و طی کننده راه ما طغی ست روشن نظر ـ **قوله** خلعت اسری بر انداخته ـ جامه شب رفتن ازان ساخته ـ این بیت حال واقع شده از راه رو و رهبر که فاعل انداخته و ساخته است خلعت اسری آیت اسری و اسری عزم سیر شب کردن ازان ای از خلعت اسری **قوله** پای برآورد به پشت براق ـ خواند بر آفاق که هذا فراق ـ فاعل برآورده راه رو و راهبر پائے برآوردن به پشت براق کنایت از سوار شدن جمله که هذا فراق بمعنی ترک جهان فرمودن بیان خواند ست **قوله** تافت ز بیت الحرم اورا لگام ـ زد بطواف حرم قدس گام ـ فاعل تافت راه رو و بیت الحرم بیت الله را و را علامت اضافت لگام ست بائے لگام او را ضمیر او را راجع بفراق حرم قدس بیت المقدس این ست تفسیر آیه کریمه سُبْحٰنَ الَّذِیْۤ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَی الخ **قوله** بود از و گام گشادن همان ـ در حرم قدس ستادن همان ـ گام کشادن روان شدن یعنی بمجرد روان شدن از بیت الله در بیت المقدس استادن ای زمان درمیان نیامد **قوله** باز از انجا که عزم جسیت ـ روی سفر کرد بقصر نخست ـ از انجا ای از بیت المقدس که عزم جسیت حالست از فاعل کرد که در مصرعه ثانیست اضافت روی سفر لامیه است روی بمعنی توجه قصر

نخست آسمان اوّل. **قوله** شد بدر خانهٔ ماه آفتاب + یافت بیک حلقه زدن فتح باب + خانهٔ ماه فلک اوّل آفتاب عبارت از حضرت علیه السلام حلقه بر در زدن یعنی طلب کشودن در کردن. **قوله** رفت در آن خانه بصد عز و ناز + خانه نشینان به هزاران نیاز + خانه نشینان ملائکه فلک اوّل هزاران نیاز صفت خانه نشینان ست. **قوله** سجده کنان بوسه بپایش زدند + طبل دعا کوس ثنایش زدند + سجده کنان حال است از خانه نشینان فاعل زدند خانه نشینان مصرعهٔ ثانی معطوف ست بر بوسه بپایش زدند یعنی بوسه بپای آنحضرت علیه السلام زدند و طبل دعا و کوس ثنای آنحضرت زدند گفتند. **قوله** کای بدرت ملک ملک ملتجی. جئت الینا و نعم المجتبیٰ + ملک و ملک بالضم اوّل و فتح اوّل و ثانی هر دو جهان و منادی محذوف ست یا کهٔ آنحضرت علیه السلام مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداست. **قوله** آمدنت آمدنت بس خوش ست. دیدن روئے تو عجب دلکش ست + تفسیر مصرعهٔ ثانی بیت سابق عجب بمعنی بسیار **قوله** خاک رهت بر سر ما تاج باد + هر شب عمرت شب معراج باد + خانه بخانه به همین رسم و راه + سایهٔ طوبیٰ شدش آرامگاه + خانه بخانه فلک بفلک شین شدش مضاف الیه آرامگاه است و راجع به آنحضرت علیه السلام و آخر مصرعهٔ اوّل کلام محذوف ست تقدیر کلام چنین ست که خانه بخانه به همین رسم و راه رفت تا آنکه سایهٔ طوبی شدش آرامگاه **قوله** باز برافراخت از آنجا لوا + زد به سراپردهٔ ثم استویٰ. از آنجا یعنی از طوبیٰ لوا علم لوا برافراختن روانه شدن لفظ زد معطوف ست به برافراخت فاعل برافراخت و زد آن حضرت است علیه السلام و مفعول لوا است سراپردهٔ ثم استویٰ علی العرش اقتباس است از آیهٔ کریمه حاصل آنکه بالائے عرش رسیدند. **قوله** همنفسی همنفس او نبود. زد شرف همنفسی گشت فوت + همنفس جبرائیل علیه السلام یا مطلق ملائکه و ارواح انبیا علیهم السلام و براق ضمیر شین راجع بآن حضرت صلی الله علیه وسلم فاعل زد همنفس نفس او نبود تقدیر انملة لاحترقت بالی زد راجع بهم نفس. **قوله** پای از آن پایه فراتر نهاد + عرش بزیر قدمش سر نهاد + از آن پایه از عرش فراتر بمعنی بلند عرش بزیر قدمش سر نهاد یعنی عرش پائین ماند. **قوله** خرقهٔ تن راز بر جان بکند. بر کتفش خلعت احسان فگند. خرقهٔ تن تن بمعنی آغوش یعنی از آغوش جان خرقهٔ تن دور کرد شین کتفش راجع به عرش خلعت احسان تن مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم که از هیولائے احسان الٰهی پذیرفته و ممکن اند که راجع به جان باشد و خلعت احسان احسان الٰهی یعنی وقتیکه جان از لباس تن معرا شد بر کتف او لباس احسان الٰهی شامل شد. **قوله** آنکه از این خرقه مجرد شده. جاذبهٔ شوق بیکے صد شده. آنکه یعنی جان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از این خرقه یعنی جاذبهٔ شوق الٰهی بیکے صد شده است [illegible]

آخر مصرعۂ ثانی محذوف ست لے جاذبۂ شوق الٰہی لبیار شداد را قولہ خیمہ بروں زد ز حدود جہات
پردۂ او شد تتق نور ذات ٭ تصریح ست برائے بیت سابق خیمہ بروں زد ز حدود جہات لے در لامکان
رسید فاعل روح آں حضرت علیہ السلام پردہ او شد لے محیط او شد و ضمیر او راجع بجان ۔ قولہ تیرگی ہستی
از و دور گشت ۔ پردگی پردۂ آں نور گشت ٭ تیرگی ہستی ہستی و تعین محمد صلی اللہ علیہ وسلم از و
لے از جان پردگی پردہ نشین آں نور اے نور ذات ٭ قولہ کیست کزاں پردہ شود پردہ ساز ٭
زمزمہ گوئید از اں پردہ باز ٭ از اں پردہ لے پردۂ نور ذات پردہ ساز لے بیان کنندہ و مصرعۂ ثانی
تفسیر پردہ ساز ست ٭ قولہ ہست ز پردہ بدر ایں گفتگو ٭ بہ کہ شود مختصر ایں گفتگو ٭ پردہ بمعنی سرود اے
بیان قولہ خواجہ در آں پردہ بدید آنچہ دید ٭ و آنچہ نشاید بزباں ہم شنید ٭ پردہ پردۂ نور و آنچہ
نشاید بزبان ای گفتن در نیاید ٭ قولہ یافت اجازت کز اقلیم راز ٭ راحلہ راند بحریم مجاز ٭ لفظ ایں
از پیش لفظ کہ محذوف ست اے یافت اجازت اینکہ اقلیم راز عالم حقیقت حریم مجاز اینجہان قولہ گرد گذر
بر سر افلاکیاں ٭ شد ز تواضع شرف خاکیاں ۔ افلاکیاں ملائکہ وغیرہم کہ ساکن افلاک اند تواضع ای از
فرود آمدن خاکیاں ساکن خاک فاعل گردہ شد خواجہ ٭ قولہ آمد بر ریگ حرم بسترش ٭ گرم ہنوز از تن
جاں پرورش ٭ فاعل آمد خواجہ علیہ السلام بر ریگ حرم بسترش الخ حال از فاعل آمد از تن لے از گرمی تن
جان پرور صفت تن و ضمیر ہر دو شین راجع بخواجہ ٭ قولہ چوں طلبیدند از اں گنج پاک ٭ بہرۂ خود خانہ
خرابان خاک ٭ گنج پاک خواجہ علیہ السلام خانہ خرابان خاک صحابہ رض کہ خانہ تن خود کہ از خاک بود خراب
ساختہ بودند بسبب ترک فاعل طلبیدند خانہ خرابان قولہ در دل ہر خانہ خرابی کہ خواست ٭ ریخت نصیبے
ز نصابی کہ خواست ۔ جملہ کہ خواست در مصرعۂ اول صفت ہر خانہ خراب و در مصرعۂ ثانی صفت فاعل ریخت کہ
خواجہ باشد ٭ قولہ بود بیک لحظہ دراں نیم شب ٭ آمدن و رفتن او لے عجیب ٭ عجب بمعنی دانا ۔ قولہ بود بلی
نور زمین آسمان ٭ در سفر نور نگنجد زمان ٭ تمثیل مضمون سابق آسمان معطوف ست بر زمین بتقدیر حرف عطف
قولہ عالم از اں نور بود مستنیر ٭ دست بزن جامی و دامانش گیر ٭ مصرعۂ اول علت مصرعۂ ثانی مستنیر روشن
قولہ بو کہ از انجا بنیلے رسی ٭ راہ بیابی و بجائے رسی ٭ از انجا لے از نور محمدی صلی اللہ علیہ وسلم ۔ راہ
بیابی بسوئے حق تعالیٰ بجائے رسی ای بقرب حق رسی ٭ نعت سوم مبنی از بعض معجزات وے
صلی اللہ علیہ وسلم کہ از حد و عد متجاوز ست و نطاق نطق از احاطۂ آں عاجز نطاق بکسر کمر و میان
بند مردان و جامہ ایست کہ زنان پوشند و نطاق نطق نطق ٭ قولہ اے ز تو شق شقۂ ماہ منیر ٭
پیش تو مہر آمدہ قرباں پذیر ٭ اے حرف ندا ست و منادی محذوف ست از تو شق الخ بیت صفت

منادی ست وایراد دو معجزه در بیت اول تقریبی ست و مقصود بالذات بیت ثانی ست پس وارد نشد
آنکه گوئی که معجزهٔ ولادت که مقدم ست مؤخر آورده و معجزهٔ شق ماه و خروج مهر که مؤخر ست مقدم آورده پیش
تو مهر آمده الخ اشارت ست بمعجزهٔ برآمدن آفتاب بفرمان آن حضرت صلی الله علیه وسلم هنگام تنگئ
وقت عصر ؛ **قوله** قصر نبوت بتو چون شد بلند ؛ کسر مقصورهٔ کسرے فگند ؛ قصر کوشک قصر نبوت
نبوت بتو اے بذات تو چون شد بلند باعتبار تولد شدن ذات تو کسر شکستن و اینجا حاصل
مراد ست لے شکست مقصوره ایوان کسرے بکسر نوشیرواں و نیز همه پادشاهان پارس را گویند
کذا فی ابراهیم شاهی و این بیت مشتمل ست بر صفت اشتقاق و تجنیس **قوله** چتر فرازندهٔ فرقت
سحاب ؛ سایه نشین چتر ترا آفتاب ؛ چتر فرازنده سایه فگن ترا ترا علامت اضافت چترا ست بسوئ
حرف خطاب و از چتر ثانی چتر معنوی خواسته ؛ **قوله** سایه ندیدت نه زمین هیچکس ؛ نور بود سایه
خورشید و بس ؛ بیان معجزهٔ دیگر ست و تائے ندیدت مضاف الیه سایه ست اے سایهٔ تو و مصرعهٔ ثانی
اثبات مضمون مصرعهٔ اول ست یعنے آرے سایهٔ خورشید نور ست نه سایه ظلمانی ؛ **قوله** جانت
ز آلایش تن پاک بود ؛ سایه نینداخت بر این خاک تو ؛ این بیت نیز در اثبات مضمون سابق ست جانت
اے وجود نورانی تو از جسم خاکی ظلمانی پاک بود لهذا سایه نینداخت بر این خاک بود و تو بمعنی فسرده
قوله دیدهٔ تو هم ز پس و هم ز پیش ؛ دیده چو چشم همه عالم ز پیش ؛ دیدهٔ تو چشم تو فاعل دیده دیدهٔ تو پس و پیش
بیان مهر نبوت ست که مابین کتفین مبارک بود صلی الله علیه وسلم و بآن احوال پس پیش معائنه میکردند ؛
چنانچه اہل عالم بچشم پیشین معائنه میکنند ؛ **قوله** روحی و غائب نه ز تو هیچ سوئے ؛ در نظرت هست
هیچ پشت و روئے ؛ اثبات مضمون سابق ست و یائے معروف روحی برائے خطاب ست
هیچ پشت و روے یعنی برابر ست در دیدن آنچه در پشت ست و آنچه در روی ست و پیداست که
روح پشت و روی ندارد بلکه همه روی ست ؛ **قوله** شمعی و نور از تو رسد جمع را ؛ پشتی و روی نبود
شمع را ؛ یائے شمعی برائے خطاب ست رائے جمع را علامت مفعولیت ست جمع همه عالم یائے پشتی و
روے برائے تنکیر ست یائے شمع را علامت اضافت پشت و روی ست اے پشت و روئے شمع و این
بیت تخییل بیت سابق ست ؛ **قوله** سنگ سیه در کف تو سبحه سنج ؛ دل سیهان را شده ازاں
سبحه رنج ؛ بیان معجزه که سنگ پیش او تسبیح گفتی سیه صفت کاشفه سنگ ست در کف یعنی در پیش سبحه
سنج تسبیح گو دل سیهان کفار ، رای سیهان را علامت دل است سیهان بدل کفار از ان تسبیح گفتن سنگ
آزرده شد چنانچه قصهٔ سنگ در دست ابوجهل و تسبیح گفتن سنگ و آزرده شدن وی از ان معروف ست یا از تسبیح

گفتن خود ودل شاں ملال اندوز بودی و ہرگز تسبیح نشنیدے سنگ پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
تسبیح میگفت ودل کفار ہرگز تسبیح نہ گفتے ٭ **قولہ** بحر کرم موجزن از مشت تو ٭ مقسم آں فرجۂ انگشت تو ٭
بحر کرم کرم مقسم بالفتح وکسر شین جائے بخش کردن ٭ **قولہ** گرسنہ وتشنہ ہزاراں ہزار ٭ گشتہ ازاں
جرعہ کش ولقمہ خوار ٭ ازاں لے از بحر کرم جرعہ کش آب خوار دریں دو بیت اشارت معجزہ ایست
کہ روزے آں حضرت علیہ السلام بالشکر اسلام در جائے رسیدند کہ آب وطعام بہم نہ رسیدہ وتمام
لشکر از گرسنگی وتشنگی بجاں آمدند آخر الامر بفرمان آنحضرت یک قدح آب یافتند وآں حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دست مبارک خود درآں قدح نہادند واز فرجۂ انگشت چنداں آب جاری شد
کہ ہمہ لشکر سیراب گشتند ٭ **قولہ** نخل کہ بودش بزمیں سخت پا ٭ جست بفرمودۂ امرت زجا ٭
شین بودش مضاف الیہ پائی ست کہ بودش الخ صفت نخل ست فاعل جست زجائی از جائی خود **قولہ**
کرد بہر سو کہ تو گفتی خرام ٭ ساخت بہر جا کہ تو خواندی مقام ٭ فاعل کرد وساخت نخل ست ومفعول
کرد خرام ومفعول ساخت مقام دریں بیت اشارت ست بمعجزہ کہ آں حضرت را احتیاج بشری بود و
جائے میسر نہ شد کہ در آنجا مستور بودہ رفع آں نمایند نخلے بمقام خود مستقر وسرسبز بود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم او را خواندند نخل ازآں جائے روانہ شد وبجائے کہ رسول کریم فرمودند مقام کرد
وشاخہائے خود تمام گرد ذات شریف صلی اللہ علیہ وسلم محیط ساخت ومستور شدند تا تقاضائے حاجت
فرمود ٭ **قولہ** بردرے غارے کہ گذارے تو بود ٭ واز طلب خصم حصارے تو بود ٭ پردہ چرا بافت یکے جانور ٭
بیضہ برائے چہ نہاد آں دگر ٭ بیان معجزۂ دیگر پردہ در طرف بافت ونہادہ [illegible] گذارے تو بود صفت
غارست مصرعۂ ثانی معطوف ست برآں طلب بمعنی جستجوئے حصارے پناہ یکے جانور کہ عنکبوت باشد
وآں دگر کہ کبوتر باشد ٭ **قولہ** تا نرسد زخم زنا اہل خلاف ٭ آمدت ایں بیضہ گراں [illegible] خلاف ٭
بیضہ نہادہ است ویائی خطاب آمدت مضاف الیہ بیضہ کرد درع باف ست [illegible] بیضہ گرد درع ست تو
بیضہ گرد درع باف مرد وبمعنی پناہ کنندہ ونگہبانی کنندہ است بیضہ خود ودرع زرہ ایں اشارت
بہ کبوتر وآں اشارت بہ عنکبوت ٭ **قولہ** مائدہ کاں نیم شبیت آمدہ ٭ روزی از خوان ابیت آمدہ ٭
وبیان معجزۂ دیگر مائدہ مبتدا کاں نیم شبیت آمدہ صفت ایں مصرعۂ ثانی خبر آں روزی آمدن بمعنی روزی شدن
یعنی آں مائدہ از خوان ابیت ترا روزی شدہ پس خوان ابیت عبارت از مضمون حدیث شریف ست کہ
ابیت عند ربی یعنی وقتیکہ تو نزدیک خدائے تعالیٰ ابیت وشب گذرانیدی یعنی قرب الٰہی یافتی
درآں وقت خدائے تعالیٰ ترا طعام دادہ وشراب چشانیدہ وطعام عبارت از شبع وشراب [illegible] [illegible]

ست ولہذا مولوی علیہ الرحمۃ آں ہر دو را گوارندہ فرمودہ است چہ اگر طعام وشراب واقعی بودی البتہ
از وے غایط ثقل بیروں آمدی پس مراد از قوت طعام وشراب ست واثر آں نہ واقعی ۔ **قولہ**
یطعمنی طعمہ ویسقینی آب ۔ انیست گوارندۂ طعام وشراب ۔ یطعمنی لے طعام آلہی کہ قوت واثر آں
باشد طعام نیست یسقینی ای سقاء آلہی کہ قوت آب و اثر آں باشد آب نیست انیست بمعنے زہے طعام و
شراب ہماں طعام وسقاء آلہی ست آوردہ اند کہ سہ شب پیغمبر علیہ السلام چیزے نخوردہ است چوں سوم
روز شد طعام در پیش آوردند ۔ وگفتند کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سہ شب ست کہ چیزے نخوردہ ہست اینک
طعام تناول فرمایند آنحضرت علیہ السلام در جواب فرمودند لست کاحدکم ابیت عند ربی
یطعمنی ویسقینی یعنی نیستم مانند یکی از شما اگر طعام نخوردم گرسنہ مانم بلکہ شب کردہ ام نزدیک پروردگار
خود کہ طعام میدہد مرا و آب میخوراند مرا ۔ **قولہ** چوں لب تو لقمہ زشہد غالہ کرد ۔ لقمہ بزیر لب تو نالہ کرد ۔
بیان معجزۂ دیگر چوں حرف شرط فاعل کرد لب و لقمہ مفعول آں مصرعۂ ثانی جزا نالہ کرد یعنے گفت
لا تاکل منی فانی مسمومۃ **قولہ** گفت ز آلودہ زہرم مخور ۔ گرچہ برد تلخی زہراں شکر ۔ بیان نالہ
ایں شکر لب مبارک ۔ **قولہ** قبضۂ ریگی کہ فشاندی زکف ۔ شد بصر بے بصرانش ہدف ۔ بیان معجزۂ دیگر
قبضہ بالفتح یک کف دست و بالضم دستہ چیزی و بدست گرفتہ شدہ و مقدار یک مشت از چیزے قبضۂ ریگی
لے یکمشت ریگ بصر چشم بے بصران کافران شین بے بصرانش مضاف الیہ ہدف ست و راجع بہ قبضہ است
قولہ سرمہ صفت نور بصر را کفیل ۔ بود کہ شد در نظر خصم میل ۔ نور بصر لے بصر اہل اسلام بود فعال
ناقصہ و ضمیر مستتر کہ راجع بہ قبضہ است اسم او و کفیل خبر اولے کانت القبضۃ کفیلا لنور البصر کاف کہ شد
برائے مفاجات ست در نظر خصم میل لے در چشم خصم میل و میل آلت کوری ست لے قبضۂ ریگ مانند
سرمہ بینائی بخش اہل اسلام بود و ناگاہ در چشم کافراں کوری بخشید و میتواند کہ کاف کہ شد عاطفہ باشد
یعنے اہل اسلام را بینائی بخش بود و کفار را کور کرد ۔ **قولہ** جائی ہمہ جز کہ نوا ساز نیست ۔ بستہ لبیہ از
نکتۂ انجاز نیست ۔ اعتذار در بیان اعجاز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نوا ساز مداح ست لب خاموش از
جہت کثرت معجزہ چہ جائے آنہا نکتہ سخن یعنی بیان ۔ **قولہ** گرچہ گہر دار چو تیغ آمدہ است ۔ بلکہ گہر بار چو
میغ آمدہ است ۔ گہر دار چوں تیغ لے خداوند مضامین عالی و ثنا گستری ہر نوع کہ باشد گہر بارگویندہ آں
مضامین **قولہ** خواست بہ نعمت گہر تابناک ۔ ریخت ز رویش خوی خجلت بخاک ۔ فاعل خواست
خواجہ علیہ السلام گہر تابناک مضمون بلند خوی بخاک ریختن شرمندہ شدن از جہت عدم وصول
بنعت ۔ **نعت چہارم در اقتباس نور و التماس حضور اقتباس**

علم آموختن از کسے و آنش فراگرفتن و فائدہ گرفتن التماس درخواستن قوله

اے بسرا پردۂ یثرب بخواب ۔ خیز کہ شد مشرق و مغرب خراب ۔ اے حرف ندا و منادی کہ آں حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم ست محذوف ست و بسرا پردۂ یثرب بخواب صفت منادی و مصرعۂ ثانی مقصود
بالنداست سرا پردہ یثرب یعنی اے آنکہ در مدینہ منورہ بخواب آسودہ برخیز و بفریاد
مشتاقاں برس کہ اہل مشرق و مغرب از اشتیاق دیدار و مقصود دیدہ خراب احوال اند ۔ قوله رفتہ ز
دستیم بروں کن ز بد و دستے و بجائے یکی دستبرد ۔ از دست رفتن بیخبر باشدن و گمراہ گشتن و دست
برآوردن شفاعت و دعا کردن بیخدا ۔ آمدن برو بالضم جامہ مخیط دوزید ۔ دست برد قدرت و بردن بازی
دستے بیائے غلبت مفعول بروں کن ست یعنی با ہمہ از راہ شدہ ایم و روی بضلالت آوردہ ایم پس قدرت
خود بنما و بر ما غالب شو و رایعنی با شو و بر راہ آر ما را ۔ قوله توبہ دہ از سرکشی ایام را ۔ باز خر از ناخوشی اسلام را
ایام اے اہل سرکشی بیائے مصدری بمعنی سرکشیدن اے بیفرمانی کردن و باز خرائے دور کن یعنی از سبب
سرکشی و بے فرمانی آں اسلام ناخوش بتوبہ دادن ایام اسلام خوش خواہد شد ۔ قوله مہد مسیح از
فلک آور بزیر ۔ رایت مہدی بفلک زن دلیر ۔ مسیح دروغگوئے و آنکہ چشم یک و یک ابرو
نداشتہ باشد و لقب دجال و مراد از مبتدعان و بیدینان ۔ مہد مسیح از فلک آور بزیر اے از
ملوبہ پستی افگن مہدی بالفتح راہ راست نمودہ شدہ و مراد از اہل اسلام و دین است رایت بر فلک
زدن عبارت از عالیقدر ساختن یعنی مبتدعان را کہ عالیقدر شدہ اند بہ پستی افگن و ذلیل کن و
اہل اسلام کہ بیقدر و ذلیل شدہ اند عالیقدر کن و مسیح و مہدی از محسنات لفظیست و ہمچنیں دجال
کہ در بیت لاحق ست قوله کالۂ دجال بنہ بر خرش ۔ رو بہ بیابان عدم دہ سرش ۔ کالہ بکاف
والف و بفتح لام متاع و آنرا کالا نیز گویند دجال بفتح دال و تشدید جیم بسیار دروغگوینده و لقب
کذاب مشہور کہ در آخر زمان پیدا خواہد شد و مراد از مبتدع و بیدین و کالا بر خر نہادن رواں شدن
چنانچہ رخت بستن بمعنی سفر کردن و شین خرش راجع بہ دجال رو بمعنی توجہ بیابان عدم یعنی مبتدعان را کہ
اینجا اقامت گرفتہ اند رواں کن و متوجہ بسوئے عدم ساز ۔ قوله افسر ملک از سر دوناں بگیر
دامن دولت ز زبوناں بکش ۔ یعنی تاج بادشاہی کہ بر سر دوناں ست و دامن دولت کہ دولت
زبوناں و خسیسل و بیدیناں است برگیر و ایشاں را از حکمرانی معزول فرما ۔ قوله
باز پساں را فگن از پیشگاہ ۔ داد ستمکش ز ستم کیش خواہ ۔ باز پس نا اہل پیشگاہ مسند
ستمکش مظلوم ستمکش ظالم ۔ قوله خامۂ مفتی کہ چو انگشت آز ۔ شد ز پے لقمہ ربائے دراز

فاعل شد خامہ اے برای طمع فتوی دہد * قولہ دست سیاست بکش پشکنش * ہیچو نی اندرین ناخن زنش
شکن بشکنش راجع بخامہ و شین زنش مضاف الیہ ناخن راجع بمفتی قولہ واعظ پر گو کہ بہ پستی ست بند
پایۂ خود کردہ بہ منبر بلند * چون نہ بزرگیست ز شرعش سخن - منبر او بر سر او خورد کن * بہ پستی اے
دون ہمتی کہ بہ پستی ست بند الخ بیت صفت واعظ * قولہ صومعہ را قاعدۂ تازہ کن - رخت خرابات
بدروازہ کن * صومعہ را علامت اضافت قاعدہ است اے قاعدۂ صومعہ ای عبادتگاہ تازہ کن
اے از سر نو رونق و زیب دہ رخت بدروازہ نہادن بیرون کشیدن * قولہ بد عتیان راہ سنت نما *
عزلتیان راہ عزلت کشا * راہ بد عتیان او عزلتیان را علامت مفعولیت ست یعنے اہل
بدعت کہ احکام دین برہوائے نفس خود جاری ساختہ اند راہ شریعت خود بنما و اہل عزلت را کہ از سبب
صومعہ گرفتن خراباتیان از عزلت پائے بیرون کشیدہ در عزلت بکشائے و عزلت نشین فرما *
قولہ خرقۂ تزویر بصد پارہ کن - جان نہ دور زدن آوارہ کن * اضافت خرقہ تزویر لامیہ است
اے خرقۂ تزویر مزدوران پوشیدہ اند و با بصد زائدہ است مصرعۂ ثانی ترقیست قولہ شانہ شکن
خرمن ابلیس را * مہرہ شکن سبحۂ تلبیس را * ابلیس بمعنی درست اے در خرمن ابلیس و را
تلبیس را علامت سبحہ است اے مہرۂ سبحہ تلبیس بشکن و خرمن ابلیس کنایت از کار و فریب ابلیس است
قولہ گنج تو در خاک نہان ویراند - نور تو غائب ز جہان ویراند * گنج عبارت از ذات آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کہ مثل گنج عزیز ست مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست * قولہ پرتوے روئے تو کہ ہست
آفتاب - بود او کشور دین نوریاب * پرتوی روی مبتدا کہ ہست آفتاب صفت او و خبر او محذوف ست
اے بمفارقت انجامید چنانچہ از بیت لاحق مے آید آفتاب باعتبار نور بخشی عالم * قولہ برق فراقت
چو جہان سوز شد * مشعلۂ یارانت شب افروز شد * مشعلۂ یارانت ذات مبارک اصحاب کرام رضی اللہ
تعالی عنہم شب افروز اے افروزندہ شب جہل و بدیہی * قولہ مشعل شان چرخ چو بے نور شد *
صبح ہدی را شب دیجور کرد * بے نور باعتبار غروب شدن و مغرب بر رخ صبح ہدی ہدایت شب دیجور
باعتبار عدم شدن ہدایت پس اکنون قولہ ظلمت بدعت ہمہ عالم گرفت * بلکہ جہان جامۂ ماتم
گرفت * عالم گرفتن محیط شدن مصرعۂ ثانی ترقیست و ترقی در ماتم گرفتن ست گاہے ظلمت پیدا شد
و ماتم میکنند * قولہ کاش شدے زاوج عروجت رجوع - باز کند نور جمالت طلوع * تا عروجت مضاف
الیہ رجوع ست اے کاشکے اتفاق رجوع تو از معراج عروج باز افتد و نور جمال تو باز طلوع کند *
قولہ دیدۂ عالم بتو روشن شود * گلخن گیتی ز تو گلشن شود * مرکب ست از گل بکسر کاف

پارسی بمعنی خاکستر واز خن باوّل مفتوح خانہ را گویند کہ آں را خون وخان نیز نامند وازین ست کہ خانہ را باد گیر وارد باوخن وآتش گاہ حمام را گلخن گویند جہاں گیری وگلخن باوّل مضموم بکاف فارسی بوستان را گویند۔ قولہ دولتیان از تو علم برکشند۔ ظلمتیاں رو بعدم درکشند؛ دولتیان اہل دین ظلمتیان بے دین؛ قولہ جامی از انجا کہ ہوادار تست۔ روئے تو نا دیدہ گرفتار تست؛ گر لب جاں بخش تو فرماں دہد؛ بر قدمت سر نہد وجاں دہد؛ ہوادار وگرفتار بمعنی مشتاق وعاشق جامی مبتدا موصوف کہ ہوادار آخر بیت صفت جامی وخبر محذوف ست وتقدیرش چنین ست وجامی کہ مشتاق تست در روئے تو نا دیدہ گرفتار تست جاں بلب رسیدہ است ثانی تفریع ست اگر لب مبارک تو فرماں دہد کہ آہستہ باش دیدار میدہم زندہ باشد واگر رخصت دیدار نباشد سر نہد وجاں دہد قدمت اے آثار قدم توجہ قدم واقعی میسر نیست۔ حاصل آنکہ جامی کہ مشتاق دیدار تست جانش بلب رسیدہ پس اگر فرمان تو باشد تا بر آثار قدمت سر نہد وجاں دہد اللّٰہم ارزقنا حبّک وحبّ حبیبک آمین

نعت پنجم در آداب ضراعت امیدواران وطلب شفاعت گنہگاران آداب

جمع ادب بفتحتین طور پسندیدہ ضراعت بکسر اوّل زاری نمودن شفاعت بفتحتین بخشانیدن کذا فی المؤیّد وانیجا بمعنی حاصل مصدر مراد ست لے بخشش؛ قولہ ای عربی نسبت امّی لقب؛ بندۂ تو ہم عجم وہم عرب؛ عرب بفتح وبضم مثل عجم بفتح وبضم داحد ست وآں طائفہ مخصوص کہ اولاد اسمٰعیل علیہ السّلام اند چنانچہ در شرح قصیدہ میمیہ است ودر صراح کہ عرب گروہی مردم تازی شہر باش عربی منسوب الیہم اعراب تازیان بیابان باش وسکان البادیۃ فی المدینۃ نسبت نژاد واصل وانساب جماعت نسبۃ بضم وبکسر کذلک فی صراح امّی بالضم وتشدید میم آنکہ نوشتن نداند وکتاب نخوانده باشد رشید می امّی اسمیست از اسمای آں حضرت صلّی اللّٰہ علیہ وسلّم وامّی خواندن او را باعتبار معنی است چہ مقرر ست کہ اسم شئے یا باعتبار مآل ست یا باعتبار معنی واز عرب وعجم تمام عالم مراد ست چہ ذکر ضدین مفید معنی عموم ست وازین بیت تا شش بیت صفت منادی ست لعبارۃ ان تمام مقصود بالندا ست؛ قولہ رشک خوری یافتہ از فراج نازد مغرب تو یثرب مشرق حجاز؛ رشک مجوری اے از کمال نور موجب رشک خورشیدی اے ذات تو آفتابیست کثیر النور کہ آفتاب واقعی رشک میخورد نازکشش معشوق از عاشق وچوں آں حضرت معشوق حق تعالیٰ ست لیکن کشش انیجا بمعنی عشق ومحبت الٰہی باشد حاصل آنکہ ذات تو آفتابیست کہ از عشق ومحبت الٰہی لامع وساطع گردیدہ یثرب مدینہ حجاز مکہ زادہما اللّٰہ شرفاً وتعظیماً یثرب مبتدا مغرب خبر وحجاز مبتدا مشرق خبر حجاز را مشرق گفتن باعتبار تولد آں حضرت صلّی اللّٰہ علیہ وسلّم ست ومدینہ را مغرب تعبیر نمودن

باعتبار مدفون شدن آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ **قولہ** گرد رہت ابطحی و یثربی۔ خاک درت مشرقی مغربی + ابطحی وادی مکہ و ابطحی منسوب بوی اے ساکنین بطحا گرد راہ بودن و خاک بودن متواضع بودن واز مشرق و مغرب بطحی و یثرب مراد ست چنانچہ از بیت سابق می آید و میتواند کہ ترقی باشد از مصرعہ اول واز مشرق و مغرب تمام عالم مراد ست + **قولہ** تیغ عرب زن کہ فصاحت تراست + صید عجم کن کہ ملاحت تراست + اینجا از عرب ملک عرب مراد ست کہ فصاحت خیز ست و آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افصح آنست چنانچہ در حدیث آمدہ انا افصح العرب تیغ زدن غلبہ کردن واز عجم ملک عجم مراد ست کہ ملاحت خیز ست و آں ایران ست چنانچہ حضرت شیخ نظامی در مقامیکہ سکندر روشنک را در عقد نکاح خود آوردہ است + **قولہ** بملک عجم بست کابین او + وایران بکسر نام ولایت عراق و خراسان و فارس و کرمان و طبرستان و چنانچہ در حدیث آمدہ کہ انہ نصیبہ من خلقہ خفین من العرب قریش ومن العجم فارس فارس اسم ولایتی ست از عجم و فارس چہار شہر اند شیراز و سپاہان و کرمان و یزد و نیز در نتخبات الفنون آوردہ کہ ملوک عجم شش طائفہ اند + طائفہ اولی پیشدادیان طائفہ دوم کیانیان طائفہ سوم اشکانیان طائفہ چہارم اشغانیان طائفہ پنجم ساسانیان طائفہ ششم اکاسرہ وایشان نہ تن اند اول نوشیروان بن قباد کہ او را کسریٰ گویند و در چہلم از حکومتش ولادت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم واقع شدہ چنانچہ در حدیث آمدہ است انا ولدت فی زمان الملک العادل مصداق اوست دوم ہرمز بن نوشیروان سوم خسرو پرویز بن ہرمز چوں سی و ہشت سال از حکومتش گذشت حضرت خاتم الانبیاء دعوت فرمودند قبول نکرد و نامہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را پارہ کرد کہ بدعاء آنحضرت پسرش شیرویہ مقتول شد چہارم شیرویہ بن خسرو پنجم اردشیر بن شیرویہ ششم توران دخت بنت پرویز در عہد او آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدار البقا خرامیدند ہفتم آزرمی دخت بنت پرویز ہشتم فرخ زاد بن پرویز نہم یزدجرد بن پرویز کہ آخرین ملوک عجم ست و مادر حضرت زین العابدین ابن حضرت امیر المومنین امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہم شہر بانو دختر یزدجرد ست کہ نبیرہ نوشیروان عادل ست ولہذا امام زین العابدین را در کتب کریم الطرفین مینویسند چہ از جانب پدر کہ حضرت سلطان الشہداء امام حسین اند واز جانب مادر سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم کہ زبدہ قریش ست مسید واز جانب مادر کہ شہر بانوست رضی اللہ تعالیٰ عنہا بسلاطین کیان کہ خاصہ اہل فارس اند می پیوندد و ازین ست کہ امام ہمام میفرماید شعر خیر اللہ من الخلق ابی۔ ثم امی فانا ابن الخیرتین + والدی شمس وامی قمر۔ فانا الکوکب وابن القمرین + حاصل بیت آنکہ فرمود و بلاغت و صباحت و ملاحت کمال داری خود را از خلوت عرضہ دہ و عرب و عجم را محکوم و عاشق خود ساختہ از آں جہت بودن

خود حجاب مکن چه امی بودن تو موجب حکمت ست و کمال نه موجب نقص و وبال چنانچه میفرماید که **قوله** گر بقلم غالیه سا نیستی * یا بخط انگشت نما نیستی * غالیه سیاهی و غالیه سا نویسنده انگشت نما یعنی مشهور چنانچه هر کس بانگشت اشارت بدو کند رشیدی * **قوله** صبح تو کو دو چراغے مدار * باغ تو گو پاے کلاغے مدار * جزا شرط که در بیت سابق ست صبح کنایت از ذات مبارک صلی اللہ علیہ وسلم دو چراغ سیاهی و استعمال آں و مقرر ست که وقت صبح چراغ نبود باغ کنایت از ذات والا صفات پا کلاغ قلم و مقرر ست که پائے کلاغ در باغ خوبی ندارد * **قوله** چوں ز تو خوانند و نویسند ہم * گر تو نه خوانی نه نویسی چه غم * چه غم اے از نخواندن و نه نوشتن نقص ذات جمیل الصفات عائد نگردد بلکه نه نوشتن موجب کمال ست چنانچه میفرماید **قوله** از تو سیه راست سفیدی امید * به که سیاهی نه نهی بر سفید * اثبات نه نوشتن موجب خوبی سیه روی گنهگاراں یا اعمال نامه پر گناه سفیدی امید امید سفید شدن سیاهی سیاهی سفید کاغذ * **قوله** خوانت ایں بس که سخن رانده * ور دو رواں را بجد اخوانده * اثبات نخواندن موجب کمال که سخن رانده بیان ایں مصرعه ثانی بیان سخن رانده و در رواں گمراہاں **قوله** گوش جہاں کاہ خدا خوانیست * درج گہر شد ز سخن رانیست * ز سخن رانی بیان گہر * **قوله** گر شبه مانداز یں درج دور * یا شبه ماند ازیں برج نور * شبه و شبه عبارت از صفت نوشتن و ہمزه شبه و یاء شبهی برائے وحدت مفید معنی حقارت و درج گوش جہاں برج ذات شریف آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی صفت نوشتن تو بسمع اہل جہاں نه رسید یا ذات تو موصوف بدیں صفت نگشت و میتوانند که از شبه صفت نوشتن مراد باشد و از شبه صفت خواندن و درج و برج ذات آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مراد باشد * **قوله** زاں نه سزد تہمت ایں درج را * زیں نه رسد ظلمت ایں برج را * زاں اشارت به نبود شبه زیں اشارت بعدم ظہور شبه و درج و برج را علامت مقبولیت ست * **قوله** لعل لبت چوں شکر افشاں کند * کشور جاں را شکرستاں کند * تمہید طلب شفاعت لعل لب شکر افشاں تکلم فرمودن کشور جاں جان سامعین و عاشقین مصرعه ثانی جزا شرط * **قوله** طوطی طبعم که ثنا خوان تست * در ہوس یک شکر افشان تست * طوطی طبع طبع میم طبعم مضاف الیه طبع ست یک شکر افشان لے یکبار تکلم فرمودن طوطی مبتدا جمله که ثنا خوان تست صفت آں و مصرعه ثانی خبر و مقرر ست که طوطی بمقابل خوشخوان دیگر خوشخوانی میکند * **قوله** بو که تم تازه ثنا خوانیے * اے شکرستان شکر افشانیے * یاء خوانیے یاء وحدت ست مفید معنی عظمت یاء شکر افشانی یاء وحدت ست و مفید معنی وحدت ست چنانچه در بیت سابق یک شکر افشان فرموده شکرستان عبارت از آنحضرت علیه السلام که پر از شیرین سخن حضرت محمد صلی

مرشدی المتوکل علی اللہ الباری مولوی محمد اکرم قادری رحمۃ اللہ علیہ بدین نعت فرمودہ۔
نظیر ز نوشین گفتگو از بس شکر ریزی ست کامش را ۔ ہم چسپید دولت چوں مرکتم حرف کلامش را +
ز شیرینی ہم چسپیدہ ہم چوں برزبان راقم ۔ کہ باشد انگبین در آستین ہر حرف نامش را + زبان قاصد از
طرز ادایش رنگ می آرد ۔ نمیدانم کہ می ریزد بہ لب رنگ پیامش را + قولہ خار جفا ریخت بر اہم گناہ
لب بکشا بند ز گناہم بخواہ + خار جفا جفا خار در راہ ریختن مراد فت خار نہادن کنایت از جفا کردن لے گناہ بر من جفا
کردہ است عذر گناہ خواستن شفاعت کردن + قولہ تافتہ این بار ز گردن مرا ۔ پوئے بر ناقی رسید از من مرا + این
بار بار گناہ و گردن مرا ای از گردن من از من لے از گناہ من + قولہ رستہ زخود بوسہ بخاکت دہم ۔ سر
بدر روضہ پاکت نہم ۔ زخود از گناہ خود مصرعہ ثانی تفسیر بوسہ بہ خاکت دہم ست + قولہ اگر بادہ مبین
ہوش ۔ از دل پر جوش بر آرم خروش + مصرعہ اول حال است از فاعل خروش بر آرم + قولہ گویمت
ای خواجہ فقیریم بین ۔ عجز نگوں سازی و بیریم بین + بیان خروش ست و کاف کہ برائے خواجہ بیان گویم
محذوف ست یعنے گویمت کہ لے خواجہ الخ قولہ شد الف لام ز غمہائے تر رفت + گوش کن انحال من این یکدو
حرف + الف قد ست لام خمیدہ پشت از حال بیان دو حرف لے دو حرف از حقیقت حال من قولہ
آمدہ ام با ہمہ آلایشے + منتظر بخشش و بخشایشے + بیان یکدو حرف میم آمدہ ام فاعل آمدہ است آلایش ای آلایش
گناہ پس برائے عہد ذہنی ست بدانکہ بخشش و بخشایش از تتبع کتب فارسی چنان معلوم شدہ کہ بیک معنی ست
چنانچہ مولوی در سبحۃ الابرار فرمودہ نظیر بندۂ جامی کہ در افزایش تست + چشم بر بخشش و بخشایش تست +
بخشش ور زد بہ بخشائی بہ رہ + گر نہ بخشائی ای دائے بہ رہ + چنانچہ شیخ سعدیؒ در ابتدا پند نامہ خود
میفرماید نظیر کریما بہ بخشائے بر حال ما ۔ کہ ہستم اسیر کمند ہوا + و متعدی گفتن بخشایش و لازمی
گفتن بخشش ناشی از قلت تتبع و خفت فہم ست چہ تعریف لازمی آنست کہ فعل تجاوز از فاعل نکند و
بمفعول بہ نرسد و از ہمعنی بکلمہ بخشش صادق نمی آید حاصل آنکہ ہر دو فعل متعدی اند فافہم۔ قولہ دائرہ
کش کردم ز انگشت وست + تا نہ دہد دور فلک پشت دست + دائرہ کشیدن محافظت نمودن پشت
دست دادن بیوفائی نمودن ضد دست دادن بمعنی رام کردن + قولہ گردم آں دائرہ حصن امان
از خطر چرخ و بلائے زمان + میم گردم مفعول گرد ست از خطر متعلق امان ای امان از خطر الخ قولہ
از ہمہ آفات نشیم سلیم + بر در بارے تو چو جامی مقیم + بار بمعنی بارگاہ عبارت از روضہ مطہرہ است
بدانکہ طریق شعرا سحر طراز و حکمت پرواز ست کہ ذات را بہ تعدد صفات و ذات بحسب اعتبار کنند
بتغایر اعتباری چنانچہ بر دقیقہ شناسان بلاغت شعار و نکتہ فہمان فصاحت دثار اظہر من الشمس است

چنانچہ ترک اللہ امیر خسرو دہلوی در موعظت خود میفرماید نظیر اے کہ نداری روش آنسران۔ چند چو
خسرو صفت دیگران + ونیز فرمودہ نظیر خیز ولا ترک قناعت بساز + تا تو چو خسرو نہ دانہ نیاز + آفرین
بر شارح رحمۃ اللہ کہ چند سمند فکرت بر صحرائے نظیر آوری دوانید و چنانچہ حضرت غیب اللسان خواجہ حافظ
شیرازی میفرماید نظیر بر در میخانہ خواہم گشت چون حافظ مقیم + چون خراباتے شد آن پیر طریقت
یار ما + ونیز ہمان میفرماید نظیر ہمچو حافظ بر عم مدعیان۔ شعر رندانہ گفتنم ہوس است + پس چون حضرت
مولوی جامی رحمۃ اللہ تعالے علیہ از زوار میمنت شعار آں روضۂ رشک دہ خلد بریں و آں روضہ
داغ دہ فردوس علیین زادہا اللہ تعالے شرفاً و تعظیماً الی یوم الدین شدہ آمدہ و دریں وقت کہ از یاد بندی
عوائق و علائق دور و در قید مصائب و نوائب فلک سیار از آں دولت سرا میمنت مقصر ماندہ اعتبارًا
فرض کردہ کہ جامی دیگر ست و متکلم دیگر لہذا متکلم از کمال اشتیاق و شوق مالا یطاق میفرماید + **قولہ**
از ہمہ آفات تشنیم سلیم + بر در بار تو چو جامی مقیم + **در منقبت قطب الطریقت غوث**
الخلائق خواجہ بہاؤ الدین محمد البخاری المعروف بہ نقشبندی قدس اللہ
سرہ العزیز منقبت باوّل مفتوح و بثانی زدہ تعریف کردن و ہنر کسے بیان کردن کذا فی کنز
قطب بہر سہ حرکت میخ کہ بر آں آسیا گردد و بضم ستارہ ایست کہ قبلۂ مسجد بنا کنند بر آں و سید قوم
و سپہ سالار کہ مدار کار بہر و باشد و مدار و اصل ہر چیز رشیدی طرائق اشراف و قران قوم و گروہے از آں
رشیدی غوث بالفتح فریاد رس و فریاد رسندہ + **قولہ** ہم ایں دائرۂ نقشبند چند شوی بندہ ہر
نقشبند + ایں دائرہ آسمان نقشبند صفت آسمان و نقشبند گفتن آسمان را بسبب نقوش ستارگان یا
بسبب تاثیر در جمیع صور ممکنے نقش در مصرعۂ ثانی ایشار جہان مراد ست چند تاکید ست + **قولہ**
نقش زدا کن سوے نقاش رو + دیدہ بہر نقش چہ داری گرو + نقاش خالق جہان جل جلالہ
نقش مخلوق چہ داری لے برائے چہ فایدہ داری زیرا کہ مخلوقات پردۂ خالق اند + **قولہ** نقش
چہ پردہ است تو از افسردگی + مائل پردہ شدہ از پردگی + نقش ہائے مخلوقات و مصنوعات چہ پردہ مثل
پردہ افسردگی جہل و بے معرفتی پردگی ذات پاک حق تعالی کہ مستور در پردۂ مصنوعات است یعنی
نقش مثل پردہ است بر نقاش و تو از جہل مائل پردہ شدہ + **قولہ** بر فگن از پردۂ ایں پردہ را +
گرم کن از وے دل افسردہ را + بر فگن اے دور کن بسبب عارف بودن بوی تعالی پردگی ہماں ذات ایں
پردہ مصنوعات از وے از ظہور وے حاصل آنکہ از تفرقہ بجمیع وار و + **قولہ** رستن زیں پردہ کہ بر جان
تست + بے مدد پیر نہ امکان تست + ایں پردہ اے تعلق پردہ و دیدن کثرت امکان بمعنی مقدور

قوله وان گہر پاک نہ ہر جا بود + معدنِ آں خاک بخارا بود + گہر پاک پیر کامل و مکمل معدن مکان آں
راجع بہ گوہر پاک و کلمہ بود در ہر دو مصرعہ کلمۂ رابطہ است چنانکہ صاحب فرہنگ جہانگیری و فرہنگ
رشیدی گفتہ کہ در لغت فرس قضیۂ خالی از رابطہ نمیباشد کہ تعبیر از اں بکلمۂ ہست و بود و باشد و غیر آں
میکنند وگاہ باشد کہ حرکت با نون کار رابطہ کند مثل پدر پیر یعنے زہد و پیر ست یا گویم خوش وکش یعنی
خوش و نیکست حاصل بیت آنکہ وجود پیر نہ ہر جاست بلکہ مکان از زمین بخارا است و بخارا شہریست
عظیم بسیار خوب و نیکوتر + قوله سکہ کہ در یثرب و بطحا زدند - نوبت آخر بہ بخارا زدند + صنعتِ بخارا سکہ
سکہ ظہور شریعت و معرفت نوبت آخر نوبت ثانیہ فاعل زدند قضا و قدر + قوله از خطِ آں
سکہ نشد بہرہ مند + جز دل بے نقش شہ نقشبند + آں سکہ معرفت بی نقش سادہ از غیر حق شہ نقشبند خواجہ
بہاؤ الدین نقشبند قدس سرہ و در آداب شیخ نوشتہ اند کہ مرید شیخ و پیر خود را از ہمہ بہتر دارند ولہذا مولوی
علیہ الرحمۃ حصر نمودہ + قوله خواجہ کہ بستہ ز سر بندگی - در صفِ صفوت کمرِ بندگی + ز سر بندگی اے از
سر اخلاص صف صفوت اے اہل صفوت در خلاص و بندگی از ہمہ برگزیدہ است و میتواند کہ ز سر بندگی
کہ بیان کمر بندگی باشد و بنولا معنی چناں میشوند کہ در اہل صفا کمر بندگی بستہ اے خواجہ منجملہ اہل صفوت
صفاست + قوله تاج بہا بر سر دیں او نہاد + قفل ہوا از در دیں او گشاد + تاج بہا اے روشنی قفل ہوا
ہوا کشادہ دور کرد - از در دیں اے در دخول دین کہ سالک باشد حاصل آنکہ دین را روشن کردہ است و
ہوا و ہوس نفسانی کہ دین را از در آمدن بدل سالک بند کردہ و موقوف نمودہ حضرت خواجہ آنرا دور ساختہ
و دل سالک را بمعرفت گردانید و میتوانند کہ از در دین ہمیں دین مراد باشد اے قفل ہوا کہ بر در خانہ
دین بود یعنے از بدعت مبتدعان کہ دین حق مسدود بود ایں بدعت را دور کردہ و دین حق را
مروج و روشن ساختہ و ایہام بدانکہ اگر لفظ بہا بر سر دین در آری بہاؤ الدین حاصل شود قوله
قطب یقین نقطۂ توحید او + خلعت دیں خرقۂ تجرید او + اضافت قطب یقین اضافت تشبیہی است و وجہ
تشبیہ آنست کہ یقین مدار سیر سالک چنانچہ در شرح منازل السائرین آوردہ است کہ الیقین
هو الذی یحمل السائر الی الله تعالی کما قال ابو سعید الخراز العلم ما استعملک والیقین ما
حملک سماہ مرکبا یرکبہ السائر الی الله تعالی فانہ سو الیقین ما سار الی الله تعالی
سائر و اثبت لاحد قدم فی السلوک و اضافت نقطۂ توحید تشبیہی ست و وجہ تشبیہ آنست کہ در توحید
و وہم را دخلے نیست چنانچہ در شرح قصیدہ تائیہ آوردہ کہ حقیقۃ التوحید تجلی عن ان یحیط بھا
ویحوم حول حماها وهم اذ هو بحر وقف باهله العقول ممتنع علی القلوب الی کتبه الوصول

وکل المقالات والاحوال بالنسبة الی التوحید کالطرق والاسباب الموصلة الیه وهو المقصد الاقصی
والمطلب الاعلی وهذا عبارت از قربه بی یقین اول سیر سیر الی الله است و توحید منتهای منازل
حاصل مصرعه آنکه منتهای منازل سالکین و سائرین اول منزل اوست چنانچه از بیت لاحق که **قوله** اول
او آخر هر منتهی ۔ آخر او جیب تمنا تهی ۰۰ می آید خلعت بمعنی لازمی شرف خرقه تجرید تجرید در اصطلاح صوفیه
ترک اغراض دنیویه است ظاهراً و نفی اغراض اخرویه باطناً حاصل آنکه تجرد او شرف و زینت دین
ست چو دین بغیر دین و دران زینت بدنیا به چنانچه در وجه تسمیه حضرت غوث السموات والارض شیخ عبد القادر
جیلانی رضی الله تعالی عنه وارضناه به محی الدین نوشته اند **قوله** سر فنا را به از و کس نه گفت
در بقا را به از و کس نه سفت ۰۰ فنا فنا دیدن بنده فعل خود را السبب قیام خدا را بر آن و بقا دیدن عجز قیام
خدا را به هر چیز و نیز فنا سقوط اوصاف مذمومه و بقا قیام اوصاف محموده باشد **قوله** اول او آخر هر منتهی
آخر او جیب تمنا تهی یعنی آنچه منتهای سیر سالکان ست بدرجه اول او حاصل ست و به آخر درجه او
هیچ سالک نرسد چه جای سالک **قوله** سایه او را قدم فرش را ۔ پایه او بسر عرش جا ۰۰ سایه او
را قدم ملی قدم سایه او و سایه عبارت از جسم ست پایه او را الخ ای جای پایه او را به سر عرش ست یعنی
از روی دیدن بر زمین ست و از روی پایه به عرش ست ۔ **قوله** صورت او راست میزان شرع ۔ جان
و را زندگی از جان شرع ۰۰ راست بمعنی درست چنده کم و زن میزان شرع شرع جان تو را ای جان او را
جان شرع عبارت از معرفت الهی ست و از استاذی مخدومی مرحومی رحمة الله علیه چنان سنده است
میزان سنجد که در وجود شاه ترازوئی میباشد یعنی درستی شرع بذات او معلوم میشود **قوله** حق طلبان
را به نظرهای خاص ۰۰ داده ز اندیشه باطل خلاص ۰۰ حق طلبان مریدان طالب حق به نظرهای خاص
ای توجهات خاص خود از اندیشه باطل خیال غیر حق **قوله** هر که بدان گنج عنایت رسید ۰۰ رشته هدایت
بنهایت کشید ۰۰ ای کامل شد گنج عنایت ذات صفات شاه نقشبند رحمة الله تعالی علیه بنهایت
کشید ای کامل شد ۰۰ **قوله** راه‌های سفر اندر وطن ۔ خلوتی دائره انجمن ۔ کم زده بی همدمی هوش دم
و رنگذشته نظرش از قدم ۰۰ ای راه‌ها ست که موقفت جمیلا ست ۔ بدانکه طریقه خواجگان قدس اسرارهم
بر هشت بنا ست هوش در دم نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن یاد کرد بازگشت نگهداشت یادداشت و بنا هم
وقوف اینها ست وقوف عددی وقوف زمانی وقوف قلبی هوش در دم آنست که هر دم که از درون بر آید بیکار
و بی حضور و آگاهی نباشد و غفلت را بدان راه نباشد نظر بر قدم آنست که سالک را در رفتن و آمدن در شهر و
صحرا همه جای نظر او به پشت پای او باشد تا نظر او پراگنده نشود و بجای غیر نیفتد سفر

در وطن آنست کہ سالک در طبیعت بشری سفر کند یعنے از صفات بشری بصفات ملکی واز صفات ذمیمہ
بصفات حمیدہ انتقال نماید خلوۃ در انجمن آن ست کہ اشتغال و استغراق در ذکر الٰہی بمرتبہ رسد کہ اگر
در بازار در آید ہیچ سخن و آواز او نشنود بسبب استیلائے ذکر بر حقیقت دل یاد کرد آنست کہ در ذکر لسان یا
قلب از حق تعالیٰ آگاہ باشد و یاد بے آگاہی نباشد بازگشت آنست کہ ہر بار کہ ذکر چیزی بزبان و دل کلمہ
بگوید در عقب آں ہماں زبان و در دل بگوید کہ خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو زیرا کہ ایں نفی کنندہ ست
ہر خاطرے را کہ بیاید از نیک و بد تا ذکر او خالص شود از ماسوائے فارغ شود نگاہداشت آن ست کہ دل را
بمراقبہ تمام از خاطر نگہدارد و نگذارد کہ خیال غیر در مخیلہ متصور شود یادداشت آنست کہ از حق تعالیٰ مدام
آگاہ باشد و بسبیل ذوق و شوق ذاتی یاد کند و بے تکلف حاضر شدن از میان برخیزد پس فرق میان
یاد کرد و یادداشت ہمین ست در یاد کرد تکلف ہست و در یادداشت تکلف نیست وقوف عددی آنست
کہ در ذکر ملاحظہ عدد کند کہ دل از خواطر متفرقہ باز ماند وقوف زمانی آنست کہ سالک در ہر زمان صفت
و حال خود بنگرد کہ موجب شکر است یا باعث عذر و لہذا در زمان قبض باستغفار امر فرمودہ اند و در
حالت بسط بشکر وقوف قلبی آنست کہ ذاکر در اثنائے ذکر متوجہ بدل صنوبری الشکل باشد کہ در
محاذی پستان چپ واقع ست ہذہ خلاصۃ ما ذکر فی الرشحات **قولہ** بسکہ ز خود کردہ بہ سرعت سفر
باز نماندہ قدمش از نظر تخییل آنست و مضمون نظر بر قدم ز خود کردہ سفر از خودی خود برآمدہ **قولہ**
وقت توجہ شدہ خم چوں کماں ۔ از چلۂ خلوتیاں برکراں ۔ لے توجہ نمودن بحق تعالیٰ یا توجہ
نمودن بارشاد مریداں از چلۂ خلوتیان الخ یعنے فارغ از چلہ کشیدن خود یا فارغ ساختہ مریدان
را از چلہ بغیر چلہ بمطلب اقصی مریداں را میرساند چنانچہ از بیت می آید و ذکر کمان و چلہ
از محسنات است **قولہ** بیں کہ چہ ساں کردہ دو صد قافلہ ۔ صید کمانے و کماں بے چلہ ۔ قافلہ ای
قافلۂ طالبان حق کماں عبارت از قد خمیدہ وقت توجہ چلہ ہماں چلہ خلوتی **قولہ** چوں نشانہا
بعیاں آمدہ ۔ محو نشانہاش نشان آمدہ ۔ نشانہائے نشانہائے ظواہر بعیان ای بشہود حق تعالیٰ
محو نشانہاش الخ یعنے نشانہائے محویت بذات حق او را ہمیں محویت نشان ظاہری پیرست ۔ ای
آں قدرت بذات حق خوگر دیدہ کہ از وے نشان ہرگز دادہ نہ شود ۔ **قولہ** یافتہ در طے مقامات
خویش ۔ بے صفتی را صفت ذات خویش ۔ را بے صفتی را علامت مقبولیت ست بے صفتی
ہماں بے نشانی **قولہ** سلسلۂ نسبت پیران او ۔ عروۂ وثقی با پیران او ۔ عروۂ وثقی رسن محکم
پیران مریدان **قولہ** افگندہ آوازۂ آں سلسلہ ۔ در صف شیران جہاں زلزلہ ۔ آں سلسلہ ای سلسلۂ پیران

شیران جہان اولیا کمل زلزلہ مفعول افگندہ است وزلزلہ افگندن بسبب کمال قربت وجلال

قولہ سفلہ کہ نامش بحقارت برد + نام خود از لوح بصارت برد + سفلہ منکر لوح بصارت عالم ظاہری نام خود الخ اے نام او آنقدر محو عدم گردد کہ جائے دیدہ نہ شود چہ جائے ذات او **قولہ** دیدۂ خفاش بود روز کور - ورنہ ز خورشید نبود سے نفور تمثیل ست بر ما سبق پس منکر مثل خفاش از شعاع آفتاب شاہ نقشبند رحمہ اللہ تعالیٰ کور است لہذا متنفر ست والا نفور نبود +

قولہ طائر روحش کہ ازیں کہنہ دام - سدرہ نشین آمد طوبیٰ مقام + باد بفرخندہ مقر مستقر + عند ملیک صمد مقتدر + طائر روحش مبتدا موصوف کہ ازیں کہنہ دام الی آخر بیت صفت آں بفرخندہ مقر مستقر الخ خبر آں فرخندہ مقر قرب الٰہی مستقر قرار گیرندہ ملیک حق تعالیٰ صمد بے نیاز مقتدر قادر ہر دو صفت ملیک ست + در دعاے دولت خواہی ارشاد پناہی خواجہ ناصر الدین عبید اللہ ادام اللہ اظلال ارشادہ علی مفارق الطالبین الی یوم الدین - **قولہ** زد بجہاں نوبت شاہنشہی - کوکبۂ فقر عبید اللّٰہی + نوبت بالفتح نون و سکون واو و فتح باء موحدہ نقارہ و خیمہ و پاس و فرہنگ نور الدین حکیم کوکبہ جمعیت کوکبۂ فقر جماعۃ فقیراں عبید اللّٰہی از کثرت مال و دولت نوبت شاہنشہی میزنند و دعویٰ بے نیازی میکنند و در رشیدی کوکبہ بمعنی بزرگی آوردہ یعنے بزرگی فقر عبید اللّٰہی نوبت شاہی میزنند **قولہ** آنکہ ز حریت فقر آگہ ست + خواجۂ احرار عبید اللہ است + حریت برگزیدہ ہر چیز و آزادگی آنمرتبہ ہی الانطلاق عن رق الاغیار وہما علی مراتب حریۃ العامۃ عن رق الشہوات و حریۃ الخاصہ عن رق المرادات لفناء ارادتہم فی ارادۃ الحق و حریۃ خاصۃ الخاصۃ عن رسوم والآثار لانمحاقہم فی تجلی نور الانوار ہکذا فی اصطلاحات صوفیہ حریت فقر خاصۃ الخاصہ کہ در فقر ست + **قولہ** روی زمیں کش نہ سر و نے بن ست + در نظرش چوں رہ یک ناخن است + نہ سرو نے بن نسبت بعامہ در نظر سیق ای در نظر وسیع او و اشارت بکشتکار کہ بر زمین میگردد چنانچہ در قصۂ یوسف علیہ السلام و زلیخا تعریف عبید اللہ کردہ و در آں بیان کشتکار فرمودہ چوں تعلق دنیا نسبت بعامہ مانع راہ فقر ست و نسبت بخاصہ غیر مانع پس فرمودہ **قولہ** یکرہ ی ناخن کہ بدست آیدش + کے رہ فقر شکست آیدش + فقر لجۂ بحر احدیت دلش + صورتے کثرت صدف ساحلش + اے صدف ست کہ بر ساحل افتادہ است یعنے از اول آں بیرون ست پس این بیت با بیت لاحق دلیل اثبات عدم مانع شدن تعلق دنیا ست او را در راہ فقر **قولہ** باشد زاں لجۂ نا قعر یاب + قبہ توئی فلک یک حباب + لجۂ

در دعای دولت خواہی خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار

تا قدر یابد دل حضرت خواجہ قبہ شہ تو فلک ہیئت مجموعی نہ فلک **قوله** داو چو تم کلک گہر ریز را شستہ ستم نامہ چنگیز را + تم دادن کلک عبارت از نوشتن یعنی چوں رقعہ نوشت بسوی چنگیز ستم نامہ تقلب اضافت لے نامہ ستم چنگیز و چنگیز نام پادشاہ مغلان کہ خروج او یکی از علامات قیامت بودہ است در یک شہر ہری ست و چہار لک آدمی را کشتہ بود کذا فی ابراہیم شاہی + **قوله** خاصہ او کردہ نسخ رقاع + محو خط نامہ ظلم از بقاع + نسخ کتاب نوشتن رقاع بالکسر پارہای نوشتہ ہائے موجز کہ بجائے فرستندہ و نام خطیست بقاع بالکسر جمع بقعہ یعنی پارہ از زمین ہائے دیگر ممتاز باشد و خامہ رقاع و خط و نامہ از محسنات لفظی ست و اسامی شش خط اینست ثلث و توقیع و نسخ و ریحان و رقاع و تعلیق بعد ازاں بمرور ایام استاداں دو خط دیگر یکے تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق از نسخ و تعلیق استنباط نمودند + **قوله** رقعہ او نوردہ ہر سواد + اقعہ او ثانی خیر البلاد + سواد بالفتح سیاہی شہر خیر البلاد مکہ و مدینہ و بیت المقدس **قوله** تاجوراں حلقہ بگردد درش + یافتہ فراز رخ فرخ سرش + تاجوراں پادشاہاں حلقہ بگرد درش لے جمع برائے زیارت از رخ لے از زیارت رخ مبارک او + **قوله** از لب شیریں چو شکر ریختہ - قوت رواں با شکر آمیختہ + چون شکر ریختہ لے سخن فرمودہ قوت رواں کلام مصرعہ ثانی معطوف ست بر جملہ شکر ریختہ + **قوله** گشتہ ملائک مگس خوان او - راتبہ خوار از شکرستان او + جزاء چوں کہ در بیت سابق ست خوان عبارت از دہان از شکرستان بیان خوان حاصل و بیت آنکہ وقتیکہ در شیریں کلام می آید ملائک منتظر شنیدن آں می شوند چہ جائے انس و جان + **قوله** حلقہ اصحاب کہ گرد وے اند - بہرہ ور از وارد و ورد وے اند + دائرہ جمع سہر امنیت ابت - مرکز آں نقطہ جمعیت ست + حلقہ اصحاب مبتدا کہ گرد وے اند الخ بیت صفت اصحاب و بیت ثانی خبر وارد در اصطلاح صوفیہ کل ما یرد علی القلب من المعانی من غیر تعمد من العبد وارد و ورد لے وارد اینکہ بر دے در دو ارند و ہموارہ بروے نیایند جمع بمعنے جامع امنیت بالضم و تشدید یاد آرزوی و مراد آں راجع بدائرہ نقطہ جمعیت ذات خواجہ علیہ الرحمۃ کہ ساکن منزل جمع ست و جمع در اصطلاح صوفیہ شہود الحق بلا خلق و الجمعیۃ اجتماع الھمم فی التوجہ الی اللہ تعالیٰ والاشتغال عما سواہ بازائہا التفرقۃ وہی توزیع الخاطر للاشتغال بالخلق و جمع الجمع شہود الخلق قائما بالحق ویسمی الفرق بعد الجمع حاصل آنکہ حلقہ اصحاب دائرہ ایست کہ جامع سہر آرزوی ست و مدار علیہ آں دائرہ ذات خواجہ علیہ الرحمۃ ست کہ موصوف است اجابت جمعیت + **قوله** ہست باں کعبہ صدق و صواب + نسبت شاں سلسلہ زرناب + براں کعبہ صدق و صواب ذات

خواجہ علیہ الرحمۃ نشان اے مریدان سلسلۂ زرناب اے بسیار آراستہ و مقبول حاصل آنکہ نسبت مریدان بخواجہ علیہ الرحمۃ مثل سلسلۂ زرناب آراستہ است ۔ **قولہ** تا ابد این سلسلہ نگسستہ باد ۔ گردن ایام بدان بستہ باد ۔ اے تا قیام قیامت باشد ایام مطیع و منقاد باد ۔ **در فضیلت مطلق سخن کہ در فضیلت وے مطلق سخن نیست** مطلق اول بمعنی غیر مقید اے معنے کہ از کلمات بغیرہ بتفہیم در آید سخن است و مطلق ثانی بمعنی ہرگز ۔ **قولہ** پیشترین نفحۂ باغ سخن ۔ ہست نسیم چمن آرائے کن ۔ نفحہ بفتحتین دمیدن بوئے خوش باغ سخن کلام الٰہی بلفظ کن مضاف الیہ نسیم ست اے نسیم کن چمن آرائی صفت نسیم و چمن عبارت از عالم ہست یعنے اول کلام الٰہی لفظ کن آمدہ است و میتواند کہ باغ سخن مطلق سخن مراد باشد یعنی اول سخن لفظ کن ست ۔ **قولہ** صبحدم آن نسخہ کہ برخاست ست ۔ خشک و تر این چمن آراست ست ۔ صبحدم اول ایجاد آن نفحۂ کن خشک و تر ای تمام این چمن عالم ۔ **قولہ** زان نفس اول کہ قلم سرزدہ ۔ سر ز نیستان عدم برزدہ بیان خشک و تر است آن نفس نفس کن سرزدن بیدا شدن کاف کہ قلم سرزدہ وقتیہ است و اول ظرف سرزدہ یعنے وقتیکہ اول قلم از نفس کن پیدا شد سخن در گرفت پس جزا الخ محذوف ست بقرینۂ لاحق مصرعۂ ثانی معنے سرزدہ است نیستان عدم عدم ۔ **قولہ** گرچہ قلم داد سخن دادہ است بے سخن او ہم ز سخن زادہ است ۔ داد سخن دادہ اے حق سخن ادا کردہ در نوشتن بے سخن بیشک ۔ **قولہ** چون ز سخن زادہ سخن در گرفت ۔ پردہ ازین راز کہن برگرفت ۔ سخن در گرفت اے سخن آغاز کرد پردہ برگرفتن ظاہر کردن راز کہن حقایق موجودات کہ در علم ازلی بودہ پس **قولہ** ہست سخن پردہ کش رازہا ۔ زندہ کن مردہ آوازہا ۔ پردہ کش ظاہر کنندہ مردہ آوازہا اے آوازہائیکہ آوازہائے مردہ است اے بے مضمون محض اند ۔ **قولہ** نفحۂ خنیاگر دستان سرائے ۔ مردہ بود بے سخن جانفزائے تفسیر زندہ کن مردہ آوازہائے ست و ثنا گستر اے صفت خنیاگر مردہ بود الخ زیراکہ باعث آوازہائے ہمیں سخن ست و سخن عبارت ست از معنے غریبہ و مضمون عجوبہ ۔ **قولہ** چون بہ سخن یار شود ساز او ۔ جان بحر لقا و بہ آوازہا ۔ ساز ہمان آواز ۔ **قولہ** ہر کہ سخن را کند اثبات جان ۔ جز بہ سخن خوش نبود جان آن بیان صفت دیگر سخن است نفس دم ہر کہ اسے بعضے از اولیا فرمایند کہ نفس آدمی جان دارد و دیگرے را زندہ گرداند آن اے نفس یعنے سخن خوش کہ معنی غریبہ است روح نفس است چنانچہ میفرمایند ۔ **قولہ** ہست سخن قالب و جانش سخن ۔ این سخن از زندہ دلان گوش کن ۔ نفس ہمان دم این سخن اے گفتۂ من از زندہ دلان گوش کن ۔ اسے از اولیاء بشنو کہ چگونہ بہ نفس خود روح بخش

در فضیلت مطلق سخن

فرماینہ **قولہ** گرچہ سخن ہست گرہہا بباد ۔ دگر ہش بیں گہر صد کشاد ۔ بیان صفت دیگر سخن بیاد
اے ہر نفس وگرہ او عبارت از زیر و زبر شدن نفس ست چنانچہ در بیت لاحق اللاحق ست گہر صد کشاد
ہمیں کشایش وکشایش را گوہر تخیل کردہ پس **قولہ** ہر گرہ از وے گہرے بلک بہ ۔ بستہ
دراں گوہر دیگر گرہ ۔ دراں لے دراں گوہر گوہر دیگر عبارت از نکتہ ایست کہ در معانی مندرج ست
فاعل بستہ گوہر دیگر ست گرہ دیگر مفعول آں ۔ **قولہ** حرفے اگر زیر شود یا زبر نیست گرہ پیش خرد جز گہر
اثبات گہر بودن گرہ نفس اگر زیر شود الخ جملہ شرطیہ و جزاء آں محذوف است یعنے اگر حرفے زیر شود یا زبر
پس آں گرہ گردد و آں گرہ نیست پیش اہل خرد جز گوہر حاصل آں کہ در سخن اگر حرفے زیر شود گرہ نفس
واقع شود و دراں حصول معانی می شود و اگر آں حرف زیادہ گردد ہم گرہ شود و دراں حصول معنی
دیگر گردد پس آں گرہ پیش اہل دانش گوہر است اے قیمتی ست ولغو نیست دایہام بدانکہ در لفظ
گرہ حرفے زیر و زبر نہ شود ۔ **قولہ** نیست سخن بستہ ایں صوت و حرف مرغ سخن راست نوائے
شگرف ۔ ترقیست از ماسبق ولفظ بلک در مصرعہ محذوف ست مرغ سخن نوائے را سخن را بمعنی برائے
راست حرف را بطست کہ درمیان مبتدا و خبر واقع شود لے برائے مرغ سخن آواز شگرف ست کہ بحس
سمع مدرک نہ شود بلکہ بسمع ہوش و دل بہ فہم در آید ۔ **قولہ** ہر چہ فتد سر زاں در دولت معنی نو گردد
زاں حاصلت ۔ ہر چہ اے چیزے مبتدا ۔ فتد سر زاں الخ صفت ہر چہ و بیت ثانی خبر آں الخ اں ای از دیدن
آں چیز مصرعہ اول بیت ثانی تفسیر فتد سر زاں در دولت ست معنی تو باعتبار آنکہ پیش ازاں ترا بخاطر
نرسیدہ و ایں ہمہ آخر دو مصرعہ اول بیت ثانی اشارت بجمیع بسریست مصرعہ ثانی تفریع مصرعہ اول است
قولہ پیش سخنداں سخن است اینہمہ ۔ جان سخن راچو تن ست اینہمہ ۔ جان سخن و را سخن را بمعنی
برائے اینہمہ در آخر مصرعہ آخر بیت ثانی اشارت ست بجمیع جزئیات موجودات یعنی ہر چیزیکہ بدیدن آں چیز
مانی و مفہومی تو معلوم گردد سوائے حرف و صوت آں سخن است پس ہمہ جزئیات موجودات مثل تن است و
آں سخن جان ست در وے پس ہر یک از افراد عالم یک کلمہ ایست کہ دال معنی مخصوصہ است ولہذا عارف
حقایق و محقق دقایق تمام عالم ہی کلمات اللہ فرمودہ چنانچہ میفرماید **قولہ** لاجرم آناں کہ ز کار آگاہ اند
گفتہ جہاں را کلمات اللہ اند ۔ کہ ز کار آگاہ اند صفت آناں کار اے کار سخن آگاہ اند یعنے محرم سخن اند
لفظ کہ در مقدم کلمات اللہ اند بیان گفت محذوف ست اے گفت کہ کلمات اللہ اند جہان اے
تمام موجودات زیرا کہ ہیچ موجودے نیست کہ بدیدن مفہوم نہ گردد **قولہ** زآنکہ باں منہی غیب از
درون ۔ میدہد اسرار نہانی برون ۔ علت کلمات اللہ گفتن باں ای بدیدن آں موجودات منہی

اسم فاعل مشتق از انہا ئی بکسر خبر دادن یعنی مخبر دہندہ غیب کہ اللہ تبارک و تعالی باشد از درون آے
از غیب باطن وا از درون متعلق مید ہست اسرار نہانی از اوراک مردم + قولہ مطرب خوش لہجہ آن
در تو است + گنبد فیروزہ از آن پر صدا است + اثبات کلمات اللہ است مطرب عبارت از حال
ہر چیز ست خوش لہجہ صفت بآں ای بآں سخن کہ مدلول چیز ست در تو است لے مبین و کاشف
آنست از آن اے از آن سخن پر صدا است ای پر آواز است یعنی کاشف زیرا کہ از دیدن آسمان ہم
اسرار معلوم میشود + قولہ خیز بہ گلزار درون آ یکے + نرگس بینا بکشا اندکے + درون آ یعنی پا نہادن گلزار
است یکے یکبار نرگس بینا چشم + قولہ از پے گوشے کہ کند فہم راز + بین دہن گل چو لب غنچہ راز + گوشے
کہ کند فہم راز گوش دانا بین امر از دیدن دہن گل مفعول آں ہمچنیں سوسن و مرغ سحر باز کشادہ ای گویندہ
و کاشف اسرار و معانی مدلول خود + قولہ سوسن آزاد زبان در زبان + مرغ سحر خیز فغان در فغان
یعنی بین سوسن آزاد را کہ زبان در زبان کاشف معانی مدلولہ خود ست و بین مرغ سحر خیز کہ فغان
در فغان مبین معنی و منبع لہ خود ست از پے گوشے کہ کند فہم راز و علی ہذا القیاس + قولہ کاشف
اسرار معانی ہمہ + عرضہ دہ گنج نہانی ہمہ + عرضہ دہ ظاہر کنندہ گنج نہانی نہان اسرار و
معانی ہمہ لے تمامی موجودات + قولہ این ہمہ خود ہست ولے زآدمی + کس نزدہ پیش
در محرمی + انہمہ ای ہمہ موجودات محرمی لے محرمیت در کشف اسرار اے ہمہ موجودات
کاشف اسرار ہست لیکن آدمی بسیار کاشف ست زیرا کہ آدمی جامع جمیع حقایق عالم ست
چنانچہ میفرماید + قولہ کشف حقایق بزبان ویست + حل دقایق بہ بیان ویست + علت بیت
مقدم ست + قولہ چنگ سخن گرچہ بسے ساز یافت + از دم او نغمۂ اعجاز یافت + چنگ سخن سخن
بسے ساز یافت لے مبین و مکشوف گردیدہ از غیر آدمی از دم او لے از دم آدمی نغمۂ اعجاز معجزہ گردید
کہ صدور آں از غیر ممکن ست چوں حقیقت سخن بیان فرمودہ در مدح قدر آں آغاز نمودہ میفرماید +
قولہ در سخن را چو نمودم عیار + از سخن در چشم یار غار + در سخن سخن چوں نمودم عیار لے سرگی او
عیاں ساختم چشم یار غار زیرا کہ پیش عیار سخن نمودن غار ست و تخصیص از برائے آنست کہ اہل سخن
بہ و بیفزودش ... حاصل کنند + قولہ چوں فلک ای زانکہ ترازوی نہی + زر بہ و مہر بکسو نہی + چوں
فلک لے بقدر فلک او زانکہ یعنی اگر اضافت مرد مہر اضافت شبہ ہست لے زر کہ مثل مہر
ہست بکسو نہی لے بہ یک پلہ آں ترازو + قولہ پلہ دیگر صدف در کنی + وا ز سخن ہیچو درش
پر کنی + در سخن صدف در مکان وا ز سخن عطف تفسیری بود + قولہ زر سبک پایہ شود

چرخ سائی۔ وزن گران مایه نه جنبد ز جائی٭ پس سبک پایه خفیف و بمیقدار چرخ سامی بالا رونده چه سبک به بالا رود و دیگر اما یه سخن قیمتی وار جمبند نه جنبد ز جا معنی بر جاے بماند چه پله بیش وزن بر جاے بماند و بالا نرود چون حقیقت سخن و قدر آں بیان فرموده عنان بیان بموعظت خود معطوف ساخته میفرماید **قوله** جامی اگر هست ترا گوهرے٭ پائے نشد آمد بکش از هر درے٭ گوهر معنی سخن شد آمد معنی آمد و رفت٭ **قوله** بر در هر سفله مشو چشم آر٭ همچو صدف با گهرے خویش ساز٭ تفسیر مصرعه ثانی بیت سابق ست با گهر خود بسیار معنی مشغول باش٭

در فضیلت کلام موزون که هر نوع ازاں بحریست مشحون بلآلی مکنون و جواهر گوناگون هر نوع عبارت از انواع بحور ست ضمیر ازاں راجع به کلام مکنون باول مفتوح پنهاں داشته شده لآلی مکنون عبارت از محسنات معنوی است و جواهر گوناگون کنایت از محسنات لفظی بلآلی مکنون متعلق مشحون است و جواهر معطوف ست بر لآلی٭ **قوله** اے پر ز آوازه عروس سخن۔ شاهد جان است عروس سخن٭ خطاب بهر ناطق مطلق که انسان باشد عروس سخن سخن شاهد عزیز و محبوب جانهاے اے جان هاے سامعین و متکلمین عروس سخن سخن اے حرف ندا و منادی محذوف ست که انسان باشد و مصرعه اول صفت منادی ست و مصرعه ثانی مقصود بالنداء **قوله** طرفه عروسی که ز زیور تهی۔ آید ز دلبری و دلدهی٭ عروسی بحال سخن کاف که ز زیور تهی وقتیه است زیور عبارت از محسنات لفظی و معنوی دلبری گرائیدن گردیده کردن چنانچه از لفظ شیرین دل سامع میگرداند و دلدهی قوت بخشیدن چنانچه از لفظ همت دل سامع قوی شوی **قوله** چونکه بزیور شود آراسته طعنه زند بر همه ناکاسته٭ زیور همه محسنات طعنه زند بسبب کمال حسن۔ ناکاسته کامل **قوله** چون گهر نظم حمایل کند٭ غارت صد قافله دل کند٭ گهر نظم یعنی وقتیکه منظوم شود صد کس را فریفته کند٭ **قوله** چون کشد از قافیه خلخال پا۔ پائے خرد مند بلغزد ز جاے٭ از قافیه بیان خلخال ست و قافیه از آخر حرف بیت تا اول ساکن یا حرکت حرف متحرک که ماقبل اوست مثل جاے و دریں بیت ست و حروف و حرکات قافیه دریں از حرکت جیم تا آخر ست قول خلیل است و مختار از اقوال همیں قول ست و بعضے تمام کلمه آخر بیت را قافیه گویند مجازاً پائے لغزیدن فریفته شدن٭ **قوله** چون ز دو مصرع کند ابروان۔ رخنه شود قبله پیر و جوان٭ ز دو مصرعه بیان ابروان رخنه شود بهم گردد و قبله پیر و جوان متوجهی که پیر و جوان همواره متوجه او باشند ای پیر و جوان قبله خود را که همواره متوجه او باشند بر هم کرده با بروان سخن منظوم ناظر شوند و بدو روے آرند٭ **قوله** معنی رنگین چو شود غازه اش۔ باغ [illegible] ز گل تازه اش٭ معنے رنگین معنی خوب عبارت

خیز شین، غازه کش مضاف الیه محذوف ست لے غازه کش ۔ اودر وے عبارت از عبارت ست
بنغ بمعنی بسیار خوش گل تازه همان عبارت **قوله** من که زهر شاهد وی زاهدم . عمر تلف کرده این شاهدم
من مبتدا که زهر شاهد وی زاهدم صفت او مصرعه ثانی خبر زاهد یعنی تارک سخن موزون ۔ **قوله**
عقده حایل رگ بر جلوه داد ۔ عقدهٔ صبر از دل جانم گشاد ۔ عقد بالکسر سلک عُقد بالضم گره عقده صبر
صبر رگ جان جان کشاده لے دور کرده یعنی چون سخن از موج حالت نظم گیرد بر منظوم کردن آن بی صبر
شوم و بیچاره ناظم او باشم ۔ **قوله** دل که گران مایه ز اقبال اوست ۔ طوق کش حلقهٔ خلخال اوست
دل مبتدا که گرانمایه ز اقبال اوست صفت او مصرعهٔ ثانی خبر گرانمایه صاحب ... ان اقبال فاعل سخن
طوق اسیر و بند حلقهٔ خلخال ... خلخال همان قافیه سخن چنانچه در سابق فرموده یعنی دل من
اسیر قافیه سازی اوست **قوله** ناشسته کارش آشنا کرده ۔ غازه زخون جگرم ساز کرد ۔ ناشسته آرایش
و بیهوده عبارت از فکر مولوی علیه الرحمة غازه همان معنی رنگین که سابق فرموده زخون جگرم ساز کرد لے معنی
رنگین برآرایش رخ ... از خون جگرم بهم آید **قوله** ابروی او گرچه نه پیوسته است ۔ راه خلاصم بغمزه او
بسته است ... ابرو همان دو مصرعه که سابق ذکر کرده نه پیوسته است لے در میان مفاصله دارد
... هر بیت که دو مصرعه ... شده راه خلاص الخ لے ... از و کناره گرفت یعنی باوجودیکه
پیوسته ابروی نیست خلاص ممکن نشود وقتیکه ... ابروی بود خلاص بطریق اولی ممکن نمی شد
قوله روز ... آواره ... شب ... تا ... گوی عبارت از سامان سخن تا که
پوی تلاش ... هموار ... سخن سازی میکنیم ۔ **قوله** شب که مرا او ... گوی رهبر ست
گر سیم از زانوی و پا از سر ست ۔ ... علامت ... تا بوی ضمیر متکلم لے ... من
گرسیم لے کرسی پایهٔ فکر من از زانو بیان کرسی ست پای لے پای فکر من از سر بیان پای یعنی
در حالت ... سر بزانو نهم چنانچه میفرماید **قوله** از مددت والائے خویش ۔ بر سر کرسی چو نهم پای خویش
همت والائے همان فکر کرسی زانو پای سر ۔ **قوله** باز کشم پائے ز دامان فرش ۔ سر بهم آرم ز گریبان
عرش ۔ پاز کشیدن دور کردن دامان فرش فرش و فرش زمین ... از شغل زمین دور شوم سر بدر آوردن
سر بر تافتن سر بر کردن یا غنی شدن ۔ **قوله** جامهٔ جسم از تن جان برکشم ۔ خامهٔ نسیان بجهان درکشم
جامهٔ جسم ... تن همان جان برکشم ... دور کنم و مجرد ... شوم خامه نسیان الخ ای جهان را فراموش کنم و
این بیت مشتمل بصفت تجنیس ست ۔ **قوله** بلکه ز جان نیز مجرد شوم ۔ جرعه کش باده سرمد شوم ۔ از
مجرد شدن ... فکر ... استغراق در آن باده سرمد فنا مطلق از اوصاف وجود بید ست که

این فنا سرمدی ست و هرگز فنا نه پذیرد **قوله** باده ز جام جبروتم دهند + نقل ز خوان ملکوتم دهند +
جام جبروت جبروت و جبروت تعبیر از ذات کنند خوان ملکوت ملکوت و ملکوت محققین مراد از صفات
دارند فاعل دهند قضا و قدر یعنی بعد فنائے اوصاف بشری مرا محرم اسرار ذات و صفات خود کنند
قوله ساقئے سلسال وهم سلسبیل + مطربم آوازهٔ پر جبرئیل + ساقی مبتدا مضاف بضمیر متکلم
سلسال ده بمعنی پے در پے دهنده صفت ساقی ست سلسبیل خبر و سلسبیل نام جوے در
بهشت یعنی محو تماشای سلسبیل شوم و از آواز شنیدن پر جبرئیل خوشوقت شوم + **قوله** ساقی و
مطرب بهم آمیخته + نقل معانی همه جا ریخته + ساقی همان سلسبیل مطرب همان آوازه پر جبرئیل نقل
معانی یعنی هر جا معانی بفکر در آئیند چه از جبروت و چه از ملکوت و چه از سلسبیل و چه آوازه پر جبرئیل
قوله بهره چو برگیرم ازاں بزمگاه . انبئے رجعت کنم آهنگ راه + آں بزمگاه عالم علوی راه را عالم
سفلی + **قوله** هرچه دهد دستم ازاں خوان پاک . زله کنم بهر حریفان خاک + هرچه ای هر معانی دست
دادن میسر و حاصل شدن خوان پاک همان عالم علوی زله بالفتح آنچه از بهر کسے نهند از طعام کذا فی التاج
قوله بر طبق نظم بدست ادب + بر نمط دلکش و طرز عجب + طبق نظم نظم دست ادب ادب **قوله**
پرده ز تشبیه و مجازش کنم + تحفهٔ هر محفل رازش کنم + تشبیه آنچه چیزے را به چیزے تشبیه دهند و آن هفت
قسم است تشبیه مطلق تشبیه مشروط تشبیه عکس تشبیه اضمار تشبیه کنایه تشبیه بالتفصیل تشبیه تسویه و
مجاز از قسم استعاره است و آں مشبه و مشبه به هر دو غرض باشند یعنی محسوس حواس ظاهر یا
آنکه متصورات یعنی محسوس حواس باطن **قوله** جامی اگر اهل دلی گوش کن + سامعه را بدرقهٔ هوش کن +
گوش کن لے بهوش بشنو سامعه را بدرقهٔ هوش کن ای به هوش بشنو - **قوله** هوش بدین تحفهٔ غیبی سپار +
تا خرد نام نهد هوشیار + این بیت مقوله گوش کن ست تحفهٔ غیبی مضمون عالم علوی چنانچه مذکور شده
سپار لے هرچه نظر کنی مضمون آں از عالم علوی آوری

در تنبیه سخنوران هنرور و ترغیب بدانچه در بایست شعر است تا مقبول طبع و مطبوع طباع سماع افتد

+ تنبیه بیدار کردن و واقف نمودن بر چیزے ترغیب در رغبت و خواهش انداختن کسے
را طباع بالکسر سرشت مردم کذا فی ئل نه شود استماع گوش دادن + **قوله** قافیه سنجان که در دل زنند + در
برسخ تیره دلاں گل زنند + قافیه سنجان شعرا رح چوں در دل زنند ای متوجه دل خود شوند برائے فکر در
بالفتح دال مهمله دروازه که بتازی باب خوانند و در کوه نور الدین پس در بنجاے معنی باب ظرف ست
و در ترجمه فی ست اول شے محذوف ست دروازه که بر شے ته تیره دلان کشاده است گل زنند دهند

سہا وند تا از آمدن ایشان شعرا را مزاحمت نرسد **قوله** روئی چو در قافیه سنجی کند پشت برین دیر سپنجی کند
قافیه سنجی فکر سخن کردن دیر سپنج دنیا پشت کردن ترک دادن **قوله** تن بگذارند ہمہ جان شوند
کوه ببرند و سوے کان شوند تن بگذارند در فکر سخن کوه تن یکان دل اے مشقت بسیار کنند و اندیشه
بے شمار در زند تا دل پر گوہر که عبارت از کان ست بہر سانند **قوله** جان کنی و کان کنی آئین شان
صیرفی چرخ گہر چین شان ۔ جان کنی مشقت بسیار کردن در فکر سخن کان کنی مضمون
بر آوردن از دل کنی بالفتح کندیدن صیرفی چرخ گہر چین شان اے پسند کننده و
طلب سازنده اے آنقدر سخن ایشان ترقی گیرند و خوبی پذیرد که آسمان طالب آنہا شود ۔ چون بیان
قافیه سنجان عظام و شاعران فخام نمود و تنبیه ناقصان و به ترتیب ایشان آغاز کرده میفرماید
قوله ایکه درین کار جگر خورده ۔ گوہر رنگین بکف آورده ۔ ای حرف ندا و منادی محذوف ست که درین کار
الخ صفت منادی دبیت لاحق مقصود بالندا ست کار اے فکر سخن جگر خوردن محنت کشیدن گوہر رنگین
سخن آراسته بکف آوردن حاصل کردن **قوله** گوہر و لعل از دل و کان میطلب ۔ ہر چه بیابی
به ازان میطلب گوہر و لعل عبارت از مضامین و معانی از دل یعنی او میان کان دل
که کان گوہرہائے مضامین ست نه کان خیالات باطله بیابی از لعل و گوہر دران کان دل ازان اے
ازان گوہر و لعل **قوله** گوہر این کان همه یکرنگ نیست ۔ لولوئے عمان همه ہمسنگ نیست علت به ازان
طلبیست این کان دل بر مضامین یکرنگ یکساں اے به از به ہست مصرعه ثانی تمثیل مضمون مصرعه اول
ست ہمسنگ ہم وزن **قوله** ہر که بخس کرد قناعت خسی ست ۔ به طلبی کن که به از به بسی ست خس
مضمون سہل خسی بیاء فارسی مردود و سہل پست و پست فطرت که به از به بسی علت به طلبی کن ست
چون حصول مضامین عالیه موقوف بر طہارت دل از حدث اخلاق ذمیمه است بطریق ارشاد میفرماید
قوله ناشده از خوئے بدت دل تہی ۔ کے رسد از نظم تو بوئے بہی ۔ خوئے بد اخلاق ذمیمه
بوئے بہی حسن مضمون و خوبی عبارت **قوله** ہر چه ز دل ہست ز پاک و پلید ۔ در سخن آید اثر آن پدید
زپاک و پلید بیان ہر چه پاک و پلید اخلاق حمیده و اخلاق ذمیمه آن راجع بہر چه **قوله** جیفه چو بندد
دہن جوئے تنگ ۔ آب روان گیرد ازان بو و رنگ ۔ تفصیل مضمون بیت سابق بطریق تمثیل و
این را صنعت تقسیم گویند تنگ برائے آن ست که بوقت عدم تنگی آب جوئے جیفه نگیرد
ازان اے از جیفه **قوله** چون گره نافه کشا نسیم ۔ غالیه سا گردد و عنبر شمیم گره نافه کشاید
یعنی الازجی فاعل غالیه بو گردد نسیم ست **قوله** نظم که نسبت بگہر باشدش ۔ به ز گہر باشد اگر باشدش

لفظ جهان گشته و معنی غریب ٭ لیک نه بیگانه ز فهم لبیب ٭ ضمیر شین در بیت اول راجع به نظم است
فاعل باشد در مصرعهٔ اول بیت اول نسبت است و کلمهٔ باشد اول در مصرعهٔ ثانی بیت اول کلمهٔ
ربط است و فاعل باشد ثانی لفظ جهان گشته معنی غریب است نظم که منسوب به گوهر است یعنی از گوهر است
وقتیکه لفظ جهان گشته و معنی غریب باشد او را جهان گشته متعارف و مستعمل لبیب دانای ای معنی غریب
آن قدر نباشد که به فهم و دانائی بهم نرسد ٭ قوله قافیه کمیاب چو دو پهلوی چین ٭ وزن سبک سنگ چو بار
معین ٭ این معطوف است بر مصرعهٔ ثانی بیت سابق کمیاب نادر بار معین پاک و صاف ٭ قوله نی رقم
کلک تکلف ورو ٭ نی کلف داغ تصلف ورو ٭ تکلف دشوار کار بسیار کردن که در آن رنج باشد تصلف و
تسلف لاف زدن کلف داغ سیاهی که بر روی افتد کلک تکلف تکلف و عبارت از تکلف تشبیه او در وجه
مشابهت نباشد داغ تصلف تصلف و عبارت از مبالغه کردن که بحد لاف رسد قوله یافته از صنعت
وقت جمال ٭ لیک نه بیرون ز حد اعتدال ٭ لیک از حد اعتدال نگذرد و زیرا که قوله شاهد پرورده بصد
عز و ناز ٭ نیست بمشاطه ندارد نیاز ٭ بر رخش از غالیه مشک سا ٭ خوب بود خال ولی یک دو جا ٭
یعنی شاهد که بصد عز و نیاز پرورده باشد احتیاج بمشاطه ندارد و بر رخ او اندک خال خوب میباشد
و اگر زیاده از حد اعتدال باشد رخ او بزشتی مایل گردد چنانچه در بیت لاحق می آید از غالیه مشک سا
بیان خال است ٭ قوله خال که از قاعده بیرون فتد ٭ بر رخ معشوق نه موزون فتد ٭ خبر خال که مبتدا
ست بلکه قوله خال عذارش به سیاهی کشد ٭ روی سفیدش بسیاهی کشد ٭ خال ای خال زیاده از حد
اعتدال فاعل کشد خال است روی سفید و عذارش هر دو مفعول قوله این همه گفتیم ولی زین شمار ٭
چاشنی عشق بود اصل کار ٭ اینهمه یعنی قوانین زین شمار یعنی قوانین مذکوره اصل کار است اصل و بنیاد کار
سخن نمی بینی که عاشق جاهل چه سخن گوید قوله عشق که رقص فلک از دور اوست ٭ خوان سخن را نمک از شور اوست
عشق مبتدا که رقص فلک از شور اوست صفت اوست مصرعهٔ ثانی خبر رقص فلک از نور اوست یعنی
از عشق باری تعالی که در ذات فلک تافته است فلک در وجد آمده خوان سخن را نمک ای نمک خوان
سخن و خوان سخن سخن شور ای شورش و آشفتگی عشق که در ذات انسان باشد چون از مخاطبه شاعران و
ارشاد ایشان فارغ شد بمخاطبه خود بطریق موعظت میفرماید قوله جامی اگر در سرت این شور نیست ٭
خوان سخن گر نهی دور نیست ٭ ای شور یعنی شور عشق زیرا که قوله مرد کرم پیشه کجا خوان نهد ٭ تا نه ز انعام
به بلبدان نهد ٭ مرد کرم پیشه کریم پس شاعر را هم باید که اول عشق ورزد آنگاه هنگامه سخن پیش کند ٭

در کشف پردهٔ حقیقت دل و بیان آنکه دل صاحبدلهائی در پهلوی پیر

دل شود۔ درکشف بازکردن پردہ حقیقت دل لے بیان کردن حقیقت دل را ای دل بے معنی دل شود لے دل با معنی۔ **قولہ** گلبن جان را بگل کاشتند۔ آرزوے غنچۂ دل داشتند۔ گلبن جان گل بکسر کنایت از تن کاشتند لے روح را بہ تن آوردند غنچۂ دل آرزوی داشتند لے آرزو برآمدن دل و پیدا شدن آں داشتند وایراد گلبن وگل وغنچہ از محسنات ست۔ **قولہ** چوں زگل آں گلبن تر سر کشید۔ غنچۂ نورستہ دل بر دمید۔ چوں گل بہماں تن آں گلبن تر بہماں جان سرکشیدن موجود شد نورستہ یعنی نو بادہ و تازہ صفت غنچۂ دل بر دمیدی پیدا شد **قولہ** درج دراں غنچہ چو اوراق گل۔ ہرچہ در آفاق چہ جزو وچہ کل۔ دراں غنچہ ای غنچۂ دل معنوی چہ جزو وچہ کل بیان ہرچہ است جزو کل ہمہ اشیا کونیہ مرکبہ و بسیطہ یعنی ہرچہ عالم ست ہمہ در دل درج ست گل اول بکاف فارسی مضموم و ثانی بکاف تازی مضموم و ایں بیت مشتمل بر صفت تجنیس ست۔ **قولہ** حسن بتاں آیت تفصیل او۔ کون و مکاں دفتر تحصیل او۔ آیت تفصیل او لے آں قدر حسن مفصل واقعست کہ حسن بتاں از ان تفصیل بہ مرتبہ یک آیت ست کون و مکان عالم دفتر تحصیل دل و علوم آں دفاتر بسیار ست و عالم از ان تحصیل بہ یک دفتر ست وایراد آیۃ و تفصیل و دفتر و تحصیل از محسنات ست **قولہ** چرخ فلک و آنچہ بود در خمش۔ و آنچہ خرد نام نہد عالمش۔ تفسیر چرخ فلک آنچہ بود در خمش ست فاعل نہد خرد ست **قولہ** در تہ دائرہ دل کم ست۔ وآں ہمہ چوں قطرہ و دل قلزم ست۔ بسعت فراخی دائرہ دل حاصل آنکہ آسمان و آنچہ درخم اوست یعنی آنچہ خرد نام او عالم نہد ہمہ در فراخی دل کم و ناچیز ست مثل قطرہ کہ در دریا ناچیز میگردد **قولہ** آنکہ خدائی ہمہ گنجد دروے۔ ایں ہمہ پیداست چہ سنجد درو۔ علت ناچیز شدن ہمہ تمام عالم در دل خدائی آنچہ منسوب بذات حق تعالیٰ باشد از اسما و صفات و افعال آں اینہمہ چرخ و عالم چہ سنجد لے چہ وزن و قدر دارد **قولہ** اینکہ پس پردہ تن پردگیست۔ دست خوش زندگی و مردگیست۔ بیان حقیقت دل ست و سابق صفت دل بود ایں دل گوشتیں۔ دست خوش الخ لے مقید و متعلق زندگی و مردگیست یعنے پارہ از تن ست نہ دل پس چنانچہ تن را گاہے زندگیست وگاہے مردگی ایں دل ہم بوے زندہ مردہ میگردد۔ **قولہ** مظہر اسرار دل آمد نہ گل۔ مطلع انوار دل آمد نہ گل۔ اسرار حقائق کونیہ دل و دل معنوی گل و دل گوشتیں انوار ای انوار الٰہی گل ہر دو بکاف فارسی مکسور ست پس **قولہ** دل اگر ایں مہرہ بود کز گل ست۔ فرق بدیں مہرہ ز خر مشکل ست۔ از گل بیان مہرہ فرق ای فرق نہان از خر و امتیاز آں چہ صنوبری کہ مہرہ گل ست خر ہم دارد۔ **قولہ** لاف خردمندی ازیں مہرہ چند۔ خر ہم ازیں مہرہ بود ارجمند۔ چند ای چند باید زدن مصرعۂ ثانی علت چند لاف زدن ست۔ **قولہ** ہرکہ بدیں مہرہ چو خر دل نہاد۔ دُر گرانمایہ بخرمہرہ داد۔ ایں مہرہ

ای بہرہ گوشتین کہ دل ظاہری ست دل تنہا و اعتقاد کردہ و دیگر انمایہ دل معنوی خر مہرہ ہماں مہرہ گوشتین بخر مہرہ راد
ای ضایع کرد چنانچہ دُر را بخر مہرہ فروختن ضایع کردن درست ؛ **قولہ** تا نہ کنی روے بہ دریا دلی
بنوبت از گوہر دل حاصلی ؛ بیان حصول دل معنوی تا بہلائے شرط ست مصرعۂ ثانی جزا و ہمچنیں در
بیت لاحق یا دو لی فارسی برائے عظمت است یا برائے نکرہ و ہمچنیں یا حاصلی برای نکرہ ای ہیچ حاصل
نخواہی کرد از گوہر دل بیان حاصل ست **قولہ** تا نزنی خیمہ بہ پہلوئے پیر ؛ ہیچو دل از دل نشوی بہرہ گیر
ہیچو دل ای چنانچہ ذات دل در پہلوئے مردم ست پس مشابہت در پہلو زدن ہست از دل ای از دل
معنوی بہرہ گیر حاصل کنندہ حاصل آنکہ از دل معنوی حصول نخواہی یافت تا و ہمچو مثل دل گوشتین کہ در
پہلوئی جائی دارد پہلوی پیر کامل مصاحبت نورزی و خدمت بصدق دل نکنی **قولہ** ہست دلت بیضۂ
مرغ نکو ؛ نے اثر جنبش و پرش درو ؛ تا کہ بجنبش رسد آنگاہ بپرش ؛ زیر پر پرورش پرورش دلت
ای دل تو ہنوز بیضہ ایست کہ ازوی مرغ نیکو ست کہ معرفت اللہ باشد ضمیر درو راجع بمرغ فاعل رسد
مرغ پرش اول بکسر زا مشددہ و ثانی بکسر را مخففہ بمعنی پرواز ضمیر دہش راجع بہ بیضہ پرورش تربیت حاصل
آنکہ دل صنوبری تو بیضہ ایست و دل معنوی کہ دران مرغیست کہ نہ جنبش و نہ پرواز دارد پس در چہ پیرای
صحبت آن بیضہ را پرورش کن تا آن مرغ بجنبش آید و بہ پرواز رسد و مقرر ست کہ مرغ از بیضہ بی پرورش
جنبش نگیرد و بہ پرواز نیاید **قولہ** پیر کہ باشد شہ کون و مکان ؛ خواجہ داد و ستد کن فکان ؛ بیان
تحقیق پیر و صفت آن شہ کون و مکان ای متصرف بعالم کہ ہر کہ را خواہد بدہد و ہر کہ خواہد ندہد محتاج
دعا جز کہ بہ پا پرواز دو متوجہ اہل دل گردد و خواجہ داد و ستد خداوند تصرف کن فکان عبارت از تلفظ
کولی ست بفرمان کن آنقدر موجودات بسرعت موجود شد کہ گویا پیشتر ازیں موجود بود حاصل پیر ہمچو ل
باید کہ شاہ و خداوند تصرف عالم باشد مصرعۂ ثانی تفسیر شہ کون مکان **قولہ** تخت نشینی ز سر افگندگی
تاج بسر کش ز خاک در بندگی ؛ سر افگندگی تواضع ز سر افگندگی بیان تخت ست یعنی سر افگندگی و تواضع تخت
او باشد ای تواضع سبب رفعت خود داند و بزرگی خود در نظر نیارد خاک در بندگی ای خاک دروازہ بندگی
خدائی تعالی تاج سر وی باشد و گاہی از وے فارغ نگردد **قولہ** تن شدہ چوں موی ز بیم امید ؛ موشدہ از
ظلمت ہستی سفید ؛ بیم ای بیم عتاب در عدم پاس ادب الٰہی در ہر کار امید ای حصول و وصول ک
بکمال ریاضت بہم رسد مو ہمان تن ظلمت ہستی صفات بشریت سفید صاف **قولہ** چوں مہ نو لیک بجہد
تمام ؛ پشت دو تا کردہ بخدمت قیام ؛ چوں مہ نو از کثرت ریاضت مثل ماہ نو باشد و از بیم عتاب
پشت دو تا حال ست از فاعل کردہ بخدمت متعلق قیام حاصل آنکہ از کثرت ریاضت مثل ماہ نو باشد و

بخدمت قائم بجائی باشد که پشت دوتا دارد **قوله** جیب دلش مشرق انوار غیب - نور بکف کرده چو موسی زجیب
جیب دل مشرق جائی برآمدن انوار غیب ای انوار یکه منشاء آن عالم غیب باشد بکف کرده است حاصل
کرده زجیب خود که دل نورانی باشد **قوله** زندگئی دل چو مسیح از دمش - سبزئی جان چون خضر
از مقدمش - زندگی دل ای دل طالبان سبزی جان نورانیت آن بنور الٰهی چون خضر از مقدمش مقرر
ست جائیکه خضر علیه السلام قدم می نماید سبز گردد - **قوله** طلعت او نور سعادت نما - خلعت آن
دامن دولت کشا یعنی بدیدن طلعت او حصول سعادت باشد خلعت او بر دیگران دولت بخشد **قوله**
علم یقین برده بچرخش علم - گشت وی از عین یقین در حرم - شین چرخش مضاف الیه علم یقین ست
ای علم یقین او علم بچرخ برده است کامل گشته کشت کنایت از ذات پیر ست **قوله** سینه
پاکیزه اش از کبر و کین - حقه پر گوهر حق الیقین - سینه مبتدا پاکیزه اش از کبر و کین صفت او مصرعه
ثانی خبر سینه یعنی او که خالی و صاف از شبه کبر و کین ست حقه ایست که پر از گوهر حق الیقین ست
بدانکه یقین ظهور یقین نور حقیقت است در حالت کشف سرار از استار بشریت بشهادت وجد و ذوق
نه بدلالت عقل و نقل و مادام تا این نور از ورای حجاب نماید آنرا نور ایمان خوانند و چون از حجاب مکشوف
گردد نور یقین خوانند

و یقین را سه درجه ست اول
علم الیقین و شناسش آن ست که باستدلال از مشاهده شعاع و ادراک حرارت در وجود آفتاب بیگمان بود
دوم عین الیقین و شناسش آنست که کسے بمشاهده جرم آفتاب در وجود بیگمان بود و پیش علم الیقین
محقق و مبین شود و در عین الیقین مشاهده و معاین و در حق الیقین رسم لوی از مشاهده و معاین
برخیزد کذا فی الرشحات الفنون - **قوله** صحبتش اکسیر مس هر وجود - همتش ایثار کن تجرد وجود - اکسیر
ای زرساز ایثار کن یعنی فایض **قوله** جامی اگر نقد یقین بایدت - جدی و جهدی بازین بایدت
نقد یقین یقین و یقین مطلق که شامل هر سه درجه باشد یا فرد کامل جد و جهد عبارت از ریاضت
و مجاهده بازین بایدت ای بازین جد و جهد که الفتوح ارتی درکنه آن یقین **قوله** پاکیش از
هرچه بود ناگزیر - دامن اقبال چنین پیر گیر - پاکیش ترک کردن لفظ بود در ضمیر بود ناگزیر برای ربط ست
ای هرچه ناگزیر و ضروری ست یعنی ترک و هر چیز ضروری نموده دامن چنین پیر که مذکور شد بگیر تحصول
وصول و سرافراز شوی **صحبت اوّل پیر روشن ضمیر در تاریکئ شب و ظن تحسین و
رسیدن مرید بواسطه وی بدولت علم الیقین** - بیان آنکه صفت
پیر درین خلوت به روشن ضمیری از جهت مناسبت حصول علم الیقین ست چه علم الیقین

ناشی از روشنی ضمیر ست فافهم۔ قوله دوش که چون نور یقین در گمان۔ روز شد اندر تتق شب
نهان + دوش بضم دال مهمله و واو مجهول کتف و شب گزشته چون بمعنی اے مثل نور یقین که در
گمان نهان ست و پیدا است تا آنکه گمان ست یقین نیست پس گمان پوشیده یقین ست۔
تتق شب حاصل آنکه دوش مثل نور یقین که در گمان نهان ست روز ای خورشید در شب نهان شد
قوله پرده شب روے زمین را نهفت۔ ظلمت شک نور یقین را نهفت۔ مصرعه اول حاصل بیت تحقیق
ست و مصرعه ثانی تخییل مصرعه اول ست پس روز را بیقین تشبیه داده و شب را به شک و تخییل فرموده قوله
برق هدایت ز سحاب کرم۔ شعله برافراخت علم علم۔ برق هدایت هدایت راه نمودن سحاب ابر کرم بکرم
الٰهی علم علم بسیار حاصل آنکه در شب گزشته نور هدایت در باب من از کرم الٰهی بسیار طامع و لامع گردید قوله
چشم گشاده بهم روشنان۔ ظلمتیان را همه چشمک زنان۔ بهم بایکدیگر روشنان ستارگان ظلمتیان غافلان که پوشیده
به ظلمت غفلت اند چشمک زنان اشارت کنان مصرعه ثانی حال ست از فاعل گشاده اند قوله کامشب اے آنچه
که طلب کار کیست۔ نے شب خفتن شب بیداری ست + بیان چشمک زدن ست حاصل آنکه امشب شب
بیداری ست از سبب طلبگار بودن بخدائے تعالیٰ اے هر که طالب [illegible] باشد امشب بیدار بود که نزول
هدایت امشب است + قوله چشم من از چشمک شان باز شد۔ دولت بیداریم آغاز شد چشمک شان
اے چشمک زدن شان یعنی باشارت کردن دولت بیداری بیداری قوله روشنی در دل تنگم
فت + تیرگی غفلتم آمد بباد + روشنی افتاد و هوشیاری در دل تنگم اے دل من که پیش ازین
از غفلت خود ملول تیرگی غفلت غفلت قوله آه و تلهف زدم تاب زد + اشک تاسف به کلم آب زد
تلهف دریغ و افسوس خوردن و اندوه نمودن تاسف اندوه نمودن کما فی الرشیدی پس درین
مقام از تلهف و تاسف محض اندوه نمودن و افسوس خوردن بر عدم حصول علم الیقین نیست و
ترقی درمیان ایشان محققان نموده اند ملحوظ نیست تا نه دلے بر خاست نگلم آب زد اے برتن می ریخت
قوله سر ز گریبان وفا بر زدم۔ دست بدامان دعا بر زدم + سر از گریبان وفا زدم ای الی بخدا تعالیٰ
وفادار شدم و اخلاص نمودم اے دست بدعا بر داشتم۔ قوله بهر دعا از گره مشت من + بند کشا گشت
سر انگشت من + بند کشا کشاینده بستگی که در گره مشت بود و فاعل گشته سر انگشت من کشاینده بستگی مشت گشته
اے دست به دعا بکشادم + قوله دست طلب بر فلک افراختم + تیر دعا بر هدف انداختم چنانکه دست طلب را که
است بر فلک پیش فلک یا که فلک قبله دعا ست چنانکه کعبه قبله نماز ست تیر دعا و دعا به آسمان آسمان ست و بیتوانند که بر فلک
افراختن بمعنی بلند کردن باشد هدف عبارت از اجابت یعنی دست دعا بلند کردم و دعا را با جابت رسانیدم پس ایں

بیت اجمال ست و ابیات آینده تفصیل آن قوله گفتمش ای قبلهٔ آزادگان، راه نمائی ذره افتادگان شین گفتمش
راجع بحق تعالی آزادگان ای مردان که از ماسوی الله آزاد ند ذره افتادگان گمراهان واضافت راه نمائی
ذره افتادگان اضافت اسم فاعل بسوی مفعول اوست قوله صنع تو اکسیری مس بی قبل تو سرمایهٔ هر مفلسی
یاء اکسیری یا فارسی برای عظمت ست و همچنین همزه سرمایه ای سرمایهٔ عظیم و یاء مسی برای تنکیر ست و همچنین
مفلسی و اکسیر بمعنی زر کننده مس ناقص و ناقابل مفلسی بی سامان از هر قسم قوله همت دون دل و تن و تیم به برده
ظلمت شک نور یقینم به برده. دون بسبب عدم ریاضت و مجاهده دین یقین مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست
قوله پیش رهم رهبر دینی فرست. بهر شبم شمع یقینی فرست، رهبر دینی مرشد و پیر کامل ست ای
شب شک شمع یقین یقین. قوله لب بدعا سیر نگشته هنوز، وقت تضرع نگذشته هنوز، زدعا تعلق سیر گشته
قوله تا کهیم از دور چراغی نمود، در دل من نور فراغی فزود، یاء فراغی و چراغی برای عظمت و برای فرحت
و انبساط قوله پیشتر آمد علم نور گشت، زنگ زدای شب دیجور گشت، علم لوای شعلهٔ نور بزرگ بقدر علم باشد
فاعل آمد گشت چراغست زنگ زدای شب دیجور ای تیرگی شب را دور ساخت و روشنی تمام موجود شد بعد ازین
علم نور از میان بشگافت. قوله چون علم نور گریبان شگافت، طلعت خضرش ز گریبان بتافت
گریبان شگافت ای همان علم نور از میان بشگافت شین خضرش مضاف الیه گریبان ست راجع بعلم یعنی از گریبان
آن علم صورت خضر ظاهر شد قوله خضر صفت کردم که چون خضرش هزار، بود ز سرچشمهٔ دل جرعه خوار، هزار به
ست از ما سبق و کاف بلکه ست شین خضرش مضاف الیه دل ست که در مصرعهٔ ثانی ست سرچشمهٔ دل دل
یعنی دل پیر آنقدر نورانی بود که همچون خضر هزار کس از وی نور یاب بود این بسبیل مبالغه است قوله
آب خضر آتش سوداش داشت. زندگی از باد مسیحاش داشت، آب خضر آبحیات آتش سودا سودای عشقی باد
مسیحاش ای سخن او مثل مسیحا زندگی بخش ست مصرعهٔ ثانی ترقی ست یعنی آبحیات که از کمال زندگی او
عاشق او بود و پیدا است که حیات اولیا ابدی است و آبحیات حیات تا قیامت بلکه آب حیوان زندگی
از سخن زندگی بخش او حاصل داشت بسبب آنکه حیات تمام عالم بوجود اولیاست. قوله چشم من
القصه چو بر وی فتاد، مشعلهٔ دین خشک شده نی فتاد، القصه کلمه ایست که برای کوتاه کردن کلام
می آرند بر وی ای بر طلعت پیر شعلهٔ شوق بلازمت پیر خشک شده کنایت از تن مولوی که بی آب معنوی
و بستین مثل نی خشک شده بود یا از لوث بشریه خشک شده بود قوله نور یقینم ز درون بر فروخت
خار و خس وهم و گمانم بسوخت، نور یقین شعلهٔ علم الیقین درون دل برفروخت بمعنی لازمی ظاهر شد
خار و خس وهم و گمان وهم گمان. قوله زد و بجستم چو صلای ز جا، همچو مصلاش فتادم بپا.

مصلی بکسر لام نماز گزارنده مصلا بالفتح لام سجاده نشین مصلاش مضاف الیه یائی ست و این بیت مشتمل
بر صنعت تجنیس ست و اشتقاق و اگر مصلا بکسر مشتق از تصلی که معنی با آتش نزدیک شدن ست
باید گفت بمعنی با آتش نزدیک شونده تواند و جستن وی ظاهر ست **قوله** روی چون نعلین بیاسودمش۔
پای زمین بوسه بفرق سودمش + شین در هر دو مصرعه مضاف الیه ست **قوله** ظل کرم کرد بفرقم دراز +
کای سر تو خاک براه نیاز + ظل کرم الخ لے متوجه من شد کاف کای بیان گفتن محذوف ست راه
نیاز لے راهِ نیاز من **قوله** روی بمن کن که حبیب توام۔ نبض بمن ده که طبیب توام۔ روے بمعنی توجه
نبض کنایت از دل کاف در هر دو مصرعه علت ست **قوله** ره که درین مرحله ام داده اند۔ خاصه برائے
تو فرستاده اند + که درین مرحله ام داده اند صفت راست راه مبتدا و مصرعهٔ ثانی خبر فاعل فرستاده
اند و داده اند قضا و قدر **قوله** باز نما علت بیماریت۔ شرح ده اسباب گرفتاریت۔ باز نما
ظاهر کن علت سبب بیماری غفلت شرح ده بیان کن گرفتاری لے گرفتاری بدن غفلت و تاء
بیماریت و گرفتاریت بمعنی خود ست یعنے بیماری و گرفتاری خود ظاهر کن که معالجهٔ آں کنم **قوله**
گفتمش لے خضر مسیحا نفس۔ خضر و مسیحا توئی امروز بس + از قدمت سبزهٔ عیشم دمید۔ وز نفست ذوق
حیاتم رسید + بیت ثانی بیان خضر و مسیحا توئی امروز بس ست سبزهٔ عیش و عشرت یعنی ذوق
حیات حیات معنوی و میم عیشم و حیاتم مفعول دمید و رسید ست و فاعل آں سبزه و ذوق این هر دو
بیت مشتمل بر صنعت جمع و تقسیم ست + **قوله** عین شفا شد ز تو بیماریم۔ به ز صد اطلاق گرفتاریم
شفا افاقت و هوشیاری بخدا بیماری همان غفلت به ز صد اطلاق الخ یعنے گرفتاری من به بیماری
غفلت بهتر از آزادی نه آنست چه گرفتاری سبب قدم تو گشته و ایراد شفا و بیماری و اطلاق و گرفتاری
از لغت تضاد ست + **قوله** صحت من دولت دیدار تست۔ شربت من لذت گفتار تست صحت من آی
موجب صحت من دولت دیدار شربت عیش و این بیت مشتمل بر صنعت ترصیع و تناسب است
قوله روئے تو شد حجت ایمان من۔ نور یقین زد علم از جان من + حجت ایمان لے حجت برائے
اثبات ایمان ای ایمان من بدون + یعنی تو درستی یافت مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست + **قوله**
آنچه رسید از تو بجان سقیم۔ باشد از آں حجت و برهان عقیم + آنچه لے یقین بخدا از تو لے از دیدار تو و توجه
سقیم به سبب ظن و تخمین عقیم نا زاینده و غیر منتج لے بے حجت و برهان آں یقین حاصل کرده نمیشود این
بیت خالی از تناسب نیست + **قوله** و آنچه شدم از تو بآں روشناس۔ منتج او نیست دلیل و قیاس۔ ادعا
مضمون سابق به یقین عبارت و آنچه همان یقین بآں راجع بآنچه منتج او نیست۔ دلیل و قیاس

اے بدلیل وقیاس آں یقین حاصل نمیشود و ایراد منتج وقیاس و دلیل از تناسبست **قوله** بہین زیں پس
غم باری نماند ۔ بہ صبح مقصود غباری نماند مقصود یقین غبار ظن مصرعۂ ثانی تفسیر غم و بارست **قوله**
لیک ازیں بیم زپا اوفتم + گر تو مباد آنکہ جدا اوفتم + اختر برجیم متواری شود ۔ صبح یقینم شب تاری شود +
گر تو مباد ابیان ایں بیم است جملہ کہ جدا اوفتم فاعل مباد است اختر نور یقین برج دل متواری تاریک
صبح یقین یقین شب تاری اے تاریک ظن وتخمین ومصرعۂ ثانی تفسیر اولست و ایراد اختر و برج و صبح و
شب از تناسبست + **قوله** گفت کہ جامی مشو اندیشہ ناک چوں شدت آئینہ ز اندیشہ پاک + آئینہ دل
اندیشہ ظن وگمان مشو اندیشہ ناک جزء المقدم چوں شدت الخ ست **قوله** باش ہمیشہ زرہ دل بمن + آئینہ
ات دار بمقابل بمن + زرہ دل اے از توجہ دل مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اولست ۔ **قوله** تا ز فروغی کہ ز من بر تو تافت
دانش تو دیدہ شود دیدہ یافت + تا برای تفریع است فروغ نور دل کہ ز من بر تو تافت صفت فروغ دانش
علم الیقین دیدہ عین الیقین یافت حق الیقین وکمال یقین مثلا شخصے شکر را نی دانست یکے گفت کہ
شکر جسمیست سفید فام شیرین طعم بدیں قول او را علم الیقین بشکر حاصل شد آنگاہ شکر را دید سفیدی
رنگ اے سابہ نظر آورد وبدین دادن او را عین الیقین بحصول آمد و وقتیکہ بکام آورد و طعمش چشید
دریافت کہ ایں شکرست وبعد ازاں ہیچ شبہ در سے نماند وہر جاکہ او را خواہد دانست کہ ایں شکرست فافہم و
قس علیہ ہذا مدار الیقین فی الذات الواحدۃ **قوله** یافت ترا از نور ماند تمام ۔ جملہ یکی یابی و بس والسلام + یافت
حق الیقین جملہ یکے یابی اے جملہ بوجود را مضمحل در ذات واحد خواہی یافت و وحدتی از میان بر خیزد والسلام
اے بعد ازاں سلامتی از فنا و بقا باسد حاصل خواہی کرد + **صحبت دوم با پیر صاحب تمکین و**
روشن شدن چشم مرید بنور عین الیقین ۔ بدانکہ صفت پیر درین خلعت بہ تمکین
برائے سبب عین الیقین ست و وقتیکہ سالک را عین الیقین حاصل شود از تلون خلاص یابد و صاحب
تمکین شود **قوله** صبح کہ بر حاشیہ ایں چمن ۔ زد علم نور فشاں نسترن + صبح اے وقت صبح کہ بر حاشیہ ایں
چمن تا آخر بیت ثانی صفت صبح ست حاشیہ کنارہ ایں چمن فلک نسترن سفیدی صبح علم زدن ظاہر شدن
قوله ریخت ازیں گلشن فیروزہ فام ۔ شاخ شگوفہ ورق سیم خام + گلشن آسمان شاخ شگوفہ ہماں
سفیدی صبح ورق سیم خام ستارگان فاعل ریخت شاخ شگوفہ ورق سیم خام مفعول آں و میتواند کہ
لفظ ریخت بمعنی لازمی باشد گفت و شاخ شگوفہ کہ عبارت از ثریا باشد فاعل آنبود و ورق سیم خام کہ
مراد از ستارگان بود بتقدیر حرف عطف معطوف بر شاخ ثریا کردہ شود ۔ **قوله** باد سحر خیز گل افشاں رسید
رخت سلم بہ گلستاں کشید + باد سحر خیز باد صبا گل افشاں بمعنی خوشبوی صفت باد صبا ست

رخت سلوکم سلوک فاعل رسید وکشید باد ومیتواند که میم سلوکم مضاف الیه رخت باید گفت
وفاعل گشته سلوک یعنے سلوک رخت من لے ذات من ببوئے گلستان کشید پس نسیم **قوله** جلوه گہی
یافتم آراسته. سو بسوے جلوه گران خاسته: جلوه که بہاں گلستان سو بسوی ہر طرف جلوه گران ختنان
قوله بلکه یکے صومعه دیبته صف. اہل صفا گرد وی از ہر طرف: تخییل بیت سابق ست صومعه بہاں گلستان
اہل صفا بہاں جلوه گران فاعل بسته صف اہل صفا گرد وی ای گرد آں صومعه از جانب درون وی راجع
به صومعه: **قوله** سبز مصلا ز گیا ساخته. گرد به گرد چمن انداخته: ز گیا بیان سبز مصلا. **قوله** سبز
لباسان بخشوع تمام. کرده بپالائے مصلا قیام: سبز لباسان بہاں درختان بخشوع لے بخمیدگی که از سبب
کثرت برگ ومیوه بود: **قوله** مرغ سحر زمزمه ساز ہمه. کرد ادا ورد نماز ہمه: زمزمه ساز سرود کننده
مصرعۂ ثانی ترقیست یعنی بلبل پیش سبز لباسان زمزمه دیگر میکرد وسرود مینمود بلکه بلبل ورد ہمه سبز لباسان
پس از نماز ورد مینمایند آں ورد ہمه بعجز ایں بلبل ادا کرده بود بسبب ہزار داستانی ومیتواند که سماع
ورد صوفیان پس از نماز بوده باشد پس بلبل ورد ایشاں ادا نموده وبه نغمه پردازی پرداخته. **قوله**
جست چنار اشرف اوقات را. دست برآورد مناجات را. را در اوقات را علامت مفعولیت ست
ودر را مناجات را بمعنی برائی ست. حاصل آنکه چنار اشرف اوقات لے وقت اجابت بجست
پس یافت آں وقت وبرائے مناجات دست برآورده **قوله** او بمناجات چو تلقین شده نسترن
یاسمن آمین شده: او لے چنار چو تلقین شده لے تعلیم شده پیشتری حرف اکثر از گلہائے یاسمین
آمین خوان گردیده بود اما بیشتر از آں فرموده که بعضی یاسمین بجائے دیگر باشد واکثر پیرامون
چنار پس آنچه گرد اگرد چنار بود ند آنہمه آمین خوان گردیده وصنعتی ست که اکثر حرف یاسمین حروف آمین
ست: **قوله** گل که بتجرید شده رہنموں. نقد خود آورده زخرقه بروں. گل که بتجرید الخ لے حالت مجرد را
داشت باعتبار نقد وکیسه که نداشتن نقد ذات گل کیسه غنچه بروں آورده لے شگفته گردید:
قوله غنچه به تعلیم طریق ادب. از سخن وخنده فروبسته لب. بتعلیم طریق لقب لے برائے تعلیم ادب
دیگراں: **قوله** کرده بنفشه چو مراقب نشست. با قد خم داده سر افکنده پست: چوں مراقب لے
مثل شخصے مراقبه کننده نشست مشغول کرده لے نشست کرده مثل مراقب خم داده خمیده مصرعۂ ثانی تفسیر مراقب
نشست ست یعنے بنفشه سر فرو کرده نشسته بود وایں اشارت بخمیدگی آں گل است **قوله** نرگس اکمه که
ہمه دیده بود. گفت چو دیدش نه پسندیده بود: دیده جہاں بیں نه شود جز بدوست. کور بود ہر که نه بینا
در دوست: اکمه کور مادر زاده ہمه دیده بود لے ہمه تن بصورت چشم بود فاعل گفت بنفشه دیدش ای دیدن

نرگس نہ لپسندیدہ بود لے مثل بینایاں نظر نمیکرد بلکہ مانند کوراں دیدہ کشادہ بیت ثانی بیان گفتست جہان
بین بینا جز بدوست لے بغیر دیدار دوست دال بدوست ثانی بدل از الف اوست بری رعایت قافیہ
حاصل آنکہ نرگس کہ کور بود و کورانہ میدید بنفشہ بدو گفت کہ چشم بینا بغیر دیدار دوست نہ شود آرے کور بود
ہر کہ نابینا با دوست قولہ مکحلۂ لالہ شدہ سرمہ سا میل زمرد بدرون داد جا + مکحلہ سرمہ دان مکحلۂ لالہ
لالہ سرمہ سا سرمہ دار بسبب داغ سیاہ او گویا سرمہ دار بود زمرد سبز و میل زمرد مفعول آں لے مکحلہ لالہ
میل زمرد را بدرون خود جا دادہ ؞ قولہ پا بہ میانش الف کردہ راہ۔ گشتہ پئے نفی سوئی لا آلہ
تخییل دیگر مضمون سابق بانتقال از مسمی باسم فرمودہ و در اسم لالہ چون الف درمیان آید لا آلہ
شود الف عبارت از میل زمرد فاعل گشتہ لالہ سوے لے ماسوی اللہ قولہ قمری و بلبل زدہ بانگ
سماع + مستمعاں کردہ بوجد اجتماع + زدہ بانگ سماع اے سرود کردہ مستمعان ہماں درختان و گل چید
جنبش یک بسبب باد بود۔ قولہ بر دف گل برگ جلاجل شدہ۔ شاخ ز رقت متمائل شدہ + دف
گل دورہ گل برگ لے برگ گل جلاجل شدہ بسبب تحرک شاخ شاخ درختاں متمائل خمیدہ و مقرر است
کہ از سماع رقت بدل پیدا شود ؞ قولہ من بچنیں وقت پر از یاد پیر۔ جان و دل شاد
باد شاد پیر + آتش شوقش زدہ دل شعلہ کش۔ بر دو زمن جا رسکون شعلہ وش۔ گرد چمن طوف
کناں مے شدم + جامہ دراں نعرہ زناں مے شدم + من مبتدا گرد چمن طوف کناں
میشدم خبر و درمیان ہمہ کلام حال ست آتش شوق پیر زدہ درون شعلہ کش صفت آتش زدہ درون
از دل من فاعل بردہ آتش شعلہ وش لے چنانچہ شعلہ قرار ندارد و طوف کناں یعنی طائف حالست
از متکلم و ہمچنیں جامہ دراں و نعرہ زناں و جامہ دراں از سبب بیقراری شوق ؞ قولہ روئے
نمود آدمیم باجمال + ہست نہ و نیست نہ ہم چوں خیال + میم آدمیم مفعول روئے نمودست باجمال صفت
آدمی ہمچوں خیال لے از سبب دوری یا ریاضت مثل خیال بچشم می آید ؞ قولہ چشم کشادم بتامل کہ
کیست + آمدنش سوئے چمن بہر چیست میم کشادم فاعل کشادست بتامل متعلق کشاد کہ کیست علت کشادم
مصرعۂ ثانی معطوف بر کہ کیست ست ؞ قولہ در دوم افتاد کہ پیر من ست + صیقل مرآت ضمیر من ست کہ
پیر من ست بیان افتاد مصرعۂ ثانی صفت پیر مرآت ضمیر ضمیر قولہ پردۂ دوری چو شد از پیش دور +
دیدمش از چہرہ فشاں بحر نور + پردہ دوری از پیش پیش من شین دیدمش راجع بہ پیر مفعول دیدم
از چہرہ فشاں بحر نور حال از مفعول دیدم فشاں بحر نور اے بحر نور فشاں ؞ قولہ پیش دویدم
کہ سَلَامٌ عَلَیْك ؞ ذَوْقِیْ وَجِنْبِیْ وَفُوَادِیْ لَدَیْكَ ؞ کہ سلام علیک بیان گفت محذوف است لدیک

یعنی پیش تست اے نشانیست + **قوله** گفت جوابے کہ چو آبِ حیات ۔ دادہ ز اندیشۂ مرگم نجات +
جواب اے جواب سلام کہ چو آبِ حیات الخ صفت جواب فاعل دادجواب ست ونجات مفعول آں +
قوله از لمعاتِ رُخ و نورِ جبیں چشم مرا ساخت چو دل تیزبیں + یعنی از سبب فیضان لمعات روئے
مبارک خود و نورِ جبین خویش چشم مرا بہ ہستی حق تعالیٰ تیزبیں کرد چنانچہ دل من پیش ازیں بر وجود حق تعالیٰ
تیزبیں بود حاصل آنکہ علم الیقین مرا بعین الیقین رسانید + **قوله** شد مدد نورِ نظر نورِ دل گشت بصیر
بصرِ متصل ۔ مدد مصدر بمعنی فاعل ای ممد نظرا ے نظر چشم سر فاعل شد نور دل بصیر نور چشم ۔ **قوله** آنچہ دل
از پیش ندانستہ بود ۔ پیش بصر جملہ ہویدا نمود ۔ دید کہ عالم ز سمک تا سما ۔ نیست بجز واجب ممکن نما ۔
فاعل دید بصر یعنے بصر مشاہدہ کرد کہ عالم بحقیقت تمام ہستی واجب است اما بہ ظاہر ممکن نما ست وجود را
در پردہ امکان پوشیدہ + **قوله** ہستی واجب یکے آمد بذات ۔ ہست تعدد ز شیون وصفات + شیون
بفتح اول وبضم ثانی جمع شین بمعنی زشت کذا فی التاج وبفتحتین در قاموس جمع شان اطوار ہا وکار ہا
وشیون ضمیر چیز لیست کہ سرایت میکند در رگ ہائے جسد وشیونات ذاتیہ حقائق کہ در احدیت مکتوم و
مخفی اند کذا فی کشف المعانی وفی الاصطلاحات الشیون الذاتیۃ اعتبار نقوش الاعیان والحقائق
فی الذات الاحدیۃ کالشجرۃ واغصانہا واوراقہا وازہارہا فی النواۃ وہی التی
تظہر فی الحضرۃ الواحدیۃ وبتفصیل بالعلم **قوله** کثرت صورت ز صفات ست وبس +
اصل ہمہ وحدت ذات ست وبس + صورت اے ظاہری ہمہ اے ہمہ ممکنات **قوله** بحر یکے موج ہزاران ہزار
روئے یکے آئینہ ہا بیشمار + تمثیل ما سبق وہمچنیں مصرعۂ ثانی + **قوله** دیدہ چو شد بہرہ ور ازیں چو پیر گفتمش
اے خواجۂ روشن ضمیر + شین گفتمش راجع بہ پیر کاف بیان گفت اول ای خواجہ محذوف ست تقدیرش
اینست گفتمش کہ ایں خواجۂ روشن ضمیر صفت پیر است **قوله** دیدہ زمین نظرت یافتم + وز ہمہ با یمن تربیت
یافتم ۔ دید ملے درجہ عین الیقین فاعل یافتم میم متکلم ست دیدہ مفعول آں وتا نظرت برائے خطاب مفعول یا
ومیم متکلم فاعل یعنی از ہمہ ایمن ترا مبارک تر یافتم وبرکت ترقی یقین ست + **قوله** آنچہ مرا ز ابر نوالت رسید +
سبزہ ز باران بہاری ندید + وآنچہ ترقی وزیادتی ابر نوال فاعل سبزہ + **قوله** وآنچہ ز مہرت بدل و دیدہ تافت
ذرہ ز خورشید درخشاں نیافت + آنچہ نور ز مہرت از آفتاب ذات تو **قوله** مدح تو بحوصلۂ چون من ست +
منقبت جان نہ حد ہر تن ست + حوصلہ مراد از قدرت ست مصرعۂ ثانی تمثیل منقبت مدح **قوله** گفت کہ جامی
تو کجائی ہنوز + باش کہ تا صبح تو آید بروز + صبح عبارت از عین الیقین و روز عبارت از حق الیقین **قوله**
راہ سلوک تو بپایاں رسد + دانش و دید تو بہ وجداں رسد + تفسیر بیت سابق دانش علم الیقین و دید عین الیقین

وجدان حق الیقین قوله فارغ زین سیم ودل وجان شوی. هرچه بدیدی بیقین آن شوی تفسیر وجدان
الخ بسبب فنا بشریت هرچه بدیدی بیقین آن شوی یعنی فنا فی الله شوی صحبت سوم
با پیر حقیقت بین و یافتن مرید گوهر مقصود از حقهٔ حق الیقین حقیقت بین
ای کمال الیقین بیننده وصفت پیر و بین خلوت بحقیقت بین برای مناسبت حق الیقین چه
وقتیکه سالک بحق الیقین پیوند و عارف حقیقت که ذات واحدست میگردد. قوله چاشت که خورشید
علم برفراشت. ظلمت سایه بزیر قلم گذاشت. چاشت در وقت سایه ای اجسام ذی ظلمه که اوّل روز
سایه او بلند افتد کم گذاشت ای نگذاشت چه مقررست لفظ کم وچون بغیر لفظ بسیار واقع بمعنی نفی است
واگر به لفظ بسیار واقع شود بمعنی خود استعمال یابد که خورشید علم برفراشت تا آخر بیت صفت چاشت ست
قوله هر علم از سایه فراپیش پناه. جز علم خور که بود کم سایه گاه. اثبات مضمون بیت سابق از سایه بیان هنا
ای پناه بر سایه نشینان علم علم خور سایه گاه بکاف تازی کم کننده سایه ذی اجسام. قوله خنجر زرین
چو کشید از شکوه. سایه شد از دهشت گریزان بکوه. تخییل ست در سایه گاهی خنجر زرین عبارت از پرتو
آفتاب ست فاعل کشید آفتاب ست سایه ای سایه اجسام تخصیص کوه از انکه سایه در نشیب کوهساران بود
زیاده چو وطلوع آفتاب میرود. قوله چهره چو افروخت ز نیلی تتق. زیب گر یافت افق تا افق. فاعل
افروخت آفتاب ست نیلی تتق آسمان ازاد لفظ گریب زیب شب ست که از پرتو ماه وستارگان باشد
قوله سایه ظلمت ز میان دور شد. ظلمت سایه همگیں نور شد. ظلمت تاریکی شب ظلمت سایه تاریکی سایه
اجسام. قوله من بچنین روز ز ادبار خویش. مانده چو سایه پس دیوار خویش. تنگ شده بر دل من شهر و
کوچه. طوف کنان تافتم از شهر روی. بچنین روز ظرف متعلق تافتم و از ادبار خویش تا آخر مصرعهٔ
اوّل بیت ثانی صفت متکلم ست طوف کنان بمعنی سیر کنان حال ست از فاعل تافتم روی مفعول تافت ست
از شهر متعلق تافت ادبار بمعنی از جهت مفارقت پیر. قوله پای نهادم بتماشائی و گشت. رخت کشیدم
سوی صحرا و دشت. این بیت معطوفست بر جملهٔ تافتم از شهر روی تماشا و گشت هر دو بمعنی سیر رخت
کشیدم ای رفتم مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل بیت. قوله عاقبتم گشت بدشتی کشید. کش نه کران بود نه
پایان پدید. میم عاقبتم مفعول کشید و گشت فاعل کشید یاء بدشتی یای موصول ست و مصرعهٔ ثانی بیان
آن. قوله بادیهٔ دیدم چو صحرای امل. دور چو از دیدهٔ غافل اجل. همزهٔ بادیه برای عظمت ست پهن
بمعنی فراخ صفت آن صحرای امل مصرعهٔ ثانی صفت بادیه. قوله بسکه سرافراخت ازو گرد باد.
خیمه گردون شده ذات العماد. فاعل سرافراخت گرد باد ازو راجع به بادیه خیمه گردون

گردون ذات اسما و صاحب ستونها۔ قوله صد گله گورش ز یمین و یسار + صد گله آهوش دران مرغزار +
شین گورش مضاف الیه یمین و یسار و شین آهوش مضاف الیه مرغزار گله بفتح کاف پارسی و لام مشدده و
مخفف رمه لغوراللغات مرغزار بمعنی سبزه زار یعنی صد گله گور از چپ و راست آن بادیه روان بود و
صد رمه آهو در سبزه زار آن بادیه حیران۔ قوله هرگز از آسیب شکار افگنان + آهو و گورش شده تنگ
زنان۔ تنگ تاز رمنده شین گورش راجع ببادیه۔ قوله بهر رهائی ز سگ تیز تاز + روبهش از حیله گری رسته باز
لفظ باز زائده است ز سگ تیز متعلق رهائی یعنی روبه آن بادیه از حیله گری که برای رهائی از سگ رسته بود ای
حیله نمیکرد و به امن گزران میکرد۔ قوله آنچه در خواب برد اضطراب + دیده خرگوش ندیده بخواب +
آنچه لے هر چه در واے دران بادیه فاعل برد آنچه و خواب مفعول آن و فاعل ندیده دیده خرگوش و ضمیر
مستتر ست در ندیده راجع بآنچه مفعول اوست بخواب ظرف متعلق ندیده حاصل آنکه هر چیز یکه از سبب
اضطراب خواب از دیده خرگوش زائل کند آنچیزے را دران بادیه چشم خرگوش بخواب هم ندیده بود چه جائیکه
در ظاهر بیند لے هرگز دران موجب اضطراب و باعث بیقراری نبود۔ قوله کنده دو انش همه دندان
آز + از جگر خویش شده لقمه ساز۔ شین دو انش راجع ببادیه و لفظ همه صفت دندان ست و دندان
مفعول کنده از جگر خویش الخ یعنی قانع گردیده لے درندگان آن بادیه از شکار کردن دندان شسته و لقمات
خویش میگزرانیدند۔ قوله بود عجب بادیه دلکشا + شوق درو قوت پا آزما۔ عجب بمعنی بسیار و نادر
دلکشائی فراخ لے بادیه چندان فراخ بوده که شوق دیدن و سیر کردن قوت پا می آزمود تا چه قدر سیرها
کرده خواهد دوید۔ قوله در هوس پیر دمے میزدم + در طلب وے قدمے میزدم + هوس بمعنی شوق دم زدم بمعنی
سخن گفتن لے سخن مشتاقانه گفتن۔ قدم زدم بمعنی رفتن یاء دمی و قدمی برائے عظمت ست ای سخن
مشتاقانه بسیار میگفتم و در طلب آن پیر بسیار تگ و دو میکردم۔ قوله سیر من آخر بمقامے رسید +
کز طرفے مژده کامے رسید۔ فاعل رسید در مصرعه اول سیر ست و در مصرعه ثانی مژده یا مقامی پارسی بمعنی موصول
ست و مصرعه ثانی صله آن یاء طرفی پارسی مفید وحدت کام بکاف تازی مراد یاء فارسی برائے
عظمت طرف کناره آن بادیه کام ذات پیر یعنی از طرف آن بادیه نوید اقبال پیر رسید و ذات گرامی
پیر مرئی شد۔ قوله در پی آن کام شدم گام زن + نائره در خرمن آرام زن + کاف بکاف تازی بمعنی
مراد عبارت از کام پیر بکاف فارسی بمعنی قدم و گام زن بمعنی رونده و دونده نائره آتش خرمن آرام
آرام و مصرعه ثانی حالست از فاعل شدم یعنی در پے آن پیر رفتم بحالیکه آتش زننده در آرام بودم
لے بے تابانه بسوی او دویدم و این بیت مشتمل بر صفت تجنیس نام ست۔ قوله تا به فلک رنگ

یکے سبزہ زار۔ کردچو خورشید یکی چشمہ زار + تا غایتہ دویدن ست فلک رنگ بمعنی بسیار ست علت مقدم سبزہ زارست چو خورشید صفت مقدم چشمہ سار کرد ظرف سبزہ زار یعنی سبزہ زارے کہ گرد یکی چشمہ سار بود۔ قولہ بر لب آں چشمہ وضو کردہ پیر + نورفشاں چہرہ چو بدر منیر + سبق نمودم بدعا والسلام۔ پیش گرفتم سبق احترام + سبق نمودم اے پیش از سلام علیکم گفتن پر سلام آغاز کردم سلام عطف تفسیری دعاست پیش گرفتن آغاز کردن سبق احترام احترام واحترام بزرگی دادن وتعظیم کردن۔ قولہ گوش کرامت بہ خطابم کشاد + درج حقیقت بجوابم کشاد۔ گوش کشادن شنیدن خطابم کلام من کہ السلام علیکم باشد۔ درج حقیقت دہن مبارک کہ از وے حقایق ومعارف ظاہر میشد بعالم جواب سلام من۔ قولہ لطف جوابش چو نسیم بہار + بندکشا داز دل من غنچہ وار + لطف جواب جواب فاعل بندکشاد و لطف جواب بندکشا دای بند خودی وبند پندار ہستی خودی از دل من بکشاد اے مرا بیخود ساخت در حق فنا نمودن قولہ کردچو آں بندکشائی مرا داد زہر بندرہائی مرا + بند ہماں بند پندار خودی وہستی را، مرا علامت اضافت ست ای چوں بندکشائی من کرد کہ بند ہر مشکل زیراکہ مشکلات تا ہستی ست چوں ہستی نماند مشکل ہمہ برخاست را۔ مرا در مصرعۂ ثانی علامت مفعولیت ست۔ قولہ رشتۂ جاں از گرہ قید رست۔ برگرہم گوہر اطلاق بست + رشتۂ جان جان گرہ قید ہماں بند ہستی گرہ ہماں جان گوہر اطلاق طلاق یعنی جان من از قید ہستی وپندار امکان خلاص یافت وصفت اطلاق پیدا کرد قولہ قطرۂ ناچیز بہ بحر امید + ہستی خود را ہمگی بحر دید + قطرہ ہماں جان بیخود بحر ذات بحت وہستی مطلق قولہ در صور بحر چو موج وبخار + یافت ہمہ جلوۂ خویش آشکار + صور شیون واوصاف بحر ہماں ذات مطلق چوں موج وبخار تمثیل صور فاعل یافت قطرۂ جان یعنی چوں جاں من در ذات بحت محو ومضمحل شد واز آثار تعین خویش مرا جلوہ گر گردید و شیون وصفات کہ مظہر ذات اند جلوہ گر گردید قولہ چوں ہیچ گوہر سوئے دریا شتافت + ہیچ گہر جز گہر خود نیافت + چوں ہمہ تماشا سوئے خود بنگریست۔ ہیچ ندانست کہ در بحر چیست + ہیچ گوہرے برائے دید ذاتی بحر ذات خود دراں شہود ملاحظہ کرد دریا ہماں ذات بحت فاعل شتافت ونیافت وبنگریست وندانست ہماں قطرۂ جان ست ہیچ گہر جز گہر خود نیافت یعنی چوں در شہود ذات ملاحظہ کرد کہ وجودی درائی وجود خود در یابد کہ آں را ذات حق مقرر کند بسوائے ذات خود ہیچ وجودے نیافت ای دید کہ ہمگیں منم وغیر من چیزی موجود نیست وچوں ملاحظہ ذات خود کرد تا ذات خود را از وے جدا تصور کنم ذات خود را ہمگیں ذات حق دید وذات خود ہرگز نیافت

حاصل ہر دو بیت آنکہ ذات من در ذات حق فانی شدہ و ذات حق در ذات من ساری گشتہ تا بحدیست کہ
امتیاز دوئی از میان برخاست و در جۂ حق الیقین ہمین ست فافہم **قوله** جامی اگر زانکہ زدی دست و پا
تا لبِ این بحر شدی آشنا + خطاب بخود ست یا خطاب بہ پیر ست و در موعظت جامی اگر زان ای از ان
حالت کہ زدی دست و پای بیان آں دست و پا زدن جد و جہد کردن شدی آشنا ای سیر
سلوک تو تا بہ سیر الی اللہ رسید **قوله** غرقہ بحر آمدہ غواص شو۔ طالب در و گہر خاص شو + جزائے بیت
سابق بحر جان ذات مطلق در و گہر حقائق و معارف یعنے طالب سیر الی اللہ شو و حقائق اوصاف
الٰہی ملاحظہ کن **قوله** در دل تو گر شعلۂ حالیست ہست + لایق آں حسن مقالیست ہست + موعظت
دیگر است شعلۂ حال حال و حال حالت استغراق و کشف حقائق آں راجع بہ شعلۂ حال حسن مقال اے
حسن ادو بیان حقائق و معارف + **قوله** سوختۂ شعلۂ حالات شو۔ ساختۂ شرح مقالات شو +
جزاء بیت سابق ساختہ مستعد یعنی در استغراق و کشف حقائق بسیار محو و فانی باش و مقالات از حقائق و
معارف اوصاف الٰہی بیان کن۔ پس اکنوں در بیان مقالات کہ مشتمل بر حقائق و معارف اند می فرماید

مقالۂ اوّل در آفرینش عالم کہ آئینۂ جمال نمای اسماء و صفات آفرینندہ است سبحانہٗ

وتعالیٰ العالم بوضع اللغوی اسم لما یعلم بہ الشئ مشتق من العلم وھو الاظھر کالخاتم
اسم لما یختم بہ فعلی ھذا کل موجود عالم لانہ یعلم بہ اللہ من حیث اسمائہٖ و صفاتہٖ
قوله شاہد خلوتگہ غیب ازل نخست + بود پئے جلوہ کمر کردہ چست + شاہد خلوتگہ غیب اللہ تبارک وتعالیٰ
از نخست اے از ازل کمر کردہ چست اے مستعد ظہور چنانچہ در خطاب حضرت داؤد علیہ الصلوٰۃ
والسلام فرمودہ كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ **قوله** آئینۂ غیب نما
پیش داشت + جلوہ نمائی ہمہ با خویش داشت + آئینۂ غیب نما عالم اللہ تعالیٰ و تبارک جلوہ نمائی ظہور ہمہ
با خویش داشت ای ظاہر و مظہر خود بود چنانچہ میفرماید **قوله** ناظر و منظور ہم او بود و بس + غیر وی ایں عرصہ
نپیمود کس + ناظر باعتبار عالمیت و منظور باعتبار معلومیت ایں عرصہ ای ناظریت و منظوریت + **قوله** دید
ز دو دوئی ہیچ نہ + دعوی مالی و توئی ہیچ نہ + جملہ اے ناظر و منظور دوئی اے ظہور مظاہر مصرعۂ ثانی
تفسیر دوئی + **قوله** بود قلم رستہ ز زخم تراش۔ لوح ہم آسودہ ز رنج خراش + بیان عدم ظہور
ما ہر چہ کلیات و جزئیات رستہ بالفتح بمعنی خلاص تراش لازم قلم ست خراش بمعنی نوشتن لازم
لوح ست ولازم بے وجود ملزوم موجود نگردد و چوں لازم موجود نہ شد لزوم نیز موجود نہ شد۔ حاصل
آنکہ قلم و لوح موجود نبود چہ ایشان نیز ظاہر اند **قوله** عرش قدم بر سر کرسی نداشت + عقل سر نادرہ پرستی داشت

نادر بر سی نادرہ یابی اے عرش وکرسی وعقل موجود نبود۔ **قولہ** دائرہ چرخ بہ صد وخل وخرچ + بود کمطمورۂ یک نقطہ درج + دائرہ چرخ چرخ بصد دخل وخرچ کہ اکنوں وارد مطمورہ نہانخانہ یک نقطہ اے نقطۂ وحدت۔ **قولہ** سلک فلک ناظم انجم نبود۔ پشت زمین حامل مردم نبود + سلک فلک فلک پشت زمین زمین **قولہ** نطفۂ آبا بمضیق جہات۔ بود مصون از رحم اُمّہات + آبا فلک اُمّہات زمین نطفۂ آبا اثر فلکی کہ در زمین ست یعنی نطفۂ آبائی علوی کہ اکنوں در مضیق جہات موجود ست از رحم اُمّہات سفلی مصون بود لے تاثیر فلکی در ذات زمین نبود ولے ہر دو موجود نہ بودند+ **قولہ** بود درین مہد فرو بستہ دم + طفل موالید بخواب عدم + درین مہد ای معدوم طفل موالید سہ گانہ ای نباتات وحیوانات وجمادات خواب عدم عدم۔ **قولہ** دیدۂ آں شاہد نابود بیں + معنی معدوم چو موجود بیں + آں شاہد اللہ تبارک وتعالیٰ نابود ممکنات معدومہ یعنی پیش آں تبارک وتعالیٰ علماً ایں ہمہ ممکنات معدومہ مثل موجودے کہ در عالم شہادت دارد ہمچناں ظہور داشت اجمالاً لا تفصیلاً چنانچہ میفرماید **قولہ** گرچہ ہمید ید در اجمال ذات حسن تفاصیل شیون وصفات + فاعل دید شاہد اجمال ذات ای علماً حسن تفاصیل الخ لے التفصیل صورلے صفات یعنی ہمیں حسن ظہور کہ در تفصیل ست بعینہ در علم خود معائنہ میکرد۔ **قولہ** خواست کہ در آئینہ ہائے دگر + بر نظر خویش شود جلوہ گر + آئینہا ئے مظاہر کہ خارج ذات او ئید بر نظر اے پیش نظر جلوہ گرا ے خود را بہ بیند یعنی اگرچہ حسن شیون صفات اجمالاً در علم خود معائنہ میبود لیکن از انجا کہ در تفصیل حسن افزون تر ست و ظہور مظاہر بیش از بیش ست خواست کہ در مظاہر بالتفصیل حسن خود را معائنہ کند **قولہ** در خور ہر یک ز صفات قدم + روے دگر جلوہ دہد لاجرم+ صفات قدم لے شیون واطوار ذات قدیم در خور ہر یک آں لائق استعداد ہر مظہر کہ آئینہ صفات ذات اند ظہور بعنوان دگر کند پس **قولہ** روضۂ جاں بخش جہاں آفرید۔ باغچۂ کون ومکان آفرید + روضۂ جاں بخش جہاں جاں بخش بمعنی راحت بخش باغچۂ کون ومکان ہماں جہان **قولہ** کرد ز ہر شاخ و گل وبرگ وخار + جلوۂ او حسن دگر آشکار + بیان حسن فقط فاعل کرد جلوۂ حسن دگر مفعول آں شاخ وگل وبرگ وخار عبارت از مظاہر ست جلوۂ او اے ظہور ذات الصفات **قولہ** سرو نشان از قد رعنا ش داد + گل خبر از طلعت زیبا ش داد + بیان آنکہ ہر فرد از افراد عالم مظہر ست صفات اللہ را من حیث الانفراد پس مراد از قد طلعت ولیست وسبزہ وغیر ہم از لوازم شاہد کہ در بیان می آید صفات اللہ اند یعنی سرو مظہر قد اوست وگل مظہر طلعت او **قولہ** غنچۂ سخن از شکرش کرد ساز+ قفل ز درج گہرش کرد باز + شکر لب سخن کرد ساز ای مبین وصوت لے مظہر اوست قفل باز کردن ظاہر

شدن درج گہرش دہن شاہد غیبے منظہر دہن او گردید۔ **قوله** سبزه بگل غالیه تر سرشت پیش گل اوصاف
خط او نوشت۔ غالیه تر عبارت از ذات سبزه است بگل سرشت لے بہ خاک ظاہر کرد خود را سبزه مبتدا
بگل غالیه تر سرشت صفات سبزه است مصرعۂ ثانی خبر فاعل نوشت سبزه ست یعنی سبزه که بہ گل جود خود
را ظاہر کرده است پیش گل واقعی اظہار خط آں شاہد غیب نموده است لے مظہر خط او گردیده۔
قوله شد ہوس طره او باد را۔ بست گره طره شمشاد را۔ طره زلف باد و باد صبا چه خرمی
نباتات از زمین بتاثیر صبا ست طره شمشاد و شمشاد و گره بستن طره شمشاد عبارت از ظہور او ست۔
حاصل آنکه شمشاد مظہر زلف آں شاہد ست۔ **قوله** نرگس چماش با آں چشم مست۔ نزد ره مستان صبوحی
پرست۔ بیان حسن با عشق چماش با جیم تازی و میم و الف شوخ و مستی و عربده نور الدین۔ آں چشم مست
اے بمظہریت چشم مست شاہد غیبی نرگس که مظہر چشم شاہد غیب ست ناظر را به تماشا لے۔ خود مفتون ساخته
ره زدن فریفته کردن مستان صبوحی پرست باده نوشان مستی شوق شاہد غیب **قوله** فاخته با
طوق تمنائے سرو۔ زد نفس شوق ز بالائے سرو۔ طوق تمنا تمنا سرو قد شاہد غیب بالائے سرو
اے سرو قدی با طوق تمنائی سرو صفت فاخته یعنی فاخته که مطوق با طوق عشق قد شاہد غیب ست
بقد سرو واقعی ہم مشتاقانه زده چه ایں سرو مظہر شاہد غیب ست۔ **قوله** بلبل نالنده بدیدار
گل۔ پرده کشا است ز اسرار گل۔ بلبل موصوف نالنده بدیدار گل صفت او گل گل وقوعی پرده کشادن
ظاہر کردن اسرار گل گل طلعت شاہد غیب یعنی بلبل که بدیدار گل واقعی نالان ست اسرار طلعت شاہد غیب را
ترجمان است که گل واقعی مظہر طلعت رعنائی اوست۔ **قوله** کبک دری پا بچہا بر زده۔ زده بسر سبزه قدم
بر زده۔ پا بچہا بر زده صفت کبک دری فاعل زد کبک قدم مفعول او سر زده حال ست از فاعل زد و سر زده
یعنی فریفته و پریشان ای کبک فریفته سبزه است زیرا که وے مظہر خط خط شاہد غیب ست۔ **قوله** قمری
بنهاده به شمشاد دل۔ سوخته بداغ غم او شاد دل۔ شمشاد وقوعی او راجع به شمشاد و شاد دل حال از فاعل
بسوخت یعنی قمری بایں شمشاد واقعی دل داده و شاد او نه بداغ غم او سوخته زیرا که ایں شمشاد مظہر طره شاہد
غیب ست پس بریں تقدیر مصرعه ثانی معطوف بر نهاده به شمشاد دل است و اگر وقت ارجاع ضمیر او به شمشاد و
طره شاہد غیب اراده کرده آید چنانچه طریق استخدام است آنگاه قمری مبتدا موصوف نهاده به شمشاد و شاد دل
صفت او و مصرعه ثانی خبر یعنی قمری که بایں شمشاد دل نهاده و عاشق گردیده بداغ غم آں طره شاد از سوخت
قوله مرغ سحر ساخته بناز و عتاب۔ در نظر نرگس بسیار خواب۔ ساخت لے سازش کرد یعنی با شوق
شد بناز و عتاب۔ متعلق ساخت در نظر ظرف متعلق ساخت بسیار خواب یعنی بسیار مستانه صفت

نرگس یعنی مرغ سحر عاشق نرگس شدہ برائے آنکہ نرگس مظہر چشم شاہد غیبست۔ **قولہ** حسن زسر جا کہ زد القصہ سر۔ عشق شد از جائے دگر جلوہ گر۔ حسن حسن شاہد غیب سر زدن ظاہر شدن کاف کہ زد شرطیہ است وہمچنیں در ابیات آیندہ یعنے حسن معشوق حقیقی چوں از جائے ظہور کرد و مصرعہ ثانی جزائے شرط است۔ **قولہ** حسن بہر طرہ کہ آرام یافت۔ عشق ولی آمدہ در دام یافت۔ فاعل آمد عشق ست و عشق در دل آمدہ و فاعل یافت حل ست لے دل در دام یافت خود را۔ **قولہ** حسن در چہرہ کہ تیغ برفروخت۔ عشق ازاں شعلہ دلے را بسوخت۔ ازاں شعلہ حسن یاء ولی فارسی برائے تنکیر ست **قولہ** حسن بہر لب کہ شکر خندہ کرد۔ عشق دلی را بہ غمش بندہ کرد۔ بہر لبے لانے بمعیت سر مظہر شکر خندہ لے ظہور شیرین غمش راجع بہ لب۔ **قولہ** حسن پر از عشق نگیرد غذائی۔ عشق ہم از وے نگریزد ہمائے۔ حسن از عشق غذا رونق یافتہ و عشق از حسن غذا و پرورش یافتہ۔ **قولہ** قالب جانند بہم حسن و عشق گوہر دکانند بہم حسن و عشق۔ لے ملایم یک دیگر اند۔ **قولہ** از ازل ایں ہر دو بہم بودہ اند۔ جز بہم ایں راہ نہ پیمودہ اند۔ از ازل ای از شاہد ازل لے از شاہد ازل چہ آں شاہد خود بخود بر حسن خویش عاشق گشتہ و حسن خویش در مظاہر بنمودہ و ناظر آں گشتہ ایں راہ لے از ازل تا مظاہر آمدن یعنی حسن و عشق باتفاق یک دیگر از شاہد ازل ظاہر گشتہ و در مظاہر پرتو انداز گردیدہ و وجود مظاہر موجود گشتہ چنانچہ میفرماید۔ **قولہ** ہستی تا ہست ز پیوند شاں نیست کشادہ ہمہ جز بند شاں۔ ہمہ ای ہمہ خلق یعنی پیدا شدن خلق از سبب بہم بودن حسن و عشق شاہد حقیقی است واگر ایں سبب نمی بود واحدی وجود نمیگرفت۔ **قولہ** حسن کش از عشق گرفتار نہ۔ جنس نفیس ست و خریدار نہ۔ یعنی حسن کہ او از عشق گرفتار نیست جنس نفیس ست کہ خریدار او کسے نیست و ایراد حکایت بریں بیت ست۔

حکایت شیخ روزبہان فارس قدس سرہ با بیوہ زنے کہ میوہ دل خود را شیوہ مستوری آموخت

قولہ روزبہان فارس میدان عشق۔ فارسیاں را شہ ایوان عشق۔ فارس سوار اسپ فارسیاں خداوندگا نیکہ در میدان عشق فارس باشند فارسیاں شہ لے شہ فارسیاں ایوان عشق یعنی شاہ فارسیاں ست در عشق۔ **قولہ** پیش در پردہ سرائے رسید۔ از پس آں پردہ صدائے شنید۔ در پردہ بہ قلب اضافت لے پردہ در فاعل رسید و شنید روزبہان ست **قولہ** کز سر مہر و شفقت مادری۔ گفت بخورشید لقا دختری۔ بیان صدائے خورشید لقا صفت مقدم دختر۔ **قولہ** کای بہ جمال از ہمہ خوباں فزوں۔ پائے منہ ہر دو زنہار بروں بیانیہ گفت پائے بروں نہادن بیروں از خانہ آمدن و رفتن و طالب جلوہ گری شدن و بہ خواستگار

وغیرہ خود را نمودن مطلق یا بہ وجے خطبہ کردہ باشند زیرا کہ **قولہ** نرخ متاعیکہ فراواں بود + گر بمثل جاں بود ارزاں بود۔ نرخ اے قیمت کہ فراواں صفت متاعی یعنی متاع مثلاً اگر جان بودہ است چوں فراواں شد قیمت او اوراں ارزان ست بمثل مثلاً **قولہ** شیخ چو آں زمزمہ در گوش کرد۔ سر محبت زدلش جوش کرد شیخ شیخ روزبہان زمزمہ نصیحت مادر مر دختر را گوش کرد اے شنید سر محبت محبتی کہ محبن شاہد ازل داشت و ناظر تجلی آں بود **قولہ** بانگ برآورد کہ اے کندہ پیر۔ از دلت ایں بیخ ہوس کندہ گیر + کہ اے کندہ پیر بیان بانگ ست کندہ پیر پیر فرتوت از دلت اے از دل خود ایں بیخ ہوس ای بیخ ایں ہوس و ہوس مستور بودن دختر صاحب جمال **قولہ** حسن نہ آنست کہ ماند نہاں + گرچہ شود پردہ جہاں در جہاں + ماند نہاں بیان آں جہاں در جہاں بمعنی لبیار **قولہ** حسن کہ در پردہ مستوریست + زخم ہوس خوردہ منظوریست + حسن مبتدا جملہ کہ در پردہ مستوریست صفت حسن مصرعۂ ثانی خبر مستوری و منظوری بیاء مصدری مستور بودن و منظور بودن ہوس مضاف بہ منظوری ست اے ہوس منظوری **قولہ** تا ندرد پردۂ مستوریش۔ جان نشود منتظر منظوریش + منتظر منتظری شین منظوری مضاف جان ست و ہر دو ضمیر شین راجع بحسن یعنی تا وقتیکہ پردۂ مستوری خود ندرد جای او منظوری نشود + **قولہ** جلوہ کہ ہر لحظہ تقاضا کند۔ ہر دلی داں کہ تماشا کند + فاعل کند حسن ست و جلوہ منعول آں ای حسن کہ ہر لحظہ جلوہ را تقاضا کند ہر دلے داں ای بہ اسیر کردن دل تماشا بمعنی جلوہ **قولہ** تا زغم عشق چو شیدا شود + کوکبۂ حسن ہویدا شود + تفریع بر مضمون سابق فاعل شود ہماں دل کوکبہ درخشندگی **قولہ** جامی اگر زندہ بینندۂ۔ در صف عشاق نشینندۂ + سرمہ ز خاک قدم عشق گیر۔ زندہ بزیر علم عشق میر + زندہ بینندہ صاحب دل ہمزہ بینندہ و نشینندہ برائے خطاب ست زندہ بزیر علم عشق میر اے در زندگی در عشق فانی شو +

مقالۂ دوم در بیان آفرینش آدم علیہ السلام کہ آئینۂ ذات و مظہر جمیع اسماء و صفات آفرینندہ است سبحانہ و تعالیٰ۔

قولہ پیش کہ از ابر صفا نم نبود + رستہ گل صفوت آدم نبود + پیش ای پیش آدم پیش پیش زمان محذوف ست و زمان ظرف بودہ است کہ در بیت لاحق ست اے در زمان پیش از آدم بود جہان آہ ابر صفا صفا و صفا برگزیدگی مطلق صفا نم نبود اے ابر را رزش نبود رستہ بالضم دمیدہ شدہ صفوت بسہ حرکت برگزیدگی و آنچہ صاف باشد از تیرگی و عشق رشیدی صفوت صفت گل بالضم و گل مضاف ست بآدم اے گل آدم یعنی ذات کہ برگزیدہ است پیدا نشدہ بود **قولہ** بود جہاں یک بیک آئینہا۔ بلک سراسر ہمہ گنجینہا + جہاں افراد مخلوقہ جہاں

مقالۂ دوم در بیان آفرینش آدم

چنانچہ عرش وکرسی وآسمان وزمین وغیرہ آئینہ ہست مظہر بانفراد سراسر وال افراد مخلوقہ جہاں مصرعۂ ثانی ترقی است ووجہ ترقی اینکہ آئینہ بذات معیت ندارد وچون ذات باری تعالی را بمظاہر معیت ست لہذا ترقی نمودہ مظاہر را بہ گنجینہا تعبیر نمودہ چہ گنج با گنجینہ معیت دارد۔ **قولہ** بر سر ہر گنج طلسم دگر + نقد در وگوہر اسم دگر + گنج ذات افراد طلسم صورہای افراد گوہر اسم اسم باری تعالی دگرای در ہر یک مظاہر بانفرادہ ظہور اسماء الٰہی بانفرادہ بود **قولہ** لیک نشانے ز مسمی نداشت + مظہر جمعیت اسماء نداشت + مسمی ذات باری تعالی کہ مستجمع جمیع اسماء صفات ست نشانی ز مسمی از مظہری کہ جامع جمیع اسماء صفات باشد جمعیت مصدر بمعنی اسم فاعل ای جامع اسماء مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست فاعل نداشت جہان یعنی مظاہر بودند کہ من حیث الانفراد مظہر اسماء من حیث الانفراد بودند نہ جامع جمیع اسماء **قولہ** شاہ ازل خواست چنان مظہری + چند ز دریاے قدم گوہری + شاہ ازل باری تعالی وچنان مظہری ای مظہر جامع جمیع اسماء دریا قدم ذات قدیم حق تعالی گوہر ذات آدم علیہ السلام **قولہ** ساخت دلش مخزن اسرار خویش + کرد رخش مطلع انوار خویش + بدانکہ آدم علیہ السلام خلیفۃ اللہ ست در زمین چنانچہ آیۃ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَۃً مصداق اوست ہرچہ باطن مستخلف است باطن خلیفہ وہرچہ ظاہر مستخلف ظاہر خلیفہ وباطن مستخلف قدم ست وظاہر او حدوث پس خلیفہ ازین جہت کہ مستفید ست از قدم دل او مخزن اسرار ست وازین جہت کہ مستفید ست بحدوث رخ او مطلع انوار ست ولہذا آدم علیہ السلام را واسطہ گفتہ اند در دائرۂ احدیت چنانچہ حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ است در دائرۂ ہویت پس فرمودہ کہ **قولہ** شد ز رہ صورت ومعنی بہم + مجمع بحرین حدوث وقدم + ہرچہ عیاں داشت بدو شرح کرد + ہرچہ نہاں داشت درو درج کرد + ہرچہ عیاں ای اوصاف ظاہری ذات خود چنانچہ علم وارادت وقدرت وغیرہ **قولہ** علم الاسماء رقم دفترش + خمر طینت صدف گوہرش + دفتر وگوہر عبارت از ذات آدم علیہ السلام قال المحققون فی قولہ تعالی وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ کُلَّہَا ای رکب فی فطرتہ من کل اسم من اسمائہ لطیفۃ وھیاہ بتلک اللطائف المحقق بکل الاسماء الجمالیۃ والجلالیۃ وغیرہا عنہما بیدہ فقال لابلیس ما منعک ان لا تسجد لما خلقت بیدی وکل ماسواہ مخلوق بید واحد لانہا مظہر صفۃ الجمال کالملئکۃ الرحمۃ او الجلال کالملئکۃ العذاب والشیاطین حاصل آنکہ جمیع اسماء الٰہی مرقوم بذات اوست ومضمون حدیث خَمَّرْتُ طِیْنَۃَ اٰدَمَ بِیَدَیَّ اَرْبَعِیْنَ صَبَاحًا یعنی تخمیر الٰہی بصفات جمال وجلال سبب اوست واو مربوب ست **قولہ** گونہ گندم باد میش سپرد + نام ازان روئی خرد آدم نہ برد + ادیم پوست یا پوست سرخ ادیم الارض روئی زمین وادیم السماء ظاہر آن وادیم النہار روشنی روز وادیم الضحی اول چاشت آدم بالمد گندم

گون و ابو البشر علیہ السلام را آدم برائے آں گویند کہ صاحب ادمتہ بود یعنی گندم گون یا آنکہ
وجودش از ادیم زمین بود یا آنکہ صاحب ادمہ اوست بالفتح یعنے سزاوار امامت یا آں کہ
صاحب آدم یعنی الفت و اصح آنست کہ آدم اسم عجمی ست وموافقت ایں نام باں معانی از
اتفاق ست۔ **قولہ** سایہ بر اوج فلک انداختش + سجدہ گہ فوج فلک ساختش + شین انداختش
مضاف الیہ سایہ است لے سایہ او بر فلک انداخت لے عالی قدر ساخت و مسجد ملائک کرد او را +
قولہ جز سر فرقت زدگاں ہر کہ بود + چہرہ بہ خاک رہ آں پاک سود + فرقت زدگاں مردوداں سر
فرقت زدگاں شیطان آں پاک آدم فاعل سود ہر کہ لے ملائکہ کل ہم ساجد آدم علیہ السلام شدند مگر
شیطان **قولہ** بزم کرامت ز رخش بر فروخت + ہر کہ رخش دید دراں دیدہ دوخت + بزم کرامت کرامت
و کرامت عبارت صفوت و صفاست بر فروخت روشن ساخت دیدہ دوختن فریفتہ شدن +
قولہ چوں برخش چشم ہمہ تیز دید + نیل عصا آدم بروے کشید + نیل ردائے ست از کشور زنگبار
آید و بہ مصر گذر دور نگے ست معروف و سپند سوختہ کہ برہنا گوش بچگان بالند برائے دفع چشم
زخم و آں را الام نیز گویند۔ نیل عصا آدم عصیان آدم کہ از آیہ کریمہ وَعَصٰى آدَمُ رَبَّهٗ فَغَوٰى
مے آید و چوں وقت عصیان گونہ گندم آدم علیہ السلام بسیاہی مبدل شدہ بود مولوی علیہ الرحمۃ
آں سیاہی را بنیل تعبیر نمودہ + **قولہ** باز بہ جانش پئے دفع گزند + تابش از تاب علیہ او فگند +
پئے دفع گزند گزند مکافات و جزائے عصیان کہ بوے گرفتار بود و بتوبہ و استغفار مشغول بود
تاب علیہ عبارت از اجابت توبہ و عفو ذات ست **قولہ** تیرگئے معصیتش دور شد + ظلمت
تنش علم نور شد + تیرگئے معصیت لے تیرگئے بدن کہ از سبب معصیت بود ظلمت نیل بماں
تیرگی معصیت علم نور شد لے مبدل بہ نور شد یعنے باز بہ فضل و کرم خود باری تعالیٰ جل جلالہ توبہ او
مقبول فرمود و جرم او را عفو نمود و سیاہی ظلمت بدن او بسفیدی و رنگ اصلی خود باز گشت و نورانی
شد + **قولہ** سیر وجودش بہ لطافت کشید + دور کمالش بہ خلافش رسید لے لطیف شد و
بخلعت خلافت سرافراز گردید + **قولہ** کشور اسماء الٰہی گرفت + مملکت نامتناہی گرفت +
کشور اسماء جمیع اسماء الٰہی گرفت لے مظہر و جامع جمیع اسماء گردید مملکت نامتناہی ہماں اسمائے الٰہی +
قولہ پر تو او بر زن و بر مرد تافت + ہر کہ از و ہر چہ طلب کرد یافت + زن و مرد عبارت از افراد جمیع
جمیع عالم ست چوں ذات علیہ السلام جامع جمیع اسماء گردید و افراد عالم ہر یک مظہر ہر یک اسم اند پس بمنزلہ
کل شدہ و افراد عالم اجزائے او و اجزاء مظہر کل اند و پر تو کل ست کہ بر جمیع اجزاء تافتہ و ہر چہ

ازمطالب ظاہری وباطنی کسے ازوطلب نمود حاصل گردید بداں فائض گردید چہ خلیفۃ اللہ واسطہ
بین اللہ ومخلوقات ست۔ قولہ آئینۂ شد کہ بر چشم کس۔ چوں نظر انداخت خداوند وبس۔ فاعل
نظر انداخت چشم کس ست یعنی آدم علیہ السلام است کہ چوں چشم کس دروے میدید خدا تعالیٰ
رامی دید۔ قولہ بلکہ نبود از دل ظلمت زدائے۔ شاہد ومشہود روجز خدائے۔ ظلمت زدائے
بمعنی روشن صفت دل است وایں بیت در ترقیست از بیت سابق چہ سابق شاہد غیر حق ثابت کردہ
مشہود ذات حق وانما انجا عالم من حیث المجموع صورت ذات مع الصفات ست وآدم
علیہ السلام کہ خلیفۃ اللہ است وحدہ صورت ذات مع الصفات چنانچہ خلق اللہ تعالیٰ آدم علی صورتہ
مصداق اوست وغیر آدم کہ ناظر بآدم ست فی الحقیقۃ ذات حق تعالیٰ ست نہ غیر زیرا کہ لَیْسَ
فِی الدَّارِ غَیْرُہٗ پس شاہد ومشہود فی الحقیقۃ ہر دو حق تعالیٰ شد ومغایرت درمیان شاہد
مشہود نیست فافہم ومؤید کہ ایں معنی ست کہ صاحب گلشن راز فرمودہ شعر چو بینی کو بگذری
در اہل ایں کار۔ ہم او بینندہ ہم دیدست ودیدار۔ حدیث قدسی ایں معنی عیاں کردہ۔ فَبِیْ
یَسْمَعُ وَبِیْ یُبْصِرُ بیان کردہ۔ قولہ اے برہ دور ودراز آمدہ۔ وادکمرش پشت بہ پشت آمدہ۔
خطاب بنی آدم ست کہ تا خطاب خلف اند مصرعۂ ثانی تفسیرہ دور ودراز ست آمدہ است وتمام بیت صفت
منادی محذوف ست ومقصود بالذات استلاحق است وکمر عبارت از ذات آدم علیہ السلام ست وتعبیر بکمر
جہت تناسب پشت ست۔ قولہ پشت وفا بر کمر او مکن۔ دست جفا در کمر او مکن۔ پشت بر وفا
کردن بیوفائی کردن ودست در کمر کردن تنگ کردن ومخالفت ورزیدن فکمر عبارت از ذات آدم
علیہ السلام یعنی مخالف پدر را اعمال او مباش وآں افعال کہ وے در عمل آورد ہماں پیش کن قولہ
حیف بود صورت آدم ترا۔ معنی شیطاں شدہ ہمدم ترا۔ معنی شیطان کارہائے شیطانی یعنی حیف ست
بریں حال تو کہ صورت آدم باشد وکارہائے شیطانی بکار بردن۔ قولہ سہل بود جلد کتابے
کریم۔ بستہ برافسانۂ دیو رجیم۔ تمثیل بیت سابق کتاب کریم قرآن مجید بستہ بمعنی لازمی اے
بستہ شدہ دیو رجیم شیطان پس صورت آدم علیہ السلام مثل جلد کتاب کریم است وافعال شیطانی
افسانہ دیو۔ قولہ دلق صفا در برو زیر بغل۔ کردہ نہاں دفتر زرق وحیل۔ دلق صفا ای دلق اہل صفا
در بر بمعنی پوشیدہ شدہ زیر بغل ظرف متعلق کردہ نہاں دفتر زرق وحیل اے مکر وحیلہ۔ قولہ گر گ
ولی صورت یوسفؑ کہ چہ۔ صورت اگر نیست تاسف کہ چہ۔ کہ چہ بیان لفظ محذوف ست یعنی گرگ
دل بودن وصورت یوسفؑ بگو کہ چہ حال ست وبر عدم صورت یوسفؑ با وجود گرگ دلی تاسف نمودن

بگوکہ برائے چیست میباید کہ بر عدم حسن باطنی تاسف خوری کہ اصل کار ہمین ست چنانچہ **قولہ** اصل کہ
معنی ست چو بگذاشتی عمل بسوی فرع چرا داشتی ۔ معنی عبارت از افعال حمیدہ است فرع صورت آرائے
حرف کاف میان اصل و معنی ما لجامیان مبتدا و خبر ست یعنی اصل کار و مقصود تو اخلاق حمیدہ ست
چون بگذاشتی ادرا ول بسوئے صورت آرائی چرا داشتی پس باید کہ اصل کار را طالب شوی و بشناسی
کہ مقصود از خلقت من تہذیب الاخلاق و معرفت خالق علی الاطلاق است **قولہ** قیمت شناس گہر
خویش باش صیرفی سیم و زر خویش باش ۔ گہر ذات صیرفی شناسندہ سیم و زر ذات **قولہ** گر زر
خالص شنی خویش ترا ۔ ورنہ چہ چارہ است ز آتش ترا ۔ بیان صیرفی بودن زر خالص موصوف بصفات
حمیدہ خویش ترا ای مژدہ خوشتر ست اسے مژدہ بہشت آتش دوزخ مقرر ست کہ قلب را در آتش اندازند
پس باید کہ پیش از عذاب دوزخ خود را خالص و پاک گردانی تا لائق آتش نہ گردی چنانچہ صیرفی باید **قولہ**
آتش از سینہ طلب خرد ز ۔ ہر غل و غش را کہ بیابی بسوز ۔ طلب و طلب شوق الٰہی **قولہ** جوہر دل را نہ
غرض پاک کن ۔ چشم خرد را ز غرض پاک کن ۔ جوہر دل ۔ دل چہ تعریف او جوہر نمودہ انبیا ۔ تخصیص در
اصطلاحات آوردہ کہ اَلْقَلْبُ جَوْهَرٌ نُوْرَانِيٌّ مُتَوَسِّطٌ بَيْنَ الرُّوْحِ وَالنَّفْسِ وَهُوَ الَّذِيْ يَتَحَقَّقُ بِهِ الْإِنْسَانِيَّةُ
غرض تعلق بدن و آرایش ادغرض ماسوی اللہ یعنی دل را از تعلق بدن دور کن و چشم خرد را از مطالب
ماسوی اللہ بردار چنانچہ صائب گفتہ شعر گذشتم از سر مطلب تمام شد مطلب ۔ حجاب چہرہ مقصود بود مطلبہا
قولہ دامن جان درکش ز آلودگی ۔ نیست در آلودگی آسودگی ۔ تعلق بہ تن ماسوی اللہ آسودگی آرامش
یاد حق ۔ **قولہ** بند ز تن بگسل و آزادہ شو ۔ نقش دوئی دور کن و سادہ شو ۔ ز تن بیان بند ست
اے بند تن کہ بر جان تست بگسل اے از اخلاق بشری و نفسانی و شہوانی دور شو نقش دوئی وجود
ماسوی اللہ سادہ شوی موحد شو زیرا کہ **قولہ** زاد مریدان رہ آزادگی ست ۔ شیوہ آئینہ
دلان سادگی ست ۔ مریدان سالکان راہ حق تعالیٰ آزادگی لے آزادگی از تن آئینہ دلان صاف
دلان و موحدان سادگی لے سادہ بودن از نقش غیر حق ۔ **قولہ** سادہ دلی باش پسندیدہ ذات
پاک ز رنگی صور کائنات ۔ سادہ دلی بیا فارسی مرفے اہل تجرید پاک ز رنگی صور کائنات لے اہل
جمیع باش و از تفرقہ پاک باش چہ تفرقہ ظہور صور کائنات گمان معتور ست و جمیع بر خلاف آن **قولہ**
تا چو ازین مرحلہ بیرون شوی ۔ ہم نفس شاہد موزون شوی ۔ علت بیت سابق این مرحلہ منزل
کائنات کہ عالم باشد ۔ بیرون شوی لے تارک آن شوی ہم نفس ہمدم و ناظر شاہد موزون تبارک و
تعالیٰ ۔ **قولہ** پیش نگارے شوی آئینہ ۔ ہکش شود ہیچ نہ آئینہ بہ ۔ چیزے چون یار نگاری موصوف

مصرعۂ ثانی صفت یعنی چوں آئینۂ دل خود را از زنگ ماسوی پاک کنی و ہم صحبت معشوق حقیقی شوی و
ایں آئینہ را پیش آں معشوق راہ آور آورده باشی کہ جز ایں راہ آور و پیش او ہیچ رہ آورد
بہتر نیست زیراکہ غرض باری تعالی از خلقت انسان آئینہ داری خود ست کہ در وے صورت را
بجمیع صفات تماشا کند چنانچہ کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق مصداق
اوست و حکایت بریں معنی ایراد یافتہ۔ حکایت مسافرے کنعانی کہ برسم ارمغانی
آئینۂ نورانی پیش روئے مہتر یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام نہاد
قولہ۔ یوسف کنعاں چو بہ مصر آرمید ✦ صیت وے از مصر بہ کنعاں رسید۔ کنعان بالفتح نام پسر
نوح و نام شہرے کہ سکونت یعقوب و مولد یوسف علیہما السلام بود و نام پسر نوح علیہ السلام قولہ
بود دراں غمکدہ یک دوستش ۔ پر شده از مغز وفا پوستش ✦ آں غمکدہ شہر کنعان بسبب آنکہ ست
گفتہ است دراں کنعان بہ غم ہجران یوسف علیہ السلام میگذرانید شین دوستش راجع بہ یوسف مصرعۂ
ثانی صفت دوست شین پوستش راجع بدوست ✦ قولہ رہ بسوئے مصر جمالش سپرد ✦ آئینۂ بہرہ
آورده برد ✦ بہرہ آئینہ برائے وحدت ست رہ آورد تحفہ ✦ قولہ یوسف از و کرده نہانی سوال۔ کای
شده محرم بحریم وصال ✦ مصرعۂ ثانی بیان سوال ست شده محرم بحریم وصال صفت منادی
محذوف ست قولہ وطلبم ہیچ سفر بردۂ ✦ زیں سفرم تحفہ چہ آورده ✦ مصرعۂ اول نیز صفت
منادی ست و مصرعۂ ثانی بالندا ست میم سفرم مضاف الیہ تحفہ ست ✦ قولہ گفت بہر سو نظر انداختم
ہیچ متاعے نہ چوشناختم ✦ جواب دوست۔ قولہ آئینہ بہر تو کردم بدست ✦ پاک ز ہر گونہ غباری کہ
ہست ✦ مصرعۂ ثانی صفت آئینہ ✦ قولہ تا چو بآں دیدۂ خود وا کنی ✦ طلعت زیبات تماشا کنی
علت آئینہ آوردن یعنی آئینہ برای آں تحفہ آورده ام کہ در وی خود را تماشا کنی پس تحفۂ پیش تو آورده
ام ✦ قولہ تحفہ افزون زلقائے تو چیست۔ گرد ہی از جائے بجائے تو کیست۔ نیست جہاں را
بصفائی تو کس ✦ غافل ازیں تیره دلاں اند و بس ✦ بصفائے تو لے مقابلہ صفائی جمال تو مشابہ
تو بہ ہیچکس موجود نیست از یں جمال تو۔ قولہ جامی ازیں تیره دلاں پیش باش ✦ صیقلئے آئینۂ
خویش باش ✦ پیش باش اے از مقام غافلاں کہ غافل بودن از یوسف غیبی ست سبقت گیرو
در صفائی دل کہ آئینۂ یوسف نماست مقید باش مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست ✦ قولہ
تا تو بتابی رخ ازیں تیره جا ✦ یوسف غیبی شود ت رہنما ✦ علت بیت سابق ست تیره جاے
عالم یوسف تبارک و تعالی ✦ تا شودت مضاف الیہ رہ نماست اضافت فاعل بمفعول ✦

مقالۂ سوم در بیان آنکہ آدمیت آدمی نہ بصورت ماء وطین ست بلکہ بہ سعادت اسلام و دین ست و اوّل ارکان این سعادت اقرارست بکلمتین شہادت۔

قولہ اے کہ در دولت دین کم زنی ۞ چند دم از نسبت آدم زنی خطاب بانسان کہ در دولت کم زنی صفت منادیٰ محذوف ست و مصرعۂ ثانی مقصود بالذات ست دولت دین دین و دم زدن دعویٰ نمودن نسبت آدم اے خود را منسوب با آدم کنی اے آدمی میگوئی۔ **قولہ** آدمی آنست کہ دینے در دست ۞ محو گماں کردہ یقینی در دست ۞ یاءِ دینی و یقینی برائے عظمت ست محو گماں کردہ اے گمان و شک را محو کردہ و یقین بہ وحدانیت و رسالت دارد۔ **قولہ** گر بود این پیکر گل آدمی ۞ زود در و دیوار ندارد کمی ۞ بلکہ فزوں باشد رو در نمود ۞ چہرۂ دیوار بہ سلک وجود ۞ چہرۂ دیوار دیوار در سلک وجود وجود اسے بلکہ دیوار کہ پیکر گل ست کہ تن آدمی باشد بزرگ ست در نمایش۔ **قولہ** آدمی پشت بر ایام کن ۞ روئے بمعمورۂ اسلام کن ۞ پشت بر ایام کردن ترک ایام کردن و تعلق آں گذاشتن معمورۂ اسلام اسلام چون خطاب بعتاب و نصیحت بہ قبول اسلام بہ انسان نمودہ مخاطب طالب اسلام شد و پرسید کہ اسلام چیست پس در تفسیر اسلام میفرماید کہ **قولہ** پیش شریعت رو اسلام پنج ۞ میر سدار کان چو حروفش بہ پنج ۞ شریعت رو شارع اسلام پنج صاحب اسلام شین حروفش راجع بہ اسلام یعنے چنانچہ حروف اسلام پنج ست ارکان نیز پنج ست **قولہ** رکن نخستین کہ شہادت بود ۞ راہ خلاف آمدہ عادت بود ۞ رکن نخستین مبتدا کہ شہادت بود خبر و کاف کہ در میان مبتدا و خبر رابط واقع شدہ چنانچہ درمیان شرط و جزا و موصول و صلہ رابط واقع میشود و مصرعۂ ثانی صفت شہادت خلاف آمدہ بمعنی مخالف چنانچہ سرآمد بمعنی حکیم و دانا و رساں در کارہائے دنیا کذا فی الشمسی رکن اوّل شہادت بوحدانیت و رسالت و آنرا اہمیت مخالف عادت است تقلید یعنی باعتقاد صادق ادا شہادت کند نہ بتقلید **قولہ** ہست دو رہ ہر دو بہم متصل ۞ کام زناں زیں دو رہ ارباب حل ۞ آں یکے اقلیم الٰہی کشا ۞ شد بحدایت رہِ وحدت نما ۞ دو رہ اے تصدیق بوحدانیت و رسالت کام زناں سیر کنندہ بسوئے معرفت حق تعالیٰ آں یکے اے شہادت لا الٰہ الا اللہ الٰہی کشا صفت یکے مصرعۂ ثانی خبر آں یکے **قولہ** وین دگرت گنج فتوت نشاں ۞ بر در بدلیع نبوت کشاں ۞ وین دگرت اے شہادت ان محمداً رسول اللہ گنج فتوت فتوت و فتوت نشان بمعنی جوانمردی سے بسبب راہ نمودن وی شارع علیہ السلام تا بدرگہِ دگرت مفعول بردہ است و فاعل بردہ راہ دگر۔ **قولہ** در بنہایت نگری یکرہ است ۞ عاقبت ہر دوا ز و الّٰہ ا

ازو اے از کلمہ شہادت یعنی در تصدیق نبوت امتثال امر حق تعالیٰ ست وانہ امتثال آں
حصول رضائی تعالیٰ ست قولہ ہست یکی ظرف بغایت شگرف + ناطقہ اش ساختہ از صوت و حرف
شگرف نادر و غریب شین ناطقہ اش راجع بہ ظرف ناطقہ قوت نطق مصرعہ ثانی صفت ظرف یعنی کلمہ
شہادت نادرہ ظرف ست کہ ناطقہ او را از صوت و حرف ساختہ قولہ نیست بجز شہد شہادت
درو + ہر الف انگشت شہادت درو + شہد سعادت کونین درو راجع بہ ظرف انگشت شہادت
اے انگشت برائے گواہی دادن اینکہ شہد سعادت در وے موجود ست وجہ تشبیہ الف
بانگشت استادگی اوست مثل انگشت شہادت قولہ وست این شہد زعادت بدار + چوں الف انگشت
شہادت بردار + در پیش شہدای تصدیق بوحدانیت و رسالت زعادت از تقلید و رسم چوں الف الخ اسے
بصداقت ادای شہادت کن مثل الف چہ الف بی احتمال معنی دیگر مشعر بوحدانیت ست قولہ بو کہ
ز منشور سعادت نویس + یابی ازیں شہد یک انگشت لیس + منشور سعادت نویس لے نویسندہ منشور
سعادت کہ اللہ تبارک و تعالیٰ باشد انگشت لیس کنایت از لذت آں کلمہ است یعنی احتمال ست کہ
اللہ تبارک و تعالیٰ در کلمہ خوانی بصداقت لذتی کرامت کند۔ قولہ خامہ بہر صفحہ کہ بنگار روش۔
از مگس نقطہ نگہدار دش + شین ضمیر راجع بکلمہ شہادت است فاعل بنگارد و نگہدارد خامہ ایست مگس
نقطہ نقطہ یعنی نقطہ در کلمہ لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ نیست و دریں نکتہ ایست چنانچہ بیان آں
میفرماید قولہ یعنی ازیں شہد کہ صافی فتاد۔ ہر کہ مگس طبع بود دور باد + لام الفش ہست دریں دیولاخ +
گردن دیوان ہوا را دو شاخ + لام الف ای صورت لا دریں دیولاخ دنیا و یو ہوا و ہوس زیراکہ در
ذکر کلمہ نفی خط ہوا و ہوس ست و دو شاخ نوعی از عذاب ست + قولہ بلکہ چو پرکار روش آمد پدید +
خط عدم گرد دو عالم کشید + فاعل آمد لام الف ست چہ صورت پرکار مثل لا ست ایں بیت ترقی از بیت سابق
یعنی نافی ہوا و ہوس نیست بلکہ نافی کل ماسوی اللہ است + قولہ آلت قطع آمدہ مقراض وار۔
تا ببری زانچہ نباید بکار + تخییل دیگر ست فاعل آمد ہماں الف لام ست مقراض وار چہ صورت
مقراض صورت لا ست ایں بیت نباید بکار یا سوی اللہ را از خود ببری و قطع کنی قولہ چوں زدو انگشت
شوی تیز دست۔ قید تعلق ببراز ہر چہ ہست + تفسیر بیت سابق تیز دست زدو انگشت شدن استعدہ قطع
شدن بمقراض چہ مقراض بدو انگشت جاری میشود یعنی چوں لا نفی قدرت یابی چناں بگوئے کہ
تعلق دل از ہمہ ماسوی اللہ قطع کنی قولہ حیچ کہ آمد بتو مقراض دہ + اطلس او در دم مقراض دہ +
دل بود ن اصنو زوجتی پلازمی بجدا سپاز از سر محبوب سر مطلوب اطلس او ای وجود آں چرخ و دم یعنی دہن

كذا فى التوريتين يعنى هيچ جوهر و عرض متعرض مشو و از وے قطع كن قوله تا برد از همت والائے تو ✦
خلعت توحيد به بالائے تو ✦ تفريع بيت سابق بريدن خلعت بضم موحده قطع كردن خلعت آراستن آں
فاعل برد بارى تعالى خلعت توحيد توحيد بالائے قد يعنى تعلق اطلس هيچ از خود دور سازد تا بارى تعالى
ترا بلطف توحيد رساند و موحد گرداند ✦ قوله شاهد هر جا كه بود دلفريب ✦ يافته زين خلعت زيباست
زيب ✦ شاهد اى شاهد آلهى كه اوليا باشند دلفريب زيبا و آراسته اين خلعت خلعت توحيد ✦
قوله بيشه توحيد درين دمگاه ✦ شير دلاں را بود آرامگاه ✦ بيشه بياى تازى صحرا كه مسكن شيراں
باشد اين دمگاه دنيا شير دلاں موحداں ✦ قوله شير دلى روى درين بيشه كن ✦ همدمى شير
دلاں پيشه كن ✦ بيشه اول بيائے تازى پيشه بياء ثانى فارسى بمعنى كسب قوله با همه هم پيشه و
هم بيشه باش ✦ يكدل و هم روى يك انديشه باش ✦ با همه اى با همه شير دلاں هم پيشه بياء فارسى قوله
روے وراں كن كه ترا روے داد ✦ صدر در اميد بروے بيت كشاد ✦ روى كردن متوجه شدن آں
بارى تعالى ✦ قوله چشم بر آں نه كه روز نخست ✦ روشنى چشم جهاں بين تست ✦ روز نخست اے
روز تولد روشنى الخلے روشنى ده چشم تست ✦ قوله دست بر آں زن كه ازو شد بپائے ✦ قامت
قدرت بفلك فرق سائے ✦ اى استاده فرق ساى بلند ✦ قوله صانع بيچوں كه ترا آفريد ✦ با تو چه
گوييم كه چرا آفريد ✦ تا بشناسيش بيگانه نعت يكے ✦ نے كے يكو از يكى داند كے ✦ يكى اول بياء تازى مصدرى
ثانى بيد ياء اول تازى مكتوبے و ثانى فارسى الفوظى نعت يكى صفت وحدت و يگانگى نے يكے از
كمى و اندكى يعنى يكى تعدادے نيست ✦ قوله بلكه يكے داند كه بسيار بيش ✦ صد قدم از اندك و بسيار
بيش ✦ بيش در مصرعه اول بياى تازى بمعنى افزوں و زياده و در مصرعه ثانى بياء فارسى ضد
پس قوله روى به محراب عبادت كنى ✦ كسب سبب هائے سعادت كنى ✦ محراب عبادت سبب هاے
سعادت هماں عبادت حاصل آنكه حق تعالى از برائے آں آفريد كه ذات واحد را شناخته بعبادت او كه
موجب سعادت دارين ست مشغول باش ✦ قوله هر چه كند بنده برون زين دو كار ✦ آخر ازاں
تا رشود شرمسار ✦ برون جز ازين دو كار شناسى و عبادت ازاں الخ هر چه پيدا است چيز كه براى
كاريے ساخته آيد اگر آں كار ازوى بوجود نيايد آں چيز بے فايده و بيكار و بيجا گشته خود شرمسار بماند قوله
تخت تيسر صد ندامت بود ✦ داغ ندامت بقيامت بود ✦ سر ندامت ندامت قوله شعله زند
از دل محنت قرين ✦ آتش آتش ابدا كا بدين ✦ محنت قرين بمعنى غمناك و غمگين صفت دل فاعل
شعله زند آتش تشبيهن آتش مضاف اليه دل ست كه در مصرعه اول واقع ست و آں راجع بندامت است

آتش آں ندامت از دل او تا ابد الآباد ایں شعلہ زند و ہمیشہ در سوخت ندامت باشد چنانچہ حکایت براں ایراد یافت **حکایت شیخ حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ کہ نکتہ حکمت حجاج در ظلمت ظلم او مشاہدہ نمود** **قولہ** از حسن بصری ناقد بصر + نکتہ آرند عجب مختصر + ناقد بصیر سر بینش در مظاہر و باطن نکتہ سخن پاکیزہ **قولہ** کز دل غفلت زدہ گردم فشاند + آں نفس پاک کہ حجاج راند + کاف کز دل بیان گفت محذوف ست اے حسن بصری رح گفت کز دل غفلت الخ غفلت زدہ بمعنی فاعل صفت دل میم گردم مضاف الیہ دل ست ای دل گرد بہ کاف پارسی کنایت از غفلت فاعل فشاند نفس پاک و نفس پاک سخن موعظت **قولہ** گفت فضولی کہ نہ در بندگی ـ کش پئے آنداد خدا زندگی + بیان نفس پاک و فاعل گفت حجاج کہ نہ در بندگی صفت فضولی مصرعۂ ثانی صفت بندگی و شین کش راجع بہ فضول و ضمیر آں راجع بہ بندگی + **قولہ** ساعتے از عمر بپایاں برد ـ گرچہ دراں ملک سلیمان برد ـ فاعل برد فضول ست بپایاں بردن تمام نمودن ملک بردن حاصل کردن **قولہ** پیش وی آید الم جانگداز ـ سوز وزاں حسرت دور و دراز + ازاں حسرت اے از حسرت ساعت بپایاں بردن بغیر بندگی + **قولہ** شاید اگر داغ بجانش نہند مالش محرومی او آتش نہند + فاعل نہند قضا و قدر یا ملائکہ عذاب ازاں راجع بہ ساعت و شین راجع بہ فضول + **قولہ** ہیچ حسن ہر کہ بود ہوشمند + گوش کند از لب حجاج پند + مقولہ مولوی علیہ الرحمۃ گوش کند اے بشنو و حجاج مطلق ظالم + **قولہ** حکمت نو یافتہ ہر جا بود + گم شدۂ خاطر دانا بود + کلمۂ بود در ہر دو مصرعہ برائے ربط ست نو یافتہ تازہ حکمت مبتدا نو یافتہ صفت ہر جا بود صفت آں مصرعۂ ثانی خبر یعنے حکمت و موعظت تازہ کہ ہر جاست مثل گمشدۂ خاطر داناست چنانچہ الحکمۃ ضالۃ المؤمن واقع ست **قولہ** گرچہ بیاید بہ ہش مستطیب ـ گیردش از خاک بدست ادب + گوہر گنجینۂ جاں سازدش ـ در صدف سینہ نگہداردش ـ بیان گم شدہ خاطر داناست گنجینۂ جان جان فاعل سازد و نگہدارد دانا شین راجع بہ حکمت مفعول + **قولہ** جامی اگر خلق تو آمد حسن ـ از لب ظالم حجاج سخن + نکتہ حکمت کہ رسد گوش کن ظلم رسانندہ فراموش کن + خلق بالضم گفتار و کردار خوب و مزاج مرغوب ظلم رسانندہ ظالم فراموش کن اے نگو کہ ظالم گفت است چنانچہ اُنْظُرْ اِلٰی مَا قَالَ وَلَا تَنْظُرْ اِلٰی مَنْ قَالَ واقع ست **مقالۂ چہارم در اقامت نماز پنجگانہ کہ پنجۂ طاقت قوی پنجگان را تاب مشقت دادہ اوست و جبین عزت گردن فرازان بہ خاک مذلت نہادہ او** +

حکایت شیخ حسن بصری

مقالۂ چہارم در اقامت نماز پنجگانہ

قوی پیچگان وگردن فرازان عبارت از متکبران وسرکشان تاب مشقت داده اوست یعنی تاب داده مشقت اوست ❊ **قوله** ای شده رخنه صف طاعت ز تو ـ مانده تهی سلک جماعت ز تو ❊ رخنه شدن خالی شدن اضافت صف طاعت لامیه است یعنی صفیکه برائے طاعت ست مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول است این بیت صفت منادی محذوف است وبیت لاحق مقصود بالنداست ❊ **قوله** پنبۂ غفلت چو ترابست گوش ❊ سود نه کردت ز مؤذن خروش ❊ پنبۂ غفلت غفلت گوش بستن کر کردن خروش بانگ نماز ❊ **قوله** نعرۂ او خواب ترا کم نه کرد ـ قامت او قد ترا خم نه کرد ❊ تفسیر مصرعۂ ثانی بیت سابق ست نعرۂ بانگ نماز ـ قامت ای گفتن قد قامت الصلوٰة قد ترا خم نه کرد ـ یعنی مشغول بنماز نکرد ـ **قوله** میل بنمازت به جوانی نبود ـ پشت دوتا کرده به پیری چه سود ❊ پشت دوتا کردن کوز پشت گردیدن از پیری چنانچه از بیت لاحق پیداست ❊ **قوله** پشت چو محراب خمیده ترا ❊ روی به قبله نه رسیده ترا ❊ ترا در هر دو مصرعۂ علامت اضافت پشت وروی ست یعنی پشت تو و روی تو یعنی از پیری کوزه پشت گردید وحال آنکه گاهے روئے تو به قبله نه رسیده است ❊ **قوله** پنج نماز ست به از پنج گنج ❊ بر که ازین پنج شوی گنج سنج ❊ ترغیب بنماز پنجگانه گنج سنج صاحب گنج یعنی هریک نماز گنج انگاشته اداکن وصاحب گنج شو ❊ **قوله** بهر تو پنجاه به پنج آمده ❊ طبع تو زین پنج به رنج آمده ❊ این بیت ترجمۂ حدیث شریف است که در شب معراج حکم پنجاه نماز گردیده وباز از جهت کاهلی مامردم به پنج رسیدند وحدیث این ست ❊ قال النبی صلی الله علیه وسلم فرض الله تعالی علی امتی خمسین صلوٰة فرجعت بذلک حتی مررت علی موسیٰ فقال ما فرض الله لك علی امتک فقلت فرض خمسین صلوٰة قال فارجع الی ربک فان امتک لا یطیق فراجعنی فوضع شطرها فرجعت الی موسیٰ قلت وضع شطرها فقال ارجع الی ربك فان امتك لا یطیق ذلك فقال هی خمس وهی خمسین لا یبدل القول لدی فرجعت الی موسیٰ فقال ارجع الی ربك فقلت استحییت من ربی ثم انطلق حتی انتهی فی السدرة المنتهی وغشیها الوان لا ادری ما هی ثم ادخلت الجنة فاذا فیها جنابذ اللؤلؤ واذا ترابها المسك هکذا فی صحیح البخاری ❊ **قوله** پنجۂ خود ساز بدین پنج سخت ❊ پنجۂ ابلیس بکن لخت لخت ❊ بدین ای پنج نماز ❊ **قوله** گر نه کنی پنج بدین رنجه اش ❊ کی بود طاقت سرپنجه اش ❊ شین رنجه اش مضاف الیه پنجست یعنی پنجۂ آن ابلیس بدین ای پنج نماز طاقت سرپنجه مقابله کردن ❊ **قوله** شیر دل پنجه ازین پنج کن ـ شاخ هوا را بکن از بیخ وبن ❊ شیر دلی ای عالی همت همتی شاخ

هوای درخت هوا و هوس ذکر لازم و اراده ملزوم است **قوله** شاخ هوا را نبود بیخ سست۔ تا
ندهی نم ز طهارت نخست + آغاز کن تعلیم وضو ست را شاخ هوا را علامت اضافت بیخ ست ای
بیخ درخت هوا مقرر ست که درختی را بر کنند اول آب میدهند تا بیخ سست شود و بآسانی کنده شود
قوله دست بشو بهر تمسک بخیر + روی ز پندار توجه بغیر + روی ای روی بشو بغیر ای بغیر حق +
قوله از کف مسّاح بسر تاج نه + پای چو شد شسته بمعراج نه + مسّاح مسح کننده صفت کف ست
معراج عبارت از نماز چنانچه در حدیث واقع است قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اَلصَّلٰوةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِيْنَ **قوله** تا چو بمعراج تراره شود + دست شیاطین ز تو کوته شود + تفریع
ست بر ما سبق + **قوله** وقت سیاست بنه ادبار شان + پایه معراج تو بس دار شان + ای مشغول بودن تو
بنماز موجب عذاب شیاطین ست + **قوله** دین ترا نیست ستون جز نماز + بهر قیامش چو ستون سر فراز +
را در دین ترا علامت اضافت ستون ست ای ستون دین تو همین نماز ست قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه
وسلم الصلوٰة عماد الدین فمن اقامها فقد اقام الدین ومن ترکها فقد هدم الدین بهر
قیامش ای برای پا کردن نماز قد افراختن استاده شدن **قوله** پشت تو آن دم که ز طاعت دوتاست +
از پی این خیمه سفر نیست راست + این خیمه کنایت از دین و طرفه است که وجود خیمه کی ستون خیمه گردد +
قوله مسجد تو شد همه جا سنگ و خاک۔ خاک شد از بهر تو چون آب پاک + تا ره طاعت بود آسان
ترا۔ ز آن نشود طبع هراسان ترا + از بهر تو ای از بهر وضو تو چون آب پاک ای از برای تیمم
کردن وقت عدم آب را در ترا علامت اضافت ره طاعت است ای راه طاعت تو و همچنین
در مصرعه ثانی یعنی مسجد تو حق تعالی تمام روی زمین ساخته و خاک را پاک نموده و حکم آب داده ست
از برای آنکه راه طاعت تو آسان شود و طبع تو از آن طاعت هراسان نشود + **قوله** لیک تو از کاهلی
جاهلی۔ همچون خزان مانده در آب و گلی + در آب و گلی ای در پرورش تن هستی یعنی با وجود این سهولت گاهی به نماز
مشغول نشوی همچون خزان در فکر تن پروری مانده + **قوله** پای از آن گل طینت بر آر + چشم خرد بر زر و زینت مدار +
پای از آن گل طینت ظلمت و طینت بدن مصرعه ثانی تفسیر مصرعه اولست یعنی آرزو و خواهش همگی در پرورش تن
و آرایش مدار بلکه همگین امل و توجه خود در طاعت حق طرح کن + **قوله** زینت تو بس کمربندگی۔ تاج تو در
سجده سر افگندگی + ای تاج تو اسر افگندگی که ثابت در سجده بس ست + **قوله** رفته عمر تو رهین فناست
دولت آینده که داند کراست + شاید وقتی تو همین ساعت ست + خوب ترین زیور آن طاعت ست +
رفته عمر تو ای رفته عمر تو و دولت آینده عمر آینده چنانچه قائل گفته شعر گذشته خواب و آینده خیال ست +

همین دم را غنیمت دان که حال ست **قوله** شرم تو بادا که ز بالا و پست ۔ سجدهٔ طاعت برد و شش هر چه هست
تو کنی از طاعت او سرکشی ٭ به که ازین شیوه قدم در کشی ٭ ازین شیوه اے سرکشی از طاعت قدم در کشیدن
ترک کردن یعنی شرم تو بادا ازین حال که وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ یعنی همه چیز طاعت او
کند و تو از طاعتِ حق سرکشی میکنی پس بهتر آن ست که ازین سرکشی قدم در کشی و ترک گیری ٭
قوله ساق ادب برزده عرش برین ۔ بر در طاعت شده کرسی نشین ٭ بیان سجدهٔ طاعت برد وش
هر چه هست ساق ادب برزده اے با دب نشسته مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست **قوله** چرخ فلک خرقه
ازرق ببر ٭ بسته ز جوزا پئے خدمت کمر ٭ خرقهٔ ازرق ببر صفت چرخ فلک ز جوزا بیان کمر چه جوزا را
کمر فلک گویند خدمت طاعت **قوله** دوخته شب تا به سحر در رکوع ۔ دیدهٔ انجم ز زمین خشوع ٭ فاعل دوخته
چرخ فلک و دیده انجم مفعول او شب تا بسحر اے از شب تا سحر دیدهٔ انجم انجم ٭ **قوله** سبحه پروین ز
کف آویخته ٭ اشک ستاره به سحر ریخته ٭ سبحهٔ پروین پروین ز کف متعلق آویخته و فاعل آویخته چرخ اشک
ستاره ستاره فاعل ریخته چرخ ٭ **قوله** ماه زده بر در او کوس مهر ٭ مهر بخاک در او سوده چهره ٭ مهر اول
بمعنی محبت و ثانی بمعنی آفتاب او راجع به حق تعالیٰ چهره سودن باعتبار غروب شدن اے ماه بر در
طاعت او محبانه در آمده و آفتاب سر به سجود نهاده ٭ **قوله** جنبش ارکان بسوئے تحت و فوق ٭
از کشش او ست بزنجیر شوق ٭ جنبش ای میل طبع ارکان عناصر تحت و فوق اے بعضے را جنبش
بتحت ست چنانچه آب و خاک و بعضی را جنبش به فوق چنانچه آتش و باد بزنجیر شوق شوق از کشش
الخ از کشش شوق طاعت است که به تحت و فوق میل دارد پس آنکه مائل بتحت ست یا در رکوع و
سجود ست و آنکه مائل به فوق ست گو یا در قیام و قومه ست ٭ **قوله** کار جماد است بی حی پاک ٭
قعدهٔ طاعت بمصلائے خاک ٭ جماد کوهها و گریوها مصرعهٔ ثانی بیان کار ٭ **قوله** صفت
نبات ست نمودن قیام ٭ بر در قیوم جهان بر دوام ٭ بر دوام متعلق نمودن ست **قوله** هیئت
حیوان برکوعست راست ٭ دایم ز الست که پشتش دو تاست ٭ راست بمعنی درست از ان سبب [illegible]
از بر اے رکوعست ٭ **قوله** ورنه بود میل سجودش چرا ٭ سر بزمین می برد اندر چرا ٭ چرا اول بمعنی
چه و ثانی بمعنی چراگاه شین سجودش راجع به حیوان ٭ **قوله** خیز تو هم برگ تعبد بساز ٭ جمع کن این چند
عمل در نماز ٭ برگ تعبد سامان بندگی اینچند عمل یعنی رکوع و سجود و قیام و قعده ٭ **قوله** تا ز پریشانی
ظاهری ۔ راه به جمعیت باطن بری ٭ این بیت با بیت لاحق تعلیلیت برا سبق پریشانی ظاهر
بری حال است از مخاطب بری اول بمعنی [illegible] ثانی مشتق از بردن ٭ **قوله** جمع نشینی [illegible] [illegible]

از خود واز ہستی خود بے شعور ٭ مصرع ثانی حال ست از فاعل نشینی کہ مخاطب ست اے بندگی وطاعت بخلوص تمام بجا آر تا جمعیت باطن ترا دست دہد و بشرف حضور مشرف گردی بحالیکہ از خود فانی بحق باقی شوی چنانچہ حکایت برایں ایراد یافتہ ٭ **حکایت کشیدن پیکان از تیر راست روکیش ولایت علی کرم اللہ وجہہ کہ از کشمکش کمان مجاہدہ بر نشان مشاہدہ افتادہ بود** ٭ پیکان و آہنی تیر کنایت از وجود شریف حضرت علی رضی اللہ تعالی عنہ راست روصفت تیر کیش ولایت ٭ ولایت علی کرم اللہ وجہہ بیان تیر ست کہ از کشاکش الخ صفت ثانی تیر ست کمان مجاہدہ مجاہدہ نشان مشاہدہ مشاہدہ الٰہی یعنے کشیدن پیکان از وجود مرتضے علی رضی اللہ تعالی عنہ کہ در وقت نماز بمشاہدہ حق تعالی رسیدہ بود **قولہ**

شیر خدا شاہ ولایت علیؓ ٭ صیقلے شرک خفی و جلی ٭ روز احد چون صف ہیجا گرفت ٭ تیر مخالف بہ تنش جا گرفت ٭ مخالف کافر **قولہ** غنچہ پیکان بہ گل او نہفت ٭ صد گل تحسین ز گل او شگفت غنچہ پیکان پیکان گل او ذات مبارک حضرت علی کرم اللہ وجہہ گل تحسین تحسین وتحسین آن آنکہ پیکان گل او ذات مبارک او گل صد ستہ بضم کاف فارسی است یعنے تیر بر آورده شد و پیکان در ذات شریف پنہان ماند چون پیکان خواستند کہ بر آورند آنرا بسے دورمیسے کہ بذات مبارک میرسند نتوانستند بر آورد **قولہ**

روی عبادت سوی محراب کرد ٭ پشت بدرد سر احباب کرد ٭ اضافت روی عبادت لامیہ است یعنے روئی برائے عبادت پشت کردن ترک کردن بدرد سر شدن در دسر یعنی تصدیع اے از تصدیعہ اون یاران در بر آوردن پیکان دور شدہ چنان در عبادت مشغول شد کہ پروائے تصدیع یاران نماند و محو تماشائے مشاہدہ کردند و میتوانند کہ پشت کردن کنایہ بخود باشد و پیکان در پشت بودن یعنے پشت بجانب برائے پیکان بر آوردن کرد و خود مشغول بعبادت گردید تا در استغراق و مستی مشاہدہ بیخبر گردید و پیکان بر آرند ٭ **قولہ** خنجر الماس چو بیدا آختند ٭ چاک تنش چون گلش انداختند ٭ چو بیدا صفت خنجر آختند کشیدند تن گلش مضاف الیہ تن ست چون گل صفت تن یا تشبیہ چاک ہے چاک بر تن او کہ مثل گل بود یا چاک مثل گل در تن انداختند ٭ **قولہ** غرقہ بخون غنچہ زنگار گون ٭ آمد ازان گلبن احسان برون غرقہ بخون و زنگار گون ہر دو صفت غنچہ غنچہ کنایت از پیکان و فاعل آمد غنچہ گلبن احسان ذات مبارک علی کرم اللہ وجہہ ٭ **قولہ** گل گل خونش بمصلاے چکید ٭ گفت چو فارغ ز نماز آن بدید ٭ گل گل قطرات خون شین خونش مضاف الیہ مصلا است ای مصلائی او قطرات خون چکید فاعل گفت و دید حضرت علی کرم اللہ وجہہ گفت جزا مقدم شرط یعنی چون از نماز فارغ شد و آن قطرات خون دید و گفت

قوله کاین همه گل چیست ته پای من * ساخته گل از عصای من * بیان گفت گل قطرهٔ خون فاعل ساخته
گل قوله صورت حالش چه شود ند باز * گفت که سوگند بدانای راز * فاعل گفت مرتضی علی کرم الله
وجهه که سوگند الخ بیان گفت دانای راز عالم الغیوب جل جلاله قوله کز الم تیغ ندارم خبر * گرچه ز من
نیست خبردارتر * جواب سوگند تیغ خنجر اگرچه ز من نیست ای اگرچه از من خبردارتر کسی نیست
قوله طائر من سدره نشین شد چه باک * گر شودم تن چو قفس چاک چاک * علت بیت سابق
طائر روح چه باک جزای مقدم گر شودم الخ قوله جامی ز آلایش تن پاک شو * در قدم پاکدلان
خاک شو * از آلایش ای از تعلق تن قدم عبارت از پای بقرینه سیاق کلام پاکدلان اهل الله
قوله باشد ز ان خاک بگردی رسی * گرد شکافی و بمردی رسی * از ان خاک ای از خاک شدن
زیر عکس پای اهل الله گرد بفتح کاف پارسی از حاصل و بیت آنکه ای جامی از تعلق بدن فارغ گردیده در پی
عکس پای اهل الله روان شو احتمال است که از ان رفتن باثر ایشان کسی و ناشد و گذشته یعنی پای
برسی و به ملاقات وی مستفید شوی * مقالهٔ پنجم در بشارت بروزه ماه رمضان که نوری
ست کثیر الفیضان هم روح را شمع انجمن افروز است و هم نفس را برق خرمن
سوز * قوله ای ز پی طبل شکم هیچ نای * جمله گلو گشته ز سر تا بپای * طبل شکم
تا بنون و الف نی هیچ تا متعلق جمله گلو گشته این بیت صفت منادی محذوف ست و بیت
سابق مقصود بالنداء ست و ایراد طبل و نای از تناسب است قوله کار تو از هر چه تصور کنی نیست
بجز آنکه شکم پر کنی * حرص تو لقمه به الصاف زد * دایه ترا بهر شکم ناف زد * ترا مضاف الیه ناف ست
مقرر ست که وقت ناف بریدن دایه هر چه نیت و دعا در حق مولود کند قبول افتد پس تو که چنین
در پی خوردن و شکم پر کردن هستی مگر دایه وقت ناف بریدن همین دعا خواسته که شکم پر کنی قوله چند
کشی رنج شکم از گزاف * گر نزدت دایه بریدن ناف * اثبات مضمون مصرعه ترا بهر شکم ناف زده است
چند شمار اندک و چند هم که کم از ده بود و شمار بفتح معین ابراهیم شاهی پس اینجا چند بمعنی شمار غیر معین ست
ای بسیار گزاف بکسر کاف فارسی و زای معجمه و الف بمعنی هرزه و بیهوده و بسیار و بجیاب نورالدین تا
نزدت مضاف ناف ست آنکه ناف تو یعنی اگر دایه ناف تو بهر شکم پرستی نه بریده است پس بسیار از
بیهودگی رنج شکم چرا می کشی قوله سازد چو نافه شکم خویش خشک * بو که دهد از نفست بوی مشک * مقرر ست
که نافه بعد از خشک شدن بوی میدهد قوله نکهت روزه ز لب روزه دار * به بود از نافه مشک تتار *
ترجمه حدیث شریف است کما قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم ریح فم الصائم اطیب من

براہ المسلک ای مسلمانا۔ **قولہ** معدہ معدکردہ پے نان و آب۔ کی شوی از قوت رواں بہرہ یاب۔ معدہ بالکسر بالفتح وکسر عین عضو آدمی کہ طعام دراں قرار گیرد و ہضم شود معدہ بالضم میم وکسر عین آمادہ کنندہ و بالفتح آمادہ کردہ شدہ و دریں مقام آمادہ کردہ مراد ہست اے آمادہ و ہمزہ کہ مفید معنی خطاب ست آخر کردہ بضرورت شعری محذوف ای معدہ آمادہ کردہ برائے نان و آب۔ **قولہ** باطنت از نفس و ہوا ممتلی چوں رسدت لذت الصَّوْمُ لِیْ۔ ہر چہ بداں شرع لبشارت دہ است۔ از ہمہ حرف آنَا اَجْزِیْ بِہٖ ست ہر چہ ای ہر چیزے عمل روزہ دریں بیت تضمین حدیث قدسی ست کہ اَلصَّوْمُ لِیْ وَاَنَا اَجْزِیْ بِہٖ **قولہ** شعلۂ دوزخ چو شود تیغ زن۔ باشررش ناوک خذلاں فگن۔ روزہ چو گردآمدہ در دفترت۔ چوں سپر لو گشد در برت۔ بیت اول شرط و ثانی جزا تیغ زن و ناوک فگن کشندہ و سوراخ زنندہ گردآمدہ جمع شدہ و دفتر عملنامہ تا دفترت مضاف الیہ دفتر و تا برت مفعول کشد در بر کشیدن محفوظ داشتن ایں بیت ترجمہ حدیث شریف ست کہ اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ مِّنَ النَّارِ۔ **قولہ** حرص وشرہ دوزخ پر آتش است و چہرہ زدن بر در دوزخ خوش است۔ روزہ بود چہرہ زدن بر در حق۔ چہرہ زدن تابیدی از شررش۔ انتقال ست از دوزخ واقعی بدوزخ حرص شین راجع بدوزخ حرص۔ **قولہ** چوں خر خناس زبس ناخوشی۔ خوی گرفتی بہ نجاست کشی۔ خناس بفتح و تشدید نون خاکروب **قولہ** با من ازیں نکتہ چہ باشی درشت۔ تو بہ شکم میکشی و او بہ پشت۔ ایں نکتہ اثبات نجاست کشی کہ در بیت سابق است از لے خرکناس مصرعہ ثانی و ترقی ست **قولہ** ماہ نو روزہ ببیں از افق کابروی حور ست زنیلی تتق۔ افق بضمتین کرانۂ آسمان و ہر کرانہ کہ باشد نیلی تتق آسمان کابروی حور الخ بیان ببیں یعنی ماہ روزہ کہ از کنارہ آسمان ظہور کردہ ببیں کہ ابروے حورست لے حور جلوہ گر شدہ پس جلوہ گری او برائے ہمین است۔ **قولہ** میکند ایما کہ لب از بہرما۔ مہر کن لے مہر لبت مہر ما فاعل میکند حورست کہ لب الخ بیان ایما مہر کن بضم اول ای بند کن مہر من بفتح کابین **قولہ** تا چو بہ بندی ز طعام و شراب۔ در حرم مات شود فتح باب۔ بیان مہر لبت مہر من ست حرم ما بہشت و تا در مات مفعول شود ست لے فتح باب شود۔ **قولہ** طرفہ کلید کہ دریں تنگنا ہی۔ بادیہ پید آمدہ جنت لشاہ تخیل ماہ روزہ است بشود بدیگر تنگنا دارد نیا بادیہ دوزخ۔ **قولہ** سیصد و شصت ست ترا روز سال پیش زکم خوار سی یکسی منال۔ لفظ پیش صفت منال ست ای منال بیش۔ **قولہ** گر ز تو یابد یک ازین سی شکست۔ حلق زکفارتت افتد بہ شصت۔ یا ای یکروزہ از سی روزہ شکست لے شکست یابد عمدا تا لکفارتت مضاف الیہ حلق ست ای حلق شست بفتح شین معجمہ و سکون سین مہملہ عدد

شین و زنار و نشتر رگ زناں و انگشت وابہام وزہ گیر و قلاب ماہی گیر و دام و مضراب کہ سازہا بداں نوازند و تارہائے کہ بر ساز بکشند و حلقہ رسن و زلف و امثال آں نورالدین حکیم در نیجاے معنی توشہ ماہی گیر و دام و حلقہ رسن مراد ست وابہام بروزہ شصت کہ کفارت روزہ شکستن عمداً یعنی اگر یک روزہ اگر از سی روزہ بشکنی از سبب کفارت آں حلق تو در دام افتد و شصت روزہ گرفتار گردد و طرفہ است کہ اگر از لفظ سی یک لے یک عشرہ یعنے حرف یا بشکنی باقی سین ماند و عدد او شصت است فافہم **قولہ** کردہ قضا دین ترا غارت ست۔ کت زاد ار دہی بکفارت ست ؛ مصرعہ ثانی تفریع مصرعہ اول ست تا در کت مضاف الیہ روی است ای روی توجہ تو لے قضاء الٰہی دین ترا غارت کردہ است برائے آنکہ توجہ تو از اوائے بکفارت ست و ایراد قضاء و اداء کفارت از تناسب ست ؛ **قولہ** گرسنۂ طعمہ خوان رضاست ؛ تشنہ لبی شربت جام صفاست ؛ خوان رضا رضامندی حق تعالیٰ جام صفا صفائی باطن ؛ **قولہ** روزۂ خاصاں نہ ہمین ست و بس۔ بلکہ بریدن بود از ہر ہوس ؛ خاصان اولیاء اللہ ہمیں ای ترک اکل و شرب۔ **قولہ** ہرکہ نباید کہ بجوئی مجوی ۔ ہرچہ نشاید کہ بگوئی مگوئے ؛ بیان بریدن از ہر ہوس ست کاف در ہر دو مصرعہ عاطفہ است ای ہرچہ نباید بجوئی و ہرچہ نشاید بگوی مجوی و مگوئی یعنی نا بایستنی مجو و ناگفتنی مگو **قولہ** چشم مکن باز بنادیدنی۔ گوش بہ پرداز ز نشنیدنی۔ یا تازی نا دیدنی و نشنیدنی برائے لیاقت ست لے لایق نہ دیدن و نشنیدن ما گر فارسی خواندہ شود یا نکرہ خواہد بود **قولہ** دست میالائے بہ شغل دغل۔ پای مفرسائے براہ اہل دغل بفتح دال مہملہ و غین معجمہ تباہ شدن و تباہی امل بفتحتین امید داشتن و امید بلانکہ اسم مقصودہ را وقتیکہ فارسیان مضاف سازند یا یا آخر او لاحق کنند ہمزہ آخر او در آرند چنانچہ خدای خلق مضدائے دارائے عالم و دارو فعل مقصورہ وقتیکہ بر معمول خود مقدم باشد نیز آخر ہمزہ لاحق کنند چنانچہ بخشائی بر حال ما و ہمچنیں میالائی بشغل و دغل و مفرسای براہ امل **قولہ** علم و عمل را ز ریا پاک کن ؛ بلکہ دل از غیر خدا پاک کن ؛ نیست ترا قبلہ دین جز خدا ؛ ہیچ مدان ہیچ مبین جز خدا ؛ ترا مضاف الیہ دین ست درا علامت اضافت لے قبلہ دین **قولہ** ہرچہ نہ ذکر وی از اں لب ببند ؛ وآنچہ پسندش نبود کم پسند ؛ ضمیری راجع بخدا و زاں راجع بہ ہرچہ و شین پسندش راجع بحق تعالیٰ ؛ **قولہ** دایہ نفس ست جز او ہرچہ ہست ؛ وای تو گر زاں مکشی باز دست دایہ بوا و والف تحتانی حاجت و مراد جز او ای جز ذکر او و زاں راجع بدایہ نفس **قولہ** حسبتن آں دایہ بہمایگی است ؛ مایہ اقبال تو بی دایگیست ؛ آں دایہ ای مراد نفس ہمسایگی ای در معرفت الٰہی اقبال معرفت بی دایگی و ایادی نفس **قولہ** نفس و ہوا گر شرف و راستی ؛ اہل دلش کی بجوی نگیرد راستی ؛ شرف ای شرف در راہ حق

شین لیش راجع بنفس و ہوا یعنی مراد نفس اگر وصل الی اللہ بودی اہل دل او را بتو بگذاشتی و خود مرتکب آں گردیدی پس قولہ زدل و جان تخم دگر کاشتند ؛ لاجرم آنرا بتو بگذاشتند ؛ تخم دگر یاد حق آں بلاے نفس ہوا را و حکایت بمعنی ایراد یافتہ حکایت آں زن زشت روی کہ خریدار کور یافتہ بود و وجہ ناسزہ خود را پیش او می ستود قولہ خواست یکی کور زنی زشت رو ۔ کینہ وری طعنہ زنے زشت خوے ؛ یکی یکے شخص یا کینہ وری و طعنہ زنی برائے عظمت ست ؛ قولہ از شبہ اش چہرہ سیاہ رنگتر ؛ و از سپرش جبہہ پر از ژنگ تر ؛ شین شبہ اش و سپرش مضاف الیہ چہرہ و جبہہ ست ار ژنگ بمد ہمزہ و فتح زاء فارسی و خفا نون چینی کہ بر روی واندام افتد نور الدین واز استادان علیہ الرحمۃ والغفران چنین سندست کہ در ملک فارس سر انگشت سازند و چہرۂ او پر چین میشود قولہ گوش کر و پشت کژ و چشم کاژ ؛ خاموشیش بیہودہ گفتار ژاژ ؛ کژ بفتح کاف تازی ضد راست کہ آنرا کج گویند کاژ بکاف و الف احول ژاژ ہر سبزہ کہ تخم باشد بمعنی بیہودہ نیز آمد و خاموشیش بیہودہ آے وقت گفتن خاموش بود گفتار ژاژ اش اے وقت خاموشی زبان بکشیدی ؛ قولہ یک شبی از ناز بآں کور گفت جیف کہ ماند از تو جمال نہفت ؛ در اول مصرعۂ ثانی کاف بیان گفت محذوفست و کاف کہ ماند از الخ بیان حیف ست ؛ قولہ طلعت من خواستہ از مہ خراج حرف خجالت زدہ بر لوح عاج خواستہ از مہ خراج بسبب کمال روشنی لوح عاج را خجل از جہتہ کمال صفائی قولہ نرگس من چشم و چراغ چمن ۔ لالۂ من داغ نہ یاسمن ؛ نرگس چشم لالہ رخسارہ یعنی چشم از کمال زیبائی زیب چمنست و رخسارہ من از بس صفائی و تازگی یاسمن را خجالت دادہ قولہ از صفت قامت من کوہی ۔ یافتہ آوازۂ سرو سہی ؛ یعنی از صفت راستی قد من آوازہ راستی سرو کوہی یافتہ ای آوازۂ راستی سرو نماندہ قولہ کور چو افسانۂ آں گوش کرد ؛ خون دل از سینۂ او جوش کرد ؛ کور ای شوہر کہ کور بود فسانۂ آں یعنی صفت زن گوش کرد شنید خون دل غصہ چنانچہ خون جگر یعنی غصہ آمدہ قولہ گفت اگر حال چنیں بودیت ؛ دولت اقبال قرین بودیت ؛ کاف بیان لفظ گفت محذوفست اے گفت کہ اگر حال چنیں الخ تا بودیت مضاف الیہ حال ست ای حال تو اگر چنیں بود مصرعۂ ثانی جزا شرط ست قولہ دامن تو دیدہ وری کہ داشتی ۔ تخم ہوایت دگری کاشتی ؛ دامن تو ای ذات تو یا دیدہ وری برای تنکیر ست دیدہ ور صاحب دید و مراد بینا دگری اے غیر من ؛ قولہ این ہمہ بینندہ ز نزدیک و دور ؛ کس ننہد آئینہ در پیش کور تا مثال مضمون سابق این اے این مقدمہ ہمہ بینندہ اے بر ہمہ کس پیداست نزدیک و دور بیان ہمہ مصرعۂ ثانی بیان این مقدمہ کہ آئینہ پیش کور کس نمی نہد بر ہمہ کس ہیچ پیدا و ظاہر است پس تو اگر

حکایت آن زن زشت روی

دانندہ

تیر خورد بےبود پیش کور نبودی قولہ چشم من ار کور نبودی چنیں۔ تو سر دعوی نکشودی چنیں بستگی چشم ز او صاف تو۔ بر تو کشادست در لاف تو۔ فاعل بستگی چشم۔ قولہ جای اگر نقد کمالیست ہست۔ در تحجب غیب جمالیست ہست تحجب غیب باطن خود۔ قولہ بر بصر اہل نظر جلوہ دہ۔ در نظر بے بصرانش منہ۔ جزا اگر کہ در بیت سابق ست مفعول جلوہ دہ کمال و جمال بے بصران ناقد روانان و جاہلان شین راجع بہ جمال قولہ ورنہ تہمت در انصاف زن خط خطا بر ورق لاف زن۔ تہمت عبارت از دل ذکر مظروف ارادہ ظرف در انصاف زن اے منصف باش خط خطا خطا بر ورق لاف لاف یعنے لاف دعوی خطا بینداز و خاموش باش۔ مقالہ ششم در اشارت بزکوٰۃ مال کہ سرمایہ بالش مال ست و مالش بدسگال قولہ بالیدن بجیم و دال و الف و کسر لام و سکون تحتانی و فتح دال مہملہ بزرگ شدن و برآمدن و نمو کردن نور الدین رحمتہ اللہ قولہ اے شدہ زندان درم مشت تو۔ بند پر انجا ز ہر انگشت تو۔ خطاب بہر یک از ممسک غیر مؤدیان زکوٰۃ بند بالفتح موحدہ و خفاء نون فاصلہ میان دو عضوے کہ بتازیش مفصل خوانند و زنجیرے کہ مجرماں را بداں بندند و قفل و گرہ و عقدہ بندی کہ پیش بند نور الدین یعنے درم زندانے ست و مشت تو زندانے و انگشت تو زنجیر زندانی ست و ایں بیت صفت منادی محذوف است و ابیات آیندہ مقصود بالذات ست قولہ پیش کہ ایام کند رنجہ ات۔ گردش او تاب دہد پنجہ ات۔ پیش ای پیش از یں لفظ پیش ظرف کشا ست کہ در بیت لاحق الاحق ست کند رنجہ ات اے سبب افلاس پنجہ را تاب دادن عاجز نمودن قولہ پیش ترا حال دگرگوں کند۔ نقد تو از دست تو بیروں کند۔ تفسیر بیت مضمون بیت سابق ست راءِ ترا علامت اضافت حال العیش اے حال عیش تو نقد واقع فاعل کند ایام قولہ خوش بکشا دست چو احسانیاں۔ ان بچے آزاد بے زندانیاں۔ خوش بکشا دست اے طائعاً لا مکرہاً احسانیاں کریمان و مؤدیاں حق اللہ زندانیاں ہماں درم و ایہام بو الفتح قولہ مرد درم زن کہ درم گرد ساخت۔ ساختنش گرد چرا در ساخت۔ گردش زاں ساخت کہ گرداں بود۔ کف بکف از راہ نوردان بود۔ سوال و جواب است درم زدن درم ساز ورد لے وظیفہ راہ نوردان ساحراں و روندگان یعنی وجہ گرد کردن او ہمیں ست کہ روندہ باشد و از جملہ روندگان باشد قولہ نے کہ بہ سستی ز خلاف کرم۔ ناخنے از سیم شود ہر درم۔ خلاف کرم بخل ناخن بست شدن بند و مقید بدست شدن۔ قولہ تاش جدا کم کنی از مشت خویش۔ بر صفت ناخن از انگشت خویش۔ و علت ناخن

شدن بصفت ماند **قوله** ناخن سیمت کہ بکف حاصلست۔ ناخنۂ دیدۂ جان و دل ست ٭ ناخن سیم و درم کہ بدست تو مثل ناخن چسپیدہ ناخنہ بنون الف وضم خا معجمہ و فتح نون بیماری مشہور چشم ناخنہ دیدہ الخ اے موجب کوری چشم جان و دل ست ٭ **قوله** ناخنہ از دیدۂ دل بر تراش ٭ در مدہ با ناخن دل خود مخراش ٭ ناخن ہماندرم از دیدۂ دل بر تراش ای از نظر دل بیانداز و ایثار کن دل خود مخراش ای دل خود را در ندامت آن عدم خرچ خراش خواہی کرد و رنجہائے خواہی کشید **قوله** جمع مکن درہم و دینار را ٭ سخرہ مشو شحنۂ ادبار را ٭ سخرہ بضم سین مہملہ و سکون خا معجمہ و فتح را ٭ مہملہ بیگار یعنے کار بی مزد و زبون و زیر دست شحنۂ ادبار یعنی بہ جمع کردن درہم و زیر دست و مغلوب ادبار خواہی شد **قوله** ورنہ مثل جمع شو و صرف کن ۔ گوش نیوشندہ بدیں حرف کن ٭ ایں حرف را اے صرف کردن **قوله** ہست مبرد کہ ترا سیبویہ ٭ گرچہ بنحو ست مشار الیہ ٭ ہرچہ بگوید بر اخفش شوی ٭ ریش بجنبانی و دلخوش شوی ٭ پیشہ کنی از سر جہل شگرف ٭ منع دنانیر و دراہم بہ صرف ٭ ہست مبرد خبر مبتدا محذوفست کہ ہذہ است ای ہذہ المقدمۃ مبرد اے ما ہو کہ ترا سیبویہ الخ بیت الثالث بیان مبتدا ست یعنے سیبویہ کہ ترا مسئلہ نحوی میگوید کہ دراہم و دنانیر از سبب بودن علتی از علل تسع منع صرف یعنی غیر منصرف اند تو آنرا از جہالت و حماقت مسئلہ فقہ دانستہ خوشدل میشوی و دراہم و دنانیر صرف و خرچ نمی آری و بخل پیشہ کنی ایں فہمید تو مبرست و ہیچ و پوچ ست و مصرعہ ثانی بیت اول جواب سوالست و تقدیرش چنین ست کہ مخاطب میگوید کہ من از سیبویہ کہ امام ست شنیدم در جواب میگوید کہ اگرچہ امام ست اما در علم نحو امام ست نہ در علم فقہ و ہرچہ وی گفتہ موجب علم نحو گفتہ نہ موافق مسئلہ فقہ و ایں غلط و فہمید گی تست و قول او بجائے خود درست و ایراد وجود سیبویہ و اخفش کہ در نحو ائمہ اند و ذکر نحو و دنانیر و دراہم و منع صرف از محسنات لفظیست شگرف بکسر شین معجمہ و فتح کاف فارسی و سکون را مہملہ بمعنی بزرگ **قوله** صرف ہمہ گرچہ نیاید ز تو ٭ منع ہمہ نیز نشاید ز تو ٭ یعنی اگرچہ خرچ کردن ہمہ دینار و دراہم کہ زکوۃ اہل تصوف ست از تو نیاید عدم خرچ بالکلیہ ہم نشاید بلکہ موجب امر شرع شریف زکوۃ باید داد چنانچہ میفرماید **قوله** کن بدر از سیم زرت آنقدر ٭ کار دت از عہدۂ واجب بدر ٭ مصرعۂ ثانی بیان آنقدر ست عہدۂ واجب ای نیم دینار از بیست دینار و پنج درم از دویست درم چنانچہ بیان میکند **قوله** عشر چو ترا او ز دینار بیست ٭ بجز نیم بیک دینار چیست ٭ بیان زکوۃ زرست **قوله** ریخت ز درہم بکنارت دویست ٭ پنج چو خواہد بکنارہ مایست ٭ بیان زکوۃ نقرہ ست فاعل ریخت حقتعالی و

فاعل است مخاطب **قوله** زین زر وسیم است بباغ نعیم - قصر ترا خشت زر وخشت سیم * بیان جزا
که برادائے زکوٰۃ متفرع ست باغ نعیم بہشت قصر ترا لے برائے بنائے قصر تو بس **قوله** خشت زر پختہ
وہ وسیم خام - تا کہ بود قصر تو فرد اتمام - زر پختہ زر خالص سیم خام سیم خالص پختہ وخام از محسنات است
پیدا است کہ در عمارت خشت پختہ وخام بکار برند * **قوله** پارہ مکن زر کہ بود پارہ بار * گردد ازاں
شود حلقہ وار * جزا ندادن زکوٰۃ است پارہ بتحتانی والف وفتح را مہملہ دست برنجن **قوله** چوں
بگوئی کس زاں پارہ پیچ * تا بدہی زاں بیں بگلو مار پیچ * تفسیر بیت سابق است مفعول بدہی پیچ
است مار پیچ لے پیچ مار * **قوله** ہر درم سیم کہ حق فقیر - زیر زمیں سکیٔ اشن جائگیر * بہر جزائے تو بروز
شمار * سوخ چو وینا کُشندش بمار * بہر جزائے ترا لے بہر جزا دادن تو فاعل کنند قضا وقدر دیا موکلان
عذاب **قوله** گاہ برخ داغ نہندت کہاں * بہرچہ برخ داشتی اندوے نہاں * تا نہندت مضاف الیہ
رخ ست اندوے راجع بہ فقیر نہاں ای پوشیدہ بلائے ندادن حق اللہ تعالیٰ **قوله** گاہ بہ پہلو کہ
زمیں بے رہی * پہلو از و بہرچہ کردی تہی * اے آگاہ بہ پہلو داغ خواہند داد کے رہی گراہی
از مداح بہ فقیر پہلو تہی کردن یعنے کنارہ کردن در روئے بر تافتن وہمچنیں پہلوئے کردن
قوله گاہ بہ پشت کنند روئی درشت - بہرچہ کردی سوئے بیچارہ پشت * گاہ بہ پشت ای بہ پشت
تو داغ خواہند داد بیچارہ فقیر پشت کردن اعراض کردن **قوله** داغ دو رویہ بہ تنت لالہ وار -
بسکہ بسوزند شوی لالہ زار * دو رویہ لے پس وپیش لالہ زار لے پر داغ **قوله** جائے دگر داغ نہند
ہر درم - ہیچ تو بنہند بیالائے ہم * قدر درم گر بود افزوں بہ فرض * طول وہندت بہانقدر وعرض
افزوں لے افزوں از بدن تو بفرض لے بالفرض طول وہندت لے درازی وہندت یا بہ
ہماں قدر لے بقدر درم وعرض معطوفست بر طول وایں مضمون ترجمہ آیۂ کریمہ ست کہ قال اللہ
تعالیٰ الَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ اِلٰے مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُوْنَ * **قوله** تفرقہ
کن جمع در مہائے خویش * سینہ تہی کن ز المہائے خویش * جمع مصدر بمعنی مجموع صفت
مقدم درمہائے المہائے کہ در آخرت خواہی کشید **قوله** داغ جدائیش کہ اینجا کشی * بہتر ازاں
داغ کہ فردا کشی * حیف بود کز پئے فرزند وزن * داغ نہی اینہمہ بر خویشتن * ایں بیت جواب
سوال مقدر ست تقدیرش چنین ست کہ مخاطب میگوید کہ جمع مال کردن من از بہر فرزندان وزن
ست کہ پس از من بحسرت نگذارند - **قوله** ضامن روق ہمہ شد کردگار * کار خدا را بخدا واگذار یعنی
در جمع مال تو خود را ارزاق فرزندان وزن مقرر کردہ وایں خیال باطل زیرا کہ کار خدای ست

چه او جل جلاله صامن روزی همه عالم ست حکایت برین معنی ایراد یافته **حکایت آن صاحب**
کرم که بر همیان درم از رشتهٔ تدبیر بند گویان بند نهاد رشته تدبیر تدبیر **قوله** دیده
درست خواند به عقل سلیم ٭ حرف فنا از ورق زر و سیم ٭٭ دیده ور دانا سلیم سلامت از نقایض و
ذمائم حرف فنا فنا ورق زر و سیم لے زر و سیم را فنا پنداشت **قوله** خواست ورین دائره تیز رو
سازدش از نقش بقا سکه نو ٭ فاعل خواست دیده در مصرعهٔ ثانی مفعول آن این دائره تیز رو
آسمان ٭ این ساز دش مضاف الیه سکه است و راجع بزر و سیم نقش بقا بقا یعنی سکه زر و سیم
از نقش بقا نو ساز د لے خواست که زر و سیم را باقی سازد **قوله** عقده ز همیان درم بر گرفت ٭
جلوه بمیدان کرم بر گرفت ٭ عقده بالضم گره میدان کرم کرم جلوه بمیدان گرفتن مستعد بر کار شدن
یعنی مستعد کرم گردیده و پیشه کرم گستری پیش گرفت ٭ **قوله** لے درم اندوز ساخت هلی
کریمان را کرم آموز ساخت ٭ بید رم مفلس درم اندوز صاحب درم ذکرم تخصیصه لے بے استطاعتی کرم
نتوان کرد کرم آموز صاحب کرم **قوله** هر زر و سیمی که بدرویش داد ٭ زانچه طلب کرد از آن بیش داد
که بدرویش داد صفت زر و سیم ست فاعل طلب کرد درویش از و راجع به آنچه بیش بیائے تازی
ضدکم **قوله** گفت فضولے که کرم دست تنگ ـ کای شده پیش تو یکی سیم و سنگ ٭٭ زکرم دست
تنگ صفت فضول مصرعهٔ ثانی بیان گفت شده پیش تو یکی سیم و سنگ صفت منادی ست
که دیده ور باشد و بیت لاحق مقصود بالذات است یعنی سیم و سنگ ٭ مساوی یعنی سیم پیش تو بمقدار ست
قوله هر چه دهی از سر انصاف ده ٭ قفل عدم بر در اسراف نه ٭ سر انصاف لے باندازه قفل عدم عدم در
اسراف اسراف قفل نهادن بند کردن ای اسراف را بند کن معدوم ساز **قوله** بشکستن صدف
خویش را ٭ خوار مکن خلف خویش را ٭ را صدف خویش را علامت اضافت صدف خویشتن
خود شکستن صدف تن ای مردن و را خلف خویش را علامت مفعول ست خوار کردن خلف
باعتبار مفلسی **قوله** بهره که دیدی ز خداوند خویش ٭ ساز ذخیره پئے فرزند خویش ٭ بهره دولت دنیا
که دیدی ای حاصل کردی که دیدی ز خداوند خویش صفت بهره خداوند تعالی بهره مفعول اول ساز
ست و ذخیره مفعول ثانی آن **قوله** تا چو بریزد صدفت زیر خاک ٭ بهره ور آید ز تو آن در پاک ٭
تفریع ذخیره ساختن بریزد فعل لازمی صدفت تن تو آن در تو پاک فرزند ٭ **قوله** گفت که دارم سفر
دور پیش ٭ آنچه بدست ست کنم زاد خویش ٭ فاعل گفت دیده ور که دارم الخ بیان گفت سفر دور
سفر آخرت ٭ **قوله** چون بپرد طوطی من زین قفس ٭ بهره فرزند خداوند و بس ٭٭ طوطی کنایت

از روح ست قفس بفتحتین آنچہ مرغ وحشی دراں کنند و اینجا کنایت از تن ست **قوله** دل چو گشت بروزی وہم۔ از پئے فرزند چہ روزی تہم پیہم مضاف الیہ دلست لے دل من اندیشے بمعنی برائے و میم تہم فاعل نہ است **قوله** جامی ازیں بیش بہ فرزند خور + زرد مکن روے وی از مہر زرہ ازیں راجع بغم خوردن تاصح روی زرد کردن خجل کردن **قوله** زرآفت ایں رہزنش آگاہ کن + قبلہ اش الرزق علی اللہ کن + ایں رہزن زر و سیم شین راجع بفرزند قبلہ متوجہ الرزق علی اللہ ای مضمون آیۃ کریمہ **مقالہ ہفتم در بشارت بزیارت بیت اللہ الحرام کہ بوادی تنگ و پوئش و پس ہر سنگے سر نہادہ و در وادی جستجویش در پس ہر خارے گرفتارے از پائے در افتادہ** وادی صحرا و بیابان سرہنگ و سرہنگ کاہما بالفتح پیش رو لشکر و اینجائے مراد کاملست بوادی جمع بادیہ یعنی صحرائی گرفتاری عبارت از عاشق یعنی بیت اللہ چناں محبوبے ست کہ در طلب او چندیں کامل و عاشق صادق فانی شدہ اند **قوله** اے زگلت تازہ سر حب دل۔ ماندہ ز حب وطنت پا بگل۔ ایں بیت صفت مناوی محذوف ست و بیت لاحق مقصود بالندا است گل بکسر کاف پارسی یعنی تن حب بالفتح دانہ و بالضم و تشدید دوستی حب فاعل دل سرزدن سرآمدن و نمودن دانہ دل عبارت از اشتغال نمودن دل برائے ادائے فرض حج بیت اللہ تا، وطنت مضاف الیہ پائے ست لے پائے تو یعنی از بیجا آوردن حج بیت اللہ باز ماندہ و بسبب حب وطن پائے بگل ماندہ فاعل سر زدہ و ماندہ دل ست یا فاعل ماندہ مخاطب باشد **قوله** خیز کہ شد پردہ کش و پردہ ساز مطرب عشاق زراہ حجاز + خیزاے برائے اجابت صلائے کعبہ آمادہ شو کاف کہ شد برائے علت ست پردہ کش اے پردہ بجود کشندہ و پردگی شوند و تمام خانہ کعبہ کہ پوشیدہ بغلاف است از نجہت پردہ کش گفتہ اند پردہ ساز بمعنی سرود کنندہ و سرود بیت اللہ صلا دادن او بزبان حال مطرب ذات کعبہ عشاق عاشقان حج و اضافت مطرب عشاق لامیہ است اے مطرب برائے عشاق خود ز راہ حجاز اے آہنگ حجازی کہ نام سرودی ست از موسیقی و ایہام براہ شہر مکہ و بدانکہ چوں حضرت ابراہیم صلوات اللہ علی نبینا و علیہ السلام بنا کعبہ تمام کردہ مامور شد بخواندن بنی آدم کہ سوی حج بیائید پس ہر کہ در رحم مادراں یا در پشت پدراں شنوانید و کسی را کہ توفیق بجواب آں بود ولبیک گفت پس آنکہ یکبار گفت یک حج نصیب او شد و کسیکہ دو بار گفت دو مرتبہ بحج رسید پس آں مردم عشاق آں اند و کعبہ صلا دہ ایشان ست + **قوله** یک دم ازیں پردہ سماعے بکن۔ ہر چہ جز آں پردہ وداعی بکن

ازیں پردہ ہمان صلائے خانہ کعبہ قولہ دین ترا تا شود ارکان تمام ؛ روے منہ از خانہ برکن مقام ؛ دین ترا مضاف الیہ ارکان ست لے ارکان دین تو رکن رکن میانے مقام مقام ابراہیم لے تا ارکان دین تو تمام شود توجہ برکن و مقام کن قولہ ناقہ اگر نیست ترا زیر ران بقدم ناقہ روان شو روان ؛ ناقہ روان کسانیکہ بر ناقہ سوار شدہ بجانب بیت اللہ روان شدہ اند و میتواند کہ قدم ناقہ بقلب اضافت لے ناقہ قدم کہ قدم باشد روان شو روان تاکید قولہ گر نبود راحلہ یاد پائے ؛ راحلہ از پاکن و در راہ در آئے ؛ راحلہ ستور بارکش و شتر سواری از پادیان راحلہ و راہ لے در راہ بیت اللہ قولہ گر بادیت نبود دسترس ؛ جلد قدم پاے فراز تو بس ؛ جلد قدم پوست پائیں پا افراز نعلین قولہ تہ بتہ اش بستہ زگرد و غبار ؛ کردہ نہش خار بہ پیچ استوار ؛ پاشنہ از خندہ دہان کردہ باز ؛ زابلہا ریختہ اشک نیاز ؛ دہان پاشنہ چاک در پاشنہ است قولہ والہ و حیرت زدہ و مستہام ؛ خندہ زنان گریہ کنان میخرام ؛ مصرعہ اول حال ست از فاعل خرام و ہمچنیں خندہ زنان و گریہ کنان والہ سرگشتہ و شیفتہ و بے خرد و مستہام بالضم بمعنی حیران کذا فی المہذب خندہ زنان باعتبار خندہ پاشنہ و گریہ کنان باعتبار گریہ چشم آبلہ و ایں ہر دو بیت مشتمل بصنعت تضاد ہست قولہ پشت امید تو بخورشید گرم ؛ بستر آسائیشت از ریگ نرم ؛ ایں بیت نیز حال ست از فاعل خرام پشت امید لے امید کہ برائے حصول زیارت بیت اللہ بخورشید داده از ریگ نرم بیان بستر یعنی بحال کہ پشت تو بخورشید گرم باشد بستر تو از ریگ نرم باشد بخرام و روان شو قولہ سایہ بہ فرقت کہ مغیلان کند ؛ بہ کہ سرا پردہ سلطان کند ؛ مغیلان ای مغیلان کہ در راہ بیت اللہ ہستند قولہ باد مخالف زدہ در دیدہ ریگ ؛ پای فرو رفتہ بہ تفسیدہ ریگ ؛ بہ کہ نشینی بہ مہب شمال ؛ پائی فرو رفتہ بہ ابیو زلال ؛ مہب بالفتح و تشدید باء جائی وزیدن باد شمال بالکسر بادیست چپ خود طبع و کیسہ کہ درویشان گوسفندان کنند و غلاف نخل نورس و بالفتح بادی کہ ما بین مشرق و بنات النعش وزد و آں باد خوش آئیندہ است و اینجا بمعنی خیر مراد ست قولہ بانگ حدا بشنو و صوبت در آید ؛ شو چو شتر گرم رو و تیز پا ؛ حدا بانگ کلا از کہ برائے تیزی شتر میکنند و در آ بالفتح امر از در آمدن و نیز جرس آیا کنندہ کہ در لے تیز گویندش و آواز کشندہ و اینجا بمعنی جرس مراد ہست قولہ راہ و فائے سپرد میکند ؛ بر خسک خشک چو ریحان تر ؛ خسک بالفتح خاء معجمہ و سین مہملہ خار خسک کہ بہ ہندی گہوکہرو گویند نور الدین چو ریحان تر مشابہت در رفتن بر ریحان تر است ای چنانچہ تر بیان مجرد

ہمچناں بر خار خشک بر ولے با آسودگی و بی غمی و ایراد خشک و خشک از تجنیس ست **قولہ** بار میعاد
تعبد رساں ۔ رخت بمیقات تجرد رساں ؛؛ اضافت میعاد تعبد و میقات تجرد لامیہ است ای
بمیعادی کہ برائے بندگی کردن ست و میقاتے کہ برائے مجرد شدن است میعاد و میقات آنکہ
خصوص برلے احرام حج مقرر ست بار رسانیدن و رخت کنایت از رفتن **قولہ** رشتہ تدبیر
ز سوزن بکش ؛ خلعت سوزن زدہ از تن بکش ؛؛ رشتہ تدبیر تدبیر سوزن لے از دوختہ سوزن
مصرعہ ثانی تفسیر مصرعہ اول ست و ہمچنیں سہ ابیات لاحقہ **قولہ** ہر چہ بر آں بخیہ زدی ماہ و سال آئی
برول از ہمہ سوزن مثال ؛ ہر چہ خلعت و جامہ **قولہ** باز کن از بخیہ زدہ جامہ خوی ۔ بو کہ ترا بخیہ بیفتد
بروے ۔ بخیہ بر وافتادن رسوا شدن و رسوائی باعتبار نادرست شدن احرام **قولہ** گرنہ زمرگست فراموشیت
بہ کہ بود کار کفن دو نیت ؛ مقرر ست کہ کفن نادوختہ میباشد و اینکہ سپید و زند برلے عدم عریض جامہ
است **قولہ** لب بکشا یافتن کام را ؛ نعرہ لبیک زن احرام را ؛ کلمہ یا در ہر دو مصرعہ بمعنی برای
ست کام امتثال امر حق تعالیٰ ؛ **قولہ** روے بحُزولیدہ مرخ گردناک ؛ سینہ خراشیدہ و دل دردناک
رو بہ حرم کن کہ شوی خوش حریم ؛ ہست سیہ پوش نگارے مقیم ؛ بیت اول حال ست از فاعل رُو
بہ حرم کن حرم بہ فتحتین گرد اگرد خانہ کعبہ سیہ پوش نگار خانہ کعبہ سیہ پوش باعتبار سیہ غلاف کہ
وے ست ؛ **قولہ** صحن حرم روضہ خلد بریں ۔ در وے چناں صحن مربع نشیں ؛ صحن حرم حرم او لوجہ
سیہ پوش مربع نشین چہار پہلو نشیں باعتبار مربع بودن اوست ؛ **قولہ** قبلہ خوبان عرب روے او
و ہ پسجدہ شوخان عجم سوے او ؛ ہے اہل عجم و عرب متوجہ آں نگارا ند و تخصیص عرب بروے و عجم
بسوے باعتبار قرب و بعد اہل عرب و عجم ست و از خوباں و شوخان معنوی مراد ست **قولہ** باد چو
از دامنش آویختہ ؛ غالیہ در جیب جہاں ریختہ ۔ تا شکنی شیشہ ناموس و ننگ ؛ گرچہ نہاں
در تہ دامانش سنگ ؛ بار شکن دامن شبرنگ او ؛ دیدہ جاں سرمہ کش از سنگ او ؛ شیشہ
ناموس و ننگ ناموس و ننگ سنگے کہ فرش اوست و لہذا تہ داماں گفتہ باز شکستن دامن کنایت
بر یافتن اوست یعنی ننگ و ناموس ترک دادہ سنگ او را بوسہ بدہ و بدیدہ جان سرمہ بکش ای
بینا کن ؛ **قولہ** سنگ سیاہش کہ ازاں کوتہ است ؛ دست تمنات یمین اللہ ست ؛ سنگ سیہ
حجر اسود شین راجع بخانہ کعبہ سنگ سیاہ مبتدا یمین اللہ خبر کہ ازاں کوتہ است دست تمنات صفت بنا
و دست تمنات کوتہ کردن باعتبار عدم آرزوے کردن زیارت آں لیں باید کہ تمنائے آں دل
آں عم بزیارت مشرف شوی **قولہ** چونتوازاں سنگ شوی بوسہ چیں ؛ بوسہ زدن ہست کہ باشی ہمیں

از آن سنگ ای حجر اسود بوسہ چین یعنی حاصل کنندۂ بوسہ یعنی چون بحصول دولت بوسہ دن یعنی
حجر اسود مشرف شوی بوسہ زن یمین اللہ خواہی شد **قولہ** گر رسدت دولت این دست بوس +
بر سر گردون زنی از فخر کوس + این دست بوس یعنی دست بوسی خدای تعالی چون مشرف شدی
سر فخر با سمان خواہی کرد **قولہ** از لب زمزم شنو این زمزمہ + گر نہ بانده دل این ہمہ + زمزم چاہیست
که در حرم شریف است زمزمہ سرود مصرعۂ ثانی بیان زمزمہ است **قولہ** سوی قدم گاہ خلیل اللہ آی
پا چو نہادی بر ہش دین سای + پا سای یعنی پا نہ واقع حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ اثر پاہی واقع
قولہ پای مروّت بہ سوی مروہ نہ + چہرۂ صفوت بہ صفا جلوہ دہ + یعنے سعی بین الصفا والمروہ کن
وصفوت برگزیدگی حاصل کن + **قولہ** تا نہ شود در عرفات وقوف + کے شود از راہ نجات وقوف +
عرفات نام مقام کہ ستادن در آنجا از فرائض حج است نجات یعنی نجات از عہدۂ حج و ایہام
بہ نجات آخروی کہ در متفرع بر آنست وقوف در اول مصرعہ بمعنی استادن و در مصرعۂ ثانی بمعنی دانستن
و آگاہی **قولہ** کبش منی را بمنا ریز خون + نفس دنی را بہ فنا کن زبون + کبش بالفتح گوسفند نر کبش
منی سے و منی بالضم جمع منیہ بمعنی آرزو منا بالکسر نام مقام در مکہ و دنی ناکس مشتق از دنائت
یعنے در منا قربانی گوسفند کن چہ حاجت گوسپند بلکہ آرزوئے ماسوی را قربانی کن و درین اشارت
بہ طریقت است و منی و منا تجنیس است **قولہ** سنگ است آر ز رمی جمار + دیو ہوا را کن از ان
سنگسار + رمی جمار بیان سنگ است دیو ہوا را ای نفس ای چہ حاجت دیو توہمی کہ شیطان باشد بلکہ ہوائی
نفس را ہم سنگسار کن + **قولہ** چون دل از آن شغل بہ پرداختی + کار حج و عمرہ بہم ساختی + شکر خدا
گوئے کہ توفیق داد + رہ بہ سوی خانۂ تحقیق داد + ورنہ کہ باشد کہ بآن رہ برد + ورچہ شود مرغ بآن راہ پرد +
کاف کہ باشد کدامیہ است کہ بآن راہ برد صفت کدام یعنے تو بر ہمیں دولت شکر خدائے تعالیٰ
بجا آر کہ توفیق رفتن بخانہ خویش داده است واگرنہ کدام ست بہ توفیق خود بدان طرف رود چنانچہ
حکایت بہ مضمون ایراد یافتہ حکایت علی بن موفق در مناجات او بہ حضرت
حق تعالیٰ - **قولہ** پور موفق کہ بہ توفیق حق - برده ز ہر پیر موفق سبق + پور بمعنی پسر یعنے فرزند
موفق کہ علی باشد کہ بہ توفیق حق الخ صفت پور **قولہ** بادیہ کعبہ بسیے مے برید - محنت آن
را بسے میکشید + فاعل برید و کشید پسر موفق آنست راہ کعبہ + **قولہ** روزی از آنجا کہ دلے داشت
تنگ + زد بدر کعبہ سر خود بہ سنگ + کہ دلی داشت تنگ بیان آنجا و دلتنگ داشتن از روئے
محنت سفر حج و عدم حصول بسر بہ سنگ زدن سر بہ سجدہ نہادن **قولہ** گفت خدایا بسی ہر محنتے +

سوئے من افگن نظرے رحمتے ۔ کاف اوّل کہ خدایا بیان گفت محذوف است ای گفت کہ خدایا
ہر محنت ای بہر محنتے کہ در راہ کج کردہ ام **قوله** راہ کج و عمر بسے رفتہ ام ۔ بہر تو نے بہر کسے رفتہ ام
بیان محنت **قوله** دل بہ وفائے تو گرد بودہ ام ٭ بے سر و پا و تنگ دو بودہ ام ٭ حال از فاعل رفتہ
ام **قوله** زیں سفرم نیست بکف حاصلے ۔ نے سر وقتے نہ بساماں دلے ٭ مصرعہ ثانی تفسیر حاصل ست
وقت آں باشد کہ بندہ بداں از ماضی و مستقبل فارغ شود چنانچہ از واردی از حق تعالیٰ بدل او پیوند
سر او را دراں مجتمع کند چنانچہ در کشف آں نہ از گذشتہ یادش آید نہ از آیندہ و سامان دل عبارت از
صفائی دل و شغل او بحق تعالیٰ **قوله** ہیچ ندانم کہ مرا حال چیست ۔ بخت مرا پایۂ اقبال چیست ٭ کہ مرا حال
بیان ندانم یعنے ندانم کہ حال من بہ بہشت یا نیک و بخت من سعید است یا شقی **قوله** شب چو دریں فکر
فرو شد بخواب ۔ آمدش از حضرت بیچوں خطاب ٭ خطاب آں جواب **قوله** کاے ہمہ پائے از
سر ساختہ ۔ بر ہمہ زیں پا سر افراختہ ٭ بیان خطاب بپائے ز سر کمال محنت نمودن زیں پا یعنی بر رہ
کج نمودن ٭ **قوله** گر نہ ترا خواستمی کے چنیں ۔ دادمیت رہ بسوئے ایں زمیں ٭ جملہ گر نہ خواستمی
شرطے کہ چنیں دادمیت الخ جزا ایں سر زمین ای دین کہ **قوله** ہر کہ نہ مائل بسوئے دے شوم ٭ سوئے خودش
راہ نمائے شوم ٭ یعنی خودش اچ بہر کہ **قوله** حاصلت ای بسکہ ترا خواستم ٭ باطنت از شوق خود آراستم ٭
کہ ترا خواستم الخ بیان ایں بس ست **قوله** رہ بسوئے خانۂ خود دادمت ٭ بر در ہر کس نفرستادمت ٭ ایں
بیت معطوف بر جملہ ترا خواستم الخ ست یعنی حاصل تو ہمیں بس ست کہ ترا خواستم و باطنت از شوق خود
آراستم و راہ بسوئے خانہ خود دادم و بر در ہر کس آوارہ نہ ساختم **قوله** یارب ازانجا کہ کرم آن تست
چشم ہمہ بر در احسان تست ٭ کہ کرم آن تست بیان ازانجاست **قوله** جامی اگرچند نہ صاحبدل است
از تو بامید چنیں حاصل ست ٭ اگرچند یعنی اگرچہ نہ صاحبدل ست لیکن حصول دل و سامان او ندارد
بامید یعنی امیدوار چنیں حاصل کہ مذکور شدہ ای تو جامی را تو نیز خواہی و باطن او بشوق خویش بیارا
ای و راہ بخانۂ خود وہی و بر در ہر کس محتاج و سرگرداں نہ کنی **مقالہ ہشتم** در اشارت بعزلت
کہ مشتمل بر عزت ست و بے عین علم زلت و بے زا از ہد علت ست بداں کہ
زہد بر سہ نوع ست یکے زہد عام و آں پرہیز کردن ست از شرک و از حرام و از ہرچہ خلاف رضائے
خداوند ست و یکی زہد خاص است و آں پرہیز کردن از غیر حق مگر آنہا کہ بایشاں آوردن ایمان فرض عین
ست و یکی زہد خاص الخاص ست و آں پرہیز کردن ست از ہرچہ زیادت از حاجت او بود اگرچہ
حلال باشد زلت بکسر زا و تشدید لام لغزش و گناہ و صفت ست کہ لفظ عزلت مشتمل ست بر لفظ عزت

ولغیر عین زلت ولغیرزا علت **قوله** ای چو گلت جیب بچنگ خساں • دامن صحبت بکش از ناکساں
مصرع اول صفت منادی محذوف است و مصرعۂ ثانی مقصود بالنداست جیب بالفتح سینہ و
دل و گریبان پیراہن تا گلت مضاف الیہ جیب ست اے جیب تو مثل گل در دست خسان ست
یعنے مخلوط بہر ناکس و کمینہ ہستی دامن کشیدن اجتناب کردن و اعراض نمودن از ہر چیزے **قوله**
گرچہ ز آغاز کشادت دہند • عاقبت الامر بباد دہند • فاعل دہند ناکسان ست اے ای کشایش در
اخلاص خویش یعنے اگر در اول ترا محبوب دارند لیکن در آخر مطرود سازند **قوله** غنچہ وش از ہمنفسان
لب ببند • خیرہ چو گل بر رخ ہر کس مخند • لب بستن خاموش شدن مصرعۂ ثانی تفسیر لب بستن است بر
رخ اے پیش رخ **قوله** جلوہ مدہ ہمچو خور انوار خویش • باش چو سایہ پس دیوار خویش • جلوہ انوار دادن
اظہار کمالات کردن پس دیوار بودن کنایت از گوشہ نشین بودن **قوله** بر کس و ناکس بحریم خمول •
قفل زن ابواب خروج و دخول • از کس و ناکس تعمیم مراد ست خمول بالضم گمنام بودن حریم خمول
قفل کردن بند کردن بر کس و ناکس متعلق کس ست خروج و دخول اے آمد و رفت مردم یا خروج
خود و دخول مردم **قوله** دیر نشین باش چو عیسیٰ دماں • غافلہ بے پرواز ز نامحرماں • دیر بالفتح دال
مہملہ و سکون تحتانی معبد راہباں و اینجا مراد خلوت و عزلت ست عیسیٰ دماں راہبان کہ دم از
شریعت حضرت عیسیٰ علیہ السلام میزدند و کمال عزلت میگرفتند و میتوانند کہ از عیسیٰ دم مراد اہل
باطن باشد کہ مثل عیسیٰ علیہ السلام بدرجۂ احیاء اموات رسیدہ باشد یا سلوک بر قدم او نمودہ **قوله**
گر بود اندرین غاربیت جای • حلقہ غارت شدہ زنجیر پای • بہ کہ بہر حلقہ نہی پای خویش • محفل ہر سفلہ
نہی جائے خویش • بن بالفتح موضع ہیچ و پایان و منتہائے ہر چیزے بن غار ای تنگ و پایان غار تا بر غارت
مضاف الیہ پای ست کاف کہ بہر حلقہ بیان از این کہ مقدم او محذوف ست ای بہتر ست از این کہ
بہر حلقہ نہی الخ و ہمچنیں در ابیات آیندہ و مصرعۂ ثانی تفسیر اول ست **قوله** در شوت در کمر کوہ و سنگ •
گردہ میان منطقۂ دم پلنگ • بہ کہ دو رنگان موافق سیر پیش تو بندند بخدمت کمر • کمر کوہ میانہ کوہ
میان بکسر میم و تحتانی والف ترجمہ وسط است و معنی کمر و تا ر شوت مضاف الیہ میان ست اے
گردہ میان تو منطقہ کمر بندہ **قوله** گر گذرت شانہ بسر پنجہ شیر • کش بکش او کند از جانت سیر • بہ کہ
حریفان کف راحت نہند • مرہم لطفت بجراحت نہند • تا گذرت مضاف الیہ سر ست اے پنجۂ شیر
بہ تو ترش نہ کند ضمیر او راجع بہ پنجہ و یا بسر پنجہ و میتوانند کہ سر پنجہ مرکب شدہ پس بریں وقت فاعل کشید
شیر باشد اے شیر بسر پنجۂ خود ترا شانہ کشد **قوله** گر کند بحر پر آشوب غرق • یا گذرت موج

هلاکت بفرق به که بکشتی ز حریفان خاص + رخت خود آری بامید خلاص + آشوب بالمد و واو شور و
غوغا ابراهیم شاهی پر آشوب صفت بحر تا هلاکت مضاف الیه فرق قوله در کنف پرتو خود کم نشین +
تا نه شود سایه ترا هم نشین + کنف بفتحتین پناه کم نشین لے نه نشین کلمه ترا مضاف الیه
همنشین ست و راء ترا علامت اضافت لے همنشین تو مصرعهٔ ثانی علت کم نشین ست
قوله راه ز گلگشت لب جوی تاب + تا نزند صورت تو سر ز آب + گلگشت یعنی کشتی که در گلزار
تفرج کنند ابراهیم شاهی و اینجا مراد سیر ست تاب امر از تابیدن بمعنی گردانیدن صورت تو لے
عکس صورت تو قوله آئینه را در نظر خود منه + تا نه شود عکس ترا جلوه ده + را در ترا علامت اضافت
عکس ست لے عکس تو قوله اول فطرت که پدید آمدی + از همه کس فرد و حیده آمدی + فطرت آفرینش و
پیدائش قوله عاقبت کار که تنها شوی + از همه شک نیست که تنها زدی + از تنها از دنیا از همه لے
از همه اسباب دنیا و همه کس قوله انیهما اکنون گره بند چیست - وین همه آمیزش و پیوند چیست
لفظ اکنون در معنی مقام ست لے اکنون این همه گره بستن لے تعلق برائے چیست پیوند و تفسیر
آمیزش + قوله بگسل از آنها که زیان تو اند + خصم دل و دشمن جان تو اند - از آنها لے از ین نا اهلان
و ناکسان کاف که زیان تو اند برائے علت ست قوله قدر تو کاهند که افزون شوند + عیب تو
سنجند که موزون شوند + کاف که افزون شوند و که موزون شوند علت ست فاعل شوند نا اهلان و مقرر
ست که ناکسان در عیب گوئی دیگران افزونی قدر خود میخواهند + قوله گر تو شوی پنبه همه
آتش اند + ور تو نهی سر همه گردن کش اند + پنبه نرم آتش سوزنده سر نهادن متواضع شدن کش
متکبر + قوله چون دلت از غصه پریشان شود + مایهٔ جمعیت ایشان شود + ور شود [illegible]
حضور تو جمع + شعله زند برق حسدشان چو شمع + حسدشان بفک اضافت ست برق حسد
قوله چند درین ششدرهٔ بی گشاد + عمر دهی از دم اینان بباد + ششدره دنیا
بی گشاد بمعنی بیحاصل صفت ششدره دم خوشامد تملق اینان ای نا اهلان عمر بباد دادن
ضائع کردن قوله باد خزان ست دم سردشان + سردی جان ست ره آوردشان + باد
خزان ای خراب سازندهٔ نور دل و جان چنانچه مصرعهٔ ثانی مفسر آنست دم سرد سخن مخلصانه که از ته دل
نباشد ره آورد تحفه قوله ترسم از آن روز که سر در کشند + دل بسر ناوک دردت کنند + سر در کشند
از راه دین ناوک درد و درد و تا درد ت مضاف الیه دل است لے دل تو بسر ناوک درد کنند لے
مجروح و درد مند سازند + قوله هر که نه مشغولی خویش ره است + مشغول ره تست خدا آگه ست + بنشین

دیگرش مضاف الیہ راہ است غول تست مضاف الیہ لفظ راہ کہ ظرف ست درمیان مفاصلہ واقع
شدہ اے غول تست در راہ حق **قوله** پائے وفا در پیچ غولان ماند۔ روی بہ پیغولہ تنہائی آرد +
پیغولہ بفتح بائے فارسی وسکون تحتانی وضم غین معجمہ و واو مجہول وفتح لام گوشہ **قوله** در ہنود از دل
سودائیت + طاقت پیغولہ تنہائیت + خیز قدم نہ برہ رفتگان + روسوئے آرام گہ خفتگان ۔۔
سودا شوریدگی وآوارگی رفتگان مردگان آرام گہ خفتگان گورستان مصرعہ ثانی بیت ثانی
تفسیر مصرعہ اول ست **قوله** یاد کن از عہد فراموش شان ۔۔ نکتہ شنو از لب خاموش شان
نکتہ شنو اے عبرت گیر و پند مطالعہ فرما **قوله** پر شدہ شان بین زغبار استخوان۔ کحل بصیرت کن
زان سرمہ دان + لفظ شان مضاف الیہ استخوان ست کحل بصیرت اے موجب بینائیِ دل
سرمہ دان ہمان استخوان پر غبار **قوله** منزل شان بین بتہ سنگ تنگ ۔۔ کوب سر افعی غفلت
بہ سنگ + تنگ صفت افعی غفلت غفلت **قوله** بانفس تنگ برآر از درون + زمزمہ
نحن بکم لا حقون ۔ بیان زمزمہ **قوله** یو کہ دولت یا بدازان زندگی ۔۔ روز حیاتی تو فرو
زندگی ۔۔ لفظ یا بد در مصرعہ ثانی محذوف ست بقرینہ مصرعہ اول فروزندگی بمعنی بقای حیات ابدی
حاصل کنی چنانچہ حکایت برین مطلب ایراد یافت **حکایت زندہ دلے کہ با مردگان انس**
گرفتہ بود و از زندگان فرار نمودہ ۔ **قوله** زندہ دلے از صف افسردگان + رفت
بہ ہمسائگی مردگان + زندہ دل باعتبار یا نول افسردگان مردہ دلان دنیا مردگان واقع **قوله**
پشت ملالت بہ عمارات کرد + روئے ارادت بمزارات کرد + اضافت پشت ملالت لامیہ است آسے
پشت بعمارات کرد برائے ملال **قوله** حرف فنا خواند زہر لوح خاک + روح بقا جست زہر روح پاک +
لوح خاک عبارت از ابدان اموات روح اول بالفتح وثانی بالضم ومعنی ظاہر ست روح بقا بقا روح پاک
اموات یعنی مطالعہ نمودہ کہ بدن ایشان فانی گردید و روح ایشان باقی ماندہ **قوله** گشتی
ازین سنگ نشان تیز تگ ۔ ہمچو بآہوئے وحشی زسنگ ۔ سنگ نشان و رندگان اہل دنیا اے
بعد انقطاع از افسردگان و موانست با مردگان ازین سنگ نشان کہ اہل دنیا باشند تیز تگ گردیدے
مثل آہوئے وحشی از سنگ **قوله** کار شناسی پئے تفتیش حال + کرد از و بر سر راہ سوال ۔ کار شناسی
اے مرد دانا و راز دان ۔۔ **قوله** کین ہمہ از زندہ رمیدن چراست الخ بیان رخت کشیدن رفتن
قوله گفت بلندان بمغاک اندر اند + پاک نہادان تہ خاک اندر اند + جواب سوال ست فاعل
گفت زندہ دل مغاک ۔۔ مصرعہ ثانی تفسیر مصرعہ اول ست **قوله** مردہ دلانند بروئے زمین ۔ بہر چہ

با مرده شوم همنشین + همدمی مرده و همدردگی صحبت افسرده دل افسردگی + افسرده دل مرده دل افسردگی مرده دلی و لفظ همدرد در مصرعۂ ثانی محذوف ست بقرینۂ مصرعۂ اول **قوله** زیر گل آنانکه پراگنده اند + گرچه به تن مرده به جان زنده اند + مرده دلی بود مرا پیش ازین + بسته بهر چون و چرا پیش ازین + مصرعۂ ثانی صفت مرده دل ست پیش ازین یعنی پیش از مصاحبت و موانست به مردگان **قوله** زنده شدم در نظر پاک شان + آب حیات ست مرا خاک شان + میم شدم مضاف الیه دل ست یعنی زنده شد دل من شان یعنی مردگان آب حیات است ای موجب زندگی دل ست **قوله** جامی ازین مرده دلان گوشه گیر + گوش به خود دار ز خود توشه گیر + هر چه درین دائره بیرون نشست + کام سعایت زده و خون نشست + بیرون بمعنی سوا و غیر گام بکاف فارسی بمعنی قدم سعایت مصدر بمعنی سقایه **مقالۂ نهم در اشارت بصمت که سرمایۂ نجات ست و پیرایۂ رفیع درجات** صمت بفتح و صموت و صمام بضم خاموش بودن **قوله** ای به زبان نکته گزار آمده + وی به سخن نادره کار آمده + خطاب بانسان مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست + **قوله** نقطۂ نطق ست ترا بر زبان + گشته ازان نقطه زبانت زبان + نقطۂ نطق نطق ترا مضاف الیه زبان ست یعنی زبان تو و ایهام بدانکه اگر یک نقطه بر زبان افزون کنی زیان میشود **قوله** گر کنی آن نقطه ازان حرف حک + بر خط حکم تو نهد سر فلک + آن نقطه یعنی نطق حرف زبان حک تراشنده سر بر خط نهادن مطیع شدن یعنی اگر نطق را بند کنی آسمان مطیع تو شود چنانچه حضرت مولوی معنوی علیه الرحمة فرموده نظم چشم بند و گوش بند و لب به بند + گر نبینی سر حق بر من بخند + **قوله** هر که درین گنبد نیلوفری + افگند آوازۂ نیکو فری + نیکو فری از خاموشیست + خاموشی از تیغ جهالت کشی ست + گنبد نیلوفری آسمان فر بفتح فا شکوه نیلوفری لقلب اضافت یعنی فر نکوئی شین خاموشیش راجع بهر که تیغ جهالت کشی ست یعنی خاموشی تیغی ست برائی کشتن جهالت و از جهالت جهالت باطنی اراده کرده چه جهالت ظاهری بخاموشی دفع نشود مصرعۂ ثانی بیت اول علت مصرعۂ اول است + **قوله** گفتن بسیار نه از زیرکی ست + و لوله [illegible] بمغزی ست + مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول است و همچنین بیت لاحق **قوله** خم پر از باده تهی از صداست + چونکه تهی شد ز صدا پر نداست پر از باده صفت خم تهی است از صدا خبر خم که مبتدا است فاعل شد خم ست **قوله** دولت از غیب بگلی چون کشاد + اندم ناخوش من آنرا بباد + گل عبارت از سری از اسرار دم ناخوش گفتن بیهوده آنرا راجع بگل **قوله** تا نه لبت بسته ز دعوی شود + کی دل تو محرم معنی شود + تا نه شرط ست و مصرعۂ ثانی جزا

بودن نه بست که برائے نفی ست مربوط نشود ستلے اگر بست از دعوی بسته نشود ل نمورد معنی
کے شود قوله غنچه که نه بود بدہانش زبان لعل و زرش بیں گره اندر میان + این بیت تمثیل بیت
سابق ست که نبود بدہانش زبان صفت غنچه که زبان در دہان ندارد لے خاموش ست شین زرش
راجع به غنچه مضاف الیه میان ستلے زر درمیان او گره است و لعل و زر عبارت از برگ گره
بمعنی جمع قوله سوسن رعنا که زبان آورست کیسه تهی مانده ز لعل و زرست + تمثیل آنکه گویا بودن
موجب بے معنی بودن ست و پیداست که گل سوسن سفید میشود قوله منطق طوطی خطر جان اوست +
قفل نه کلبه احزان اوست + دربیان مذمت گویائی قفل نهادن نه ساختن کلبه احزان
پنجره ضمیر او مضاف الیه قفل نه ستلے قفل نه اوست در کلبه احزان و پیداست که طوطی
بسبب گویائی محبوس ست قوله زاغ که از گفتنش آمد فراغ + جلوه گر آمد به تماشائے باغ +
چون زاغ را لغو گفتار نیست گویا گویائی ندارد و لهذا کسے او را متعرض نیست قوله خست طبع
است درین کهنه کاخ + حوصله تنگ حدیث فراخ + خست و خساست ناکس و زبون شدن
کهنه کاخ آسمان و دنیا حوصله چینه دان مرغ خست طبع جزائے مقدم مصرعه ثانی ست یعنی گلوئی
تنگ و گفتن بسیار کمینگی طبع ست قوله چرخ بدین گردش دایم خموش + چرخه حلاج هزاران
خروش + چرخ مبتدا و دایم صفت گردش خموش خبر چرخه حلاج مبتدا هزاران خروش خبر چرخه
حلاج آلتے که نداف پنبه را بدان پاش کند یعنے چرخ خاموش ست لهذا بدرجه عالی استقامت
نموده چرخه حلاج که گویا است لهذا بیقدر ست قوله رشته دندانت صفے لب نه خوش +
پیش صفت آمد لب تو پرده کش + کرده زبان تیغ پئے یک سخن + چند شوی پرده در صف شکن +
پرده کش یعنی پوشنده کرده زبان تیغ حال از فاعل چند شوی پرده همان صف همان صف دندان
یعنی برائے یک سخن چند پرده در صف شکن باشی بجا لیکه تیغ از زبان بس در سخن گفتن این قدر
نقصان ست قوله گرچه سخن خاصیت زندگی ست + موجب صد گونه پراگندگی ست + زندگی
افزائے دل زنده را مدد و لکن قول پراگنده را + افزا امر از افزائیدن ست دل مرده دل
بے معنی قوله چشم برآمد شد انفاس دار + وایں دو سه نوآمده را پاس دار + چشم داشتن خسته نمودن
آمد و شد یعنی آمد و رفت مصرعه ثانی تفسیر مصرعه اول ست نوآمده یعنی حادث این دو سه نوآمده
همان انفاس قلبی قوله هر نفس از تو که هیولے وش ست + قابل هر نقش خوش و ناخوش ست +
هیولے بفتح اول وضم دوم حکما جوهر اول را گویند و هیولا دو ست یکے جسمانی که آن را روح

اعظم گویند و وجہ اینکہ آن را طبیعت کل نامند و نیز ہیولا نزد اہل اللہ چیزیست کہ صور اشیا در وے ظاہر گردد و آنرا صوفیہ اعیان ثابتہ گویند و متکلمان حقایق اشیا نامند کذا فی الکشف قابل قبول کنندہ نقش صورت **قولہ** گر ز کرم نقش جمالش دہی۔ منقبت فضل و کمالش دہی۔ بر ورق عمر تو عنوان کنند۔ فاتحہ نامہ احسان کنند۔ بیت اول شرط و ثانی جزا منقبت بالفتح ہنر ورق عمر عنوان بضم نشان و سر نامہ فاتحہ بمعنی کشایندہ نامہ احسان احسان باری تعالیٰ **قولہ** ور ز سفہ داغ قصورش کنی۔ ور درکات شر و شورش کنی۔ خامہ کشی صفحہ دین گردوت۔ میل زنی چشم یقین گردوت۔ بیت اول شرط و ثانی جزا سفہ کمینگی داغ قصور قصور و قصور از فضل و کمال یعنی بیہودگی شین راجع بہ نفس درکات شر و شوریدگی در مادہ شر و شور نفس بر آری خامہ کشیدن متروک ساختن صفحہ دین دین تا گردوت مضاف الیہ دین ست اے موجب خرابی دین تو گردد میل زنی کور ساز تا گردوت مضاف الیہ یقین ست **قولہ** لب چو کشائی ہمگی ہوش باش ورنہ زبان درکش و خاموش باش۔ ہوش باش ای ہوشیار باش و نفس را بہ بیہودگی صرف مساز خاموش تفسیر زبان درکشیدن ست۔ **قولہ** ہوش چہ باشد ز خدا آگہی۔ آگہی از آفت غفلت تہی۔ تفسیر ہوش باش ست آگہی از خدا و اکرینہ کر خدا بودن حاصل آنکہ نفس خود را بذکر خدا خرچ کن و آن فکر از لوث غفلت مبرا باشد **قولہ** دل چو شود زآگہیت بہرہ مند۔ پایہ اقبال تو گردد بلند۔ تا م آگہیت مضاف الیہ دل ست ای دل تو آگہی ہمان آگہی از ذکر خدای تعالیٰ اقبال اے اقبال معنوی **قولہ** بر سخنی بیہودہ کم شو دلیر۔ تا کہ از آن پایہ نیفتی بزیر۔ یعنی بعد آگہی بسخن بیہودہ مشغول مباش تا از بلندی اقبال معنوی بہ پستی نیفتی چنانچہ حکایت کشف از سخن بیجا از بلندی بہ پستی افتاد۔ حکایت کشفی

کہ ببال بطان پریدن آغاز نہاد و بیک سخن کہ ناجایگاہ گفت از اوج ہوا بحضیض خاک افتاد

ناجایگاہ خارج آہنگ و بے موقع **قولہ** بست بصد مہر بر اطراف شط۔ عقد محبت کشفی با دو بط۔ فاعل بست کہ در مصرعہ ثانی واقع شدہ است کشف ست بصد مہر اے مہر بسیار اطراف شط کنارہ دریا عقد محبت مفعول بست ست **قولہ** شد بہ فراغت ز تحکم روزگار۔ قاعدہ صحبت شان استوار۔ فاعل شد قاعدہ صحبت ز تحکم روزگار متعلق بہ فراغت **قولہ** روزی از انجا کہ فلک راست خوئی۔ گشت ز بے مہری شان کینہ جوئی۔ کہ فلک الخ بیان از انجا فاعل گشت فلک بیمہری اے کینہ لفظ شان مضاف الیہ کینہ جوئی ست ای کینہ جوئی شان و شان راجع بہ کشف و بطان۔ **قولہ** طبع بطان از لب دریا گرفت۔ رای سفر در دل شان جا گرفت۔

قولہ کرد کشف نالہ کہ اے ہمدماں ۔ وازالم فرقت من بیغمیان ۔ نالہ مفعول کردہ است کہ ای الخ بیان نالہ
مصرعۂ ثانی صفت ہمدماں و بیغم بودن بہ طاقت باعتبار سفر کردن ست واگر نہ سفر نہ کردندے۔
قولہ خو بہ کرم ہائے شما کردہ ام ۔ قوت و غمہائے شما کردہ ام ۔ گرچہ مرا پشت چو سنگ ست سخت ۔ دادم
زیں بار دل لخت لخت ۔ لفظ مرا مضاف پشت ست اے پشت من ازیں بار غم عشق شما قولہ
ہیچ کسم نیست بجائے شما ۔ پشت بجو ہم ز وفائے شما ۔ پشت بجوہ اے پشت من بجوہ است اے
بسیار پشتی دارم قولہ نیک فرو ماندہ بکار خودم ۔ پشت دوتا کردہ ز بار خودم ۔ نیک بمعنی بسیار فرو ماندہ
بکار خود اے حیران قولہ نے بہ شما قوت ہمپاییم ۔ نے ز شما طاقت تنہاییم ۔ علت بیت سابق
ہمپائی ہمرفتاری قولہ بود ز بیشہ بلب آبگیر ۔ چوبکے افتادہ چو پاکچو بہ تیر ۔ فاعل بود چوبکے کہ در
مصرعۂ ثانی ست آبگیر دریا یک چو بہ تیر اے بقدر تیر قولہ یک بط ازاں چوبکے سر گرفت ۔
داں بط دیگر سر دیگر گرفت ۔ ازاں چوب بیان یکے سر و سر دیگر ۔ قولہ بر وکشف نیز بانجادہان
سخت بدنداں بگرفتش میان ۔ مصرعۂ ثانی بیان آنجا ست شین بگرفتش مضاف الیہ میان است
راجع بہ چوب اے میان چوب قولہ میل سفر کرد بہ میل بطاں ۔ مرغ ہوا گشت طفیلی بتاں ۔
مرغ ہوا اے پرندہ ور ونده در ہوا قولہ چوں سوئے خشکی سفر افتادشاں ۔ بر سر جمعی گزر افتادشاں ۔
لفظ شاں مضاف الیہ سفر ست وگذر اے سفر شاں جمع مجلس قولہ بانگ بر آمد ز ہمہ کاے
شگفت ۔ یک کشف اینک بدو بط گشتہ جفت ۔ کاے شگفت بیان بانگ ست شگفت
بکسر شین بمعنی عجب باشد و بفتح کاف و بضم کاف نیز آمدہ و بضمتین کشودہ و واشدہ و بکسر
شین و فتح کاف در فرہنگ بمعنی غار گنج نوشتہ و ناہموار نیز گفتہ پس در ینجاے شگفت بکسر
اول و ضم دوم ست قولہ بانگ چو بشنید کشف لب کشاد ۔ گفت کہ حاسد بجہاں کور باد ۔
ز ولب خود بود کشادن ہماں ۔ زاوج ہوا زیر فتادن ہماں ۔ ای لب کشادن کشف در آں واحد بود
قولہ ز آندم بیہودہ کہ ناگاہ زد ۔ بر خود و بر دولت خود راہ زد ۔ مقولہ مولوی ست رحمۃ اللہ علیہ
قولہ جامی ازیں گفتن بیہودہ چند ۔ دیر گئے در ز ولب خود بہ بند ۔ لفظ چند مربوط بہ مصرعۂ ثانی
ست اے چند روز زیر کی اختیار کن و خاموش باش قولہ تا کہ دریں بادیۂ ہولناک ۔ از سوئے
افلاک نیفتی بخاک ۔ بادیۂ ہولناک دنیا اے از دنیا از عروج معنوی بہ پستی نیفتی ۔ مقالہ

دہم در بشارت بہ سحر خیزاں ہوشیاری و علامت بخت بیداری ست

سحر بفتحتین بیداری و بیدار بودن رشیدی قولہ ای بہ شکر خواب سحر دادہ ہوش ۔ خیز کہ جاست ز مرغاں خروش

ای لشکر خواب سحر داده ہوش ۞ ندا و منادی محذوف ست و مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداست و بار به شکر
سببیه است ہوش دادن بخود افتادن قوله مرغ سحر زنده و تو مرده ۞ او ز نوا گرم تو افسرده ۞ زنده
بیدار مرده خفته نوا آواز ذکر حق و محبت الٰہی قوله ترک ہوا گوی و نوائی بزن ۞ چنگ بدامان وفای
بزن ۞ ہوا خواہش نفس اماره و وفا محبت بخدای تعالیٰ۔ قوله ہر شب ازین پردهٔ زنگار گون ۞ لعبت
لعبت که سر آید برون۔ ہست پی آنکه شود آشکار ۞ بر نظر قدرت لعبت نگار ۞ پردهٔ زنگار گون
آسمان لعبت ستارگان سر آوردن ظاہر شدن لعبت نگار صانع مطلق جل جلاله۔ قوله
شرم تو باد اکنی تا بروز ۞ راه نظر را به فره میخ دوز ۞ راه نظر چشم میخ دوز بند قوله بنگر این دیر
بقا برده را ۞ دیدن همه اوضاع نو آورده را ۞ دیر بقا کہنه پرده آسمان اوضاع جمع وضع بفتحتین
مرغ ست خورد برابر گنجشک و بعضی گفته اند بچه گنجشک شیدی و اینجا عبارت از ستارگان قوله
بزم کن سر که درین پرده چیست ۞ نقش نگارنده درین پرده کیست ۞ مصرعهٔ ثانی تفسیر که درین
پرده چیست قوله سبحهٔ انجم به ثریا که داد ۞ طارم چارم به مسیحا که داد ۞ سبحهٔ انجم ثریا را
به تغایر اعتبارے شخص قرار داده و صورت انتظام اندر سبحه ثابت کرده و کاف که داده بمعنی
کدام ست طارم بالفتح خرگاه و خانه بلند و گنبد چوبین و بام چوبین و سراپرده و بام طارم چارم
آسمان چہارم دادن آسمان چہارم به مسیحا باعتبار نشستن مسیحا ست بروی قوله تار که بربط
ناہید بست۔ زنگ که بر محمل خورشید بست ۞ تار خط شعاعی و بربط ناہید ذات زہرا زنگ عبارت
از ستارگان محمل خورشید آسمان و تواند که زنگ کنایت از تدویر آفتاب باشد و از محمل خورشید
خورشید اراده کنند حاصل زہرا را که لامع ساخته و ستارگان را که بر آسمان بسته یا خورشید را که مدور ساخته
قوله نیل برین صفحه خضرا که ریخت ۞ مہره درین حقه مینا که ریخت ۞ نیل رنگ نیل صفحه خضرا آسمان مہره
ستارگان حقه مینا آسمان و حقه و مہره آوردن خالی از صنعت نیست قوله خرقه شب غالیه گون از
چه شد ۞ و ابلق آلوده بخون از چه شد ۞ شب را بتغایر اعتبارے شخصی قرار داده و رنگ سیاه او را
و ابتدا او را دامن فرض کرده غالیه گون سیاه آلوده بخون ای آغشته برنگ شفق ۞ قوله شمع سحر لمعه
نور از که یافت ۞ جبهه ماه داغ قصور از که یافت ۞ شمع سحر جبهه صفحه او داغ قصور عبارت از سیاہی که
درمیان اوست و این همه از نوادر صنع صانع ست که با وجود نورانی سیاہی در وی نمایان ست قوله
ہست درین دایره قال و قیل ۞ این همه بر ہستی صانع دلیل ۞ دایره قال و قیل دنیا این همه ای همه صنایع مذکوره
بر ہستی صانع دلیل ای دال بر وجود صانع چه وجود مصنوعات بغیر وجود صانع صورت نه بندد پس باید

که از مصنوعات وجود صانع را دریابی و بارادت و باخلاصی بکوشی و از پردهٔ غفلت بدر آئی
چنانچه میفرماید قوله نقش نگر جانب نقاش رو حسن بنا بین و به بنا گرو نقش مصنوعات و نقاش
باری تعالی قوله بیش درین مرحله غافل مخسپ پائی برآر از گل و در گل مخسپ این مرحله دنیا و
گل کنایه از غفلت قوله غفلت عمر تو عجب کوته است خون دل از کوتهیش ته ته است خلعت عمر
عمر عجب یعنی بسیار شین کوتهیش راجع بخلعت عمر ته تو بتو قوله بیش میفزای بمقراض خواب
کوتهی آنکه یعنی صواب مقراض خواب خواب و وجه تسمیه بمقراض آنکه خواب بسیار سیئه است و سیئه
قاطع عمر است بخلاف حسنه که موجب ازدیاد است کوتهی مفعول میفزای است آن راجع به عمر جمله که یعنی
بخواب صفت کوتهی است قوله خواب چو مرگ است ربود خلد نیست نکته النوم اخ الموت حسبیت اثبات
مضمون بیت سابق است یعنی خواب قاطع عمر است مثل مرگ پس وقت خواب وجود عمر منتفی است چنانچه
حدیث دال است برآن قوله چهرهٔ این اخ بتف آلوده باد خود بتف این اخ چه مناسب فتاد چهره و
تف یعنی اول اخ میکنند بعده تف زنند مصرعهٔ ثانی جمله معترضه برای نکته ایراد یافته قوله هست
یکی نیمه عمر تو روز نیمهٔ دیگر شب انجم فروز آغاز تنبیه دیگر به ضایع کردن عمر تمام را در روز و شب بار دانستن
بنا برآنکه عمر از روز و شب بیرون نیست قوله روز و شب عمر تو با صد شتاب میگذرد آن بخور و این
بخواب فاعل میگذرد روز و شب است آن روز و این شب قوله روز پی خور سگ دیوانهٔ خفته به شب
مردهٔ کاشانهٔ سگ دیوانه بی آرام و بیقرار همزه دیوانه و کاشانه برای خطاب است مثل یا خطاب و همزه
یعنی که یا زایده واقع میشود همزه زایده نیز واقع شود قوله روز چنان هلکه و شب چنین کی شوی
آمادهٔ روز پسین آمادهٔ روز پسین یعنی آماده برای سامان ساختن روز قیامت پس باید که قوله
شب چو رسد شمع افروز باش همنفس گریهٔ جان سوز باش یعنی بیدار و از بدکردار خویش تائب
ومتاسف و گریان باش قوله اشک همی ریز بصد درد و سوز عذر همی خواه ز تقصیر روز تفسیر
بیت سابق تقصیر ای تقصیر در طلب عبادت قوله هر چه بروز از دل جافی کنی وای تو گر شب
نه تلافی کنی جافی جفا کننده و ظالم بر خود وای تو لی وای بر حال تو تلافی جبر نقصان و تدارک
آن قوله روز تو شد شام به عصیان گری شام بروز آر به عذر آوری روز تو شد شام یعنی
روز تو تمام شد شام بروز آوردن شب تمام کردن قوله روز و شبت گر همه یکسان شود بهر تو
شب و روز تو تاوان بود یکسان شود یعنی شب و روز عصیان کنی شب و روز ولی افعال شب و
روز تاوان عذاب پس میباید که قوله روز که صد گونه گنه کردهٔ نامهٔ اعمال سیه کردهٔ شب زنده بهر

سفیدی لوے × از رخ آن نامہ سیاہی بشوے × روز لے درد و شب زنده لے از آب مژه روسے لے روزی خود **قوله** چند کنی خواب ز خود کامگی × با دل فارغ ز سیہ نامگی × خود کام لے خود پرست خود کامگی خود پرستی مصرعۂ ثانی حال ست از مخاطب سیاہ نامگی متعلق فارغ **قوله** کرده تو خواب ورای حجاب × ناظر حال تو منزه ز خواب × ورای حجاب مربوط بمصرعۂ ثانی ست منزه ز خواب صفت موصوف محذوف است لے حق تعالی که منزه از خواب است ورائے حجاب بحال تو ناظر ست **قوله** شب چو کنی روز بہ بیجا صلی × کو ہمہ تو خوش حاضر تو غافلی × شب تمام کرده شب تمام کردن و گذاردن به بیجا صلی لے بیجا حاصل از طاعت کاف کو در مصرعۂ ثانی عاطفہ است ای تو خفته و حقتعالی بر تو حاضر است پس باید که ناظری او ملاحظه کرده بیدار باشی و پہلوی آسایش بہ بستر میاسائی و حکایت برائے مطلب بر ادا فرمود

حکایت عارف دل بیدار و شب زنده دار و آن جاہل مغرور به غفلت و پندار

دل بیدار و شب زنده دار ہر دو صفت عارف ست **قوله** عارفی از ظلمت شب نور یاب × دیده فروبست بہ کلی ز خواب × یاء عارفی برائے وحدت ست از ظلمت شب نور یاب صفت عارف یعنی نور تجلیات در شب تاریابنده بود فاعل فروبست عارف و دیده مفعول آن **قوله** شب که ز خورشید نظر دوختی × شمع نظر تا سحر افروختی × شب ظرف شمع نظر افروختن بیدار بودن کاف که ز خورشید وقتیه است فاعل دوختن و افروختن عارف حاصل آنکه عارف وقتیکه نظر از خورشید بر دوختی یعنی وقتیکه خورشید غروب شدے و ناظر نبودے در تمام شب شمع نظر بر افروختی لے تمام شب بیدار بودے و میتوان که فاعل دوختن شب باید گفت و آنگاه جمله که ز خورشید نظر دوختی صفت شب باید بود **قوله** سر نظر از دیده خونابه ده × بود برابروش ہمانا گره × از دیده متعلق بسر مژه متقدیر ثابت خونابه ده صفت وی گره بمعنی بسته مژه یعنی مژه او از بیداری و عدم خواب بر و بسته شده بود **قوله** روزی از و کرده فضولے سوال × کای نزده راه تو خواب و خیال × کاف کاے بیان گفت محذوف ست یعنی فضولے از وے سوال کرد و گفت کاے الخ نزده راه تو خواب و خیال صفت منادی محذوف ست و معصوف بالنداییت لاحق ست **قوله** چون دل بیدار تو از خواب رست × دیده چرا باید ت از خواب بست × رنج نه خفتن چو گران داردت × یکدم راحت چه زیان داردت گران یعنی کاہل راحت خواب کردن و استراحت نمودن × **قوله** گفت نشاید که خدای جہان × ہر شب آید بخست آسمان × کاف بیان گفت اول نشاید محذوف ست و کاف که خدای جہان بیان این محذوف ست و کاف که خدائی جہان بیان این محذوف ست ای این نشاید که خدائے جہان الخ **قوله** با نا ب

زند که صف دوران راه کیست که آید بدرم عذر خواه + کاف که صف دوران راه بیان بانگ زند

ست دوران راه گمراهان عذر خواه تائب **قوله** تا کرم خویش سفیرش کنم + رحمت خود عذر پذیرش کنم +

سفیر بفتح بمعنی صلح کار مردم و رسول و ایلچی و اینجا مراد شفیع ست **قوله** من بچنین حال نهم سر بخواب +

گوش بجوا بام زیبن خوش خطاب + او بنظر لطف بمن کرده باز + دیدهٔ اقبال من از فر از + باز گشاده

فراز بسته + **قوله** هر که کند دعوی سودائے او + خواب کنان از رخ زیبائے او + دعویش از صدق بود

بیفروغ + چون نفس صبح نخستین دروغ + سودائے ای محبت مصرعهٔ ثانی بیت اوّل حال از فاعل

کند هر که مبتدا بیت ثانی خبر صبح نخستین صبح کاذب **قوله** جامی اگر دیدهٔ تو روشن ست + در

دولت از روضهٔ جان روزن ست + سخت قدم باش درین ره نه سست + چشم بدان دار که چشمش

به بست + روضهٔ جان مشاهده الٰهی روزن راه این راه لے محبت الٰهی جمله که چشمت به بست علت

چشم بدان دار ست **مقاله یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان که نشان**

ایشان بے نشانے است و زندگانے ایشان در جان فشانی بدانکه

مراتب طبقات مردم علی اختلاف درجات هم بر ۳ قسم ست قسم اوّل مرتبهٔ واصلان و

کاملان و آن طبقهٔ علیه است قسم دوم مرتبهٔ سالکان طریق کمال و آن طبقهٔ وسطی است قسم سوم

مرتبهٔ مقیمان زمین پست و بندهٔ نقصان و آن طبقهٔ سفلی ست واصلان مقربان و سابقان اند و

سالکان ابرار و اصحاب یمین و مقیمان اشرار و اصحاب شمال و اهل وصول بعد از انبیاء صلوات الله علیهم

الرحمٰن علیهم دو طائفه اند اوّل مشائخ صوفیه که بواسطهٔ کمال متابعت رسول الله صلی الله

علیه وسلم مرتبهٔ وصول یافته اند و بعد از ان به رجوع برای دعوت خلق بطریق متابعت ما

فرموده و مامور شده اند و این طائفه کاملان مکمل اند که فضل و عنایت ازل ایشان را بعد از استغراق

در عین جمیع و لجهٔ توحید از شکم ماهی فنا به ساحل تفرقه و میدان بقا خلاص و مناص ارزانی فرموده

تا خلق را نجات و درجات دلالت کنند و اما طائفهٔ دوم آن جماعت اند که از وصول بدرجهٔ کمال

حواله تکمیل و رجوع بخلق با ایشان نرفت و غرقه بحر جمع گشتند و در شکم ماهی فنا چنان ناچیز و مستهلک

شده اند که از ایشان هرگز چیزی با ساحل تفرقه و ناحیت بقا نرسیده و در سلک زمرهٔ

سکان قباب غیرت و قطان دیار حیرت انخراط یافتند و بعد از کمال وصول ولایت تکمیل و دیگران

بایشان مفوض نگشت کذا فی نفحات الانس **قوله** ای ز صف تیره دلان جرزده + و از صفت اهل صفا

دمزده + تیره دلان گمراهان جرزدن کناره گرفتن اهل صفت صوفیان صافی کیش دمزدن دعوی کردن بیت تمام صفت

مقاله یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان

منادی محذوف ست وبیت لاحق مقصود بالنداست **قوله** دل نشده صاف زنام آوری ۔ نام
برآورده بصوفی گری :: نام آوری شهرت وناموس **قوله** شیوهٔ صوفی که بخود هستی ست :: چند تو بر هستی خود
بستی + بستی فنا از بشریت وخواص آن هستی وجود بشریت وخصال آن **قوله** گم شو از ین هستی پیه استلم
بلکه شو از گمشدگی نیز گم :: گم هر سه بکاف فارسی مضموم باید خواند استلم بضمه همزه وسکون شین معجمه
وضم فوقانیه ولام تندی وغلبه کردن کذا فی نورالدین بلکه شو از گمشدگی نیز گم یعنی فنا خود را در خیال
میار چه وقتیکه آن فنا خود را پنداشتی گفتی که فانی شده ام وجود هستی باقی ست پس باید که
ازین صفت فانی شوی **قوله** تا نشده از خویش تهی همچو نے + دم نزدست از لکه نیم تلب کے ۔ نے که
میتوان از ند چه نے میانه تهی باشد از لکه نیم متعلق دم زدن ست **قوله** گر تو نئی انهمه آوازه چیست
هر نفس این زمزمهٔ تازه چیست :: آوازه وزمزمه کنایت از دعوی خودی **قوله** نی چو بود آنکه بدستان
خویش + دم نزند جز ز نیستان خویش یعنی نے آنکس ست که در سخنان جز ذکر وطن اصلی که
قرب الٰهی باشد هیچ نکند واز هستی وخصائص آن دم نزند **قوله** باد تهی هستی خود پیشه + بے به
نیستان عدم آورد + نیستان عدم عدم لے فانی از بشریت وباقی بالله گردد **قوله** چون
زنیستان شکرافشان شود + بهر حریفان شکرستان شود :: شکرافشان سخن گویان حریفان هم صحبتان
یعنی چون از بیان فنا سخن کنند دیگران از وے متلذذ ومحظوظ شوند ومستعد سیر الی الله گردند
قوله از شکرستان چو بر آرد نفس + طوطی جانها شود آنجا مگس تفسیر بیت سابق شکرستان
ذات نے طوطی جان جان هم صحبتان مگس مشتاق وفرمانبردار :: **قوله** بر لب این لاف
که چون هست نیم + در دولت اندیشه که چون کے کیم + نے ام اے نیستم کے ام اے کجا هستم که یقیح
اول پادشاه پادشاهان که بتازی ملک الملوک خوانند وپادشاه جبار نورالدین یعنی مدعی
آنجا که از وجود خود فانی ونیست شده ام وخیال آنداری که از پادشاه هم برترم **قوله** قالب تو رومی و
دل زنگی ست ۔ رو که نه این شیوهٔ یکرنگی ست ۔ رومی سفید زنگی سیاه یکرنگی توحید **قوله** با تن رومی
دل زنگی که چه :: رنگ یکے گیر دورنگی که چه :: کاف که چه بیان بگو محذوف ست اے بگو که ازین چه
حاصل ست ۔ رنگ یکے گیر اے در ظاهر وباطن موحد باش واز ذمائم بشریت باطن خود را پاک
صاف کن :: **قوله** کشفا جوز مسیحا شوی :: به که ازین عیب مبرّا شوی :: شفا شفا ز حمت
باطن مسیحا مرشد کامل ازین عیب اے عیب باطن **قوله** خشک زده زده شکمت طبل سان :: گشته علم بر
کتف طیلسان ۔ سر زده از دولت انصاف فقر چند بدین طبل وعلم لاف فقر :: طبل معروف ...

که بدال چرمین زنند و در صراح دہل و غواک سیم علم بالفتحتین نشان که در بیان بود و انجا مراد از
اظہار ست سر زدن پیدا شدن طیلسان بالفتح چادر سے که خطیب و اہل عرب بر سر کشند انصاف
بالکسر داد دادن و راستی کردن یعنی حقیقت فقر طہارت از لوث باطن تخلقوا باخلاق اللّٰہ
ست نه ترک لباس و آرایش ظاہر چنانچه حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ
نظم ترک دنیا و شہوت ست ہوس ٭ پارسائی نه ترک جامہ و بس ٭ **قولہ** خرقہ صد پارہ کہ
داری بدوش ٭ بہر صد عیب بود پردہ پوش ٭ صد عیب عیب باطن ٭ **قولہ** دلق مرقع را چو بود تار
سست ٭ کی شود از خرقہ پارہ درست ٭ دلق مرقع و مرقع خرقہ پارچہ از خرقہ صد پارہ یعنی چون اخلاق فقر نباشد
بلباس فقر فقر حاصل نمیشود چنانچہ حضرت شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ میفرماید نظم زاہدی در
لباس پوشی نیست ٭ زاہدی پاک باش اطلس پوش ٭ **قولہ** رشتہ تسبیح تو دام ریاست ٭ مہرہ
آن دانہ مرغ ہواست ٭ دام ریا اضافت باضافت خاتم فضہ است مرغ ہوا ہوا دانہ مرغ ہوا بدام
کنندہ مرغ ہوس ٭ **قولہ** دانہ و دام از پئے آن گستری ٭ تا غذی از سینہ مرغ خوری ٭ دانہ و
دام ہمان رشتہ و مہرہ یا غذی برائے قلت ست مرغ مرغ ہوا و ہوس سینہ مرغ مرغ لیے ہوا و ہوس
خود حاصل کنی ٭ **قولہ** ہست ز مسواک چو سوہان تو ٭ تیز بخون ہمہ دندان تو ٭ ز مسواک بیان
سوہان ہمہ ہمہ عالم ٭ **قولہ** تیزی دندانت بہ سوہان لبسائے ٭ از سر ہر سفرہ مشو لقمہ خائے ٭ سوہان
سوہان واقع لے از سوہان واقع تیز دندان خود لبسای لے سے حرص خود زائد کن ٭ **قولہ** شرح محاسن
چو دہد شانہ ات ٭ سر بہ قبائح کشد افسانہ ات ٭ محاسن ریش و نکوئیہائے قبائح زشتہائے چو دہد
شانہ ات شرط جزائے وے محذوف ست اے ہیچ فایدہ نیست مصرعہ ثانی علت جزائے یعنی چون شانہ
شرح محاسن تو میکند ہیچ فایدہ نه دارد زیرا که افسانہ تو سر بہ قبائح میکشد **قولہ** نیست بروئے
تو یکے مو سیاہ ٭ چند کنی نامہ سیاہ از گناہ ٭ نامہ اعمال نامہ ٭ **قولہ** شکل کمان راست قدت شرح دہ +
بہر کمان تو عصا گشتہ زہ ٭ راہ کمان را یعنی برائے ست شرح دہ بیان کنندہ ہمان قد خمیدہ **قولہ**
تا بکمانت فلک این چلہ بست ٭ تیر جوانیت برون شد ز شست ٭ کمان ہمان قد خمیدہ چلہ ہمان عصا
تیر جوانی جوانی تیر از شست شدن عبارت از قبضہ و تصرف بدر رفتن ٭ **قولہ** نوبت پیری ست
جوانی مکن ٭ میل سوئے نیل امانی مکن ٭ جوانی ہوا و ہوس جوانی نیل بالفتح دریافتن امانی بہ تشدید
یا جمع امنیہ بمعنی آرزو ٭ **قولہ** بر سر سجادہ چو پا سایدت ٭ پا ز رعونت بزمین نایدت ٭ تا سایدت
مسند الیہ پاسے است و زیر دو مصرع پس باید که بہ سجادہ نماز نخوان تا رعونت و ریا سر نزند۔

چنانچہ میفرماید **قولہ** رُخ بزمین سائے بوقتِ نماز۔ زانکہ مصلا است حجاب نیاز + نیاز نیاز و بجناب اقدس باری تعالیٰ ۔ **قولہ** از کجی و کجروی اندیشہ کن۔ پیروی راست روان پیشہ کن۔ کجی و کجروی عبارت از اخلاق مرائیانہ است راست روان مخلصان **قولہ** مدعی خرقہ تقوی مپوش متقی جام تمنا منوش ۔ در ہر دو مصرعہ حرف شرط محذوف ست اے اگر مدعی ہستی لباس تقوی برانداز و خود متقی مخوان چہ کار متقی دعوی نیست و اگر متقی ہستی آرزوے را ترک کن چہ متقی آن ست کہ ہوا و ہوس ترک کردہ باشد **قولہ** زاہد زآلودہ شیر زرقہ ہیچ ۔ مہس زرانِدودہ شیر زدہ ہیچ ۔ مصرعۂ ثانی تمثیل ست **قولہ** صورت و معنیت بہم راست دار ۔ تات شود اہل صفا خواستگار + یا ز سرت خرقۂ تقوی بکش ۔ یا قدم از راہِ تمنا بکش ۔ خرقہ از سر کشیدن از خرقہ برآمدن خرقۂ تقوے تقوے قدم کشیدن ترک نمودن یعنی اگر راہِ ہوا و ہوس پیش گیری خرقہ تقوی از سر بیرون کن ۔

حکایت صوفی کہ بسماع غنا مغنیہ خرقہ فقر از سر کشید وازلجہ بحر حقیقت بساحل مجاز آرمید

سماع بفتح شنیدن و بہ تشدید میم بسیار شنوندہ و جاسوس غنا بالکسر سرود مغنیہ زنے سرود گوئندہ **قولہ** کعبہ روی از سرِ عہد عظیم در صفِ پیران حرم شد مقیم ۔ کعبہ رو حاجی یا کعبہ روے برائے وحدت ست و جا بفتح اندو نگین شدن و انجام او اندوہ عشق خدائے ست حرم بفتحتین گرداگرد خانہ کعبہ پیران حرم مشائخان کہ در آنجا بودندے از کمال شوق و عشق کہ بحق تعالیٰ او را پیدا شد متابعت بہ پیران حرم نمود و داخل سلسلہ ایشان گردید **قولہ** مرغِ دلِ او چو زدی پر و بال ۔ رستی ازین دامگہ پر وبال ۔ پر و بال زدن بمعنی پریدن و دامگہ پر وبال دنیا ۔ **قولہ** وجد آمدیش رہاندی ز خویش ۔ جذب حقش باز ستاندی ز خویش ۔ زخویش اے از تعلق خودی و پندار خویش فاعل رہاندی وجد و شین آمدیش راجع بہ صوفی مفعول او فاعل ستاندی وجد و شین حقش راجع بہ صوفی مفعول او **قولہ** آمدی از ہستی خود گشتہ صاف ۔ رقص کنان گردِ حرم در طواف ۔ جملہ از ہستی خود گشتہ صاف حال از فاعل آمد **قولہ** روزی از انجا کہ قضا رہ زدش ۔ زخم بلا بر دل آگہ زدش ۔ کاف کہ قضا بیان از انجا ست قضا حکم الٰہی شین رہ زدش در مصرعۂ ثانی مضاف الیہ دل ست ای زخم گرفتاری غیر بر دل او زد و بغیر خود مفتون ساخت **قولہ** مطربۂ رونق کارش سپرد ۔ وازدل و جان صبر و قرارش ببرد ۔ تفسیر بیت سابق ست ہمزہ مطربۂ برائے وحدت ست کار کار عشق الٰہی شین قرارش مضاف الیہ دل و جان ست ای از دل و جان او صبر و قرار ببرد فاعل ببرد مطربہ ۔ **قولہ** ذوقِ می و عشوہ نازش چشید ۔ دل ز حقیقت بمجازش کشید ۔ می عشوہ ناز و کرشمہ معشوق

شین تارنش راجع بمطربہ حقیقت محبت محبوب حقیقی کہ باری تعالی باشد مجاز محبت معشوق مجازی کہ مطرب باشد شین مجازش بمضاف الیہ اول ست راجع بہ صوفی و بمعنی خود ست ایدل خود را از محبت حق تعالے برآوردہ بمطربہ کشید و فاعل جنید و کشید صوفی است و میتوانند کہ فاعل جنید صوفی باشد و فاعل کشید مے پس دریں وقت شین بمعنی خود نخواہد بود **قوله** بود ہماں حالت وجدش بجا۔ لیک ازاں شاہد دستاں سرا خرقہ بہ پیران حرم داد و گفت ٭ سر خود از خلق چہ دارم نہفت ٭ ہماں مرکب از ہم و آن ست گاہے بمعنے ہر دو مقصود باشد و گاہے معنی اول و ثانی و گاہے معنے لفظ اول و ثانی باشد و اینجا معنی لفظ ثانی مراد ست شاہد دستان سرا مطرب بہ خرقہ خرقہ سلوک و طریقت و مصرعہ ثانی بیت ثانی بیان گفت ست و حرف تاف و اول او محذوف ست **قوله** در دل من وجد الٰہی نماند جنبش من جز بملاہی نماند ٭ جنبش ہماں وجد بملاہی شغل بغیر الٰہی **قوله** ز آتش اغیار در دوم بجوش۔ خرقہ اصحاب چہ دارم بدوش ٭ آتش عشق اصحاب اے اصحاب طریقت چہ یعنی برائے چہ خرقہ بدوش داشتن بمعنی پوشیدن **قوله** خوش نبود بتکدہ دل زاں نگار۔ خلعت اسلام ببر کعبہ دار ٭ خلعت اسلام خرقہ صوفیہ بتکدہ دل زاں نگار حال ست آں نگار مطرب یعنی دراں حالیکہ دل از خیال و تصور مطرب بتخانہ گردیدہ خرقہ صوفیہ در بر خوب نیست **قوله** تا بحقیقت نکشد آں مجاز۔ باز نیاید بہ سر خرقہ باز ٭ تا غایت ترک خرقہ است یعنی ترک خرقہ تا بوقتی نمود کہ بعشق حق تعالی مشغول نشد **قوله** جامی ازیں قاعدہ دلپذیر ٭ تا بتوانی سبق صدق گیر ٭ قاعدہ دلپذیر قاعدہ مذکورہ صوفیہ سبق صدق اے تعلیم صدق ٭ **قوله** زانکہ دریں مزرعہ مرد آزمائے ٭ ہیچ نیرزد جو گندم نمائے ٭ مزرعہ مرد آزمائے میدان عشق الٰہی جو گندم نما صفت موصوف محذوف ست اے شخصے بے صدق و ریائے

مقالهٔ دوازدہم در شرح حال علماء از عمل دور و سفہاء بجہل و جدل مغرور سفہا جمع سفیہ بمعنی بی علم و جاہل از عمل دور صفت علما بہ جہل و جدل مغرور صفت سفہا **قوله** اے علم علم برافراختہ ٭ چوں علم از علم سر افراختہ ٭ لفظ علم اول در ہر دو مصرعہ بفتحتین ست بمعنے رایت و نشانہ و لفظ علم ثانی در ہر دو مصرعہ بکسر اول و ثانی زدہ بمعنی دانش و دانستن برافراختن بلند کردن و سر افراختن سر بلند کردن و مفتخر و سپاہی شدن این بیت از تجنیس خالی نیست **قوله** خویشتن از علم علم ساختی ٭ چوں عمل آمد علم انداختی ٭ علم اول بکسر اول و ثانی زدہ و ثانی بفتحتین مضاف بہ خویشتن ست اے خویشتن علم ساختی از علم بیان علم علم انداختن عاجز شدن و روئے گردانیدن ایہام بدانکہ اگر علم را عمل سازی علم نماند **قوله** لاف درستی ست علم سازیت + حجت سستی علم اندازیت +

مقالهٔ دوازدهم در شرح حال علما

سازی و علم اندازی هر دو مبتدا لاف و رستی و حجت سستی هر دو خبر آن علم در هر دو مصرعه بفتحتین ست یعنی علم سازی و دعوی نمودن در علم لاف و رستی ست در علم و علم اندازی بدور کردانیدن از عمل دلیل سستی ست در عمل **قوله** دعوی دانش کنی از جاہلی ۭ حاصل تحصیل تو بیحاصلی ۭ از جاہلی از سبب جاہل بودن چه علم بغیر عمل جہل ست مصرعهٔ ثانی تفسیر مشروط بحذف حرف شرط مصرعهٔ اول جزا یعنی چون از تحصیل علم تو عمل حاصل نشد دعوی نمودن دانش جہل ست مطلق **قوله** خواجه زند بانگ که صنعت ورم ۭ مس شود از جودت صنعت زرم ۭ تمثیل مطلوب سابق خواجه لفظ تعظیم ست چنانچه میان صاحب بانگ زند دعوی کند که صنعت درم بیان بانگ صنعت درم ای کیمیا گرم چنانچه مصرعهٔ ثانی تفسیر اوست جودت بالفتح نیکی میم درم مضاف الیه صنعت درم یعنی مس از نیکی صنعت من زر میشود **قوله** لیک اگر دست به جیبش نهی ۭ چون کف مفلس بود از زر تهی ۭ جیب بالفتح گریبان پیراهن مراد کیسه است چه زر بدستور ایران نزد گریبان باشد **قوله** کیسه که خالی بود از زر و سیم ۭ دعوی اکسیر چه سود از حکیم ۭ اکسیر بالکسر دارو کیمیا که بدان زر و نقره شود **قوله** جمع کتب از سره و ناسره ۭ کرده چو خشت ست بگرد تو سره ۭ لفظ جمع مربوط بکرده ست ای جمع کرده سره و ناسره صحیح و غلط ست خره بالفتح و التشدید گل تر که تا زیش طین خوانند و نیز تو ده گرد اینجا مراد بمعنی تو ده است و به تخفیف برائے ضرورت شعر ست یعنی کتب صحیح و غلط جمع کرده شده گرد تو مثل تو ده خشت ست **قوله** آن خره کن رخنه که از چار حد ۭ بسته میان تو و مقصود سد ۭ آن خره لے خرد کتب رخنه کردن شکستن مقصود باری تعالی **قوله** هر ورقے زان کتب آمد حجاب ۭ زان حجب تو بتو رخ را بتاب ۭ تو بتو بضم فوقانی و واو مجہول و ضم فوقانی ثانی دریے **قوله** تا ببری از همه فردا سبق ۭ زان کتب امروز بگردان ورق ۭ مصرعه اول تفریع به مصرعهٔ ثانی از همه لے از همه کس سبق بمعنی سبقت ورق گردانیدن دور شدن **قوله** علم که خواندی بره ناصواب ۭ باشد زان علم سیه رو کتاب ۭ بره ناصواب لے برائے راه رفتن بی عملی و فریب و ریا کتاب اعمالنامه **قوله** نور دل از سینهٔ سینا مجو ۭ روشنی از چشم نابینا مجو ۭ سینا نام پدر بو علی حکیم ۭ سینه ذکر ظرف اراده مظروف ست ای معلومات که در سینه سیناست مصرعهٔ ثانی تمثیل مصرعهٔ اول است **قوله** جانب کفرست اشارات او ۭ باعث خوف ست بشارات او ۭ اشارات و بشارات او باعث کفرست که در وے وثوق براسباب ست و از مسبب الاسباب **قوله** فکر شفائیش همه بیماری ست ۭ میل نجاتش ز گرفتاری ست ۭ فکر لے فکر کردن میل کردن بیماری و گرفتاری از سبب آنکه مطالعه این کتب اعتماد بر اعمال و اقوال آن ست

دانستن از فاعل مؤثر حقیقی چنانچه در بیت لاحق میفرماید **قوله** قاعدهٔ طب که بقانون نهاد و پائے
نه از قاعده بیرون نهاد ٭ لیک نهان ساخت بر اہل طلب ٭ روئے مسبب بحجاب سبب
بحجاب سبب متعلق نهان ساخت است پس حاصل از علم سبب از نظر دور کردن ست مسبب
حقیقی نصب العین داشتن تا از شرک خفی مبرا گردد چنانچه میفرماید **قوله** خاصیت علم سبب سوزی
است ٭ شیوهٔ جاہل سبب آموزی است ٭ پس چون علم سبب آموزی کرد جاہل گشت نه عالم **قوله**
طب نبی جوئی که طب النبی ٭ سازدت از جملهٔ علل اجنبی ٭ طب النبی عبارت از ترتیب باطن و حصول
معرفت آلہی ست و ایہام بدانکه کتابے ست علل علل باطنی از ہوا و ہوس و شرک خفی و ریا و غیرہم
قوله از مرض جہل شفا بخشدت ٭ واز کدر نفس صفا بخشدت ٭ جہل سبب آموزی کدر بفتحتین
تیرگی فاعل بخشدت طب النبی ست **قوله** تا بدر اسباب علل رہ ئے تو ٭ واکند از ہرچه نه حق خوئے تو
فاعل تا بد طب النبی مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست ہرچه نه حق ما سوائے غیر خدا که اسباب علل باشد
قوله عمر تو شد صرف اصول و فروع ٭ ہیچ نیفتاد باصلت رجوع ٭ صرف خرچ اصول مسائل مدلل
فروع مسائل غیر مدلل اصل معرفت حق تعالی ٭ **قوله** ہیچ وقوفت نه مقاصد چو نیست ٭ از طلبت
بمواقف بایست ٭ مقاصد معارف آلہی مواقف نام کتاب معروف دایراد مقاصد و مواقف از
تناسب ٭ **قوله** بر تو چه بکشاد ز مفتاح راه ٭ دولت فتح از در فتاح خواه ٭ مفتاح نام کتاب
مشہور در علم معانی براه راه معرفت دولت فتح فتح اے کشایش راه معرفت فتاح اسم من اسماء الله
تعالی وایراد مفتاح و فتاح و فتح از صنعت اشتقاق ست **قوله** گر ز موانع دل تو صاف نیست
کشف موانع حد کشاف نیست ٭ موانع موانع راه معرفت حق کشاف تفسیر قرآن ست از جار الله زمخشری
قوله نور ہدایت نه ہدایه مجو ٭ راه نہایت ز نہایه مجو ٭ ہدایه نہایه ہر دو نام کتاب ست در فقه مشہور
بدانکه راه معرفت به ہمیں خواندن علم فقه طے کرده نه بشود بلکه معرفت در تہذیب اخلاق ست چنانچه
فرماید **قوله** ترک نفاق و کم تلبیس گیر ٭ علم ز سر چشمهٔ تقدیس گیر ٭ ترک و کم ہر دو مترادف اند تقدیس
مقدس بودن از ذمائم بشریت و تخلقوا باخلاق الله گردیدن **قوله** ہرچه نه قال الله
قال الرسول ہست ٭ بر اہل فضیلت فضول ٭ ای ہر علم که قال الله و قال الرسول اے
موافق قال الله و قال الرسول نیست اہل فضیلت اہل الله و فضول لا یعنی **قوله** فضل خدا ایں
فضولی مکن ٭ جہل ز حد رفت جہولی مکن ٭ فضل خدا ایں ای عطیه علم بر تو فضل حق الله است فضولی مکن
ای کفران نعمت مکن و آں نعمت را بیجا که طلب جاه و تلبیس وغیره باشد خرچ مکن بیجا خرچ کردن نعمت کفران ست

پنڈ

و این بیت مشتمل بر صنعت اشتقاق ست **قوله** علم چو داوت ز عمل سر مپیچ ـ دانش بیکار نیرزد به هیچ
فاعل داد خداوند تعالی دانش علم بیکار بی عمل پس باید که علم را با عمل معلم و مطرز ساختی آنگاه بر جادهٔ
وعظ استاده دیگران را موعظت فرمائی تا در وعید یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون کبر
مقتا عند الله نیفتی چنانچه سفر باید **قوله** بایدت اول علم اندوختن + پس دگران را ادب آموختن + و چون
بعد از تعلیم خود دیگران را تعلیم کنی باید که بران مزد طلب نشوی تا از ثواب اخروی باز نمانی چنانچه
سفر باید **قوله** چون دگران را شوی آموزگار + کم طلب آن را عوض از روزگار + آموزگار آموزنده از
روزگار بیان عوض ست روزگار چیز دنیاوی زیرا که **قوله** علم بود جوهر باقی سفال + آن چه حقیقت
دگران چون خیال + سفال بکسر سین مهمله و فا و الف گل پخته و پوست گردگان و پسته و بادام و مثال
آنها حقیقت اصل شئ و ماهیت آن خیال بالکسر پندار و شخصی و صورتیکه در خواب دیده شود
یا در بیداری **قوله** هیچ جواهر بسفالے که چه ـ بذل حقایق بخیالے که چه + که چه بیان گفت محذوف ست
اے بگو که چه فایده و حاصل دارد جواهر و حقایق علم سفال خیال غیر علم حکایت برین معنی ایراد یافت

حکایت عالمے که در چاه افتاده بود و دست به شاگرد خود نداد تا جزاء

آخرت از دست نه دهد **قوله** عالمے از چاه جهالت برون + در رهے افتاده بچاهے
درون + چاه جهالت جهالت چاه اے چاه واقعی **قوله** هیچ بد و دست نه داد و کش بچاه
مانده دران راه چو یوسف به چاه + مدد به فتحتین یاوری و یاوری **قوله** سایه صفت در تک چاه
آرمید + سایه شخصی لب سر چاه دید + تک بفتح فوقانی بن و پائین ـ **قوله** نعره برآورد که اے ره نورد
از سر احسان و مروت نگرد + که اے ره نورد بیان گفت محذوف ست راه نورد صفت منادی
محذوف ست مصرعهٔ ثانی مقصود بالندا از سر احسان الخ اے احسان و مروت کن **قوله** پائے
مروت به سر چاه نه ـ دست بافتادهٔ از راه ده + اضافت پائے مروت لامیه ست **قوله** راه رد
آمد به سر چاه و گفت + دست بده اے به غم و آه جفت + کاف بیان گفت اول محذوف ست اے گفت که
دست بده بغم و آه جفت صفت منادی محذوف ست دست بده مقصود بالندا ست **قوله** گفت
نخست از کرم عام خویش + گو خبرے از لقب و نام خویش + فاعل گفت عالم کاف قل نخست بیان گفت
محذوف ست عام صفت کرم بدانکه علم بر سه قسم ست لقب و اسم و کنیت لقب آنکه مشتمل بر مدح باشد چون ناصر الدین
و کنیت آنکه مصدر بعبد و ابو و ابن باشد چون عبد الله و ابو القاسم و ابن یمین و اسم آنکه از نہا
معرا باشد چون محمد و احمد **قوله** گفت [illegible]

قوله گفت که حاشا که ازین چاه پست ٭ ورنهم امروز بدست تو دست ٭ من که به تعلیم میان بسته‌ام ٭ از غرض سود و زیان رسته‌ام ٭ جمله که به تعلیم میان بسته‌ام صفت **قوله** کوششم از بهر خردمندی است ٭ خاصه بی فضل خداوندی است ٭ از بهر خردمندی صفت کوشش است کوشش مبتدا و مصرعهٔ ثانی خبر **قوله** کی بجز این دگر آلایمش ٭ وز غرض آلودگی افزایمش ٭ پیشین در هر دو مصرعه راجع به کوشش غرض غرض لے جزاے دیگر **قوله** در ته این چاه نشینم اسیر ٭ تا شوم بی غرضی دستگیر ٭ تا، غایت نشینم است یا، بی غرضی تنکیر ست **قوله** پایهٔ علمم چو بلند اوفتاد ٭ هرچه جز آنم نه پسند اوفتاد ٭ این جمع به علم جز آنم غرض دیگر سواے این علم **قوله** همت جامی که بلندی گرفت ٭ از شرف علم پسندی گرفت ٭ جمله که بلندی گرفت صفت همت ست **قوله** علم پسندید ز طبع بلند ٭ هرچه پسندید همانش پسند ٭ مصرعهٔ ثانی دعائیه است

مقالهٔ سیزدهم در مخاطبهٔ سلاطین که اگر بر دیگران می تابند آسمان عدل را چشمهٔ آفتاب اند و اگر همه گرد خود میگردند طوفان ظلم را گرداب

قوله اے بسرت افسر فرماندهی ٭ افسرت از گوهر احسان تهی ٭ بسرت افسر فرماندهی صفت منادی محذوف ست مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداء گوهر احسان احسان **قوله** زیور هر افسر ازان گوهر ست ٭ خالی ازان مایه در و سر ست ٭ زیور بمعنی لازمی زیب آن گوهر گوهر احسان ازان لے از احسان مایه موجب **قوله** گرد میان تو مرصع کمر ٭ مهرهٔ مار آمدن بایکه گر ٭ مهره گوهر با کمر بسته یکدیگر اے گوهر و کمر بند **قوله** لیک آن مهره که روز شمار ٭ نفع رساند بتو ز آسیب مار ٭ مهره بالضم معروف یعنے سنگ و گوهری کرده شیر سنگ لیشب که بدان کا غذرا مهره زنند و نیز تریاک و اینجا بمعنے تریاک ست روز شمار روز قیامت مار بار اخروی **قوله** تخت زرت آتش و گوهر دره ٭ هست درخشنده و چو اخگر دره ٭ تخت مبتدا آتش خبر گوهر مبتدا چو اخگر خبر دره در مصرعهٔ اول راجع به تخت و در مصرعهٔ ثانی راجع به آتش **قوله** شعله بجان در زده آن آتشت ٭ لیک ز بی بیخودی آمد خوشت ٭ آن آتش تخت زر تا، آتشت مضاف الیه جان بیخودی **قوله** چون بخود آئی ز شراب غرور ٭ آید ازان سوختگی بر تو زور ٭ این شعر قافیه معلوم و مجهول ست **قوله** هر دمت از دیده دو صد قطره خون ٭ از بن هر موئی تراود برون ٭ هر دم لے هر دم بعد مرگ تا، هر دمت مضاف الیه هر موئی ست تراود بمعنی لازمی چکیدن فاعل تراود دو صد قطره ٭ **قوله** سود سر ایوان ترا بر سپهر ٭ شمسهٔ آن گشته معارض بمهر ٭ سر ا، تا علامت اضافت ایوان ست تا، خطاب سر بر سپهر سودن بس بلند شدن شمسه بالفتح

[illegible]

مقالهٔ سیزدهم در مخاطبهٔ سلاطین

معارض مقابل **قوله** قصر تو چوں کاخ فلک سر بلند + حادثہ را قاصر ز انجا کمند + ایں بیت مشتمل بر
صنعت اشتقاق ست قصر بالفتح کوشک یا خانہ بزرگ قاصر کوتاہ + ایراد قصر و قاصر از اشتقاق
قوله حارس و بواب ترا بد سگال + بستہ پئے حفظ تو راہ خیال + حارس پاسبان بواب دربان
سگال بکسر سین مہملہ و کاف پارسی و الف دشمنی و خصومت و اندیشہ و سخن بد سگال دشمن خیال خیال
بد سگال ای چناں محافظت نمودہ کہ خیال دشمن در آنجا نمیرسد **قوله** لیک بنا رند بمکر و حیل بستن آرزختہ
کہ آید اجل + زود بود کا ید اجل از کمیں + شیشۂ عمر تو زند بر زمیں + کمیں پنہاں کردہ و قصد کشتن
دشمن بسبیل خفیہ شیشۂ عمر بر زمین زدن شکستن + **قوله** نقد حیات تو بغارت کشد + خصم ترا
بخت بغارت برد + نقد حیات فاعل برد در مصرعۂ ثانی بخت **قوله** کنگر کاخ تو بخاک افگند +
طاق بلند ت بمغاک افگند + طاق بمعنی کوشک کاخ و طاق بخاک افگندن پست نمودن و
ویران کردن و ایہام کہ کاخ و ویران ساختن خاک میشود **قوله** افسرت از فرق فتد زیر پائے + پایۂ
تخت تو بلغزد ز جائے + تا افسرت مضاف الیہ فرق ست زیر پا افتادن پست شدن لغزیدن پایہ
فتادن و منکر شدن پس باید کہ ایں احوال او فکر آوردہ دل در پنہانہ بندی و بہ تعمیر کاخ و تخت خسروی
کمر بندی چنانچہ میفرماید **قوله** رو ز سے از یں واقعہ اندیشہ کن + قاعدۂ دادگری پیشہ کن + ایں واقعہ
ای واقعہ مذکورہ دادگری پیشہ ای پیشۂ دادگری **قوله** ظلم ترا ہیچ چو محکم بود + ظلم تو ظلمی ہمہ عالم بود
ظلم ترا ہیچ یعنی ہیچ ظلم تو عالم ہمہ عالم یعنی موجب ظالم بودن دیگراں از متعلقان تو **قوله** خواجہ
بخانہ چو بود دف سرا + اہل سرائش ہمہ کوبند پا + تمثیل ما سبق **قوله** شہر ز آشوب تو غارت شود +
تا تب یکے خانہ عمارت شود + بیان ظلم و تعدی پادشہری برائے عظمت ست آشوب شور و غوغا مراد از
ظلم تا تا ت مضاف الیہ خانہ است **قوله** کاش کنی ترک عمارت گری + تا نہ کشد کار بغارت گری فاعل
بکشد عمارت گری **قوله** باغ ز آسیب تو گردد تلف + تا ت در آید تہ سیبی بکف + آسیب ظلم و تعدی
تا تا ت مضاف الیہ کف ست یعنی بکف تہ محففہ تا و نفو قانی و الف اظہار ہا و بمعنی ہد و فرو **قوله**
بہ کہ از یں سیب شکیبت بود + ورنہ ہر سیب حسیبت بود + حسیبت ایالہ حساب **قوله** میوہ مرغے سر خوانت
مقیم + از حرم بیوہ و باغ یتیم + ایں بیت مشتمل بر صنعت لف نشر غیر مرتب ست یعنی میوۂ از
باغ یتیم و مرغ از حرم بیوہ بہ سر خوان تو ہمیشہ موجود ست **قوله** مطبخیت ہمہ زخوشی و رشت میکشد
از لپشہ ہر کوزہ پشت . باز ترا میر شکاراں لعین . طعمہ دہ از چوزہ ہر بیوہ زن + میر شکاراں باز دواز ل
چندہ بچہ ماکیاں زن . باز ترا یعنی برائے برائے باز تو **قوله** بار گی خاص ترا ہر سپیں + کاہ و جو از

تو بہ مخوشہ چیں + ہر سپن ہر شام گاہ بکاف تازی بمعنی گیاہ تو بہ بواؤ مجہول ظرفیکہ خوشہ چیناں از چادر ساختہ پس پشت خود آویزند و خوشہ ہائے در وے اندازند و ہندش گوش گویند **قولہ** گوش کنیزاں تراداده بهبر + از در دریزه گدایان شهر + دریزه بفتح دال مهمله دروازه که بتازی باب خوانند و در کوی و کرت و مرتبہ و باب کہ در کتاب ہائے سر سخن مینویسند و بمعنی نوع و جنس و انیجا مراد معنی اخیرست از در دریزه لے از نوع و قسم و جنس گدائی و فاعل داده بهر گدایان شهر یعنے گدایان شہر از قسم گدائی در و نقرہ حاصل کردہ گوش کنیزان ترا بہر داده اند لے کنیزان ترا زر زیور باز گدایان ست کہ بہ ظلم ازانہا غصب میکنی **قولہ** چند کنی ظلم بہر بوم و مرز + چند کنی رسم و رہ عدل در ز + بیں کہ ازیں ہر دو کدام ست بہ۔ ہر چہ شاد بہر رخ او دست نہ + بیں مطالعہ فرمائے ہر دو لے عدل و ظلم دست برخ نہادن ترک دادن **قولہ** ظلم نہ دام سراب غرور عدل و صد جام شراب سرور + سراب غرور شراب سرور سراب و شراب تجنیس ست۔ **قولہ** ہاں کہ جگر سوختہ و دل کباب + باز نمانی بہ سراب از شراب + ہاں بہا و الف کلمہ ایست کہ در محل تاکید گویند سراب ہماں سراب غرور و شراب ہماں شراب سرور **قولہ** شہر وده آباد بہ عدل ست و بس + طبع جہاں شاد بعدل ست و بس + طبع جہاں ای طبع اہل جہاں **قولہ** تو چو شبانی و رعیت ہمہ در کنف رحمت تو چوں رمہ + ولے شبانی کہ کند کار گرگ + ہمچو سگ زرد شود یار گرگ + سگ زرد مراد شبانی لے وائی بر شبانی بدانکہ گویند کہ سگ زرد الفت پذیر بگرگ بیباشد و برہ گوسفند و میش فریفتہ پیش گرگ می برد و بہر دو ہمعرہ گرویده میخورند **قولہ** برہ کند باز ز پستان میش + تا در دم گرگ بہ دندان خویش + فاعل کند سگ زرد باز بمعنی جدا کردن **قولہ** عدل تو گر شیر سانی کند بر رہ ہا گرگ شبانی کند۔ پنجہ کند شانہ بدشت و درہ۔ شانہ زند در گردن و پشت برہ + فاعل کند گرگ گردن و پشت لے بر گردن و پشت + حکایت عمرؓ بن عبدالعزیز کہ در ہمہ عمر عزیز از فسر عین عدالت سر بلند بود و از حلقۂ میم مروت کمر بستہ **قولہ** عین عدالت میم مروت مروت صنعت ست کہ عین تاج سر لفظ عمر ست و میم درمیان او **قولہ** چوں ثمر دو حہ عبدالعزیز۔ دولت دین شد شرف ملک نیز + چوں دوحہ الخ تا بیت دوم شرط ست کہ نشینان الخ جزا ثمرہ میوہ درخت و فرزند و مراد از عمر است دوحہ بالفتح درخت بزرگ کنایت از وجود عبدالعزیز ست دولت بالضم غلبہ در جنگ دولت دین لے غلبہ برائے دین **قولہ** قاعدہ عدل عمر تازہ کرد۔ سلک خلافت بیک اندازہ کرد + عمر حضرت عمر بن الخطاب رضؓ

حکایت عمر بن عبدالعزیز

ملک و خلافت الخ یعنے سلطنت رانی و دین پروری را و رحمت خود یکساں نہاد **قوله** کوہ نشیناں
کز ظلم سپاه + خواستہ بودند ز سرہائے راہ + پویہ کناں بر سر راہ آمدند + بہر خبر پرسی شاہ آمدند
کوہ نشیناں چند اکہ ز ظلم سپاہ الخ صفت کوہ نشیناں پویہ کناں الخ صفت سپاہ ای سپاہ پادشاہ سابق
یعنے کوہ نشیناں کہ از ظلم سپاہ پادشاہ سابق گریختہ کنارہ گرفتہ بودند بر سر راہ آمدہ پرسیدند و گفتند
قوله کاں شہ پیشینہ ستمگر چہ شد + حال وی از گردش اختر چہ شد + گردش اختر اے گردش طالع
قوله ویں شہ عادل دل فیروزہ روز + کیست کہ شد عالم نیّر فروز + روز معروف و کنایت
روزگار ہم و گویند فیروزہ روز اے فیروزہ روزگار نیّر آفتاب **قوله** رہ سپری گفت چہ ساں یافتید
ایں خبر خیر کہ نشتافتید + یا بر راہ سپری برائے وحدت ست راہ سپر راہ و انجر خبر مفعول یافتید
کاف کہ نشتافتید مفاجاتی ست لے چگونہ ایں خبر یافتید کہ ناگاہ نشتافتید **قوله** مژدہ رسانند کہ بود
دلیر بہر رمہ زیں پیش بسے گرگ و شیر + بر رمہ او گرگ و دلیری نماند + شیر بخونخواری و شیری نماند
خونخواری شیری ای خونخواری کہ منسوب بہ شیرست **قوله** برہ و گرگ اند بہم در خرام + آہو و شیر اند
بہم گشتہ رام + رام مطیع و منقاد + **قوله** ایں ہمہ از دولت خسرو است + کز قدمش رسم عدالت نوست
مصرعہ ثانی صفت خسرو + **قوله** آں زخساست صفت گرگ داشت + بر سر ما گرگ دگر میگماشت
آں ای سلطان سابق خساست ناکسی و زبون شدن گرگ و گرگ اے ظالم دیگر + **قوله** واں ز کرم
چوں بہ بزرگی رسید + گرگ ز سر کسوت گرگی کشید + ایں ای پادشاہ حال گرگ مردم ظالم **قوله**
ہست دریں مرحلہ خورد و بزرگ + با دہن یوسف و دندان گرگ + انتقال مولوی رح است بکسب
حال زمانہ خویش ایں مرحلہ دنیا خورد و بزرگ تمام مردم دہن یوسف و دندان گرگ یعنی ظاہر مثل
یوسف نیک رو و باطن مثل گرگ درندہ **قوله** گرچہ بود خوش لب خنداں شاں + جامی و
صد زخم ز دندان شاں + خوش صفت مقدم لب لب مضاف بہ صفت و موصوف بہ صفت خود
مضاف بلفظ شاں جامی و صد زخم واو میان برائے ملازمت صد زخم است چنانچہ دست من و
دامن تو چنانچہ خواجہ حافظ فرمودہ نظیر دل خرابی میکند دلدار را آگہ کنید + زینہار اے دوستاں
جان من و جان شما + مقالہ چہاردہم در اشارات بحال وزیران و دبیراں
قوله اے چو قلم صورت خود کردہ راست + میل رقمہای کجی از تو خاست + اے حرف ندا و
منادی محذوف کہ وزیر و دبیر باشد چوں قلم صورت خود کردہ راست صفت منادی ست
مصرعہ ثانی مقصود بالندا صورت خود کردہ راست اے ظاہر خود راست نمودہ رقمہائے کج ظلم نویسی

قولہ تا قلم آسا بہ سرِ خود روی۔ گرچہ ہمہ نیک روی بد روی۔ مصرعۂ اول شرط و مصرعۂ ثانی جزا
یعنی بسر خود روی اے بخیال خود کار کنی و ملاحظۂ خلق نمائی ہمہ کار تو بد ظلم است قولہ ہر کہ بکج حرف
قلم کج نہاد۔ حرف وے از لوح بقا محو باد۔ ہر کہ اے وزیر و دبیر قلم کج نہادہ حرف ظلم نوشت
حرف وے اے ذات وے از لوح بقا مصرعۂ ثانی دعائیہ است قولہ چند بدفتر رقم ناصواب
یاد کن از دفتر یوم الحساب۔ وقت دفتر دیوانیان رقم ناصواب رقم ظلم دفتر یوم الحساب اعمال نامہ
کہ روز قیامت بدست تو دہند و پرسش مظلومان از تو خواہد شد قولہ تو بہ سر انگشت شدی خامہ
زن۔ خلق دہ انگشت زتو در دہن۔ انگشت در دہن نہادن مراد از انگشت دندان نہادن
یعنی حسرت و افسوس و تاسف بر کارے کردن دہ انگشت در دہن نہادن کنایت از عجز و فروتنی و
تضرع و زاری کردن قولہ آنکہ تو خواہیش صریر قلم۔ از رقمت ہست نفیر قلم۔ رقمت اے رقم
خطائے تو نفیر قلم اے فریاد نمودن قلم از ظلم نویسی تو قولہ خط کہ ورق ترکند از دست تو۔ خاک
بہ سر برکند از دست تو۔ مقرر است کہ منشیان چوں فرد حساب بنویسند برائے خشک ساختن قسم خاک
برآں میپاشند گویا کہ آں خط از سبب ظلم نویسی تو خاک بر سر میکند خاک بر سر کردن افسوس
کردن قولہ جنبش کلک تو ز کم کاستی۔ بر دو بالائے الف راستی۔ جنبش کلک نوشتن آں
کم کاستی بتقدیر الف ست ای کم کردن و نقصان نمودن حق مردم بالائی الف قد الف و قتی کہ حرف
مشہور است و پیدا است کہ محرران الف را کج مینویسند یعنی از سبب کجروی تو الف از راستی
رو بہ کجروی نہادہ قولہ و ز قلمت قاف جہاں تا بہ قاف۔ پر شکن و تاب شدہ ہمچو کاف۔ قاف
جہاں ہمچو قاف تمام جہان پر شکن و تاب اے پر پیچ ہمچو کاف مقرر است کہ منشیان حرف کاف
را کج مینویسند یعنی تمام عالم از ظلم تو بہ غم و غصہ پیچ و تاب میخورند مراد قاف و کاف از محسنات است
قولہ نوک قلم از سر کلک فخار۔ تیز مکن بیہودہ دندان مار۔ ہماں قلم سبب ایذائے مردم قولہ
عاقبت آں مار ز راہ ستیز۔ بر تو زند زخم ز دندان تیز۔ عاقبت درینجہاں یا آنجہاں ہماں مار قلم یعنی
مظلم او بہ تو عاید گردد قولہ بلکہ زدہ زخم تو ز افسردگی۔ نیستی آگاہ ز آزردگی۔ فاعل زدہ ہماں مار
قلم افسردگی قال دگی ز آزردگی اے از آزار زخم قلم مار قلم۔ قولہ مو کہ زند بر سر کلکت گرہ
اندرہ معنی ست بود بندہ۔ موموئی کہ بوقت نوشتن حائل قلم میشود تا معنیت مفعول بندہ
اندرہ معنی اے بطریق راز و خفا۔ قولہ کلکے بحرف گشتہ سحر تا بچند۔ بند بکار کی کہ بہ مو بست بند
بیان پندادن بسر بفتحتین فسانہ و فسانہ خواندن بمعنی مشہور کلمۂ تا بچند مربوط بہ مصرعۂ ثانی است

اے تا چند بند بکاری الخ یا بکاری فارسی برائے فکرہ ست جملہ کہ بعوئی ست بند صفت کا روپیہ بست
کہ وجہی ہوئے بہ قلم پیوند و نوشتن متعذر شود **قولہ** چند مددگاری ظالم کنی۔ وانہ مددش کسب مظالم کنی +
ظالم اے بادشاہ ظالم کسب مظالم کنی اے بر خود مظلم ہائے جمع کنی **قولہ** تا ببری از دل ظالم غبار +
گردن مظلوم کنی زیر بار + بیان مددگاری ظالم عیار ملال **قولہ** خرمن دہقان کہ بخون جگر کشتہ وی
آمدہ در دہ ببر + سوختۂ آتش بیداد تست + دانہ وکاہش شدہ بر باد تست + خرمن دہقان مبتدا
موصوف کہ بخون جگر کشتہ وی آمد الخ بیت صفت او سوختۂ آتش بیداد تست خبر ببر آمدن حاصل
آمدن وکاہ بکاف تازی خس **قولہ** نقل کنی دانہ با نبار شاہ + کاہ بری بہر ستوری سپاہ + بیان برباد
دادن دانہ وکاہ لے ملک دہقان نقل بفتحتین از جائی بجائے بردن **قولہ** حصۂ دہقان چو شوی غور
رس + دانہ اشک کہ روی دست بس + حصۂ دہقان مبتدا مصرعۂ ثانی خبر و مبتدا و خبر برائے شرط ست
اے چوں غور رس دہقان بشوی حصۂ وے دانہ اشک وکاہ روے بس ست غور بالفتح منفعت رسانیدن و دانہ
اشک اشک کہ روے کہ مثل کاہ زرد ست دہقان معرب دہگان بکسر دال مہملہ و سکون ہائے وکاف
پارسی و الف بصناع **قولہ** مایۂ تاجر کہ ز آوارگی جمع نشد جز بہ جگر خوارگی + شد ز برات ہمہ صرف زکوٰۃ۔ در کف
قبض ست ہنوز آں برات + مایۂ تاجر مبتدا موصوف کہ ز آوارگی الی آخر بیت صفت شد ز برات ہمہ صرف زکوٰۃ
جز آوارگی کہ پیش از جمع شدن داشت برات بیزار شدن الخ غیب باشند ام اینجا مراد کاغذ ست کہ عمال گذر و
چنگے وقت خلاص مال سوداگران را نوشتہ میدہند کہ در اینجا حاصل گرفتہ شد باز عاملی مزاحم مال ایشاں
نہ شود و آنرا در ہندی پٹہ گویند و برات مثلے از سبب پٹہ گرفتن از مال زکوٰۃ بالفتح بخشش و حصۂ از مال
کہ در راہ خداوند تعالے صرف کنند و اینجا مراد ما لے ست کہ عاملان حصۂ چہلم از مال تاجر بگیرند ہمہ صرف
زکوٰۃ اے ہمہ مال تاجر خرچ برآں ذات گردید و ہنوز آں پٹہ بوے نہ رسیدہ **قولہ** کاسب وبیچارہ
کہ در شہر و کوے۔ ز آبلہ دست کند آبروے۔ در کف نہ آیین ستمگاریش + ہیچ بجز آبلہ نگذاریش کاسب
مبتدا موصوف کہ در شہر و کوی تا آخر بیت صفت و بیت ثانی خبر ز آبلہ دست الخ اے از دست
و محنت خود آبروے طلب میکند شین ستمگاریش الخ مضاف الیہ کف اے در کف او بجز
آبلہ نگذاری و ہر چہ از محنت و مشقت مبلغ بدست او رسد ہمہ بگیری **قولہ** خار کش پیر کہ چوں
خار پشت + خم پوشش پشت ز خار درشت + چوں شود از خار تہی پشت او + قیمت آں خار کشی از مشت او
شین پوشش مضاف الیہ پشت ستلے پشت او کہ مثل خار پشت از بار پشتہ خار خم باشد **قولہ** گاوک
شیر آور ہر بیرہ زال + خرج شد از تو بخراجات سال + گاوک تصغیر گاؤ اے گاو خرد خراجات سلل مراجع

کہ ہر سال بہ ہر رئیس مبلغ مقرر بگیرند و در ہندی ترنی و پایہ گویند قولہ گرسنہ و تشنہ شدہ
گوشہ گیر* خونِ جگر میخورد اکنون چو شیر* گرسنہ و تشنہ حال از فاعل شدہ گوشہ گیر کہ ہیرزال باشد
قولہ مال یتیمان بہ بہت پائمال - حاصلِ سایل ز تو ذلِّ سوال* بہ بہت اے در راہ ظلم تو ذُلّ
بالضم و تشدید لام خواری و خوار شدن و بالکسر نرمی و نرم شدن قولہ زیور طفلانت ز طبع لئیم*
ہست ز رِ سایل و دُرِ یتیم* لئیم ناکس و بخیل یتیم طفل بے پدر از آدمی و بچہ دراز پائے از چار پائے
و دُرِ نفیس و یگانہ از مروارید سایل و دُرِ یتیم ہر دو مبتدا و زیور طفلانت خبر ای زرِ سایل و دُرِ یتیم زیور
طفلان تو ست قولہ مطرب تو آنکہ بہ بانگ بلند* مال فلاں گوید چو نست و چند* حیلہ لعب
گونہ نمودن تواں* و از گفتن آں ہال ربودن تواں* نمودن تواں اے تواں نمودن و ہمچنیں
ربودن تواں اے تواں ربودن مطرب تو اے خوش تو* قولہ نقل شب عیش تو نقل سخن*
نو بنو از تیرہ دلان کہن* نقل اول بالضم چیزے کہ مستاں خورند خارج از طعام مثل کباب و جز آں
و ثانی نقل سخن بیان حکایات ظلم نو بنو تازہ بتازہ و گفتن ناقلان تیرہ دلان ظالمان گزشتہ
نو بنو صفت سخن تیرہ دلاں متعلق سخن اے حکایت ظلم ظالمان پیشینگان نقل مجلس تست قولہ
کار تو شد بار دل صد ہزار* شرم نہ میداری ازیں کار و بار* بار رنج صد ہزار ای صد ہزار اے صد
ہزاراں مردماں قولہ پیش مکن دست تطاول بروں* کز تو قلم رو چو قلم شد نگوں* پیش اے
پیش ازیں وقت تطاول گردن کشی و تکبر کردن و گردن دراز نمودن. بوقت نگریستن و کنایت از
ظلم ست رو بالفتح برائے مہملہ بمعنی رفتن و اینجا مصدر بمعنی مفعول ست پس قلم رو بمعنے شخصیکہ بروے
قلم جاری شدن باشد اے رعیت سر نگوں شدن ضعیف شدن قولہ شاہ تو بدنام رعیت
خراب* ملک ز غوغائے تو در اضطراب* غوغائے تو اے ہجوم ظلم تو قولہ کن نظر تجربہ در ہمسراں*
تا نہ شوی تجربۂ دیگراں* ہمسراں ای وزیراں دیگر کہ سابق بپاداش ظلم رسیدہ اند دیگراں اے
وزیران دیگر آیندہ قولہ تجربہ چوب بہ پہلوی تخت* بہ کہ بعبرت نگری بر درخت* سخت بمعنی بسیار عبرت
بالکسر پند و پند گرفتن تجربہ الخ مبتدا خبر او محذوف ست اے تجربہ چوب بر پہلوئے تو بسیار بہتر
نیست و آنکہ بہ عبرت نگری الخ قولہ لیک سر تجربہ گیریت نیست* تجربہ جز حرص وزیریت نیست
حکایت موافق ایں بیت یاد یافتہ حکایت درازدستے کہ دست وے ببریدند و از
قلم وزارت کوتاہ شد قولہ بود یکے شاہ کہ در ملک و مال* عہد وزیرے چو رسیدی
بہ سال* در ملک و مال ظرف وزیری چوں رسیدی بہ سال ست یا وزیری فارسی

برائے و تقدست قولہ دست قلم سانش جدا ساختی۔ چون قلم از بند برانداختی + شین سانش مضاف
الیہ دست ست لے دست او و مصرعہ ثانی تفسیر قلم سانش ست از بند لے بند دست قولہ بہ کہ
گرفتی زہوا دست او + پایۂ اقبال شدی پست او + ضمیر او کہ در مصرعہ اول ست راجع بہ وزیر و در مصرعہ
ثانی راجع بہر کہ اقبال لے اقبال وزیری پست او لے زیر پائے او قولہ دست وزارت بوی آراستی
جان حسودش ز حسد کاستی + دست بفتح دال مہملہ و سکون سین مہملہ ید و فایدہ و نصرت و ظفر و صدر
و مسند ملوک و صدور و قوت و قدرت و طرز و روش و کرت و مرتبہ و دستور فرہنگ ناصر الدین و اینجا بمعنی
مسند ست قولہ روزی ازین قاعدۂ ناپسند + ساخت جدا دست وزیری ز بند + قاعدہ ناپسند
دست بریدن وزیر فاعل ساخت پادشاہ ز بند از و بند دست قولہ دست بریدہ بہوا در فگند +
تاش بگیرند صلا در فگند + تاش بگیرند تفریع صلہ در فگند ست فاعل در فگند متوکل پادشاہ و شین تاش
راجع بدست بریدہ قولہ چشم خرد کرد فراز ان وزیر + دست فرو کرد و بہ ازہ آن وزیر + وزیر ای و زیر دست
بریدہ قولہ دست خود از بیخردی خود گرفت + بہر وزارت رہ مسند گرفت + بیخردی باعتبار عبث
پذیر نا شدن از یکدست بریدن چنانچہ مسیفرماید قولہ تجربہ نگرفت ز دست نخست + دست خود از
دست دگر نیز شست + دست شستن نا امید شدن قولہ جامی ازین پیش کہ دست اجل +
دست تو کوتاہ کند از امل + دست امل از ہمہ کوتاہ کن + وصف کوتاہ املاں راہ کن + کسانیکہ دست
خود از جمیع امانی کوتاہ گردانند + مقالۂ پانزدہم در تنبیہ آنانکہ صبح شیب از شب
شباب شان دمیدہ و در آن صبحگاہ نسیم آگاہے بمشام ایشان نرسیدہ۔
صبح شیب لے پیری شب شباب لے جوانی در آن صبحگاہ لے در شیب
قولہ لے تنت از شمع گداز ندہ تر۔ شعلہ زنان آتش شیبت ز سر + ای حرف ندا ہست از شمع گداز ندہ
تر تا آخر بیت ثانی صفت منادی محذوف ست و بیت ثالث مقصود بالندا است از شمع گداز ندہ تر
بہ سبب پیری آتش شیبت شیب تا شیبت مضاف الیہ سرست قولہ دادہ سر سبز تو آتش
فشان۔ از شجر اخضر و نارش فشان + سر سبز لے جوان باعتبار ماضی آتش فشان باعتبار
حال صفت سر و فشان مفعول او و از شجر اخضر نار بیان فشان ست شین نارش راجع بہ شجر لے شجر اخضر کہ
بیدی نار شدہ حاصل آنکہ سر تو کہ در جوانی سر سبز بود و در پیری سفیدی گرفتہ گویا میگوید کہ از
شجر اخضر نار برآمدہ است و درین بیت تلمیح ست بآیۂ کریمہ کہ اَلَّذِیْ جَعَلَ لَکُمْ مِّنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا
فَاِذَآ اَنْتُمْ مِّنْهُ تُوْقِدُوْنَ قولہ چرخ کہ بر فرق تو کافور بیخت + بر تو ہم از شعر تو کافور ریخت + تا کند سردی

بر دلِ گرمت هوسِ خواب خورده + کافور معروف و آن دوگونه ست یکی از درخت می آید که آنرا جود انه
و بهیم سین گویند و دوم عملی که از کچور سازند و آنرا چینی نامند و نیز نام پادشاه شهر بغداد که آدمی خوار بود
و ستم شهری را فتح کرده و او را کشته و اینجا مراد سفیدی ست شعر بالفتح موی و ایهام به پروین فاعل
کند سردی کافور هوس ست خواب خورده مفعول اوّل کند سرد مفعول ثانی او گرم صفت دل ست لی
دل گرم ست و در هوس رانی تا گرمت مضاف الیه دل ست **قوله** کرده شب موی تو تصویر صبح
روز اجل راست تباشیر صبح + شب موی لے موی سیاه تصویر صورت و اینجا مراد حاصل مصدر ست آ
صورت تصویر صبح لے صورت سفید روز اجل مضاف الیه تباشیر صبح ست لے تباشیر صبح روز اجل
است و تباشیر بالفتح نام دارو ست سرد مزاج برنگ سفید و تباشیر کل شی اوّله و روشنائی اول صبح
و اینجا مراد معنیین آخرین ست حاصل آنکه موی سیاه تو که سفید گردیده است یقین بدان که این سفید
آغاز صبح روز اجل ست لے اجل نزدیک رسید فکر کوچ بکن **قوله** گردش دولابی چرخ برین +
بر سر آرام گرفته زمین + پس زمین سنگ زیرین ست و آسمان سنگ زبرین هر دو آسیا گشته و دانه در میان
وے وجود مردمان اراده نموده چنانچه میفرماید **قوله** کالبد جوجو آزادگان + در ته سنگ ستم افتادگان
آرد کنان پس که فرسوده کاست + موی تو بر گرد از آن آسیاست + جوجو همگیں صفت کالبد و مصرعه
ثانی بیت اوّل صفت آزادگان ست فاعل فرسوده کاست چرخ کالبد آزادگان مفعول آن پرگرد
لے پرگرد آرد لے وجود آزادگان دانه دار می سایید و آرد میکند و از آن آسیا گرد آرد بموئے تو رسیده و
سفید گشته و وجه تخصیص آزادگان آنکه مورد بلا و مصائب آسمانی وجود آزادگان ست چنانچه
حدیث شریف اَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْاَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْاَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلُ بِالْاَمْثَلِ بر آن ناطق ست
قوله پشت تو مانند کمان گشته کوز + خشک شده پوست بران همچو توز + خشک شده پوست بران لے بر آن
پشت خمیده تو توز نام درختی و چیزی که به کمان ها پیچند بتازیش جدار خوانند ابراهیم شاهی **قوله**
رشتهٔ اشک تو بر آن بسته زه + ناوک آه تو بر آن تیر نه + رشتهٔ اشک مدی که از فرو آوردن اشک
مقصود میشود بر آن ای بر کمان ناوک آه آه بر آن ای بر زه تیر نه لے تیر بر زه نهند پس این صورت
تیر و کمان که بتو عطا گشته برائے آن ست که بآن شکار طاعت الٰهی و اعتذار نا تمناهی کنی یعنی عمر سابق از
دست رفت اینقدر فرصتیکه میسر ست از دست مده بکارے مشغول شو چنانچه میفرماید **قوله** جهد چے
آن ست که کاری کنی + در ره مقصود شکارے کنی + مصرعهٔ ثانی تفسیر کار کنی ست در ره مقصود اے
در راه حق تعالٰی شکارے لے تو بیانه و بدکردار دیا پے افشردن در طاعت پروردگار **قوله** قد تو لام الف
بے ....

آمد عصا۔ ہر دو پئے نفی وجودِ تو لا یعنی در آئینۂ لوحِ وجود، نفی شو و صورتِ بودِ تو زدود، جملۂ الف آمد عصا معطوف بر قدم تو لام است اے قدِ تو مثلِ لام ست و عصا مثلِ الف ست ہر دو ای الف و لام لا اے صورتِ حرفِ لا کہ موضوع برائے نفی است بیت ثانی تفسیر بیت اول ست حاصل آنکہ شکل تو کہ از ضعف بدین ہیئت گشتہ یقین بداں کہ مرگ تو نزدیک رسیدہ پس باید کہ مستعد راہِ عقبیٰ گروی و زادِ ایں راہ مہیا داری **قوله** یک شناسی نہ دو وقتِ شمارہ ✝ تا نکند شیشہ دو چشم تو چار یک شناسی زدہ ای امتیاز یک از دو نہ کنی شیشہ اے شیشہ عینک **قوله** پا بدم مار نہ نادیدنت ✝ حلق بہ فریاد ز نشنیدنت ✝ دُم بالضم ترجمہ ذنب تاءِ دیدنت مضاف الیہ پا ہا اے از کم دیدن تو پائے بر مار افتد خلق الخ اے خلق کہ ترا مخاطب کنند و خطاب آنہا را از گرانی گوش نشنوی بہ بانگ بلند ترا بشنوانند و باز نشنوی تا آنکہ بفریاد آید **قوله** سنگ چو اندنت شدی لخت لخت ✝ موم کنون پیش توچوں سنگ سخت ✝ لخت لخت یعنی پارہ پارہ پیش تو اے پیش دندان تو **قوله** باہمہ رخنہ کہ بہ دندان تست ✝ ناید یک حرف بروں زاں درست ✝ بدندان ای در صفتِ دندان تو زاں اے از دندان **قوله** نایدت از دست کہ جنبی ز جائے ✝ تا نہ شود دست مددگار پائے ✝ تاءِ نایدت مضاف الیہ دست ست اے از دست تو نیاید از دست بر آمدن میسر آمدن کاف کہ جنبی بیان لفظ ایں کہ پیش از و محذوف ست اے از دست تو نیاید ایں کہ جنبی از جائے برخیزی **قوله** لرزشِ دست تو بہنگام کار ✝ بردہ ز دستِ تو بروں اختیار ✝ لفظ برو مربوط بہ لفظ بروں ست اے از دست تو اختیار بروں بردہ فاعل بُردہ لرزشِ دست و اختیار مفعول برگزیدن و بہ خواہش خود دل بر کارے بستن رشیدی **قوله** چوں گرہ سیم شدہ مشت تو ✝ رفتہ چو سیماب ز انگشت تو ✝ چوں حرف شرط مصرعہ جزا گرہ سیم اے قابض سیم فاعل رفتہ سیم ست یعنی وقتیکہ قابض سیم گردد از سببِ کمی قوت گیری آں سیم مثل سیماب از انگشت تو بدر رفتہ است **قوله** قوتِ امساک نماندت بدست ✝ گرچہ کہ امساک ترا دست بست ✝ امساک و استدن و نگہداشتن (چنگ در زدن و باز داشتن) قوتِ امساک اے قوتِ باز داشتن چیزے در دست امساک ثانی بمعنی بخل لفظ ترا مضاف الیہ دست ست و را علامت اضافت اے دست تو فاعل بست امساک یعنی اگرچہ خصلت امساک و بخل دست تو را بستہ است اما قوتِ گرفتن چیزے در دست تو نماند راست آری **قوله** قاعدہ حرص جز امساک نیست ✝ چارۂ امساک بجز خاک نیست ✝ جملہ معترضہ برائے تنبیہ است قاعدہ حرص اے قاعدہ حریص امساک در ہر دو مصرعہ بمعنی بخل ست پس اکنوں جز ایں چارہ نیست **قوله** پیش کہ در خاک شوی

خاک شو پیش کہ ناپاک روی پاک رو پیش کہ در خاک شوی ای پیش از ین کہ در خاک شوی و ہمچنین در
مصرعۂ ثانی۔ خاک شوای یعنی متواضع و متحمل باش و نخوت و غرور را از سر بدر کن پاک شو از ذمایم و معاصی زیرا کہ
قوله پیر شدی شیوۂ پیرانہ گیر ۔ شیوۂ پیرانہ خوش آید ز پیر ۔ شیوۂ پیرانہ ترک ہوا و ہوس این بیت
مشتمل بر رد ابحر ست و ہمچنین بیت آیندہ **قوله** دست ز فتراک جوانان بدار ۔ عشق جوانی بجوانان
گذار ۔ دست ز فتراک الخ ای از صحبت جوانان دور شو و در محفل ایشان مرو و ہوا و ہوس انکار مبر
قوله چون تو از ین پیری خویشی ملول ۔ کی کند ت طبع جوانان قبول ۔ علت بیت سابق ست کے
کند ت الخ ای طبع جوانان پیری تو قبول کے کند یعنی چنانچہ تو از پیری خود نسوزی جوانان ہم از
پیری تو متنفر اند پس صحبت ایشان اختیار کردن از محالات تحالات ست چنانچہ حکایت بریں
معنی ایراد یافتہ **حکایت سرد شدن پیر سفید موی از نفس آن خورشید گرم خوی کہ**
با زلف شبرنگ از صبح سفید موئے دم زد سرد شدن یعنی تنگ آمدن و ملول گشتن
خورشید گرم خوے کنایت از معشوق تند خوی شب رنگ یعنی سیاہ صبح سفید موے سفید ای
دعوی سفید موئی کرد ۔ **قوله** فصل خزان کز دم باد رزان ۔ کارگہ رنگ رزان شد رزان ۔
خزان بفتح خاء معجمہ و زاء معجمہ و الف روز ہشتم از شہریور ماہ اسے اسم و نام فصلے از فصول
اربعہ دم بفتح دال مہملہ نفس و زان اسم فاعل ست از وزیدن صفت باد و رز بفتح راء مہملہ سپانہ
انگور و باغ و رنگ و زہر و بکسر راء مہملہ مخفف رزیر کذا فی فرہنگ جہانگیری و لنور الدین در اینجا
مراد از باغ ست رزان جمع ای باغہا و اگر رنگ رزان جمع رنگ رز با کاف فارسی کہ آن را
عوام رنگریز ہم گویند و بتازیش صباغ گویند بدین معنی و کنایت از باغہا باشد و رزان اسم فاعل
از رز بکسر راء مہملہ مخفف ریز معنے کلام چنان میشود کہ کارگاہ رنگریزان ریزندہ شد و خراب گردید
رنگ بالفتح راء مہملہ و خفا نون خوبی و خوشی و رونق کارہ شیرین کاری فرہنگ نور الدین رنگ رزان
باضافت ست ای رنگ باغہا شد یعنی رفت ای کارگاہ رونق باغہا از دم باد خزانی رفت و متغیر
شد و لفظ رزان ثانی اگر بمعنی باغہا باشد ایراد آن بہ تکرار خواہد بود و اگر بمعنی انگور باشد معنی چنیں
باشد ای رونق باغہا و انگورہا رفت فصل خزان ظرف متعلق موی سفید پای نشست از تہ دامن
کشیدہ ست کز دم باد خزان تا سہ بیت صفت خزان ست **قوله** باغ جوان صورت پیری گرفت ۔
سبزۂ تر رنگ زریری گرفت ۔ تغیر رونق باغہاست زریر گیاہ است زرد کہ بدان رنگ کنند
کذا فی الرشیدی **قوله** برگ درختان ز سر شاخسار ۔ مختلف الوان چو گل اندر بہار ۔ مختلف الوان ای زرد و نیم زرد

وسیاہ وغیرہ چنانچہ وقت خزان احوال برگ درختان شود **قولہ** موے سفیدی بقد خم شدہ +
سینہ اش آتش کدۂ غم شدہ + موی سفید شخصی پیر خم شدہ بمعنی کوزہ پشت صفت موے سفید مصرعۂ
ثانی صفت ثانی موے سفید **قولہ** پائے نشست از رہ داماں کشید + رخت تماشا بگلستان کشید
پا از رہ داماں کشیدن بمعنی زنداں شدن تماشا بمعنے سیر رخت کشیدن بمعنی سفر کردن فاعل
کشید موی سفید ست **قولہ** از رہ فکرت قدمے می نہاد + واز سر عبرت نظرے میکشاد +
فکر کردن در کار خدا وصنع او و عبرت و پند پذیرفتن **قولہ** دید کہ با گیسوئی چوں پیر زاغ + کبک
خرامی شدہ طاؤس باغ + فاعل دید موئی سفید کبک خرام مفعول او پیر زاغ بمعنی سیاہ صفت
گیسوی و موصوف با صفت مقدم کبک خرام ست شدہ طاؤس باغ صفت ثانی کبک خرام طاؤس
باغ لے جلوہ گر در باغ **قولہ** معجر کافوری او مشکپوش + گوہر وزر آمدہ زو در خروش + معجر کافوری دامنی
سفید مشک کنایت از موئی سیاہ گوہر وزر النہاے وقت رفتن او زر و زیور آواز میکردند **قولہ** رنگ
حنا از کفش خون جگر + ہر سر انگشت چو عناب تر + رنگ بمعنی حصہ و نصیب کذا فی فرہنگ نور الدین
رحمۃ اللہ زکفش لے از سرخی کف او خون جگر بمعنی غم و غصہ رشید یا می نصیب حنا از سرخی کفش غم و غصہ بود
یعنی از حسرت غم و غصہ میخورد و عناب بالضم و التشدید میوہ ایست سرخ رنگ بتوانند کہ رنگ بمعنی خود
باشد و معنی بیت ظاہر ست **قولہ** پنجۂ مرجان شدہ انگشت او + گوہر خود یافتہ در مشت او + مرجان در
فارسی بسد را گویند بسد بالضم سین مشدد و بتخفیف معروف و آنرا کاہ نیز گویند و سند بتوالی نا مند معدن
قعر دریاست چوں درخت روید رستہا دراں افگند و برکشند سبز رنگ باشد و چوں باد و آفتاب بر آں رسد
سرخ گردد و در انحال سائیند قوت بصر را نافع ست کذا فی عجائب البلدان ابراہیم شاہی و در قنیہ ست
کہ بر شبہ درخت در میان کوہ بیرون آید و آں دو نوع ست سپید و سرخ ہر کہ سرخ را در گردن
کودکاں اندازد واز چشم زخم امین باشد و اگر صاحب دق بند و صحت یابد و صرع بسین شود و اگر
مرجان سفید و سرخ بسایند و بہ او شہد آمیزند و بر برص طلا کنند سود دارد و اگر شش باہ پیوستہ
طلا کنند تمام رود و شامل گوہر و گہر بفتح کاف فارسی و سکون واو فتح ہا در لغت اول و ضم کاف
فارسی و فتح ہا در لغت ثانی و نژاد و جوہر و عرض و بدل نور الدین حاصل بیت آنکہ انگشت او از
سبب سرخی و صفا پنجہ مرجان شدہ چہ مرجان پنجہ انگشت مشابہت دارد چنانچہ از تحقیق او
ہویداست کہ شاخ شاخ مثل درخت پیدا میشود و گوہر بمعنی اصل و نژاد و عوض و بدل ارادہ کنی فاعل
یافتہ ہماں مرجان خواہد بود معنی بیت چناں میشود کہ مرجان اصل و عوض خود در مشت او یافتہ و اگر بمعنی خواہم

مراد ست معنی چناں بشود کہ جوہر گوہر خود را در مشت او یافتہ اے از سبب صفائی و سرخی کہ در مشت
اوست گویا گوہر ذات خود را در وی معاینہ کردہ پس فاعل یافتہ گوہر ست و گوہر را موقوف باید
خواند **قولہ** گشت ز ہر ناخن او در خضاب ٭ بدر و ہلال از شفق رنگ یاب ٭ در خضاب صفت
ناخن بدر ناخن چسپیدہ و ہلال ناخن افزودہ شفق ہماں خضاب **قولہ** پیر جواں دید دل از دست داد٭
پشت دوتا روی بپایش نہاد ٭ دل از دست دادن فریفتہ شدن پشت دوتا حال از فاعل نہاد
روی بپا نہادن در پی شدہ **قولہ** گفت بایں صورت زیبا کہ ۔ آدمی یا پری و یا چہ ٭ کہ یا چہ با
شباع کسر ہمزہ ست بمعنی کیستی و چیستی **قولہ** ناز جوانی بہ سر خود بنہ ٭ تلخ دل پیر خود بدہ ٭
ناز جوانی اغماز و عدم التفات پی سپر پس آیندہ و پائمال از سبب عشق ٭ **قولہ** نیمدمی ہمدم ایں بندہ
باش ۔ جمع کن و بیر پراگندہ باش ٭ نیمدمی اندک فرصت جمع کن تسلی بخش پراگندہ باعتبار غلبہ شوق
یا ضعف **قولہ** غنچۂ نوشیں بہ تبسم کشود ٭ گفت کہ دیر آمدہ خیز زود ٭ دیر آمدہ وقتیکہ حسن بود نیامدی
خیز زود اے ازیں ہوس برخیز **قولہ** روی بہ رہ کن ببر از امید ٭ زانکہ سرم ہست چو معجر سفید ٭ روے
براہ کن اے راہ خود بگیر امید لے امید عاشقی ٭ **قولہ** بلک تو گوئی بسر ایں معجرم ۔ شعر سفید ست
ز موئے سرم ٭ معجرم مضاف الیہ سر ست اے سر من شعر بفتح موئی و جامہ ریشمی باریک شامل
حاصل آنکہ ایں معجر جامہ ایست کہ از موئے سفید سرم بافتہ شدہ است **قولہ** پیر چو از موی شنید
ایں خبر ۔ خاست چو موحالی و پیچید سر ٭ تشبیہ بمو در خاستن ست اے فی الحال پیچید سر از ال
معشوق **قولہ** تازہ گل از پیر جواں شیوہ دید ٭ پردہ کافور ز سنبل کشید ٭ تازہ گل جان معشوق آں
شیوہ سر پیچیدن پردہ کافور معجر سفید سنبل زلف **قولہ** موی خود آورد ز معجر بروں ٭ چوں شبہ
شبرنگ چو شب قیرگوں ٭ مصرعۂ ثانی بیت سابق بتقدیر حرف عطف **قولہ** پیر بنالید کہ ای دل فروغ ۔
مہ ز تو کم بہرہ چہ ہست ایں دروغ ٭ کاف کہ ای بیان گفت محذوف ست ای بنالید و گفت کہ ای دل
فروغ متعلق مہ ز تو کم بہرہ ایں دروغ ای کہ موی سیاہ را سفید گفتی **قولہ** گفت پے آنکہ کنم آگہت ۔ کانچہ
زند از طلب ما رہت ٭ کنم آگہت اے بیان کنم کاف کانچہ بیان لفظ ازیں کہ ماقبلش محذوف ست
اے کنم آگہت ازیں کہ آنچہ زند الخ آنچہ زند مبتدا و خبرا و محذوف ست بہ قرینہ بیت لاحق یعنی آنچہ
راہ تو از طلب ما میزند ہماں چیز راہ ما از طلب تو میزند اے پیری مانع طرفین ست **قولہ**
زاں سبب افتادہ ز راہ نسیم ما ٭ ہر چہ نہ خواہی تو نہ خواہیم ما ۔ از راہ افتادن باز ماندن از سستی گذشتن و
وصفت موی ست شبرنگ قیرگون یعنی بسیار سیاہ رنگ و ایں بیت معطوف ست بر مصرعۂ ثانی ٭

دروغ گفتن **قوله** پیر شدی جامی و عمرت ز شصت ، رشتۂ پیوند بہ ہفتاد بست ۔ انتقال مولوی بہ نصیحت خود رشتہ پیوند اے رشتۂ اتصال اے عمر تو از شصت گذشتہ در بہ ہفتاد پیوستہ است **قوله** یا د جوانی و جوانان بکن ۔ قبلۂ جاں جز در جاناں بکن ، جوانان از صحبت جوانان جانان محبوب حقیقی کہ مطلوب و جوانان ست جلت شانہ

مقالۂ شانزدہم در شرح حال نو رسیدگان بعہد جوانی

کہ غرّہ ماہ عیش و کامرانی اند غرّہ بالفتح مغرور ای غرّہ بضم اوّل ماہ و اوّل ہر چیزے نو رسیدگان جوانان غرّہ بعہد جوانی صفت نو رسیدگان کہ غرّہ ماہ الخ صفت جوانی **قوله** اے شدہ باموی سیاہ از غرور ، از سفر موے سفیداں نفور ، اے حرف ندا منادی ہر فرد نوجوانان محذوف ست و تمام بیت صفت منادی و بیت لاحق مقصود بالندا الفر بفتحتین گروہ مردم از سہ تا دہ نفور بالضم رمیدن لفظ شدہ مربوط بہ لفظ نفور ست از غرور اے سبب غرور موئے سیاہ موے سفید آں پیران یعنی آنکہ بسبب غرور موئے سیاہ از گروہ پیران نفور شدہ ومیگریزی **قوله** رخ ز سفیدی بہ سفیدی منہ ، نور الٰہی بہ ملاہی بدہ ، سفیدی پیری سیاہی جوانی نور الٰہی پیری چنانچہ منطوق الشَّیْبُ نُوْرٌ مصداق اوست ملاہی بازیہا حاصل آں کہ از پیری پیراں روی گردانیدہ متوجہ جوانی خود مشو پیری پیراں ابازی ولغو مپندار **قوله** طفلی د . چوں شیر شدہ موی پیر ، ہست عجب نفرت طفلاں ز شیر ، یعنی موی سفید پیراں مثل شیر ست و تو طفلی و مقرر ست کہ طفلاں راغب بہ شیر میباشند و تو از ان نفرت میگیری ایں عجب ست پس باید کہ نفرت نکنی و صحبت پیراں را غنیمت دانی کہ حالت پیری بتو ہم خواہد رسید **قوله** زاغ سیاہی تو در یں بوم بیم ، کے یابد ایں بار سفیدت سلیم ، زاغ سیاہی بسبب سیاہی موی و بوم دنیا باز پیری و در بعضی نسخ بجائے بوم بیم باغ بیم و نعمت مراد ہماں دنیا ست **قوله** تکیہ بر اسباب جوانی مکن ، ہر چہ تواں تا بتوانی مکن ہر چہ تواں الخ ہر چہ از ہوس جوانی ست حتی المقدور ازاں احتراز کن و بجا میار **قوله** بازوی تو گر مثل آہن ست ، پوست اگر بر تن تو جوشن ست ، دست اجل موم کند آہنت ، تیغ قضا چاک زند جوشنت ، آہن ہماں بازوے سخت جوشن پوست زفت **قوله** خم نہ کنی بہر خدا پشت خویش ، سخت کماں خم نہ شود سست کیش ، خم نہ کنی اے ساجد نہ شوی سخت کمانی بحکم خمیدگی چہ سخت کمان خم نہ شود سست کیش سست دین چہ عبادت سست دینی ست کہ سجدہ نہ کنی پس باید کہ دریں وقت کہ قوت سعی بہ طاعت پیش کن و وقتیکہ طاقت نماند ناچار بہ صورت رکوع خواہی شد و آں رکوع ہیچ فائدہ ندارد چنانچہ میفرماید **قوله** قوت بسیار تو گر کم شود ، گر ہمہ تیر است قدت خم شود ، بسیار صفت قوت چوں کم شود شرط قدت خم شود جزائے

اگر همه تیر ست اے اگرچہ قد تو اکنون راست مثل تیر ست یعنے وقتیکہ قوت نماند قد تو خم خواہد شد و آں
خمیدگی بکار نیاید پس باید کہ پیش ازین حال مشغول بطاعت شوی چنانچہ میفرماید قوله پیش کہ
سازد فلک عشوہ دہ ۔ تیر ترا ہمچو کمان تن چو زہ ۔ باش کمان در صفت طاعت وران ۔ گوشہ
گزین از رہ تحسین گران ۔ پیش کہ سازد ای پیش ازین کہ سازد تیر قد ست ہمچو کمان ای خمیدہ چون
زہ ای لاغر و خشک باش کمان ای قد خمیدہ و طاعت کنان تحسین گران خوشامد گویان چہ خوشامد
گویان عدم طاعت ترا حمل بہ نیکی خواہند نمود و تو بہ گفتہ ایشان اعتماد کردہ رو بہ بدی خواہی نہاد
قوله بر تن خود راہ ریاضت کشائی ۔ ساز تن خود کم کن و در جان فزائی ۔ این بیت معطوف بر باش
کمان الخ یعنی راہ طاعت پیش گیر و ریاضت کن و تن خود را لاغر ساز و نور جان خود را بیفزائے زیرا کہ
قوله سالک رہ خشک بدن بہ بود ۔ تگ نزند اسپ کہ فربہ بود ۔ سالک راہ رو تگ بفتح فوقانی
بمعنی دویدن قوله تا شدہ پشت تو بہ پیری دوتا ۔ راست ہمی رو پئی پیران براہ ۔ مصرعۂ اول
حال از مخاطب تا بمعنی تو و تا و تو و تہ مرادف این اند ابراہیم شاہی پیران را ملت مشائخ
مقتدیان راہ حق تعالی راست ہمی رو الخ متابعت ایشان کما ینبغی کن زیرا کہ قوله ضعف دین
اند چو پیران اسیر ۔ باش بہ فتراک امیران اسیر ۔ امیران ای امیران دین کہ پیران باشند قوله تا ز ایشان
بہ اسیری رسی ۔ کسے بود امکان کہ بہ میری رسی ۔ اسیر بند بخدمت بودن پیری بزرگی قوله بر در ہر
پیر کمر بندیت ۔ بہ کہ بہ سر تاج خداوندیت ۔ بہ کہ ای بہ ازین کہ تاج خداوندی تاج پادشاہی قوله
پایۂ آن کاخ بود بس بلند ۔ کنگرہ آنرا کمر آمد کمند ۔ کاخ کاخ پیری و بزرگی کمر کمر خدمت کمر کنگرہ کاخ پیر کمر
خدمت ست اے سبب حصول آن خدمت ست قوله کوہ کہ صد کان گہر یافتہ است ۔ تاج بلندی ز کمر
یافتہ است ۔ کہ صد کان الخ مصرعۂ صد کوہ تاج بلندی الخ اے مرتبہ بلندی او از سبب کمر ست چہ کمر بہ کوہ
لازم ست کمر کوہ آفتاب و عیسی علیہ السلام و بیت المعمور و میان کوہ کہ نہ بالا باشد و نہ فرو کذا فی شرح ل
قوله سرکشی کاف برون کن ز سر ۔ میم صفت بند گرہ بر کمر ۔ کاف حرف کاف کہ دنبالہ دارد میم حرف مد بند گرہ
بر کمر اے چنانچہ حرف میم بر کمر لفظ کمر گرہ بستہ است ہمچنان تو نیز بر کمر خویش گرہ بر بند و گرہ بر کمر بستن
آمادہ و مستعد خدمت شدن و در بعضے نسخ بند کمر بر کمر واقع ست پس برین تقدیر کمر اول بمعنی کمر بند و
کمر ثانی بمعنی میان باید نمود اے مثل حرف میم کمر بند بر میان بر بند قوله در قدم پیر سبک سایہ شو ۔
وز گہرش گنج گرانمایہ شو ۔ سبک پایہ بیقدر و ناچیز گہر ذات پیر یعنے در قدم پیر خود را ناچیز کن تا چیز
شوی و میتواند کہ سبک پایہ حال از مخاطب باشد ای در آنجا ئیکہ بیقدری در قدم ہر پیر شو تا گرانمایہ شوی

چونتو بخدمت مددش میکنی + آں مدد از بہر خودش میکنی + خدمت متعلق مددست شین ہر دو راجع بہ پیر شین خودش مضاف الیہ مددست **قولہ** آب چو ریزی بکفش در وضو + چہرۂ اقبال دہی شست شو تفسیر مضمون بیت سابق ست چہرۂ اقبال الخ اے چہرۂ اقبال خود میشوئی یعنی بیدار میکنی چہ روئے شستن رابیداری لازم ست **قولہ** سنگ نزاہش چو نہی برگراں + پلۂ طاعت کنی ازوے گراں + پلۂ طاعت ای پلۂ طاعت خویش یعنی پلۂ میزان عرصات کہ در وی طاعت سنجد **قولہ** کفش تہی چوں نہیش زیر پائے + بر سر افلاک شوی کفش سائے + شین نہیش مضاف الیہ پائے ست کفش سائے سیر کنندہ **قولہ** رکوہ کہ در رہ ہی او بری + آب ز سر چشمۂ حیواں خوری + رکوہ بفتح حوض بزرگ و کوزہ و کشتی خورد و بدیں بہ ہر سہ حرکت آمدہ در ینجائی بمعنی کوزہ است۔ آب ز سر چشمۂ حیواں خوری اے زندگی ابدی حاصل کنی + **قولہ** خاک رہش را بمژہ روب پاک + تا شودت دیدۂ جاں سرمہ ناک + پاک اے تمام تا شودت مضاف الیہ جان ست اے دیدہ جان تو سرمہ ناک منور و روشن **قولہ** غاشیۂ دولت او کش بدوش + تا شودت ستر کرم عیب پوش + ستر بفتح پردہ ستر کرم اے پردہ کرم الٰہی تا شودت مضاف الیہ عیب پوش ست اے عیب پوش **قولہ** تا نہ شوی پیر چو پیران کار + دست خود از دامن خدمت بدار + دامن خدمت یعنی مادامیکہ مثل پیران کار بہ کمال نرسی دست از خدمت ایشاں بدار + **قولہ** پایۂ پیری بجوانی مجو + راہ ارادت بہ امانی مپو + جوانی اے بہ ہوا و ہوس و آرزو جوانی ارادت مرید بودن یا مانی اے با وجود آرزوہائے خود مصرعۂ ثانی بیان تفسیر مصرعۂ اول ست **قولہ** ترسمت آں پایہ نگردد بساز + مانی ز آداب جوانیت باز + تا ترسمت مضاف الیہ پایست سازبہ سین مہملہ و الف سامان آداب جوانی عیش و عشرت ست جوانیت اے جوانی خود حاصل آنکہ اگر در کسب بہ پیری و بزرگی بہ ہوا و ہوس متوجہ شوی آں پیری ہم حاصل نہ شود و از عیش و عشرت جوانی و لذت آں ہم باز مانی چنانچہ حکایت زاغ بریں معنی ایراد یافتہ

حکایت زاغیکہ رفتار کبک می آموخت و رفتار خود فراموش کرد

قولہ زاغی از آنجا کہ فراغے گزید + رخت خود از باغ براغے کشید + کہ فراغے گزید بیان از انجاست رخت خود ای ذات خود رخت کشیدن بیروں آمدن فراغ بفتح فرحت و خوشی دل براغ بہ ضم شاہی باغ براء مہملہ و الف دامن کوہ کہ بجانب صحرا باشد نورالدین و ایں بیت مشتمل صنعت تجنیس تام ست **قولہ** زنگ نہ در آبگینۂ باغ را + خال سیہ گشت رخ راغ را + آبگینۂ باغ زنگ مضاف ست بہ آئینہ راغ و راء آخرش علامت ای زنگ آئینۂ باغ دور کرد و خال سیاہ رخ باغ گشت

سلے موجب زینت گردید حاصل آنکہ از باغ بیرون آمد و بباغ رسید **قوله** دید یکی عرصه بدامان کوہ + عرصه ده مخزن پنهان کوه ۔ عرصه میدان عرصه ده ظاہر کننده فاعل دید زاغ است و نادره کبک مفعول آن یکی عرصه ظرف دکلمه در اول یکی عرصه محذوف ست یعنی وید نادره کبک در یکے عرصه و این بیت مشتمل بر تجنیس تام ست **قوله** لاله و سبزه چو لب مه وشان + داده ز فیروزه و لعل نشان بیان عرصه دادن مخزن کوه است چون لب مه وشان تشبیہ لاله و سبزه بہ لب مه وشان من حیث الجمع ست نه من حیث الافراد چه لب مه وشان سرخ و سبز میباشد شین لعلش راجع به کوه **قوله** نادره کبکے بجالے تمام + شاہد آن روضه فیروزه فام + شاہد گواه و دوست و صاحب جمال و نوجوان و ناظر و اینجا بمعنے صاحب جمال و ناظر مناسب ست فیروزه فام سبز رنگ روضه فیروزه فام همان عرصه **قوله** فاخته گون صدره ببر کرده تنگ + دوخته بر صدره سجاف دو رنگ + فاخته گون بفوقانی و الف و سکون فا و فتح فوقانی نوعی از بافته ابریشمی صدره بالضم سینه و پیراہن خورد که سینه را پوشد ہندش چولی نامند سجاف بر وزن کتاب آنچه در کناره جامه دوزند بجانب درون ہندش توئی گویند مقرر ست که رنگ کبک نیم سیاہک میشود و دور گردن او خط سرخ بہ چیزے سیاہی میشود پس رنگش را که بر سینه بود صدره فرض کرده و آن خط را سجاف دو رنگ ثابت کرده و در بعضے نسخ بجائے گام را فاخته واقع شده و معنیش ظاہر ست **قوله** تیہو و دراج بدو عشق باز + بر همه از گردن و سر سرفراز + تیہو بکسر مرغیست خورد تر از گنجشک که آنرا سوسک و شاشک و شوشک و ششیو و تموسک و تموشک نیز گویند بہ تعریبش تیہوج خوانند دراج بالضم جانوریست معروف رنگین نیز اما بسیار نه پرد و بدوائی بکبک بر همه ای بر تیہو و دراج **قوله** پاچہا بر زده تا ساق پاے + کرده ز چستی بہ سر تیغ جاے + مقرر ست که کبک از پائے تا ساق بر ندارد و گویا پاچه بالا چیده ست و پیداست که کبک قدم چست زند پاچه بالا میکند تیغ سر کوه و بالائے کوه **قوله** بر سر ہر سنگ زده قہقہه + پے سپرش ہمره و ہم بے ره + پے سپر پائمال ای عاشق و فریفته بے ره آنکه ہمراہش نبود + **قوله** تیز رو و تیز گام + خوش روش خوش قدم خوش خرام + ہم حرکاتش متناسب بہم + ہم خطواتش متقارب بہم + خطوات جمع خطوه بالفتح تگ تا زنگام نہادن و بالضم گام متقارب بسلے نزدیک بیک دیگر **قوله** زاغ چو دید آن ره و رفتار او + و آن روش جنبش ہموار او + رفتار او تفسیر راه ست روش و جنبش ہموار او سے حکایات متناسب و خطوات متقارب **قوله** باد لن دو در گرفتار او + رفت بہ شاگردی رفتار او + مصرعه اول حال از فاعل رفتن ست از دو گرفتار او صفت دل **قوله**

بر قدم او قدمے میکشید۔ وانت قلمے پار قمی میکشید * قلم پا پائی ای پائے خود رقم کشید اے ہمچوں کبک قدم می نہاد **قولہ** در پیش القصہ در آں مرغزار * رفت بریں قاعدہ روزے سہ چار * باز کشید از روش خویش پائے * در پئے او کرد بہ تقلید جائے * پائے کشیدن ترک کردن **قولہ** عاقبت از خامی خود سوختہ * راہ روی کبک نیاموختہ * اے بیار عاجز شدہ از خامی خود سوختہ حال از فاعل نیاموختہ بود اے عاقبت رفتار نیاموخت بجالیکہ از خام کاری خویش عاجز و حیران گشتہ **قولہ** کردہ فرامش رہ رفتار خویش * مانند غرامت زدہ از دار خویش * فرامش مخفف از فراموش و ار بمعنی روش **قولہ** ہر کس زیں دائرۂ تیز رو * ہست وریں دیر لواری گرو * دائرہ آسمان زیں دائرہ ای از گردش آسمان تیز رو صفت دائرہ دیر کنایت از دنیا ہر کس از گردش و عدد دوار بروش گرفتار و پائے بند ست **قولہ** جامی واز:

وا ہمہ سادگی * تاجور مسند آزادگی * از وا ہمہ اے ملازمت و پائے بندی ہمہ روش سادگی دارد و لہذا تاجور و پادشاہ مسند آزادگی ست

مقالۂ ہفتدہم در اشارت بہ حسن خوباں و جمال محبوباں کہ دلفریب ترین گل ازیں بہارستان اند و ناشکیب ترین نقش ایں نگارستان

بدانکہ جمال حقیقی صفت ازلیہ باری تعالیٰ کہ مشاہد نمودہ ازلا در ذوات خود بمشاہدہ علمیہ پس خواست کہ بہ بیند در مصنوعات بمشاہدہ عینیہ پس پیدا کرد عالم را مثل آئینہ و مشاہدہ کرد روئے جمال خود عیاناً و قول آں حضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیاً فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ اشارت ست بایں معنی پس جمیل حقیقی حق تعالیٰ ست و ہر ملیح جمیل در عالم مظہر جمال اوست و جمال ذات مطلق موجود ست در ہر صفت از صفات جمالی و جلالی بعموم الذات ایاہا پس بہ جمال صفات جلالی جمال ذات ست و جلال صفات جمالی جلال ست و حق تعالیٰ انسان را مظہر کمال الٰہی پیدا کرد بر صورت خود جمیل و بصیر و بہاں انسان وقتیکہ مشاہدہ کند جمیل را نظر وے بداں مایل میگردد و تلذذ و حظ میگیرد و ہمیں میلان و انجذاب را حُبّ گویند و آں انواع ست اوّل اخص ست و آں ظاہر مے شود۔ از مشاہدہ روح جمال ذات او در عالم جبروت۔ دوم خاص ست و آں ظاہر میگردد از مطالعہ قلب جمال صفات را در عالم ملکوت سوم عام ست و آں ظاہر میشود نفس جمال افعال را در عالم غیب چہارم اعم ست و آں ظاہر میشود از معاینہ حس جمال افعال او در عالم شہادت و جمال افعال را حُسن نام نہادہ اند دلفریب ترین ای دل فریبندہ تر نظارہ صفت مقدم گل و ناشکیب ترین اے ناصبر کنندہ تر تماشائی صفت مقدم نقش و نقش کنایت از حُسن ستمال اے او تمام و گل عالم برگزیدہ و پسندیدہ تر حُسن و جمال

چہ غرض از وجود عالم تماشائی حسن ست بہارستان و نگارستان عبارت از عالم ست **قولہ** نقش سراپردہ شاہی ست حسن + لمعۂ خورشید الٰہی ست حسن + شاہ عبارت از ذات حق تعالیٰ ست و سراپردہ کنایت از صفات و افعال ست چہ جمال ذات در صفات پرتو انداختہ و از انجا در مرات افعال ظاہر گشتہ و او را حسن نام کردہ و صفات و افعال حجب ذات اند لہٰذا تفسیر بہ سراپردہ کردہ نقش بمعنی لازمی زیب ست یعنی حسن ذات زیب صفات و افعال الٰہی اند چہ غرض مظاہر کہ صفات و افعال اند تماشای حسن ذات ست مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول خورشید الٰہی عبارت از جمال ذات الٰہی ست و لمعہ عبارت از حسن ست لے حسن کہ در عالم شہادت ظاہر ست یک لمعہ از جمال ذات ست **قولہ** حسن کہ در پردۂ آب و گل ست + تازہ کن عہد قدیم دل ست + پردۂ آب و گل عبارت از انسان ست عہد قدیم معرفت حق و قدیم از آنکہ خلقت در اصل برائے معرفت و لیست چنانچہ از وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنَ ؕ اَیْ لِیَعْرِفُوْنَ پیداست یعنے حسن کہ در انسان ظہور یافتہ از تماشائے او دل سالکین عارف جمال الٰہی میشود **قولہ** آنکہ شد این سلسلہ بنیاد ازو + لاشحہ حسن دہد یاد ازو + آنکہ ای ذات حق تعالیٰ این سلسلہ لے عالم شد این سلسلہ بنیاد از وصفت آں کہ ست و مصرعۂ ثانی خبر آنکہ یعنی لاشحہ حسن یاد باری تعالیٰ مے بخشد لے عارف میگردد **قولہ** ما کہ چنین کشتہ ہر مہ وشیم + سوختہ خرمن زاں آتشیم + کشتہ عاشق فانی اند چناں گشتہ لے چنانچہ می بینی مہ وش صاحب جمال سوختہ خرمن خراب حال آتش ہماں جمال الٰہی یعنی تشبیہ جمال با آتش بسبب سوختگی و فانی نمودن تماشائی ست

قولہ در دل ہر سوختہ جوشے کہ ہست + بر لب ہر خستہ خروشے کہ ہست + ہر سوختہ و ہر خستہ و یگر عشاق خراب حال جوش و خروش فریفتگی و خراب حالی **قولہ** یک شرر از گرمی زاں آتش ست + وقت کسی خوش کہ بآتش خوش ست آتش ہماں جمال الٰہی کہ در مظاہر ست آتش و ضمیر ست ضمیر آں راجع بہ جمال الٰہی و ضمیر شین راجع بہ کسے مصرعۂ اول مربوط ست بدو بیت سابق یعنی فریفتگی و خراب حالی در ما سالکان و در عشاق عارفان یک شرر از آتش الٰہی ست پس وقت کسی خوش ست کہ بہ تماشائے آں جمال او خوش ست **قولہ** ایکہ چو شکل خوشت آراستند + فتنۂ ارباب نظر خواستند + لے حرف ندا و منادی صاحب جمال ست و این بیت کہ جلوۂ این آئینۂ نور بار + از نظر بے بصراں دور دار + مقصود بالندا ست و ازینجا کہ چوں شکل الخ تا مقصود بالندا صفت منادی ست چوں شکل خوشت آراستند ۔ شرط و مصرعۂ ثانی خبر فتنہ یعنے خرابی و فریفتگی ارباب نظر ناظران حسن **قولہ** قد تو سرو یست بہشتی چمن + روئی تو شمعی سپہر انجمن + بہشتی چمن ای مکان او بہشت ست یعنی از سبب رعنائی قد ترا سرو بہشت باید گفت سپہر انجمن

اے عالی مقام **قولہ** صورتِ موزونِ تو نظمِ جمال * مطلع آں جبہۂ فرخندہ فال * نظمِ جمال اے قصیدہ
حُسن ست و بیت اوّل قصیدہ را مطلع گویند و بیت آخر را مقطع پس صورت موزون تو قصیدہ ایست
کہ از جمال ساختہ شدہ و مطلع آں قصیدہ پیشانی تست کہ فرخندہ فال است و مقرر ست کہ از مطلع
قصیدہ فال میگیرند **قولہ** جبہت از نور چو مطلع نوشت + ابرویت از مشک دو مصرعہ نوشت + از نورِ
بیان مطلع ست و از مشک بیان دو مصرعہ ست مطلع اے قصیدہ فاعل نوشت در ہر دو مصرعہ جبہہ
ست اگر نوشت فعل معلوم باشد معنے چناں باشد کہ پیشانی تو خود را چوں مطلع آں قصیدہ نوشت و
دو مصرعہ آں مطلع از دو ابروئے تو نوشت و اگر فاعل نوشت صانع مطلق باشد معنی او ظاہر ست و اگر
نوشت فعل مجہول باشد معنی چنیں شود کہ چوں پیشانی تو بمنزلہ مطلع قصیدہ نوشتہ شدہ و مطلع از
دو مصرعہ خالی نباشد پس دو ابروئے تو دو مصرعہ آں مطلع نوشتہ شد **قولہ** سطرے از ابروئے تو
خوشتر نبود + لیک کج آمد چو بہ مسطر نبود * یعنے ہیچ سطر در عالم خوشتر از ابروئے تو نبود ہلے از ہر سطر
کہ در عالم ست سطر ابروئے تو خوشتر ست مصرعۂ ثانی دفع توہم ست یعنے سطر ابروئے محبوب
خوب ست امّا کجست سبب آنکہ بی مسطر نوشتہ شدہ و خوبی ایں سطر در کجست **قولہ** تا بداز آں مطلع
از ارتفاع + بر مہ رخسار تو مہرِ شعاع * از آں مطلع اے پیشانی مہر ارتفاع اے عالی مقام مہ
رُخسار و مقرر کہ ماہ مقتبس از مہر ست **قولہ** ہست ز چشمش ز شعاعش دو عین + یعنی سمی الفی بین بین +
ز شعاعش اے از نور پیشانی دو عین اے دو چشم در مصرعۂ ثانی اثبات شعاع معنوی بہ شعاع لفظی نمودہ
کہ چہ در لفظ شعاع دو عین ست و درمیان آں دو الف ست **قولہ** چشمہ نوشت کہ عجب جاں فزا ست +
از زاب تو تا لب آب بقا ست * چشمہ نوش دہان شیریں عجب معنی بسیار اے بسیار جاں فزا ست +
از لب بیان آب بقا ست تا لب بمعنی برائے تمام از آب حیات ست **قولہ** خضر خطت خرقہ کبود
آمدہ + بر لب آں چشمہ فرود آمدہ * خضر خط خط و خط بہاں خط کہ آغاز باشد و حُسن افزا میگردد و خرقہ
کبود آمدہ صفت خضر ست بر لب اے بر کنارہ ایں چشمہ اے چشمہ نوش **قولہ** گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم +
ہست چو سیبت بہ لطافت دو نیم * گوئی زنخدان زنخدان و حرف تردید اوّل مصرعۂ ثانی محذوف ست
اے گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم ست یا مثل سیب ست بلطافت دو نیم صفت سیب چہ سیب دو نیم
میباشد پس زنخدان ہم مثل سیب دو نیم مینماید بسبب چاہیکہ درمیان زنخدان میباشد **قولہ** آب لطافت
چکد از غبغبت + پیست از اں راہ بستی تا لبت * غبغبت بفتح غین معجمہ و باء موحدہ گوشت زیر زنخ یعنی مانند لطیفی
لطیف ست **قولہ** بلکہ بخوبی طلعتِ رخشان تست + گرد شدہ زیر زنخدان تست یعنی غبغب تو از بسکہ لطیف ست

متصور میشود کہ از طلعت رخشان تو خوئی چکیدہ زیر زنخدان تو جمع گردیدہ **قولہ** خال زنخدانت بدل
تنگئے ٭ مانندہ گرداب بلا ز تنگئے ٭ دل تنگی بمعنی خوارگی صفت خال ست و مصرعۂ ثانی تخییل ست
قولہ بر لبت آن دانۂ مشکین کہ ہست ٭ تخم غم ہر دل غمگیں کہ ہست ٭ دانۂ مشکین خال یعنی آن خال دیگر کہ
بر لب تست تخم غم ہر دل غمگین کہ ہست اے غم فزائے ہر دل غمگین ست **قولہ** منکہ بر خار چو گلنار تو
نقطہ زدہ بر خط رخسار تو ٭ مشک اے خال مشکین نقطہ تو مضاف الیہ خارست چو گلنار صفت خسار
ست خط رخسار و آغاز دایہام بدانکہ بر لفظ رخسار نقطہ ست **قولہ** وردطری لرزہ کناں بر تنت + کبک
دری طوق کش گردنت ٭ وردِ طری لفتح گل طری یعنی گل تازہ یعنی گل تازہ بر تن تو میلرزد از گرانی جود ولطافت
تن تو اے گل تازہ برای لطافت تن تو بر خود میلرزد طوق کش غلام اے کبک غلام گردن تست با آنکہ
او ہم گردن صاف و خوش دارد **قولہ** سینۂ او چو دل عشاق صاف + جیب جان چاک از و تا بناف +
صاف دل عشاق از خیال غیر محبوب کساں ای عشاق از شوق سینۂ تو گریبان تا بناف چاک نمودہ
قولہ از ستم بادوئے تو کردہ بیم + زاں زدہ بر ساعد تو پنجہ سیم + یعنی سیم وقتی کہ بر پنجہ گویا از سیم سفید بازوئے
تو بیم کردہ بہ ساعد تو آویختہ است کہ از ستم او محفوظ باشد اے بازوئے تو از سیم بسیار صاف و سفید ست و
ایں بیت مشتمل بر صنعت تجنیس ست **قولہ** با تو اگر دولت ہم زانوئی + ہست نصیب کسے آنہم توئی ہم زانوئے
اے ہمسری و ہمسرو ہاہم تو کسے نیست **قولہ** بہر تماشاگری روئے خویش ٭ آئینہ لیک ز زانوئے خویش +
یعنی زانوئے تو بسیار صاف و روئے نما ست **قولہ** نیست ترا ہمقدمی حد کس ٭ سایۂ تو ہمقدم تست و
بس ٭ حد اندازہ سایہ مستثنی حد کس مستثنی منہ حرف استثناء محذوف ست ای ترا ہمقدمی حد کس
نیست الا سایہ تو الخ یعنی سایہ چناں لطیف ست کہ با تو ہمقدم گردیدہ و دریں اغراق ست چہ ہیچ سایۂ لطیف
نمیباشد **قولہ** صد رہ اگر از قدم فکر وارئے ٭ از سرت آئیم فرو تا بپائے ٭ یک بیک اعضائے تو موزون تو
ہر یک زاں دیگری افزوں بود ٭ صد رہ بمعنی صد بار یعنی القصہ تمام اعضائے تو موزون ست بلکہ
ہر یکے از دیگر فزون ست **قولہ** جلوۂ حسن تو در افزونی ست ٭ آئینہ چونی و بیچونی ست ٭ صورت
چونی شدہ از وی عیاں ٭ معنی بیچوں شدہ در وی نہاں ٭ بیت ثانی تفسیر بیت اول ست یعنی ازیں
جہت کہ مطلق در حالت تعین معلق ست معنی بیچوں در وی عیان **قولہ** قبلۂ ہر دیدہ وراں آئینہ است ٭
منتظر اہل نظر ایں آئینہ است ٭ دیدہ وراہل بصیرت کہ بینندہ جمال مطلق ولہذا لفظ قبلہ بوی تخصیص
یافتہ اہل نظر نظارگی جمال متعین ولہذا منتظر بوی یاد نمودہ **قولہ** بادۂ ایں آئینہ نور باد + از نظر
بے بصراں دور باد + آغاز نصیحت بہ صاحب حسن ست آئینہ چہرہ محبوب نور بار معنی نورانی صفت نظر

بے بصراں فاسقان و اہل شہوت اے حسن خویش را متجلی بر فاسقان مکن زیرا کہ **قوله** کور چہ داند کہ در آئینہ چیست ۔ عکس درانگندہ در آئینہ کیست ۔ آئینہ چہرہ صاحب حسن کیست یعنی ایں کور ظاہر و باطن نمیدانند کہ جمال کدام ذات ست کہ دریں آئینہ عکس انداختہ **قوله** چہرہ نہاں دار کہ آلودگاں ۔ جز رہ بیہودہ ہمو گاں چوں بہ جمالے تو نظر داشتند ۔ آرزوئے خویش تماشا کنند ۔ کہ آلودگاں علت نہاں داشتن ست مصرعہ ثانی صفت آلودگاں ست آلودگاں مبتدا مصرعہ ثانی بیت ثانی خبر ویست آرزوے خویش اے شہوت و نفس پرستی چنانچہ از بیت لاحق می آید **قوله** دیدہ شہوت نتوانند بست ۔ از غرض خاطر صورت پرست ۔ مصرعہ ثانی سبب اول یعنے از سبب صورت پرستی دیدہ شہوت نتوانند بست **قوله** با تو بجز راہ ہوا نسپرند ۔ جز بہ غرض روی ترا ننگرند ۔ روئے غرض چوں نہ شود سود مند زود ازیں آئینہ دلپسند ۔ سیر شود چشم غرض بین شاں ۔ رنج ملامت شود آئین شاں ۔ غرض ہمال بہ شہوت دیدن لورمند نورانی آئینہ دلپسند روئے محبوب یعنے وقتیکہ غرض ایشاں از تو حاصل نشود چشم غرض بین شاں سیر گردد رنج و ملامت آئین ایشاں شود **قوله** از نظر انداختہ خوار ش کنند ۔ تیرہ رخ از گرد و غبارش کنند ۔ ش در ہر دو مصرعہ راجع بہ آئینہ تیرہ رخ تاریک و خجل گرد و غبار ہماں خواری و حکایت بریں معنی ایراد یافتہ ۔ **حکایت زنگی کہ روئے خود را در آئینہ بے رنگ دید و از عکس خود نہ پسندید و در خاک بینداخت قوله** دیو نژادے چو یکے تیرہ ابر ۔ لب چو خم نیل کبود و سطبر ۔ دیو نژاد یعنی زنگی چوں تیرہ ابر الخ بیت ثالث صفت دیو نژاد ست چوں خم نیل اے مثل لب خم نیل و تخصیص خم نیل برائے کبودی و سطبری است ۔

قوله رنگ چو انگشت بیفروختہ ۔ چہرہ چو چوبین طبق سوختہ ۔ رنگ اے رنگ تمام اندام دیو نژاد انگشت بفتح ہمزہ و خفائے نون و کسر کاف پارسی و سکون شین معجمہ زگال نور الدین تخصیص چہرہ بعد تعمیم برائے آن ست کہ رنگ روئے از رنگ دیگر اعضا روشن میباشد و تشبیہ آں بہ چوبین طبق برائے آن ست کہ چوب سیاہ سوختہ و روشن باشد و پہنا و ربود **قوله** ماندہ دہن چوں دہن حقہ باز ۔ ناشدہ ہیچوں در محنت فراز ۔ حُقّہ بالضم و تشدید قاف ظرفے از چوب وجز آں کہ در و مروارید و لعل و معاجین و مانند آں کنند و بلائے و سختی رشیدی و اینجا بمعنی ثانی مراد ست چہ اگر معنی اول باشد تشبیہ درست نمیشود چہ سابق لب را تشبیہ بہ لب خم نیل دادہ و حقہ بمعنی اول از وے خورد و باریک میشود پس حقہ بمعنی ثانی انسب ست و مصرعہ ثانی موید اوست فراز بمعنی بند و تخصیص محنت بجہت دائم الهبط و نادر المقبض ست و مقرر است کہ دہن زنگی بستہ نمیشود **قوله** یافت برہ آئینہ گرد ناک ۔ ساخت بدامن خوش از گرد پاک

فاعل یافت دیو نژاد است **قوله** دیده چو بر روئے ویش آمید ٭ شکل از آں ساں کہ شنیدی بدید ٭ در ترکیب دو ضمیر غائب از قبیل ترکیب میم ست چنانچہ شیخ نظامیؒ مے فرماید نظامی ترا چند ہم میل بولاد غائے ٭ مراد بمعنی ضمیر واحد ست آرمیدلے آرام کرد چساں شد آنساں مرکب از ضمیر واحد غائب ولفظ ساں کہ مفید معنی تشبیہ است اے شکلے وصورتے مثل آنکہ سابق شنیدی مشاہدہ کرد ٭ **قوله** آب دہاں بر رخ پاکش فگند ٭ واز کف خود خوار بخاکش فگند ٭ شین در ہر دو مصرعہ راجع بہ آئینہ در مصرعہ اول مضاف الیہ است ودر مصرعہ ثانی مفعول فگند **قوله** گفت کہ تاقدر تو بشناختند ٭ بر رہت اینگونہ بیفداختند ٭ صیغہ بشناختند بہشت است ودر بعضی نسخ منفی ست **قوله** پیش کساں پستی مقدار تو ٭ نیست بجز زشتی دیدار تو ٭ تو دیدار زشتی نمودن عکس **قوله** طینت گر پاک چو من بودیے ٭ بہ گل و خاک وطن بودیے ٭ طینت بالکسر سرشت وخوی رشیدی وتا بودیت مضاف الیہ طینت نست ودر مصرعہ ثانی مضاف الیہ وطن ست وخاک بمعنی گل بکسور است **قوله** ہر بد ونیکی کہ پے اندر پے ست ٭ بہرۂ ہر چیز بقدر وی است ٭ ایں بیت از کلیہ مقولہ زنگی ست پے اندر پے ست اے متواتر الوقوع ست بقدر ویست یعنے اگر نیک ست نصیب او ہم نیک ست واگر بد است بہرۂ او ہم بد است **قوله** چوں برخ خویش نظر کم کشاد ٭ عیب بر آئینہ نہ بر خود نہاد ٭ مقولہ مولوی ست در تنبیہ عیب بینی غیر عیب پوشی خویش وحرف نفی مربوط بہ فعل نہاد ست اے عیب خود ننہاد **قوله** گو وہمہ نور وصفا آئینہ شد ز رخش عیب نما آئینہ ٭ ظلمت او بود بد انساں سیاہ ٭ آئینہ را چیست بد انجم گناہ ٭ آئینہ از صفائی خویش آنچہ ظلمت سیاہ او بود عکس نما شد وغرض او کہ خوب نمائی بود فوت شد لہذا آنرا بخاک انداخت و بہ نور عیب خود نہ پرداخت وچوں ایں قصہ منتج آں بود کہ ہر چہ از بد ونیک ہر کہ نماید گردد نتیجہ احوال وافعال آن ست بہ تنبیہ نفس خویش بہ صراحت فرمود **قوله** جامی ازیں گنبد آئینہ رنگ ٭ ہر چہ نماید بہ کہ صلح وجنگ ٭ کاں سبب راحت وآزار تست ٭ چوں نگری صورت کردار تست ٭ آئینہ رنگ بمعنی صاف وعکس نما صفت گنبد ست ہر چہ از نیک وبد فاعل نماید گنبد ست مصرعہ اول بیت ثانی صفت صلح وجنگ ست مفعول نگری ہر چہ ہست صورت کردار ی عکس افعال نیک وبد تست

مقالہ شردہم در اشارت بہ عشق کہ شور او نمکخواراں جگر خواران ست وجراحت آں راحت جان دل افگاران

عشق معنی میل الجمیل البصیر الی الجمال جگر خواران عاشقان وخوان کنایت از حال ستلے حال اوشاں لذیذ از نمک شور عشق تست ٭ دل افگاران ودل عاشقاں جراحت آں لے زخم عشق موجب راحت عاشقاں ست وطرفہ کہ راحت در جراحت

موجود ست یا آن ست بدانکہ چوں ذات بحت باری تعالیٰ برخویشتن تجلی کرد جمال خود بشاہدہ
علمیہ در خود مطالعہ فرمود محبت و عشق پیدا شد کہ این جمال در عیان و مظاہر بہ بیند بمشاہدہ
غیبیہ کہ کُنْتُ کَنْزًا مَّخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ مصداق اوست پس ظاہر کرد۔
آں جمال ذات و صفات خود را آنجا در صورت محسوس مشہود در ہیں مرایای مختلف الحال آں جمال
بمشاہدہ غیبیہ دید پس خود عاشق گردید و خود معشوق و ایں مظاہر محسوسہ برائے ظہور ایں عرض
گردیدہ و مظہر عشق مع مشتقات گشتہ و بعضے از آنجا مظہر عاشقی گردیدہ و بعضی مظہر معشوق
پس اصل موجودات و غرض از وجود آں ہمیں ست چنانچہ مولوی علیہ الرحمۃ میفرماید **قولہ** مایۂ کام
دو جہان ست عشق الخ و چوں مظہر کامل عشق کہ مقصود بالوجود ست انسان بود و کامل ظہور
عشق مع مشتقات در رونق جوانی ست چہ حالت جوانی حالتے است کہ انسان درآں وقت
جمیل بصیر ست و مائل بالجمال لہذا میفرماید **قولہ** رونق ایام جوانی ست عشق۔ مایۂ کام دو جہان
عشق بود اے اصل مراد از خلقت دو جہانی ہمیں عشق ست **قولہ** میل تحرک بفلک
عشق داد۔ ذوق تجرد بہ ملک عشق داد۔ میل رغبت تحرک گردش اے فلک جمال جمیل
حقیقی دیدہ عاشق او شد و بہ حکم معشوقی در گردش آمد تجرد اے تجرد بودن از علائق نفسانی
وغیرہ و محو بودن در تماشائے جمال حق تعالیٰ چنانچہ در سیر معین الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردہ
کہ بشمار بنی آدم از اول تا انتہائے ملائکہ اند کہ ہر روز در جمال ذات مستغرق میشوند و سوختہ
گردند و ہنوز آں خاکستر نا شدہ کہ از آنہا ملائکہ دیگر آمادہ آں احراق میشوند ملائکہ سوختہ و باز در آں
جمال مستغرق و سوختہ میگردند و ہمچنیں طائفہ دیگر مثل ایشاں آمادہ آں احراق اند الی الانہایۃ لہ
قولہ چوں گل جاں بوئے تعشق گرفت۔ با گل تن سنگ تعلق گرفت۔ گل جاں بضم کاف فارسی
جان گل تن بکسر کاف فارسی تن در کتب مسطور ست کہ وقتیکہ بروح حق تعالیٰ فرمود کہ در تن
آدم علیہ السلام داخل شو بسبب تضادی از صفا دکدورت کہ باین واقع بود دخول در بدن طبعش
میشود و مسکن او گردید **قولہ** رابطۂ جان و تن ما از وست۔ مردن ما زیستن ما از وست۔ ما ای نوع انسان
یا جنس حیوان دوست اے از عشق ست مردن با زیستن یعنی تا وقتیکہ اجل آید رابطہ باقی ست و چوں
اجل رسید رابطہ نمی ماند اے مادامیکہ جان با تن تعشق دارد زیستن ست و چوں تعشق نماند مردن است
قولہ علوی و سفلی ہمہ بند وے اند۔ پست شود قدر بلند و بند علوی و سفلی اے تمام عالم بندۂ وے اند اے
تعلق بوے دارند و وجود از وے گرفتہ اند عشق ذات اگر بر جمال ہم شد و ہم عالم کہ مظاہر

وی انکہ وجود میگرفت **قوله** مہ کہ بشب نور دہی یافتہ است ＋ پرتوے از مہر بہ و تافتہ است از مہر لے از عشق حقیقی مراد باید داشت کہ وجود او گرفتہ و نور دہی یافتہ است یا عشق مہ کہ بہ آفتاب ست مراد باید نمود چہ ماہ عاشق آفتاب است از وی اقتباس نور مینماید **قوله** خاک ز گردون نبود تابناک ＋ تا اثر مہر نیفتد بخاک ＋ خاک لے زمین یعنی کہ از موالید ثلاثہ کا نہ رونق دارد و مزین است از تاثیر گردش گردون بخاک بعشق دارد و مدام و دائمہ بر وے گردش میکند و موالید ثلاثہ کا نہ از تاثیرات آن متولد و رونق افزا میشوند و ایہام کہ از تاثیر روز آفتاب خاک روشن میگردد و چون انسان کہ مرات مقصود جمن ست و جمال حقیقی بجمال در روی ظاہر شدہ بہ کیفیت حال او پرداخت و فرمود کہ **قوله** چون تن آزادہ ز مہر ست دل ＋ سنگ سیاہ است دران تیرہ گل ＋ آزادہ یعنی خالی صفت تن است مہر لے عشق تیرہ گل تن **قوله** ہر کہ نہ در آتش عشق ست غرق ＋ از دل او تا بہ صنوبر چہ فرق ＋ ہر کہ اے انسان و لفظ نہ مربوط بہ کلمہ غرق ست آتش عشق عشق صنوبر میوہ ایست کہ مماثل دل است اے ہر انسان کہ دل او در آتش عشق غرق نیست دل او مثل صنوبر ست و ہیچ فرق درمیان شان نیست **قوله** کار صنوبر چہ بود غافلی ＋ از غم عشق ار کہ نہ صاحبدلی ＋ تفسیر بیت اول ست یا در غافلی و صاحبدلی عربی مصدری است لے غافل بودن و صاحبدل بودن یعنی صنوبر چیست غافل بودن او از غم عشق و ظاہر است کہ صاحبدلے کجا و صنوبرے کجاست و درمیان شان بعد آسمان و زمین ست پس **قوله** زندگی دل بغم عاشقی است ＋ تارک جان بر قدم عاشقی است ＋ عاشقی بیاء عربی مصدری ست و یا مصدری کہ باسم فاعل یا باسم مفعول لاحق میکنند مصدر میشود ای زندگی بعشق دل است و تارک جان و رگ جان فدا بر قدم عشق است **قوله** تا نہ شود عشق بدل پردگی ＋ گرمی دل نیست جز افسردگی ＋ تا وقتیکہ معشوق عشق در خیمہ دل پردہ نشین گردد و مسکن گیرد آنگاہ دل گرمی پذیرد و سوائے گرمی افسردگی و غفلت است چون عشق شیفتی از معشوقان شیفتی نشئت افزائے دل اند بمو عظت و تنبیہ عاشقان شفقت پرداخت و فرمود **قوله** اے شدہ کار تو بدانشگوان ＋ جفت صد اندوہ ز طاق ابروان ＋ خطاب بہ عاشق مجازی کہ در پئے ہر معشوق میگردد و بیک معشوق قرار نمیگیرد و اے حرف ندا و عاشق کوچہ گرد و ہرزہ گو کہ منادی ست محذوف است و از ینجا تا بیت کہ **قوله** زیرکی و زیرکی تیز پای تا آخر صفت منادی ست جفت یعنے ہم صحبت و ہمنشین طاق ابروان لے خمیدہ ابروان یعنی معشوقان و جفت و طاق آوردن خالی از صنعت نیست **قوله** حال تو از خال سیاہان تباہ ＋ روز تو از مشک سیہ عنبر اسیاہ ＋ خال سیاہان معشوق پیکہ خال دارند و مشک عنبر اران معشوقانے کہ مثل خال بر

رخساره دارند یا مشک سبزه خط اے حال تو از تماشائے ایشاں خراب ست و روز تو از غم شان سیاه و
تاریک است این مشتمل بر صنعت تجنیس حال و خال ست **قوله** رهزن خوابت شده چشمان مست
توبه تو یافته زیشان شکست * چشم ان مست معشوق که چشمان مست دارد۔ توبه تو ای تقوی پرهیز
تو زیشان ای از چشمان مست **قوله** هر که شد از سرو قدان سرفراز * ساخت سرت پست بخاک نیاز *
هر کرا اے بهر معشوق سرو قدان معشوقان دیگر سر بخاک پست نمودن مغلوب و عاجز کردن * **قوله**
هر که برخ نقطه سودا نهاد * داغ غمت بر دل شیدا نهاد * و نقطه سودا نقطه سیاه است خال تار
غمت مضاف الیه دل است اے داغ غم بر دل تو نهاده شیدا بمعنی فریفته صفت دل است **قوله**
هر که بلب آب حیات آمده * رخ ز خطش در ظلمات آمده * هر کرا اے معشوق بلب آبحیات آمده اے
هر که بر لب او مثل آب حیات ست و خط سرسبز بر آں لب دارد رخ اے رخ تو در ظلمات آمده اے در تاریکی
آمده و تمام جهان بر روئے تو تاریک شده **قوله** گر زدم اندیشه ماهی زنی * ماه فلک بینی و آهے زنی *
یا در ماهی فارسی ست برائے تنکیر و مراد از ماه معشوق ست و یا در آهی پارسی برائے تعظیم آه از سبب کثرت
است یعنی فکر معشوق در دل آری و ماه فلک را دیده و تصور آں معشوق میکنی و لب با آه مے زنی
قوله گه ز گل خرم خندان شوی * نغمه سرا بلبل بستان شوی یعنی گاه تصور معشوق گل واقعی را در
بستان دیده خوش میشوی و مثل بلبل بر وے نغمه سرا گردی **قوله** گه بغزالے دل شیدا دهی * در دشتے
چو دیوانه به صحرا نهی * یعنی گاهے به تصور معشوق معهود غزال را دیده دل بوی مے دهی و دیوانه وار رو
به صحرا نهی **قوله** یار هم آغوش بهر باده نوش * تو پس زانوی غم اندر خروش * هم آغوش هم صحبت و هم بغل
بهر باده نوش اے بهر عاشقے که باده نوش است **قوله** یار هم آواز به هر پرده ساز * تو ز شب
فرقت او در گداز * هم آواز هم صحبت هر پرده ساز بهر عاشقے که سرود کننده است **قوله** یار هم آهنگ
بهر سینه تنگ * تو ز غمش کوفته بر سینه سنگ * هم آهنگ متفق و هم صحبت یعنی در یکه معشوق
که فریفته و خراب حال هستی وے هم صحبت دیگران ست و تو بجائے خود در پیچ و تاب افتاده یعنی
چنیں که با تو متفق و هم صحبت شد چنانچه میسر باید **قوله** زیرکی و رز چنان گیر یار * کش بود اندر دل و جانت
قرار * محرم خلوت که اجازت شود * مونس شبها دو بارت شود * آغاز نصیحت ست عاشق هر
جائی را **قوله** چند نه جلوه بهر کاخ چند * مرغ زنغمه بهر شاخ چند * کاخ و شاخ عبارت از معشوق هزار
دوست است و پیدا است که بر هر شاخ و هر کاخ چند مرغ مے نشیند **قوله** جلوه گر کنگره یک کاخ شو
نغمه زن تارک یک شاخ شو * ای یک معشوق اختیار کن که خاص تو باشد چنانچه حضرت شیخ سعدی

مصلح الدین شیرازی رحمۃ اللہ علیہ میفرماید نظم معشوق هزار دوست را دل ندهی ✤ ور میدهی و
آن دل بجدائی ندهی قوله رو به یکی آر که فرخندگیست ✤ ترک دوئی کن که پراگندگیست ✤ میوهٔ مقصود
که آرد درخت ✤ تا نکند پای به یکجای سخت ✤ گر فرخندگیست علت مصدریست که از امر رو به یکی
آر ناشی ست رو به یکی آر زیرا که رو به یکی آوردن فرخندگیست که پراگندگیست یعنی ترک
دوئی کن زیرا که ترک دوئی کردن موجب پراگندگی و تشویش است بیت ثانی تمثیل رو به یکی
آوردن و یکجا قرار گرفتن میوهٔ مقصود است میوه که از درخت مقصود ست پس عاشق به مذهب
عشق بازی همین است که عاشق یک معشوق باشد نه طالب مطلوب متعدد و مقصود ازین تنبیه
آن ست که طالب حق باش نه عاشق ماسوی اللہ و ایراد حکایت برین معنی ست ✤ حکایت
عاشق که در حضور معشوق به قصد دیگر دیده کشاد و بدان کج نظری
از نظر معشوق راست بین دور افتاده ✤ قوله بوالهوسی بر سر راهی رسید ✤
جلوه کنان چارده ماهی بدید ✤ بوالهوس ای عاشق اهل هوس نه صادق جلوه کنان
صفت مقدم چارده ماه معشوق بکمال حسن قوله هاله شده گرد قمر معجرش ✤ خیمه زده بر
مه خور چادرش ✤ هاله بهاو الف و فتح لام حلقه و دائره که گرد ماه بسبب بخارات ارضی پدید آید
قمر رخ تابان معشوق معجر مقنع ای دامنی ای رخ او قمر بود و معجر گرد او مثل هاله شده بود مصرعهٔ ثانی
در ترقی ست یعنی رخ ماه و خور بود و چادر او بر آن خیمه شده یا آنکه رخ او خورشید بود و معجر از سبب
اقتباس نور از و مثل ماه بود چه معجر قریب رخ شده و چادر بالای او قوله نغمه سرا جنبش خلخال
او ✤ نافه گشا زلف زده بال او ✤ خلخال بفتح خا معجمه ثانی و الف پای برنجن ✤ نافه گشا
بوی بخش قوله نعره بر آورد که ای خودپرست ✤ پای مکن تیز که رفتم ز دست ✤ فاعل نعره بر آورد
بوالهوس ست که ای خودپرست رعنا معشوق مستغنی از دست رفتن بیخود شدن و بی اختیار
گشتن قوله اللہ بفریاد رسم همنفس ✤ راه کرم گیر به فریاد رس ✤ بفریاد رسم همنفسی همدم فریاد
شدم راه کرم گیر ای کرم پیشه توجهی بمن کن رس بفتح را و سین مهمله رسیدن و امر از رسیدن ✤
قوله تازه صنم چون شغب او بدید ✤ دید ز بهر شور و شغب او شنید ✤ تازه صنم معشوق رعنا شغب
بفتحتین شیفته گردانیدن ✤ قوله چون گل خندان ز دم او شکفت ✤ غنچهٔ نوشین شکفانید و گفت ✤
ز دم او یعنی از سخن او شگفت بکسر شین و ضم کاف معنی گفتن غنچهٔ نوشین دهن شیرین شگفانید ای بکشاد ✤
قوله خواهر من ... آید ز پی ✤ به ز چو من صد سر یک موی وی ✤ بیان گفت است به ز چون من آو ای یکیست

موئے وی بہتر از ہیچوں من صدست **قولہ** نیست ز خوباں سخن آنجا کہ اوست ٭ من کیم و صد چو من آنجا کہ

اوست ٭ یعنی در آں مرتبۂ حسن کہ خواہر من دارد سخن خوبان دیگر کردن خوب نیست **قولہ** با شرف

حسن خدا دادِ من ٭ رفت بہ شاگردیش استادِ من ٭٭ بدانکہ ہر قدر کہ در مظہرے ظہور کند

آنقدر آں جمال مربی آن مظہرست چہ ظاہر مربی مظہرست پس آں قدر جمال کہ در ظاہرست مربی

من ست و آں قدر جمال کہ در خواہر من ظاہر است مربی اوست و مربی وے باکمال ست از مربی

من پس مربی من نسبت شاگردی دارد پیش مربی وے لے حسن او و جمال او باکمال ست

قولہ سادہ دل آں وسوسہ چوں گوش کرد ٭ قاعدۂ کار فراموش کرد ٭ سادہ ہماں بو الہوس

وسوسہ کمی حسن محبوب و زیادتی حسن خواہر او قاعدہ کار طریق عشق کہ ثبات بر یک معشوق باشد

قولہ در غلط افتاد ز گفتار او ٭ چشم وفا تافت ز دیدار او ٭ کرد لبے در رہ و پردہ نگاہ ٭ دیدۂ دیدہ

کسے نہ براہ ٭ رہ رو بے رہ یعنی ہر طرف **قولہ** باز و گر لب بہ سخن باز کرد ٭ لابہ گری پیش وی آغاز کرد

لابہ بلام والف و فتح بائے موحدہ تملق و فروتنی لابہ گری تملق کردن **قولہ** بانگ زد آں ماہ کہ اے ہرزہ

گو ٭ بہ کہ بگردانی ازیں ہرزہ رو ٭ ہرزہ بالفتح بیہودہ ازیں ہرزہ اے ازیں بیہودہ عشق

قولہ قبلۂ مقصود یکے بیش نیست ٭ قاصد آں قبلہ دو اندیش نیست ٭٭ غلت روئے گردانیدن

از عشق بیہودہ **قولہ** شرط طلب ترک دوی کردن ست ٭ روئے ارادت بہ یک آوردن ست

شرط طلب و روئے ارادت شرط عاشقی و عاشق بودن **قولہ** چوں ز یکی رو بدو آوردۂ ٭ رسم

نو است اینکہ تو آوردۂ ٭ ز یکے اے از طلب یک معشوق بدو آوردۂ اے طالب دو معشوق

گشتۂ رسم نو است اے از ہیچ عاشق ایں طریق سر نزدہ **قولہ** چند کشیدن ز دو بیناں گزند ٭ دیدہ

دل جامی ازیناں بہ بند ٭٭ انتقال بہ سوئے تنبیہ نفس خود از دو بیناں گزند کشیدن باعتبار صحبت

بایشاں ورزیدن و ہمچوں ایشاں شدن و از توجہ بہ معشوق حقیقی کہ واحد مطلق است روئے تافتن و

ظاہرست کہ ایں امر موجب گزند دل و جان است دیدۂ دل اے توجہ دل ازیناں احراز دو بیناں

قولہ چشم ترا گر نہ غبارے شکے ست ٭ چوں ز دو عالم نہ رخت در یکے ست ٭٭ اثبات مدعائے

سابق ست اے ترا شک و تردد ست و صاحب یقین ہستی و اگر ترا شک نباشد پس چرا متوجہ بیکے

نیستی **مقالۂ نوزدہم در حسب حال خام طبعاں کہ از شعر شعر دامی بر ساختہ اند**

و دو دست و پائے ہر بچۂ و خامے انداختہ **قولہ** خام طبعان شاعراں کہ طبع خام

دارند و براندک حاصل مدح لئیماں میکنند شعر بالفتح موی و بکسر موزوں **قولہ** بحر ازل موج کرم در گرفت ٭

دامن ساحل همه گوهر گرفت ✱ بحر ازل ذات باری تعالی موج کرم در گرفت ملک کرم فرمود ساحل ممکنات
چه ممکنات مغایر ذات اند یعنی ذات الٰهی کرم آغاز فرمود و گوهرهای اسرار ذات که تعدد و لاتحصی ست
بر ممکنات ریخت و دامن عقل ایشان پر گوهر گشت و بر آن اسرار آگاه گردیدند **قوله** جوهریان طبع سخن
سروران ✱ کرده نگاهی بفراست دران **قوله** هرچه سزا بود بسفتن بسفت ✱ وآنچه درین پرده نسیان نهفت
جوهری جوهری شناس جوهری طبع طبع سخن پروران شاعران این در گوهرهای اسرار الٰهی هرچه سزا بود بسفتن آ
هر اسرار که لایق گفتن بود بسفتند ای بگفت درین سخن خویش در آوردند و آنچه هر اسرار که لایق گفتن نبود و حکم
افشای آن نداشت در پردهٔ نسیان نهفتند ای مستور داشتند چنانچه میفرماید **قوله** گوهر آن سفته هزاران هزار
گوش جهان را شده زین گوشوار ✱ گوهر سفته اسرار گفته شده هزاران هزار صفت گوهر گوش جهان ای گوش اهل جهان شده
گوشوار ای مسموع اهل جهان چنانچه کتب منظومه منثوره در جهان متداول اند پس این سخنهای اسرار الٰهی اند نباید که
بتقدیر نموده بیجا خرج کنند و بنرخ ارزان فروشند چنانچه شعرای خام طبع و لهذا میفرماید **قوله** حیف این
قوم گهر ناشناس ✱ مهره کش سلک امید و هراس ✱ هرچه بدان نام گهر بسته اند ✱ مهره صفت بر دم خر بسته اند ✱ کاف
که اینقوم الخ بیان حیف ست و تقدیر کلام چنین ست که حیف ست بر این امر که اینقوم الخ ای قوم شعرا نا قدران
گهر ناشناس ای ناشناسنده قدر گهرهای اسرار مصرعهٔ ثانی بیت اول صفت قوم ست مهره کش ای ناظم مهره در سلک زند
سلک امید و هراس امید قبولیت دادن صله هراس ای هراس عدم قبولیت و ندادن صله هرچه یعنی هر سخن ضمیر بدان راجع بهرچه
مهره صفت ای مثل مهره دم خر ای احمق و بیعقل یعنی حیف ست بر ان امر که این شاعران نا قدران گوهرهای سخن که قیمتی اند در
صفت احمقان خرج کرده اند **قوله** گوهری کرده ز شرف زهرگی ✱ زان شرف افتاده بخیره مهرگی ✱ گوهر ای سخن ز شرف
از شرف ذاتی تو ز هرگی ای بلند قدری خر مهرگی بیقدری یعنی سخن به شرف ذاتی خود بلند قدر ست آما از شاعران
نا قدران بیقدر گشته **قوله** ایکه رسد از دم الشورت ✱ مرسله بر مرسله زان گوهرت ✱ خطاب شاعران قدر دانا ک
دارزان فروشان و تنبیه بر کمال فروشی و قدر دانی کردن گوهر سخن - ای حرف ندا و منادی که شاعر باشد محذوف ست که
که رسد آه بیت صفت منادی و مقصود بالندا بیت لاحق است مرسله بر مرسله بسیار **قوله** هرچه کشائی سر خویش
باش ✱ نرخ فزای گهر خویش باش ✱ هرچه کشائی ای ظاهر کننده هنر خود را با کمال اینجا آنچه لازم ست از عروض و
قوافی و ذکر صنایع معلوم کن و بدان شعر قدر را سنجیده کن ✱ **قوله** باش بدکان چه دوران بهوش ✱ جنس گهر را مشو
ارزان فروش ✱ دوکانچه دوران دوران و ایراد صیغهٔ تصغیر برای تصغیر قدر اوست و مصرعهٔ ثانی تفسیر بهوش شدن
جنس گهران جنس سخن که قیمتی است **قوله** داشت فلک چون بتو ارزانیش ✱ تو بده ارزان زگرانجانیش ✱ ارزان
داشتن بمعنی دادن بیهره گران جانی کاهلی و سستی ضمیر شین هر دو مصرعه بجنس گهران نسبت ارزانی داشتن بفلک مجاز ست

قوله چند ز تار طمع و پود لاف + پر قد هر سفله شوی حله باف + تار بفوقانی و الف ضد پود و تار طمع طمع پود بضم
بای فارسی و سکون واو نیسانی که بعرض کار رباشند پود آن تار لاف هر سفله ای هر قسم سفله حله باف به سبب صفت
و مدح یعنی از طمع و لاف هر سفله را موصوف با وصاف حمیده خواهی ساخت چنانچه در ابیات لاحق بتفصیل
مبین است قوله چند نهی نام لئیمان کریم + چند کنی وصف سفیهان حکیم + لئیم ناکس و بخیل کریم بخشنده و جوانمرد
و از گناه درگذرنده سفیه نادان و سبک عقل حکیم دانا و راستکار و استوار و حاکم و خداوند حکمت
قوله آنکه بصد نیش یکی قطره خون + ناید از امساک ز دستش برون + نام کفش قلزم احسان کنی + وصف
به بحر گهر افشان کنی + تفسیر بیت سابق است آنکه بمعنی الذی که بصد نیش خون آه صله و موصول آن
خویش مبتدا و بیت ثانی خبر و همچنین ابیات آینده بصد نیش ای بصد نیش که بدستش زنی فاعل ناید قطره
خون است شین کفش راجع بآن کس که وصف او ای وصف آن سفیه قوله وانکه به تعلیم گه ماه و سال + شکل
الف نشناسد ز دال + عارف آغاز ازل خوانیش + واقف انجام ابد دانیش + تعلیم گه ماه و سال به گیتی که ماه و
سال در وی تعلیم میگیرند شکل الف الخ بغایت جاهل و غبی است آغاز ازل ازل انجام ابد ابدای عارف
اسرار ازلی و واقف اسرار ابدی میخوانی قوله وانکه چو از گربه برآید خروش + رو نهد از بیم به سوراخ موش +
خشم ژیان پیلبان خوانیش + بلکه بلا در ترزان خوانیش + رو نهد الخ ای نهایت چنین ترس دارد ژیان
بکسر زای فارسی و تحتانی و الف تند و خشمناک دمان بالفتح دال مهمله و میم و الف فریاد کنان ای تندی شادی مفرط
و یا غضب بسیار و بمعنی تیز رفتن قوله این همه اندیشه نارست چیست + این همه آئین کم و کاست چیست
اندیشه نارست و آئین کم و کاست ذکر بیجا و صفت بیموقعه است چنانچه مذکور شد قوله انهمه از حرص و هوا
زاده است + خود که ز حرص و طمع آزاده است + این همه ای اندیشه راست و ایراد مصرعه بر عموم است و
کاف که بمعنی کدام است قوله دور بود جوع و طمع از شبع + گرسنه چشم اند حروف طمع + جوع گرسنگی طمع
ای اهل طمع یا جوعی که از طمع است شبع سیر و ایراد مصرعه ثانی برای نکته است ای حروف طمع حشو دارند و در ان حشو
نوری یا هیچ چیزی نیست و محض و روی خلوت است قوله شب که طمع بر تو کمین آورد + پشت قناعت بزمین آورد +
کمین آوردن غلبه کردن پشت قناعت الخ ای طمع قناعت ترا مغلوب سازد قوله رشته به بیغوله ماتم کشی +
بیهوده چند فراهم کشی + بیغوله بالفتح بای فارسی و سکون تحتانی و ضم غین معجمه و واو مجهوله و فتح لام و گوشه
بیغوله ماتم خانه فکر و خود از نهایت افلاس بیهوده چند ای سخنان بیهوده قوله پوست کنی معنی استاد +
غور کنی طرفه بغداد را + پوست مراد از عبارت و الفاظ است معنی استاد مضمون شعر استاد غور کنی
برهنه کنی از رشته عبارت اخذ کردن طرفه بغداد را معشوقه بغداد که معنی استاد باشد و مصرعه در

تخییل مصرع اول ست و همچنین بیت لاحق **قوله** بکشی از شاه اطلس لباس اطلس سازیش لباس از
پلاس + شاه بمعنی استاد اطلس لباس یعنی اطلس پوش صفت شاه ست اطلس ثانی مفعول
بکشی ست شین سازیش مضاف الیه لباس ست پلاس کنایت از عبارت ناشایسته شاعر مخاطب
است ای عبارت شایسته استاد را دور کرده معنی او را در عبارت ناشایسته خود می آری **قوله** قافیه
معیوب و روی ناروا + علت ذرنش الی بی دوا + بدانکه قافیه در علم قوافی عبارت ست از مجموع آنچه
تکرار در آخر مصرع ها یا بیت ها یا در چیزیکه بمنزله آخر باشد بشرط آنکه از حروف قافیه و حرکات آنکه
مقرر اند باشد و حروف قافیه نه اند چنانچه درین قطعه مذکور ست **قطعه** قافیه در اصل یکحرف است
و هشت آنرا تبع . چار پیش و چار پس این نقطه آنها داشته + حرف تاسیس و دخیل و ردف و قید
آنگه روی + بعد ازان وصل و خروج ست و مزید و نائره + و حرف مقدم بر روی آن ست که درین
بیت پیش ازین مذکور شد حرف متاخر از روی آن ست که پیش او درین باب مذکور شده است روی
عبارت است از آخرین حرف اصلی از قافیه یا از لفظی که آنرا در عرف قافیه میگویند یا آنچه بمنزله
آن حرف فی الواقع یا آنچه شاعران را به تکلیف بمنزله آن حرف داشته باشد و تاسیس عبارت است
از الفی که یکحرف متحرک واسطه باشد میان او و روی چنانچه خاور و یاور و دخیل عبارت است
از آن حرف متحرک که واسطه باشد میان تاسیس و روی مانند واو در لفظ خاور و یاور و ردف
عبارت است از الف ساکن ماقبل مفتوح و واو ساکن ماقبل مضموم و یاء ساکن ماقبل مکسور که
پیش از روی واقع شده چنانچه زبان و کشورستان و خون و چون و تازین و زمین و در میان
ردف و روی حرف ساکن اگر باشد آنرا زاید گویند و آن شش حرف اند که مجموعه آن شعف سخن
میشود چنانچه داشت و گوشت و مواد و یافت و کوفت و فریفت و کاست و گریست و تافت
و سوخت و گریخت و راند و ماند قید حرف ساکن غیر حروف که پیش از روی باشد بی واسطه و
حروف در لفظ فارسی سیزده اند و در لفظ عربی بسیار اند چنانچه این بیت مبین ست **نظم**
بود ده بلفظ عجم حرف قید + بلفظ عرب گرچه باشد کثیر + با و خا و را و زا و سین شین + دگر عین و فا و نون
و ها یا دگیر + و امثال این حروف درین بیت مذکور است **بیت** ابر و تخت و در نرم و دست گشت +
نغز گفت و بینی گل چهره خوش ست + وصل عبارت ست از حرفیکه بروی پیوندد و حرف
وصل بحکم استقرا ده ست چنانچه درین مذکور ست **ابیات** ده بود وصل فارسی گو را + الف و
دال و کاف و ها و نا + حرف جمع و اضافت و مصدر + حرف تصغیر و رابطست و گر + و امثله

آں بترتیب دریں ترکیب مذکورست بیت رفیقا باید عیارگی کرد باشتہ + خوان پشیم آوردن
سراچہ خروج حرفیست کہ بوصل پیوندد چنانچہ میم دراں مثال یاریم ونداریم مزید حرفیست
کہ بخروج پیوندد ومانند شین دریں الفاظ لبستمیش وسوء ستمیش نائرہ عبارت ست از حرفیکہ
بمزید پیوندد خواہ یکے باشد چنانچہ شین دریں الفاظ سپردستمش و نبردمش وخواہ پیشتر باشد
مانند میم وشین دریں مثال سپردستمش ونبردستمش وحرکات قافیہ شش است چنانچہ دریں
بیت مذکورست بیت رس واشباع وحذو وتوجیہ است + باز مجری وبعد زوست
نفاذ + رس حرکت ماقبل تاسیس وآں حرکت بفتح نمے باشد چنانچہ مائل ونائل واشباع
عبارت ست از حرکت دخیل فتح یا دروور آوردو کسرہ زائل ونائل حذو حرکت ماقبل
روف وقید ست چنانچہ حرکت ماقبل ہا مہر وچہر توجیہ عبارت ست از حرکت ماقبل
روی ساکن چنانچہ فتح ماقبل نون تن ومن مجری حرکت روی ست وقتیکہ بہ او حرف
وصل پیوندد چنانچہ بکسرہ تا دریں مثال کہ پرستی وہستی ونفاذ حرکت وصلست وقتیکہ خروج
باو متصل شود چنانچہ فتح یا وار ہانیم وتا توانیم وحرکت خروج ومزید راہم نفاذ گویند یانند حرکت
میم وشین دریں مثال کہ پرورمیشاں وآورمیشاں وعیوب ملقبہ قافیہ چارست چنانچہ
دریں بیت مذکورست بیت بزد بحجم عیب چارست وآنہا سنادست واقوا واکفا وایطانا
سناد خلاف روف است مانند واو دو وبار وویدا اقوا تبدیل توجیہ است مانند کل
وگل وتبدیل حذو ست حذوی کہ حرکت ماقبل روف مانند دور ودیر وتبدیل روی کہ حرکت
ماقبل قید است در قافیہ کہ روئے آں متحرک باشد تبدیل آں جایز داشتہ اند مانند آہستہ و
بستہ اکفا تبدیل روی ست بہ حرفیکہ در مخرج باو نزدیک باشد مانند صباح وسیاہ وغیر
آں چنانچہ چپ وطرب وسراچہ وخواجہ وایطا تکرار قافیہ بیک معنی غیر از قافیہ مصرعۂ
اول مطلع کہ تکرار آں در غیر مطلع ایطائی گویند ومطلقاً عیب نیست چنانچہ ترا ومرا وبہارا
ویارا وصفات وکائنات وسراچہ وغلاچہ ودردمند وحاجتمند ونیکوتر وبہتر وحاجب
عبارت ست از یا کلمہ بیشتر کہ مستقبل باشد در لفظ وپیش از قافیہ اصلی بیک معنی تکرار
باید چنانچہ لفظ از یار دریں رباعی رباعی ہرچند رسد بہ نفس از یار غمے + باید نہ شود
آنچہ دل از یار دمے + زانرو کہ چو نیک بنگر وزاں غمہا + از جانب دوست اکثر از یار کمی
واگر حاجب درمیان دو قافیہ واقع شود در غایت لطافت باشد چنانچہ دریں رباعی امیر [illegible]

بیت اے شاہ زمیں بر آسمان داری تخت + سست ست عدو تا تو کمان داری سخت + جملہ سبک آری و گران داری رخت + پیری تو بتدبیر و جوان داری بخت + ردیف عبارت ست از کلمہ یا بیشتر مستقل باشد در تلفظ و بعد از قافیہ اصلی بیک معنی تکرار باید چنانچہ دریں رباعی + رباعی یا رب تو خلاصیم ز بہر عصیان دہ + تشریف لباس رحمت و غفران دہ + فی نی کہ مرادست مقصود ولم + یعنے کہ بمن ہرچہ خواہی آں دہ + قافیہ معیوب اے مشتمل بر سناد و ایطا و اقوا و دیگر نارو اے مشتمل بر الفاظ علت و زلتش اے شکست وزن کہ بر قانون بحر عروض نباشد **قولہ** صدر و عجز و بے مزہ از و خام رو + حشو خبر دادہ خود از نام او + بدانکہ عروضیان رکن اول مصرعۂ اول را صدر گویند و رکن آخر مصرعۂ اول را عروض گویند و رکن اول مصرعۂ دوم را ابتدا گویند و رکن آخر مصرعۂ ثانی را ضرب و عجز خوانند چنانچہ دریں بیت مذکورست صدر و عروض و ابتداء + آنگہ ضرب و آں چیز کہ درمیان بود حشوست تمثیل او چنین ست یار از بوئے مرا دیوانہ کرد + باز از عقلم صبا دیوانہ کرد + تقطیع او چنین ست کہ فاعلاتن فاعلاتن فاعلات + فاعلاتن فاعلاتن فاعلات + پس فاعلاتن اول مصرعہ را صدر گویند و فاعلات کہ در آخر مصرعۂ اول ست عروض نامند و فاعلاتن کہ درمیان صدر و عروض ست حشو نامند و فاعلاتن کہ در اول مصرعۂ ثانی است ابتدا گویند و فاعلات کہ در آخر مصرعۂ دوم ست ضرب و عجز خوانند و فاعلاتن کہ درمیان ابتدا و ضرب ست حشو نامند بے مزہ بی قانون عروض حشو در لغت آنچہ بالشت با و پُر کنند و آنچہ پوچ باشد ضمیر او در مصرعۂ اول راجع بصدر و عجز و در مصرعۂ ثانی را حشو سخن ست و از خام او لے از خامی خود و از نام او لے نام خود اے کہ صدر و عجز اند حشو و پوچ ست یا ضمیر در ہر دو مصرعہ راجع بہ شعر باشد اے صدر و عجز آں شعر نامزو و حشو او زشت و پوچ است **قولہ** از تعب طبع رنج اندیش خویش + چوں شوی آسودہ نہی پیش خویش + از تعب متعلق آسودہ است یعنے از رنج وقتی آسودہ میشوی مشغول نہی ہماں سودہ شعر خام است یعنے مسودہ شعر را برائے صاف نمودن چوں پیش خود نہی و اسباب او از کاغذ و دوات وغیرہ مہیا کنی چنانچہ در بیت لاحق می آید **قولہ** کہنہ دواتے چو دلت تار تنگ + کاغذ از تیرہ رخت بردہ رنگ + تار اے تاریک بردہ رنگ اے از سیاہی رخ تو کاغذ سپید سیاہ گشت + **قولہ** خامہ چو نظم سخنت سخت سست + املاء نارواست و

خط نادرست + سخت یعنی بسیار املاء الفاظ کہ حرا الفاظ را مقصد چنانچہ منتظر بصورت مرقومہ املا نار واست چنانچہ منتظر بدین صورت من نظر نویسد نار است خط خام و زشت قولہ گشتہ دو تامیل سواد ش کنی + واسطہ نیل مرادش کنی + سواد نوشتن نیل مراد حصول مراد + قولہ وقت سحر دستار زنی صبحگاہ + قطرہ زنان تا در اصحاب جاہ + قطرہ زدن یعنی تند و تیز رفتن کہ پویہ نیز گویند اصحاب جاہ دولتمند + قولہ خواجہ بروے کہ مبینا دکس منتظر او مبینا دکس + خواجہ اے صاحب کہ مبینا دکس الخ البیت صفت خواجہ قولہ چوں بدر آید پس صد انتظار + برز بر بہتر از خود سوار + پیش روی بوسہ بپایش دہی + لابہ کناں داد ثنایش دہی + چوں بدر آید شرط و بیت ثانی جزا فاعل بدر آید خواجہ برزبر بہتر از خود سوار اسے ہر اسپ کہ بہتر از دست سوار زیرا کہ از اسپ فائدہ باربرداری ست و از خواجہ ممسک ہیچ فایدہ نیست یا آنکہ از حماقت مثل خر بود و اسپ بہتر از خر ست لابہ بلام و الف و فتح موحدہ تملق و فروتنی و چرب زبانی و شین بپایش راجع بخواجہ و ایراد ثنا و ثنایش از تجنیس ست قولہ رقعہ شعر آوری از سر بروں + صد رقم از حرص و طمع در دروں + از سر اے از دستار سر قولہ آروش آں رقعہ کہ صد پارہ باد + نامہ عصیان قیامت بیاد + شین آروش راجع بخواجہ فاعل آرد رقعہ جملہ کہ صد پارہ باد دعائیہ صفت رقعہ است نامہ عصیان مفعول آرد ست نامہ عصیان قیامت بیاد اے آں قدر ملول و مکدر شود کہ بروز قیامت از نامہ اعمال خود عاصیان مکدر خواہند شد قولہ تا نہ خورد زخم سفاہت ز تو + رقعہ ستاند بکراہت ز تو + مصرعہ اول علت مقدم مصرعہ ثانی ست سفاہت بدگوئی قولہ او ز زبان طلبت در گریز + حرص تو دندان طمع کردہ تیز + بیہودہ گفتار تو در مدح کس + نقش بر آب است و گرہ بر نفس + بیہودہ اے بے گفتہ و بیفائدہ نقش بر آب الخ اے بی ثبات و بے قرار و ایراد نقش و نفس از تجنیس ست قولہ مژدہ بر آں بیہودہ گو بیہودہ است + خاصہ بر آں کس کہ نہ فرمودہ است + مژدہ اے مژد طلب کردن + قولہ طرفہ کہ کارے بہ تبرع کنی + باز بر آں مزد توقع کنی + تبرع بخشیدن چیزے و کردن کارے کہ بر دو واجب نباشد قولہ سوخت جہاں از طمع خام تو + خلق بجاں آمد از ابرام تو + ابرام استوار کردن و ستوہ آوردن و ملول کردن + قولہ ترک لجاج و کم ابرام گیر + یکدم ازیں غدغہ آرام گیر + لجاج ستوہ کردن اے ستیزہ در سوال کردن و غدغہ بدو دال مہملہ مفتوح و دو غین معجمہ ساکن تفرقہ

واضطراب **قوله** خواجه ز فضل تو بصد دل ملول + تو ز ندیمش زبان پر فضول ،، بصد دل ملول آے
بسیار ملول پر فضول پر لاف **قوله** تو به حضورش به سرور آمده ،، او ز حضورت به نفور آمده +
منتظر وقت نشسته که چون ،، با تو وحده نفرت خاطر برون ،، ایراد حکایت بر طبق این
معنی است ،، **حکایت مدح گفتن لاغری شاعر خواجه فربه را که بر وے لباس آسودگی از فربهی تنگ آمده بود** **قوله** فربهی از خوان سخن پروری . شاعریش
کرده لقب لاغری + فربه اے پخته وقوت ناک در شاعری سخن پروری شاعری خوان سخن پروری
سخن پروری شاعریش کرده الخ اے تخلص او در شعر بود شاعرے **قوله** گفت به نظم خوش و
شعر فصیح + بهر یکے خواجه فربه مدیح ،، فاعل گفت هماں لاغری و مدیح بمعنی مفعول گفت ست
قوله خواجه مسکین چو مدیحش شنید + بوئے توقع به مشامش رسید ،، لفظ مسکین برائ
ترحم ست بحال خواجه که از شاعر لاغری عاجزی گماں داشت **قوله** کرد ازاں نامه پر رنگ و ریو +
خاطر آورم چه ز لاحول دیو + فاعل کرد خاطر خواجه است ورم بمعنی رمیدن مفعول او **قوله**
خاست ازاں انجمن برگزند + کرد توجه سوئے قصر بلند ،، انجمن برگزند باعتبار بودن آں
لاغری مدآں و مصرعهٔ ثانی معطوف بر اول ست اے خاست و توجه کرد ،، **قوله** چوں
نفس از فربهیش گشت تنگ ،، در رهش افتاد زبانے در تنگ ،، گفت بده لاغری
مدح سنج + فربهیش مید هد اے خواجه رنج ،، خواجه ازاں نکته چو گل بر شگفت +
با دل صد پاره بخندید و گفت ،، ازاں نکته اے ازاں سخن که فربهیش مید هد اے خواجه
رنج ،، وجه شگفتن و خندیدن آنکه ازیں سخن نکته و لطیفه دیگر ناشی ست چنانچه
بیت لاحق مفسر او ست ،، **قوله** رنج همه گرچه ز تن پروری ست + رنج من اکنوں همه از
لاغری ست ،، همه اے همه مردم تن پروری اے فربهی **قوله** لاغرے از فربهیم دست برد
در کف صد محنت و تجسم سپرد + دست بردن سبقت نمودن بر رنج نمودن ست و
مصرعهٔ ثانی تفسیر دست بردن ست **قوله** جان تو جامی به درون لاغر ست ،، حرص تو از
جان تو فربه تر ست ،، انتقال مولوی علیه الرحمة بحال خود لاغری جان
باعتبار عدم نور وجود و ظلمت است چه از تن پروری و حرص جان تاریک میشود
قوله عمر گرانمایه به سر مے بری ،، غافل ازیں فربهی و لاغری ،، فربهی فربهی حرص
لاغری لاغری جان پس مے باید که جان را فربه سازی و حرص را لاغر کنی +

مقالهٔ هفتم در پند دادن فرزند ارجمند را که در دبستان طفولیت
بنبات حسن پرورده باد و در دبیرستان بلاغت بنهایت کمال
پے آورده باد قوله اے شب امید مرا ماه نو، وے نخستم بخیالت گرو، شب امید
امید ماه نو اے روشنی بخش خیال اے صورت اے دیده بخت من بصورت تو بیناست،
قوله از پی شکلی روئی نماید هلال، روئے نمودی تو پس از شصت سال، پس شصت سال بشارت
بعمر خود ست اے بعد عمر شصت سال تولد شده قوله سال تو چار ست بوقت شمار، چار تو
چل باد و چلت باد چار، اے چار سال تو بچهل سال گشند چلت باد چار اے هریک چهل تو
چار چل شود یعنے عمر تو یک صد و شصت گردد، قوله هر چله تو یک چله کز علم و حال، بسیر
کنی در درجات کمال، هر چل تو اے هر یک چهل از ان چار چهل یک چله اے اربعین که
سالکان بر خود لازم کنند و دران کسب کمال کنند کز علم و حال الخ هر چهل تو یک چله باشد
که دران درجات کمال از علم و حال سیر کنی از علم و حال بیان درجات کمال ست قوله نام
تو شد یوسف مصر وفا، باد لقب دولت دین را ضیا، مصر وفا و فا اے از کمال محبت یعنے
نام تو محمد یوسف ست و لقب تو ضیاء الدین باد، قوله میکنم از خامه حکمت نگار، بهر تو
این نامه حکمت نگار، این بیت مقصود بالذات ست حکمت نگار صفت خامه اے خامه که نگارنده
حکمت ست حکمت نصیحت این نامه حکمت اے مقاله هفتم که مشتمل بر نصیحت فرزند ست
معقول نگار میکنم نامه حکمت ست قوله گرچه ترا نیست کنون فهم و پند، چون بحد
فهم رسی کار بند، فهم عقل و بلوغ کار بند اے در عمل آر، قوله تا نه شود برقه روئی
تو موئی، پا منه از خار ببازار و کوئے، موئے اے موے ریش پا منه الخ اے تا ریش بر روئی تو
نیاید در بازار و کوئے مرو چه وقت بے ریشی مفضی بر فساد ست قوله سلسله بند قدم
خویش باش، حبس نشین حرم خویش باش، این بیت تفسیر مصرعه ثانی بیت سابق ست سلسله
بند بند کشنده حبس مصدر بمعنی مفعول اے محبوس نشین خانه نشین خویش باش قوله
هیچگه از صحبت هم خانگاں، رخت کشی بر در بیگانگاں، هم خانگان مادر و پدر وغیره
از اهل خانه رخت کشیدن بیرون رفتن قوله طلعت بیگانه میمون بود، خاصه که سالش
ز تو افزون بود، علت رخت کشیدن بر در بیگانه ست قوله در به دبستان بسر کارت دهند،

مقالهٔ هفتم در پند دادن فرزند ارجمند را که در دبستان الخ

لوح الف با بکنارت وہند ٭ سر و کار شغل لوح الف با لے لوح کہ بروے الف و با یعنی حروف تہجی نوشتہ باشند ٭ **قولہ** پہلوے ہر سفلہ مشو جا نشین ٭ از ہمہ یکتا شو و تنہا نشین ٭ پہلوے ہر سفلہ مشو جا نشین الخ اے نشینندہ نہ پہلوے سفلہ مشو تنہا نشستن تفسیر یکتا شدن ست لے از ہمہ بیگانگان تنہا نشین و بہ سفلہ ہم صحبت مشو زیرا کہ شخص در ذات خود نیک میباشد و بہ صحبت سفلہ سفلہ مے شود چنانچہ **قولہ** گرچہ بخود نیست کج اندام الف ٭ بیں کہ چساں کج شدہ در لام الف ٭ بخود الخ اے بذاتہ الف کج نیست لام الف مرکب بدیں شکل لا می نویسند **قولہ** لوح خود آندم کہ نہی درکنار ٭ چوں الف انگشت از آں بر مدار ٭ آغاز نصیحت است لوح خود لوح الف و بے کہ برائے خواندن خود مہیا کنی نہی درکنار اے خواندن آغاز کنی چوں الف ا ہی اے چنانچہ الف بمثل انگشت بر لوح چسپان است **قولہ** دال وش از شرم فگن سر بہ پیش ٭ صاد صفت دار بر آں چشم خویش ٭ دال وش لے چنانچہ حرف دال سر افگندہ است بدیں صورت د صاد صفت لے چنانچہ حرف صاد کہ بصورت چشم است و بر آں لوح چسپیدہ است **قولہ** خندہ زناں گاہ بآں گاہ باین ٭ رشتہ دنداں منما ہیچو سین ٭ مصرعہ اول حال ست از مخاطب **قولہ** دل مکن از فکر پریشاں دو نیم ٭ تنگ دہاں باش ز گفتن چو میم ٭ فکر پریشاں ای بازی وغیرہ سوائے خواندن ز گفتن لے از گفتن دیگر کلام **قولہ** گوش مکن بیہودہ بر قیل و قال ٭ تا نہ کشی درد سر گوشمال ٭ بیہودہ بیفایدہ قیل و قال گفتگوئے سوائے خواندن درد سر رنج و آزار گوشمال لے آزار گوشمال استاد **قولہ** در ادب درس معلم نگاہ ٭ تا نہ شوی طبلک تعلیم گاہ ٭ لفظ ادب مضاف الیہ مدرس ست و مدرس مضاف الیہ معلم است لے ادب درس معلم نگاہ دار یعنی بر طریقے کہ معلم ترا سبق دہد ہمچناں بتادیب دار و یاد کن طبلک خورد کہ در ہندی ڈھولک گویند و مقرر ست کہ طبلک بوقت نواختن سیلے بسیارے خورد تعلیم گاہ مدرسہ **قولہ** سیلی او گرچہ فضیلت دہ است ٭ گر تو بہ سیلے نہ رسانی بہ است ٭ ضمیر او راجع بہ استاد و مفعول نرسانی محذوف ست لے خود را **قولہ** پیشے چو بہ سر منزل قرآں بری ٭ روزے ہر روزہ از آں خواں خوری ٭ پیشے چو بہ سر منزل الخ قرآن خواندن آغاز کنی روزے ہر روزہ اے سبق ہر روزہ نہ خواندن از اول تا آخر مجید بعد الحمد گوہر از اول رسالہ از ختم اوائل شاید مصحف بنشار در کنار

چندگره بمیان زدن بسیار مقید بودن شاہد مصحف مصحف **قوله** باش ز رخسار نکو فال او + محو تماشائے خط و خال او + رخسار قرآن صفحۂ اوست قرآن خالی و خال حروف مسطورہ آں قرآن **قوله** ہر چہ کنی زاں گہر سلک خویش + ساز بہ تکرار زباں ملک خویش + ہر چہ اے سبق ہر قدر کہ باشد زاں اے از قرآن گہر سلک خویش اے مسلوک و محفوظ در سلک اوراک و فہم خویش ملک خویش باعتبار یاد داشتن **قوله** حرف نوشتہ بدل طفل خورد + کز لک نسیاں نتواند سپرد + علت بیت سابق است کز لک بفتح کاف فارسی و سکون زائے معجمہ و کسر لام قلم تراش کز لک نسیان نسیان **قوله** چوں تو حق حفظ وی آری بجائے + حفظ حق از جانب شود عمہ زدلئے + دست طلب دہ بہ قلم گاہ گاہ + شو بسوئے خط خط رو براہ + حق حفظ وی ای یا حق کردن قرآن حفظ حق الخ اے حفظ باری تعالیٰ بحصول دولت جان ترا خوش ساز و بیت ثانی جزاء بیت اول ست دست طلب خط خط خط رو براہ متوجہ یعنی نوشتن ہم بیاموز **قوله** باز نشان از رہ کسب کمال + از قلم آن نائرہ گردی ملال + باز لفظ زائدہ است کہ اول فعل واقع شدہ نائرہ قلم از قلم آں نائرہ اے از نوشتن قلم گرد ملال ملال ای نقصان کمال خود بنوشتن خط پیدا کردن دور کن **قوله** کوش بہ تحسین خط از ہر نمط + لیک نہ چندانکہ شوی جملہ خط + صفر مکن بہر دو انگشت خویش + از گہر پر ہنر مشت خویش + صفر مکن خالی مکن بہر سہ انگشت خویش ای بہر نوشتن کہ بسہ انگشت حاصل میشود یعنی بہ حصول یک ہنر خط کہ بسہ انگشت حاصل میشود خالی مکن مشت خود را از ہنرہائے دیگر **قوله** شعر اگر چہ ہنر دیگر است + شمہ از عیب ہنر اندر است + عیب اے نفس خود را در مدح ناپاکاں خرچ نمودن **قوله** شعر کہ عیش زمیاں سر زند + تہمت پا کانش قلم در زند + قلم زدن ترک نمودن + **قوله** در قدرت گہ اندیشہ اش + کوش کہ چوں من نہ کنی پیشہ اش + ضمیر ہر دو شین راجع بہ شعر کوش الخ اے بسیار کوشش مثل من نہ کنی **قوله** ہر نفس آمد گہر ارجمند + قیمت آن بیشتر از چون و چند + آں گہر از دست مدہ رائگاں + خاصہ کہ در مدح فرومایگاں + بیان عیب شعر است چون و چند اے ہر چہ در عالم است آں گوہر اے نفس **قوله** محنت ایں کار بخود در مدہ + رنج کشی در طلب علم بہ + ایں کار اے شعر کردن **قوله** در طلب علم کمر چست کن + دست ز اشغال دگر سست کن + تاج سر جملہ ہنرہاست علم + قفل کشائے ہمہ درہاست علم + با تو من از علم چہ گویم سخن + علم چو آید بتو گوید کہ کن + یعنی وقتیکہ در علم مشغول باشی علم بتو گوید کہ بجز علم شغل ہائے دیگر از دست مدہ لیکن **قوله** علم کثیر آمد و عمرت قصیر + آنچہ ضروری ست بداں شغل گیر + کشمیر

بسیار قصیر اند کہ آنچہ ضروری است لے علیکم ضروری باشد از صرف و نحو و اصول و فروع و تفسیر
حاشیہ وغیرہ کہ علم دینی باشد قولہ ہرچہ ضروری است کہ حاصل کنی * بہ کہ عمارت گری دل کنی ۞ اے
چوں از ضروریات علم فارغ گردیدہ در حصول دل سعی کن قولہ آن ست عمارت گری دل کہ دل
وا کشی از کشمکش آب و گل * بیان عمارت گری دل ست از کشمکش آب و گل اے پرورش تن از
آب و خورش و لباس وغیرہ کہ تعلق بہ تن دارد قولہ پائے بہ دامن کشی و سر بہ جیب * تن بہ شہادت
دہی و جاں بہ غیب * پا بہ دامن کشی اے خلوت گزین باشی سر بہ جیب اے مراقب باشی تن
بہ شہادت دہی اے تن بہ اشتغال ایں علم مشغول داری جان بہ غیب اے جان را بحق مشغول
داری قولہ یاد خدا پردگی ہش کنی * ہرچہ بجز اوست فرامش کنی * پردگی ہش اے پردہ
ہوش ہرچہ بجز اوست اے ہرچہ بجز یاد حق تعالیٰ ست فراموش کنی و اصلاً ماسوی اللہ را در ہوش راہ
نہ دہی چنانچہ حکایت بریں معنی ایراد یافتہ کہ ارشاد پیر مرید را ایں مطالبت کہ مشغول بیاد حق
باشی و ماسوی اللہ را فراموش سازی حکایت پیر ہوشیار و مرید فراموش کار
قولہ سادہ مریدی ز جہاں دست شست * آمد و در صحبت پیرے نشست * سادہ مرید اے
نادان و جاہل از طریق سلوک بحق ز جہان دست شست اے ترک جہان نمود و عازم سیر الی اللہ
گشت قولہ گرم نہ کردہ بہ زمیں جا ہنوز * خاست ازاں انجمن دل فروز * جائے گرم کردن قرار
گرفتن انجمن جان فروز مجلس پیر کہ نور بخش جان بود قولہ پیر برآشفت کہ تعجیل چیست *
نفرت دیو از دم جبریل چیست * کاف کہ تعجیل چیست بیان گفت محذوف است ای پیر آشفت
و گفت کہ تعجیل چیست نفرت دیو اے نفرتے کہ منسوب بہ دیو ست کہ از دم جبرئیل
کہ سخن نصائح مرشد باشد قولہ گفت قضا پردہ کش ہوش گشت * نادرہ چیزیم فراموش گشت * فاعل گفت مرید ست قضا بحکم خدا پردہ کش ہوش گشت ای پردہ ہوش
من پردہ کشیدہ قولہ میروم ایں لحظہ بہر روے و کوے * تا کنم آں گم شدہ را جستجوے *
پیر خروشید کہ اے بو الہوس * در دو جہاں ہست یکے چیز و بس * کاں نہ
سزاوار فراموشی ست * قبلۂ گویائی و خاموشی است * اے پیر بغصہ فرمود یکے
چیز اے ذکر خداوند تعالیٰ گویائی و خاموشی بیا دعری است اے قبلہ اہل گویائی و
اہل خاموشی ست قولہ گر ہمہ آفاق در آغوش تو * باشد آں چیز فراموش تو *
در آغوش تو باشد اے حاصل تو باشد آں چیز اے یاد حق قولہ غایت آگاہی تو

غافلی ست * حاصل اوقات تو یکجا اصلی ست * این بیت جزاء بیت سابق ست غایت آگاہی
اے انجام و آگاہی کہ بہ شغل علم داری غافلی ست **قوله** در بود آں چیز فرا یاد تو * شاد کن
خاطر ناشاد تو * کو دو جہاں گشتہ فراموش باش * لب ز سخن بستہ فراموش باش * آں چیز
ہماں ذکر حق تعالیٰ فرا یاد اے یاد **قوله** جامی ازیں شغلہ خاموش کن * ہر چہ نہ آں چیز فراموش کن
مشغلہ شغل ما سوی اللہ مصرعہ ثانی تفسیر خاموش کن ست **قوله** زانکہ سر انجام تو خاموشی ست *
آخر کاری تو فراموشی ست * علت خاموشی کن است خاموشی و فراموشی از ما سوی اللہ کہ وقت مرگ
حاصل آید پس آنچہ عاقبت کار ست ہماں کار بند و بعمل آر * **در ختم کتاب و خاتمہ
وخطاب تحفۃ الاحرار گوید** **قوله** خامہ چو بر موجب جف القلم * خشک بیفتاد
ازیں خوش رقم * بر موجب جف القلم اے بر مقتضائے مضمون جف القلم بما ہو کائن یعنی
خشک شد قلم ازلی بعد نوشتن آنچہ موجود گردید پس قلم من ہم بعد نوشتن ایں خوش رقم کہ در کتاب
باشد خشک گشت و از نوشتن فارغ گردید **قوله** بہر دعا از لب ام الکتاب * حرف سقاک
اللہش آمد خطاب * جزاء شرط کہ بیت سابق ست ام الکتاب لوح محفوظ ش راجع بخامہ
است اے خطاب او حرف سقاک اللہ آمد یعنی سیراب دارد ترا اللہ تعالیٰ اے ہموارہ
نو لیان باشی **قوله** روح امیں دست بآمیں کشاد * چرخ بریں سبحہ پروین کشاد * گوہر آں سبحہ
بپایش فشاند * در قدمم غالیہ سائیش نشاند * گفت جزاک اللہ ازیں فیض پاک * از تو بہ سجادہ
نشیناں چہ باک * روح امین جبرائیل علیہ السلام سبحہ پروین پروین قدمم غالیہ سائے
باعتبار سیاہی نوشتن قلم فاعل نشاند گفت فلک بریں ست ایں فیض پاک تحفۃ الاحرار
سجادہ نشیناں خاک بزرگان دین کہ بر خاک ساکن اند یعنی از سبب ایں فیض پاک بہ سجادہ
نشیناں تو رسید جزا دہد ترا حق تعالیٰ جزائے خیر * **قوله** نقش شفا خامہ عیسیٰ ست ایں * یا رقم
خامہ مانی است ایں * شفا نامہ عیسیٰ علیہ السلام بہ آیات وے اعمیٰ و ابرص را صحت و شفاء
میسد او مانی نام نقاش کہ در نقاشی بہ کمال رسیدہ و دعوے پیغمبری نمودہ بود و نقش خود
را اعجاز قرار دادہ حاصل آنکہ کتاب من شفا بخش اعمیٰ ست و در خدمت رقم مانی باید
گفت **قوله** غنچہ از گلبن ناز آمدہ * یا گلے از گلشن راز آمدہ * ناز کشش معشوقہ او نام
درختے ست خوشبو ناک و غایت شہرت کہ بتازیش صنوبر خوانند و اینجا بمعنی لازمی
حسن و لطافت مراد ست راز اسرار و سخنہائے پوشیدہ گلبن ناز ناز گلشن راز باغ ست

بمعنی **قوله** حرف کش دفتر فرزانگی ست. تازه کنِ نامهٔ دیوانگی ست * حرف کش نویسندہ دفتر فرزانگی
ای دانائی بخشش ست تازه کن الخ ای دیوانه ساز مر طالبان حق را **قوله** قفل کشائے در کاخ صفاست
عطر فزائے گل شاخ وفاست * کاخ صفا صفائے صفائی بخشش باطن ست عطر فزائے اے
خوشبوئی بخشش شاخ وفا وفا اے وفا بخشش ست بذات حق تعالی اے عشق خدا حاصل آید از و **قوله**
نظم کلامش شد بغایت بلند * تا نه شود هر کس زاں بهره مند * صبح طرب مطلع انوار اوست * جیب
ادب مخزن اسرار اوست * صبح طرب بطرب مطلع انوار آغاز کتاب جیب ادب ادب مخزن اسرار
مقالات کتاب پس برین تقدیر صبح طرب و جیب ادب محمول ست بر مطلع انوار و مخزن اسرار یعنی
مطلع انوار صبح طرب ست و مخزن اسرار جیب ادب ست اے در آغاز او انوار حمد و نعت و صفت
پیمبر و بیان تجلیات ست و در مقالات او بیان آداب سلوک الی الله است و قوانین شغل معاش
و معاد ست و اگر مطلع انوار و مخزن اسرار محمول بر صبح طرب و جیب ادب باید نمود معنی چناں میشود که
طرب او یعنی آغاز او مطلع انوار ست و جیب ادب او یعنی مقالات او مخزن الاسرار ست و ایہام
به نکته تال مطلع انوار و مخزن اسرار که منسوب با میر خسرو دہلوی و شیخ نظامی گنجوی رحمہما الله ست در
و بیت **قوله** سر معانیش نه انسان و قیق * کش نتواں یافت به فکر عمیق * لفظ خوش و معنی ظاهر درو *
آب زلالیست جواهر درو * مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل ست پس آب زلال کنایت از لفظ خوش ست
و جواهر عبارت از معانی ظاهر و جواهر در آب زلال نمایاں باشد نه نهاں و مصرعهٔ با این معنی بیت
لاحق ست که **قوله** از خس و خاشاک چو صاف ست آب * زاں نه شود بر در و گوهر حجاب * شاهد
اسرار وے از صوت و حرف * کرده لباسے به بر خود شگرف * شاهد اسرار الاسرار اے معنی
از صوت و حرف بیان لباس ست **قوله** بسته حروفش تتق مشک فام * حور مقصورات فی الخیام * بسته الخ
اے بیان شاهد اسرار حرف او پرده مشک فام بسته مصرعهٔ ثانی که تضمین آیهٔ کریمه ست تخییل مصرعهٔ اول ست یعنی
گویا اسرار حوران ست که کوشک ساخته شده اندر خیمهائے پس اسرارش حوریست و حروف بروی قصرست
و اوراق خیمهاست **قوله** ماشطهٔ خامه چو آراستش * از قبل من بتقی خواستش * ماشطهٔ خامه
فاعل آراست و خواست خامه است و ضمیرین در هر دو مصرعه راجع به کتابت است **قوله** تحفهٔ اسرار لقب
دادمش * تحفه باحرار فرستادمش * مصرعهٔ ثانی معطوف بر مصرعهٔ اوّلست یعنی تحفة الاحرار نام او کردم و تحفه پیش
آزادگان و بزرگان فرستاده ام و مخفی نیست که این کتاب تحفه بحضرت خواجه عبید الله احرار فرستاده شد لهذا این نام
کرده **قوله** هر که بدل از خرد ش روزنیست * در نظرش هر ورق گلشنی ست * در است چمنهاست و آنجا سطور را برگ گل

شادی و نهال سرور • بیان گلشن ست چمنها خبر مقدم سطور ست مصرعهٔ ثانی صفت چمنهاست گل شادی
شادی نهال سرو سرور قوله جوئی زر از جدول شان آب خورده سبزه تر گردوی از لاجورده • از جدول نگین
جوئیست شان مضاف الیه آب خورده آب خورده معنی نصیب و قسمت از لاجورد بیان سبزه است یعنی جدول از
جوئی زر ست که آبخور چمنهاست و خط لاجوردی که گرد جدول از زر پیدا شد گویا سبزه ایست که گرد جویها بر آمده
است قوله کرد مجلد سوی جلدش چو سهیل • داد ادیم از سر مهرش سهیل • مجلد بکسر لام مشدده جلد ساز شین جلدش
راجع بکتاب شین مهرش مضاف الیه ادیم ست راجع به مجلد و فاعل داد سهیل ست و ادیم مفعول اول او و شین مهرش
مفعول ثانی و مقرر ست که ادیم از تاثیر سهیل رنگین میشود قوله زهره شد از چنگ خوشش آوازه اش • تار بریشم ده
شیرازه اش • خوش آوازه صفت چنگ و شین آوازه اش راجع زهره و شین شیرازه اش راجع به تار یعنی زهره
برای شیرازه کتاب من از چنگ خوش آوازه خود تار بریشم داده قوله هیکل آیات گرامی ست این • حرز حمایت گر
جامی ست این • این هیکل تعویذ که برای محافظت از آفات در بازو یا گردن اندازند آیات گرامی عبارت از
وعظ و نصایح عالی ست ای کتاب من تعویذیست که در روایات گرامی نوشته شده و حرز بالکسر جائی
استوار و تعویذ حمایت گر نگاهدارنده ای نگاهدارنده جامی ست از نسیان خلق چه خواندن کتاب موجب
یاد آوری مصنف ست قوله باش خدایا بکمال کرم • حافظ او ز آفت هر کج قلم • آغاز دعا در حق کتاب
خود ضمیر او راجع به کتاب کج قلم غلط نویس قوله ظلمت کلک وی ازین حرف نور • دار چو انگشت بد اندیش دور • ظلمت کلک سیاهی قلم ضمیر وی راجع بر کج قلم این حرف نور ای کتاب که حرف او از نور
حقایق و دقایق روشن ست یعنی سیاهی آن قلم کج قلم ازین حرف روشن دور دار چنانچه انگشت دشمن
از وی دور ست ای کتاب از نوشتن آن کج قلم بیار از آن محفوظ دار قوله چون بتراشد سر خامه نیش •
سازد ازان نیش دل نامه ریش • سر خامه بیان نیش ست و مصرعهٔ ثانی جزا مصرعهٔ اول ست دل نامه ریش
کردن باعتبار بیرون آوردن نامه از صلاح و خوبی و برجستگی آوردن آن قوله هر خط و نی خطه دانش
برون • گشته سر حد خطا رهنمون • چون خط التقطیع نه بر اصطلاح • وا زده آن از اصلاح نکیرد صلاح • خطهٔ دانش دانش سرحد
خطا خط التقطیع خطی که عروضیان وقت وزن کردن شعر در وی شمی آرند چنانچه مصرعهٔ بیت بلجن فیه ازان
کنند چنین نویسند چون خط تو مفتعلن صحیح نه به مفتعلن اصطلاح فاعلان نیز اصطلاح کاتبان ست حک تراشیدن
صلاح صلاح دادن صلاح خوبی و درستی مصرعهٔ ثانی بیت ثانی صفت مصرعهٔ اولست ای چنین خط که
بتراشیدن و صلاح دادن درستی نشاید قوله تیغ کند خامه سر تیز را • رشته بر د نظم در آویز را • رشته نظم نظم
انتظام سخن شعری خراب سازد قوله هم که ای از خوب جوان به تر است • ورا کز و قافیه همراه است
یعنی نظم سخن را

تقطیع

عوان بالفتح سخت گیر لے ظالم **قوله** دیدہ حرفیکہ بود دیدہ باز، گردو ز وقت کتابت فراز + دیدہ باز چشمہ دا
کہ بود دیدہ باز صفت حرفیکہ چشمہ دار است چنانچہ صاد و میم و غین بیا فراز بستہ یعنے چشم حرف چشمہ دار را
بند و کور ساز و **قوله** حرف نگار و چوبہ کلک ہوس، نقطہ نہ برجائی نہد چون نکس + کلک ہوس اے
کلکے کہ از راہ ہوس در دست گرفتہ نہ از راہ دانش **قوله** گاہ زند بر رخ غم خال غسم + گاہ شود سیم
زدستش ستم + بیان مثال نقطہ نہ برجا نہادن ست و آن بر دو شق ست یکے آنکہ حرف نقطہ دار نباشد
بروے نقطہ انداز د چنانچہ بر لفظ عم نقطہ انداز د و غم را عم انداز د و دیگر نقطہ پائین باشد و دی با لا
می انداز د چنانچہ نقطہ لفظ سیم را بالا انداز د سیم را ستم ساز د خال غسم اے نقطہ کہ بر لفظ غم ست **قوله**
گاہ مرید از قلمش مرتد ست + ضد وے آنجا کہ نولید صد ست + مرید اے لفظ مرید ضد وے اے
لفظ صد کہ نوشتہ اوست آنجا کہ نولید صفت ضد ست یعنے لفظ ہرجا کہ نوشتہ اوست در اصل صد ست
حاصل آنکہ از بسکہ لفظ مرید از نقطہ بیجا کردن او لفظ مرتد شدہ است و لفظ صد ہم ازین سبب لفظ
شدہ ست و ایہام بدین معنی ست کہ مریدان از سبب قلم کجر نویسی او مرتد شدہ و اتا را دہ کہ بوے داشت
بر گردد و آنجا کہ حسبے نوشتہ است صد کس ضد او گردد و بدگوئی آں کند **قوله** چند بلیباج حکایت
دہم + شکر بتاراج شکایت دہم + باج حکایت حکایت آن کج نویس یعنی تا چند بدت حکایت آن کج نویس
کنم و الآن کہ وقت ادائے شکر ست بر اتمام نعمت کتاب شکایت پیش کنم پس باید کہ شکر او نمائیم چنانچہ
میفرماید **قوله** شکر کہ این رشتہ بپایان رسید + نخبہ این کار بدامان رسید + این رشتہ ای تالیف کتاب و
نظم آن بمعنی دوختن و کنایت از انتظام کتاب ست اے نخبہ این خرقہ کتاب بدامان رسید اے با خر
رسید **قوله** مہر نہ خاتمہ این کتاب + شد رقم خاتم تم الکتاب + مہر نہ ختم کنندہ خاتمہ این کتاب
اے ہمیں داستان آخر این کتاب جا تم تم الکتاب اے لفظ تم الکتاب کہ خاتم ست اے ختم کنندہ ست
اے آخر واقع شدہ مہر نہ خاتمہ کتاب گشتہ اے خاتمہ کتاب بلفظ تم الکتاب ست پس لفظ تم الکتاب
از جہت تلفظ یک خاتمی ست و رقم اوکہ عبارت از نقش حروف اوست مہر نہ و ختم ساز ندہ و تمام کنندہ
خاتمہ این کتاب ست الحمد للہ رب العلمین والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد و آلہ اجمعین
و تاریخ اتمام تحفۃ الاحرار از حساب جمل کہ تم الکتاب کہ ہشت صد و نود و چہار ست ۸۹۴ پیدا است فافہم +

ت	م	ا	ل	ک	ت	ا	ب	
۴۰۰	۴۰	۱	۳۰	۲۰	۴۰۰	۱	۲	۸۹۴

کتاب تحفۃ الاحرار باختتام رسید

او کردہ **قوله** ہر کہ بد از خروش روز بیست و در شہر محرم الحرام ۱۳۰۲ ھ

Mohd Yousuf